This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

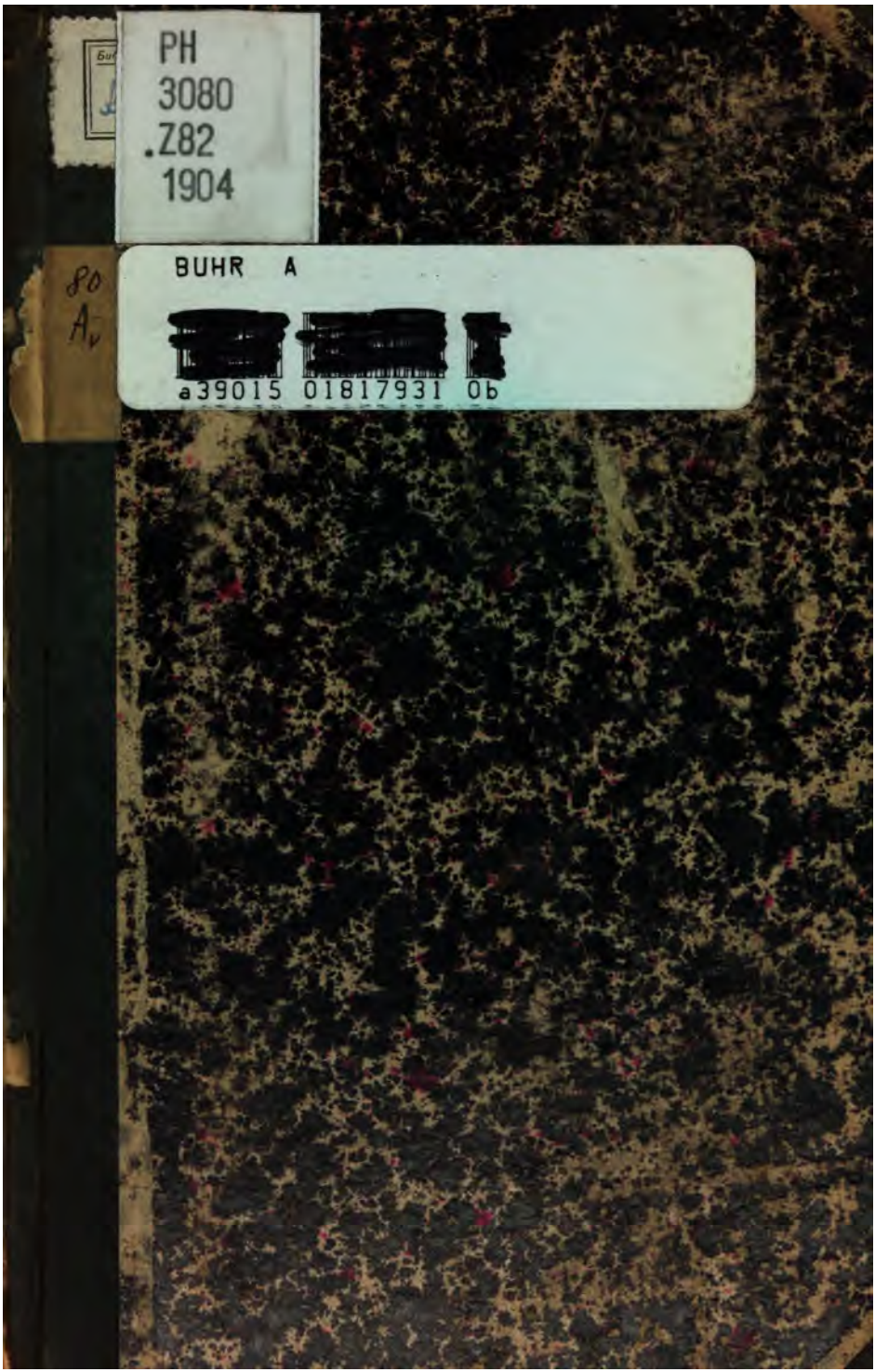
PH
3080
.Z82
1904
BUHR A
a39015 01817931 0b

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
1817

SZEMELVÉNYEK

A MAGYAR NEMZETI LYRA

KÖRÉBŐL.

2266.

SZERKESZTETTE

Dr. ZLINSZKY ALADÁR.

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1904.

PH
3080
.282
1904

«Csak a gyenge szereti önmagát, az erős
egész nemzeteket hordoz szivében.»

Széchenyi.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

823734-230

TARTALOMJEGYZÉK.

I. A török hóditás korából.

Egyházi énekek: Lap

Magyarország siralma ... 9
A boldog szűz Máriához ... 15
Ének szent István királyhoz ... 18
Balassi Bálint: A magyar nemzet romlott állapotjáról ... 20
Egy katona-ének ... 24

II. A nemzeti felkelések korából.

Kuruc tábori dal ... 30
Bújdosó dalok (I. Most jöttem Erdélyből.) ... 33
(II. Őszi harmat után.) ... 34
Rákóczi nóta ... 36
Rákóczi Ferenc búcsúdala ... 40
Bujdosó Rákóczi ... 41

III. A megnyugvás és hanyatlás korából.

Br. Orczy Lőrinc: A magyar hazának ... 45
Egy ifjúhoz. ki a városi lakást falusinál inkább szereti 48
Horatius Satirája (II. 6.) ... 58

IV. Az ébredés korából.

Ányos Pál: Kalapos király ... 64
Baróti Szabó Dávid: Idősb b. Ráday Gedeon urhoz ... 72
Abaújvármegye ünnepe napjára ... 79
Egy ledőlt diófához ... 82
Tompa: Terepélyes, nagy fa ... 84
Virág Benedek: Egy hajóhoz ... 85
Horatius: A hajóhoz ... 86
Változás ... 88
Berzsenyi Dániel: A magyarokhoz ... 92
Horatius: Rómához ... 98
A rómaiakhoz ... 100
A felkelt nemességhez ... 101
A tizennyolcadik század ... 106
Schiller: Az új évszázad kezdetén ... 110
Felsőbüki Nagy Pálhoz ... 111
Wesselényi hamvaihoz ... 115
Kazinczy Ferenc: Tisztulás ünnepe ... 120
Vajda Hunyadon ... 125
A mi nyelvünk ... 127
Kölcsey Ferenc: Hymnus ... 128
Zrínyi dala ... 131
Huszt ... 135

V. Magyarország újjászületése és a szabadságharc korából.

Lap

Kisfaludy Károly: Mohács ... 139
Rákosi szántó ... 144
Vörösmarty Mihály: Szózat ... 146
Az élő szobor ... 149
Liszt Ferenchez ... 153
Az úri hölgyhöz ... 157
Jóslat ... 163
Hymnus ... 168
Fóti dal ... 169
Epigrammok: Magyarország címere ... 174
Pusztaszer ... 174
A puszta sír ... 175
Zrínyi a költő ... 175
Pázmán ... 175
Bajza József: Sohajtás ... 176
Ébresztő ... 176
Garay János: Kelet népéhez ... 181
Petőfi Sándor: A magyar nemzet ... 186
A nép nevében ... 190
A magyar nemes ... 192
Pató Pál ... 194
Erdélyben ... 195
Egy gondolat bánt engemet ... 199
Nemzeti dal ... 201
A harci dalokból: Csatadal ... 204
Csatában ... 206

VI. Az elnyomatás korából.

Tompa Mihály: A gólya ... 209
A madár fiaihoz ... 211
Vajda János: A virrasztók ... 214
Levél egy kibujdosott barátom után ... 215
Kazinczy Ferenc emlékezetére ... 219
Új Simeon ... 229
Vörösmarty: A vén cigány ... 233
Erdélyi János: A menekültek ... 236
Lévay József: Mikes ... 238
Gyulai Pál: Szüreten ... 243
Horatius olvasásakor ... 245
Tóth Kálmán: Előre ... 251
Arany János: Egressy Gábor ... 253
A dalnok búja ... 254
Őszszel ... 266
Petőfi: Homér és Osszián ... 271
Széchenyi emlékezete ... 279
Összefoglalás ... 297
Függelék ... 306

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ.

Ámbár az új tanterv megszüntette a műfajoknak amaz egymásutánját, melyet a régi felállított, hogy a IV. osztályban az eposz, az V-ben a lyra, a VI.-ban a dráma következzék a tanításban: úgy hiszem, azért könyvem mégsem vesztette el létjogosultságát épen a középiskolák V. osztályában. A rhetorikai tanítással, nézetem szerint, igen jól összeegyeztethető e nemzeties, politikai tartalmú költemények olvasása. Az erdélyi történetírók mellett a kuruc költészet, Széchenyi, Kölcsey, Kossuth, Deák mellett a XIX. századi hazafias lyra kedves és hasznos olvasmány lehet, mint amaz idők költői visszhangja, jórészt ugyanazon eszmék, törekvések másnemű kifejezése. Mi több, egyenesen kár is azt az életkort, melyben az V. osztályos fiú van, költészet nélkül hagyni; a tanulót még ekkor vonzza a lyrai versek csengés-bongása, még szívesen tanul könyv nélkül, kezdi érezni a szavalat hatalmát: mind e célt alkalmasan szolgálhatja anthologiám, anélkül, hogy a tanítást azért ki kellene zökkentenünk kiszabott medréből, vagy pedig terv és cél nélkül szavaltatnánk különböző költők műveiből, amelyek kiválasztásához a tanuló talán elég izléssel, megértésükhez talán elég segédeszközzel sem rendelkezett.

A könyvön lényegesebb változtatást nem tettem, de azért alig maradt lap javítás, pótlás nélkül. A kritika szavát figyelembe vettem, de sem azt a kívánságot, hogy a mohácsi vész előtti, sem azt, hogy a legújabb korból adjak szemelvényt, nem teljesíthettem. A magyar hazafias lyra csak a mohácsi vész után fejezi ki, mint folytonos, egységes költészet, a nemzet hangulatát; ami előtte van: töredék. 1867 után pedig oly óriási átalakuláson megy át a magyar nemzet egész ezeréves sorsa, hogy e fejlődés még át nem tekinthető, amint azt irodalmunk mai zavaros, százfelé ágazó irányzata maga is bizonyítja. Az iskola ne siessen a jelen piacának lármájába vegyülni; az életnek akkor tanulunk, ha a jelent a multba visszanyúló gyökereiben ismerjük meg és csak aki a fejlődés egészét át tudja tekinteni, járhatja bizton a jövendőnek útját.

Azon vád ellen is védekeznem kell, hogy túlságos sokat magyarázok. Hogy klasszikusainkat a közönség nem olvassa, annak főokát épen abban látom, hogy nincsenek oly kimerítő magyarázatos kiadásaink, mint más nemzeteknek. Ha már ezt a nagyközönség érdeke így kívánja, mennyivel inkább a zsenge tanulóé. Egy-egy költemény mindig sok körülmény összehatásának szülötte; e környezet megrajzolása a magyarázó feladata. Én erre törekedtem a magam körében; ezt a feladatot pedig rövid, odavetett jegyzetekkel megoldani nem lehet.

Vajha hozzájárulna könyvem ez újabb alakjában is a nemzeti érzés fejlesztésének oly kívánatos munkájához!

Budapesten, 1903 junius 30-án.

A szerző.

I.

A TÖRÖKHÓDÍTÁS KORÁBÓL.

1526—1664.*

Volt ugyan a magyar nemzetnek a mohácsi vész előtt is költészete: mondái a honfoglalásról, énekei a kereszténységről, nagy királyairól; de olyan költészete, mely a nemzet életét a maga egészében, minden nevezetes mozzanatában feltüntette volna, nem alakult ki mégsem. Különösen a lyra, az egyéniség költészete, csak azokban a nagy megpróbáltatásokban születik meg, amelyek a vallási és politikai meghasonlás idején zaklatják fel lelkét minden egyes magyarnak. A nemzeti lét nagy kérdései és feladatai elől senki sem zárkózhatik el többé s a magyar hazafias lyra arra felel, miként gondolkoztak azokról koronként legjobbjaink, akiknek szivében mintegy az egész nemzet érzése összpontosult. Nincs nemzet, amelynek szebb hazafias lyrája volna, mint a magyarnak, de nincs is nemzet, amely többet szenvedett volna, amelynek léte többször forgott volna kockán s amelyet fiai jobban szerettek volna, mint épen a magyart.

Az 1526-ik év fordulópont Magyarország történetében. A török nép európai hódító útjában megállítva, rendületlen erővel folytatta több mint százados küzdelmét hazánk ellen s végre diadalt aratott. A magyar had elesett, megfutott, királyunk halva maradt a csatatéren s az ország fővárosa pogány kézre került. Ezzel megszünt hazánk egysége. A déli rész a töröknek hódolt, a nyugati Ferdinándhoz menekült, a Habsburgok világhatalmában remélve ótalmat, Erdély s a keleti rész Szapolyai János alatt a magyar királyságot igyekezett fentartani. Nehéz idők voltak ezek. A mindenünnen fenyegető veszedelem közt legjobbjaink sem tudták, merre forduljanak; egymaga Magyarország tökéletlen, bomlásnak indult politikai és honvédelmi intézményeivel nem volt képes az ellenállásra s ha idegen segítségben bízunk, nem leszünk-e majd szabadítónk zsákmányává?

* A mohácsi gyásztól a szentgotthárdi győzelemig.

Erdély temérdek viszály között, a német hatalomnak a törökkel való ellensúlyozásával tartotta fenn önállását s egyidőre, nemzeti fejedelmek alatt (Bethlen Gábor, I. Rákóczi György) a magyar alkotmánynak egyedüli folytatója. A nyugoti rész a Habsburg királyoknak hódolva, a német birodalomba való beolvasztás folytonos veszélye közt lebegett. Az osztrák kormány — igaz, magának is alig volt elég ereje hozzá — nem tett annyit, amennyit tehetett volna s a török északon egész a bányavárosokig, nyugaton Győrig és Csáktornyáig pusztított. Az ország déli része s közepe szandsákságokra osztatott s durva, műveltségben mélyen alatta álló uraknak hódolt. S bár e küzdelem a magyar hősiség fénykora s egy Losonczi Istvánt, Szondi Györgyöt, Dobó Istvánt, Zrinyi Miklóst teremtett, mégis rettenetes volt a tömérdek adóval földig nyomott, halálra zaklatott nép szenvedése kegyetlen zsarolóitól, a folyton pusztító harcokban s a száguldozó martalócok erőszakától!

Mindezzel nem telt be szenvedéseink ürömpohara. A mohácsi vészt megelőző években lépett fel Németországban Luther Márton, a katholikus vallást reformáló tanaival. Külföldi egyetemeket látogató ifjaink révén gyorsan hódított nálunk is az új szellem. A lutheránus vallás főleg a Szepességben s a szászság közt, a kálvinista a Tiszavidéken s Erdélyben terjedt, ugyanott hódított az unitárius hit s keletkezett a zsidóságba visszahajló szombatosok szektája. A haza pusztulásán való aggodalmat most még a lélek igazságért való harca is növelte. Az ellentől széttépett ország most még önmagában is meghasonlik, magyar a magyarban ellenséget lát, vádakat szór egymás fejére s az országot ért csapásokban isten méltó büntetését látva, egymást okolják isten haragjának fölkeltéséért. A katholikusok felfogása szerint a nemzet azért bünhődik, mert elhagyta őseinek hitét, a protestánsok szerint, mert nem tért a megtisztult vallás igaz útjára. Csak isten végtelen irgalma, mely az emberi nemnek megváltót küldött, önt még reményt a hivők lelkébe. A XVI. század vége felé Európaszerte megindul az antireformáció, a katholikus visszahatás s Rudolf uralkodása nálunk is a protestánsok üldözésének szomorú korszaka. Végre Bocskay Istvánt felkelésre birják magyar hitsorsosainak szenvedései.

Ennyi baj sem törte meg hazánkat. Mikor maga darabokra szakadt, fiai lélekben meghasonlottak, akkor rakta le nemzeti műveltségének alapjait. A protestantizmus mindenütt a nemzeti nyelvnek lesz ápolója. A középkori katholikus irodalom latin volt, a szertartás, az egyházi énekek latin nyelven folytak, Magyarországon úgy mint Európaszerte.

A protestáns vallás magyar szertartásról, magyar egyházi énekekről gondoskodik s vallásos érzelmeibe beleönti hazafias érzelmeit is. Nem általános keresztény költészet többé, hanem egyszersmind nemzeti és magyar. Az e korszakból ránk maradt protestáns énekeskönyvek tükrei a kor hangulatának is.

A megkezdett irány hódít a katholikusoknál is. A XVII. századbeli katholikus énekekben már nemzeti érzelmek szólnak hozzánk. Míg ez énekek szerzői jobbárá ismeretlenek, megjelenik a régi magyar világi dal nagy költője: *Balassi Bálint.* Az antireformáció nem remélt sikereket arat, a katholikus irodalom emelkedik felül s legnagyobb írója Pázmány Péter, esztergomi biborosérsek hitvitázó műveiben megalapítja az egységes magyar irodalmi nyelvet. Midőn a nemzet minden téren kárt vallott, megalakult irodalmában biztosította további fönmaradását.

Az Magyarország siralma,

kinek romlása és nagy pusztúlása az bálványimádásért, kegyetlen hamisságért és fertelmes élet miatt lett.

Nótája: Christus iam surrexit, gaudeamus, exultemus.

1. Tekénts reánk immár, nagy úristen, az mennyekből,
   Az te dicsőséges templomodból!
   Emlékezzél meg immár a te árváidról!
2. Miért hagyál minket ilyen igen megromlanunk,
   Mi nemzetségünkben elpusztúlnunk,
   Mért távozál, úristen, ily messze mitőlünk?
3. Tudjuk, hogy vétkeztünk, mert tégedet nem tiszteltünk,
   Mint atyánkat téged nem szerettünk,
   Mint hatalmas urunkat tégedet nem féltünk.
4. Azért kell tisztelnünk pogánokat, gyolkosokat,
   Paráznákot, bálványimádókat,
   Kiknek el kell viselnünk kemény igájokat.
5. Elvövéd mitőlünk országunkat, királyunkat,
   Földhöz veréd az mi koronánkat,
   Színyed elől elvetéd mi áldozatunkat.
6. Megszünék sok helyeken szent neved dicséreti,
   Szép ifjaknak ékes éneklési,
   Mert az bálványimádás tőled ezt érdemli.
7. Közőlünk levágatál sok gazdag főurakat,
   Vitézeket, erős férfiakot,
   Kiknek kövér testekkel hizlalál vadakot.

8. Közőlünk rabbá tevél sok menyeket, özvegyeket,
Gyermekeket, gyenge szép szüzeket,
Mind az mi bűneinkért füzeted ezeket.
9. Mind ezekből esmerjük büneinknek súlyosságát,
Haragodnak rettenetes voltát,
Mert látjuk felségednek már bosszuállását.
10. Eltávozék mitőlünk, nagy isten, mi örömünk,
Nincsen immár semmi vigaságunk,
Siralomra fordúla az mi nyájasságunk.
11. De még is nincs mit tennünk, csak tehozzád kell folyamnunk,
Mert jól látjuk, hogy mind el kell vesznünk,
Ha az mi bűneinkből hozzád meg nem térünk.
12. Emlékezzél meg rólunk, hogy mi földből teremtettünk,
Ördög miatt bűn alá vettettünk,
Mint az árnyék elmulik mi gyarló életünk.
13. De az te jóvoltodból kárhozatban nem hagyattunk,
Te szent fiad által megváltattunk,
Bűntől, örök haláltul már megmenekedtünk.
14. Támadj fel azért immár, nagy úristen, mimellettünk,
Az te kezeidet nyújtsd ki rajtunk,
És ne vess el előled, kik megnyomorodtunk.
15. Lássák meg az pogánok, hogy mireánk gondot viselsz,
Kiket te szent igéddel legeltetsz,
És noha megbántottunk, de tőled el nem vetsz.
16. Mert látod elhagyattunk, és csak tereád maradtunk,
Nyavalyások, tudatlanok vagyunk,
És elhagyott árváknak csak te vagy ótalmunk.
17. Dicsértessék mennyekben szentháromság egy fölségben,
Ki megvigasztalsz minket lelkünkben,
Noha gyötretünk mostan itt az mi testünkben.

Jegyzetek: *Az*, a névelő teljesebb alakja, mely egész a XVII. század második feléig kizárólag uralkodott. Pázmány még mindig *az*-t ír, később felváltva használták *a*-val, mássalhangzón kezdődő szó előtt is, míg végre a XVIII. században mai használata megállapodott.

Kinek: az *aki*, *ami*, *amely* közti különbséget a későbbi irodalmi nyelv állapította meg, a régi nyelv s a nép nyelve nem ismeri.

Bálványimádás. Így nevezték a protestánsok a róm. kath. egyház szertartásait, értve rajta különösen a képek tiszteletét. Melius válogatott Prédikációiban (1563): Ti pápisták, rácok, pogánok elvesztek a bálványozásért, hogy a ki csak Istent illet a tisztelet, az holt szenteknek és bálványoknak adjátok. Jaj hát bálványozók (195. l.). L. bővebben Szilády Áron RMKT. 367. l.

1. *Mennyek*, *caeli*. Latinos többes.
2. *Hagyál*. Régi magyar elbeszélő mult. Így van használva

maig a bibliában, melyet épen a reformatio korában fordított Károli Gáspár és Káldi György magyarra.

3. *Féltünk tégedet:* timere aliquem.

4. *Gyolkos*, később: gyilkos, v. ö. ném. Dolch.

5. *Kiknek igájokat*, a régi nyelv a birtokon is megjelölte a birtokost; e pleonasztikus alak ma csak a nép nyelvében él.

6. *Az bálványimádás tőled ezt érdemli.* Azzal jutalmazol a hamis hitért (a katholikusért), hogy pogány kezére adod az országot s ezzel a protestáns templomokat is megszünteted.

7. *Kiknek kövér testekkel hizlalál vadakot.* Bibliai hely. V. ö.: Ha Ákáb a városban hal el, az ebek eszik meg őt, ha pedig a mezőn hal el, az égi madarak eszik meg őt. (Királyok könyve III, 24.) A három kosár még három nap, mely után Fárao fejedet véteti és keresztfára akasztat tégedet és a madarak testedet megszaggatják (Mózes I. 40, 18—19).

A kép megvan Homérosnál is:

> Sok daliák lelkét zavará le időnek előtte (Akhilleus)
> Hadeshez, magokat madaraknak ebédül
> Vetve Zeüs végzelme szerint. (Ilias I. Szabó I. ford.)

Arany Keveházában Bendegúz így szól Detrének:

> Kár volna még, vitéz, neked
> Táplálni éhes ölyveket,
> Heverni mint egy kődarab
> S nem űzni el a madarat.

Buda Halálában Etele mondja:

> Nem tudom Odinnak asztalához űl-e,
> Kit felakasztottak magas ösztörűre,
> Sátorom elébe, törvény szava nélkűl,
> Ronda repesőknek útálatos étkűl. (III. ének.)

Tompa «Szent László királyról»:

> A porba hullt kemény Ákos vezér feje.
> László király saját kezével ütte le.
> Megrontá, elveszté utána táborát,
> Táplálván testökkel az égnek madarát.

8. *Meny*, itt régiesen: fiatal asszony, v. ö. menyecske, menyasszony.

11. *Folyamnunk*, folyamik régiesen e. h. folyamodik. V. ö. futamik, iramik, félemik. Az *m* momentán képző.

12. *Teremtettünk, vettettünk* stb. A szenvedő alak a régi magyar nyelvben a latin hatása folytán sokkal gyakoribb volt, mint ma. Ma jóformán csak törvényekben használjuk (v. ö. Nyö. XIX. 451. l.)

13. *Ördög miatt:* ördögtől.

14. *Azt te kezeidet nyújtsd ki rajtunk*, e. h. reánk. V. ö. székely: *gyere nálunk*. Népies egyeztetés.

15. *Legeltetsz:* táplálsz; mert «írva vagyon, hogy nemcsak kenyérrel él az ember, hanem istennek minden igéjével». (Luk. 4. 4.)

Magyarázat. E költemény a protestánsok énekeskönyvéből való s kiadója, Gönczi szerint (1592) «láttatik szereztetöttnek az mohácsi veszedelem után»; eredete tehát 1526—1592 közé tehető. Egyik legkiválóbb példája az úgynevezett Jeremiádoknak, az ország szomorú állapotát sirató vallásos énekeknek.

A protestantizmus elvetette a szentek tiszteletét s a hagyomány hitelét, egyedül az isteni kijelentésen épült föl, s csak a bibliát, főként az ótestamentomot terjesztette és művelte. A XVI. század magyarja általában szeretett maga és a zsidó nép közt hasonlóságot keresni. A zsidó nép boldogtalan sorsa, az istentől reáküldött csapások a maga és hazája szenvedéseire emlékeztették; Senakherib, Antiokhos és a rómaiak zsarnoksága ismétlődött a törökök és németek pusztító kegyetlenségében. A porig sujtott zsidó nép fájdalmas jajait senkisem fejezte ki megrázóbb erővel, mint a Kr. e. VI. század költője, *Jeremiás* próféta. Abban az öt fejezetben, mely siralmait alkotja, egy pusztuló nép kétségbeesése kiált felénk, egy erős, bosszúálló isten haragja dúl, ki elkövetett bűneiért kérlelhetetlen igazsággal sújtja az elpártolt nemzetet. A protestáns költő mély érzelemmel nyúl Jeremiás Siralmai után, imádsága (az 5. fejezet) mintha csak az ő szivéből szólna és készséggel ülteti át egyéb fejezeteinek hangját, hasonlatait, képeit is. Így születnek meg a *Jeremiádok.* A XVI. században *lamentatióknak, siralmaknak* nevezték őket, mai nevök újabb keletű elnevezés.

A magyar nemzet honának siralmas állapotában istenhez fohászkodik, a hatalmas, a nagy istenhez, ki eltávozott népétől s nem akarja meglátni pusztulását. Gonosz, kegyetlen pogányt uralunk, országunk vész, koronánk idegenre száll, templomainkat becsukják, lerontják, népünk a csatamezőn hull el, vagy fogságban végzi életét. A romlás képeit mindenütt áthatja az Úr igazságos bosszújának érzete: magunk szolgáltunk rá büneinkkel, nem térünk a megtisztult vallás útjára s bálványokat imádunk. Azonban szenvedéseink-

nek van határa, a pusztulás szélén állunk, de forduljunk bizalommal az Úrhoz, a végtelen irgalom forrásához. A zsidó költő a kétségbeesés lemondásával végzi imáját: «De te elvetvén elvetettél minket, fölötte nagy a te haragod ellenünk», a protestáns az újtestamentom fenséges vigaszát hirdeti: Isten megváltót küldött a bűnös emberiségnek. A zsoltárok erős, bosszúálló istenének hite, az önvád kínzó marcangolásai s a külső szenvedések méltán alapjai a XVI. század sötét világnézetének, de a nagy keresztény eszme, a megváltás gondolata, mindenütt átragyog rajta s megóvja a kétségbeeséstől.

A következő század költője, Zrinyi Miklós, ugyanezt a gondolatot testesítette meg eposzában, a *Szigeti Veszedelemben.*

A költemény gondolatmenetének s *Jeremiás Siralmai*-val való közösségének feltüntetésére hadd álljanak itt az alábbi idézetek, főrészt az *Imádságokból,* egy-kettő más fejezetből. V. ö.:

1., 2. vsz. Emlékezzél meg uram! mi történt rajtunk! tekintsd meg és lásd a mi gyalázatunkat (Jer. 5, 1).

3. Igazságos az Úr, mert én ingerlettem őt haragra (1, 18).

4. Nyakunknál fogva vonatunk s a fáradtaknak pihenés nem adatik (5, 5). Szolgák uralkodnak rajtunk és nincs, ki megszabadítson azok kezéből (5, 8).

5. Leesett a mi fejünk koronája; jaj nekünk, mert vétkeztünk! (5, 16).

6. Az öregek eltűntek a kapukból, az ifjak az énekesek karából (5, 14).

7., 8. Az asszonyokat Sionban megalázzák és a szűzeket Júda városaiban (5, 11). Az ifjakkal kiméletlenül bánnak és a gyermekek a fa alatt összerogynak (5, 13).

9. Mi gonoszul cselekedtünk és haragra ingerlettünk, azért vagy te kérlelhetetlen (3, 42). Haragba öltöztél és megvertél minket, öltél és nem kiméltél (3, 43).

10. Oda van szivünk öröme és siralomra változott víg karunk (5, 15).

11. Térits meg minket hozzád, Uram és megtérünk; újitsd meg hajdani napjainkat (5, 21).

12—14. Újtestamentomi eszmék.

15. Látod Uram az ő gonoszságukat ellenem, itéld meg ügyemet (3, 59).

16., 17. Miért feledkezél el rólunk mindörökké? elhagysz-e minket hosszú ideig? (5, 20).

A költemény versmértéke a magyar nemzeti. Az első sor:

4+4+4+2, a második 4+2+4, a harmadik 4+3+4+2. A ritmus azonban nincs mindenütt megtartva, még a szótagok száma sem pontos. Rendesen azonos ragok is rímelnek, néha egyik mély, másik magashangú. Figyelemre méltó azonban a számos előrím, alliteráció. Még nagyobb hullámzást ad a költeménynek a belső, az ú. n. gondolatritmus, midőn egy gondolat több egymás mellé állított, egyenlő, vagy hasonló értelmű mondatban van kifejezve. Ha a gondolat mintegy előttünk épül, keletkezik: az *összerakó ritmus*. Ha bizonyos fokozat mutatkozik az ismétlésben: a *haladványos* ritmus, ha meg ellentét: *ellentétes* ritmus. Ilyen gondolatbeli ritmus mutatkozik az ótestamentomban s onnan került a mi vallásos költészetünkbe is. Versünk valamennyi strófájában találhatunk rá példát. Ime egynehány:

Összerakó:

Eltávozék mitőlünk, nagy isten, mi örömünk,
Nincsen immár semmi vigaságunk,
Siralomra fordúla az mi nyájasságunk (10).

Támadj fel azért immár, nagy úristen, mimellettünk,
Az te kezeidet nyújtsd ki rajtunk
És ne vess el előled, kik megnyomorodtunk (14).

Haladványos:

De az te jóvoltodból kárhozatban nem hagyattunk,
Te szent fiad által megváltattunk,
Bűntől, örök haláltul már megmenekedtünk (13).

Ellentétes:

Tudjuk, hogy vétkeztünk, mert tégedet nem tiszteltünk,
Mint atyánkat téged nem szerettünk,
Mint hatalmas urunkat tégedet nem féltünk (3).

A boldog szűz Máriához.

1. Boldogasszony anyánk,
Régi nagy patrónánk!
Nagy inségben lévén
Így szólít meg hazánk:
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!
2. Nyisd fel az egeket
Sok kiáltásunkra,
Anyai palástod
Fordítsd oltalmunkra!
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!
3. Kegyes szemeiddel
Tekintsd meg népedet,
Segéld meg áldásra
Magyar nemzetedet!
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!
4. Mert sírnak, zokognak
Árváknak szívei,
Hazánk pusztulásán
Özvegyek lelkei.
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!
5. Vedd el országunkról
Ezt a sok inséget,
Kikben torkig úszunk,
S nyerj régi épséget.
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!
6. Irtsd ki, édes anyánk,
Az eretnekséget,
Magyar nemzetedből
A hitetlenséget!
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!
7. Hogy mint isten anyját
Régen tiszteltenek,
Így minden magyarok
Most is dicsérjenek.
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!

8. Tudod, hogy szent István
Örökségben hagyott,
Szent László király is
Minket reád bízott.
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!
9. Fiad ellen sokat,
Megvalljuk, vétettünk,
De csak imádj értünk:
Hozzája megtérünk.
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!
10. Jézus fiad előtt
Könyörögj érettünk,
Mert ha nem cselekszed,
Egy lábig elveszünk.
Magyarországról, romlott hazánkról,
Ne felejtkezzél el, szegény magyarokról!

Jegyzetek: 1. *Patróna*, védasszony. «Önnönmagát és országát a buzgó király (Szent István) főleg isten anyjának védelmébe ajánlotta, kinek a magyar nép előtt oly nagy a dicsősége és tisztelete, hogy mennybemenetelének ünnepét tulajdon neve hozzátétele nélkül Nagy-Asszony napjának hívják. És hogy az ő oltalmának kegyelmét még inkább megnyerhesse, magában királyi székvárosában, Fejérvárott, azon boldogságos szűz nevére és tiszteletére bámulatos, roppant egyházat kezdett építtetni.» (Szent István, első magyar király életirata, Hartvik regensburgi püspök szerint. L. Szabó Károly. Emlékiratok a magyar kereszténység első századáról. Pest, 1865.) Más országoknak is vannak védszentjeik.

Romlott, régiesen: pusztuló. V. ö. Miért hagyál minket ilyen igen *megromlanunk* (Magy. orsz. siralma). *Romlott* toron alatt általlőtték vala. (Tinódi, Budai Ali basa históriája 90. sor.)

2. *Egeket*. L. 10. l. 1. j.

Anyai palástod fordítsd oltalmunkra, mintegy fedj be, fedezz, oltalmazz palástoddal a vész ellen. V. ö. elpalástol: félt, rejteget, titkol valamit.

5. *Nyerj régi épséget*. Tiszteleted olyan általános legyen, mint hajdan; a reformatió elvetvén a szentek tiszteletét, nagyot csökkent a Mária-kultusz is.

7. *Tiszteltenek*: tiszteltek; a mult idő régies, bővebb alakja; újabb költőinknél is előfordul.

Minden magyarok. Latinismus.

Dicsérjenek, dicsőítő énekkel magasztaljanak. (V. ö. pl. Szent ének, ki dicséri Szűz Máriát RMKT. I, 164).

8. *Szent László király is minket reád bízott*. «Rakattata egy jeles szent monostort az fekete Körös partján, kit Váradfőnek neveze asszonyunk szíz Máriának tisztösségére.» (Érdy c. 401. l.) Szent

László maga is e nagyváradi monostor kriptájában nyugodott, lovas szobra a templom előtti téren állt.

9. *Fiad ellen sokat vétettünk*, eltérvén az általa alapított vallástól.

Magyarázat. E költemény a katholikusok XVII. századbeli énekeskönyvéből való s egyike amaz énekeknek, melyekben a katholikus vallási érzelmek már összeolvadnak a hazafisággal. Alapeszméje hasonló, mint a protestáns énekeké: siralmas állapotunknak bűneink az okozói; elhagytuk a Krisztus alapította hitet, eretnekség férkőzött közénk, de az igaz valláshoz való megtérés, s a régi hitélet általános felújulása orvosolná bajainkat. A katholikus világnézetben isten személye oly magas, oly megközelíthetlen eszmény, hogy a hivő léleknek nincs bátorsága hozzá fölemelkedni; attól tart, hogy a legfőbb lény szentségét egyenesen hozzá intézett imádsága megsértheti. Közvetítőre van tehát szüksége s így az üdvözítőhöz fordul, kihez mint istenemberhez, közelebb vél állani, ki lent járva a földön, jobban ismeri az ember gyarlóságát, hamarább meghallja segélykiáltását és könnyebben indul könyörületre; még nagyobb a bizodalma a boldogságos szűzhöz, isten szeplőtlen anyjához, mert ez valóságos földi lény, azon vérből és testből, mint ő s mert a női, az anyai szívben végtelen szeretet és irgalom lakozik, úgy, hogy a legnagyobb bűnöst is pártfogásába veszi és könyörög érette istennél.* Azonkívül a nemzeti szentek, szent István, szent László a katholikus hívő tiszteletének tárgyai. Akik megalapították és megvédték bajaiban e hazát s bizonyára nem engedik elpusztulni, mert hisz az övék is. Az önvád és gyász nem nyilatkozik meg oly zordon erővel, mint a protestáns énekekben, a bizodalmas hit csillapítja mardosását, őszinte szeretet enyhíti a kétségbeesést.

A költemény egyszerű, de hatásos nyelve, mely refrainjében oly megindító erővel hangzik fel, joggal érdemli méltánylatunkat amaz idők gyakran idegenszerű, gyakran szerteáradó énekléséhez mérve. Külalakja is gondos, ritmusa sza-

* V. ö. Kardos Albert. A XVI. század magyar lyrai költészete. Budapest, 1883. 2. l.

bályosabb, rímei választékosabbak. A versmérték nemzeti: 4+2, 2+4, 3+3. A refrain első sora 3+2, második fele egyez a többivel.

Ének szent István királyról.

1. Ah, hol vagy magyarok
Tündöklő csillaga!
Ki voltál valaha
Országunk istápja?
2. Hol vagy István király?
Téged magyar kíván,
Gyászos öltözetben
Te előtted sírván.
3. Rólad emlékezvén
Csordúlnak könyvei,
Nem szűnnek iszonyú
Sírástól szemei.
4. Virágos kert vala
Híres Pannónia,
Mely kertet öntözé
Híven szűz Mária.
5. Kertésze e kertnek
István király vala,
Teremtője ennek
Ővele meghala.
6. Ennek életében
Élt a magyar ország,
Ő halála után
Lett holteleven ág.
7. Előtted könyörgünk
Bús magyar fiaid,
Hozzád fohászkodunk
Bús magyar fiaid.
8. Tekints, István király!
Szomorú hazádra,
Fordítsd szemeidet
Régi országodra.

Jegyzetek: 1. *Istáp* (ném. der Stab) 1. bot, 2. támasz, gyámol. Ma csak e második jelentése él, a régi magyar nyelvben dívott az első is. A képzésre v. ö. istráng, ispitály, István.

2. *Sírván, emlékezvén.* A ván-vén igenév használata a latin participium hatása folytán a régi magyarban igen gyakori volt.

3. *Könyvei,* könyű, könny. V. ö. nedv, nedű. Tápláljuk őt a tudomány *nedével.* (Molière, Tudós nők ford. Arany L. II. 225.) Hamu, hamv; szaru, szarv.

Nem szűnnek iszonyú sírástól szemei, latinismus; v. ö. desistere, conquiescere aliqua re, ab aliqua re. — Megfigyelni való a sírás fokozatainak kifejezése.

4. *Pannónia.* A latinos műveltségű költő a római provincia nevével illeti Magyarországot.

Mely kertet öntözé. A latin a főmondatokat is szereti relativumokkal szorosabbra fűzni. (V. ö. Quæ cum ita sint. Quod erat demonstrandum). Arany Keveházában is:

Melyet midőn a hegytetőn
Jó Detre szász eszébe vőn,
Mint hullámot a sziklagát
Visszanyomá futó hadát. (15.)

Buda Halálában:

Kin Buda gerjedve haragra idétlen,
Vétkesekért szidja vala, aki vétlen. (X.)

6. *Ő halála után*, régiesen. V. ö. Tinódinál: Békefalusi Gergely ő társa vala. Vitézségre tanítsa ő két apródját (Budai Ali basa hist. 62. 82. sor). Vitéz ő szolgái rudat hánynak vala, (Ilosvai, Toldi III.).

Holtleven: félig holt, félig eleven. Régi jó szó, újabban a helytelen alkotású *tetszhalott* kezdte kiszorítani.

Magyarázat. E költemény is egy fohász ama szomorú korból, midőn a nemzet bajai közt csak istennél s a szenteknél remélt szabadulást. Az énekköltő a magyarság nevében szent Istvánhoz fordul, ki e hazát megalapította, keresztténnyé tette, s vallásos buzgalmával boldogságot árasztott reá. Vágyódását ama jobb kor után, midőn még egyetlen vallást tisztelt e hon, egy szép képben mutatja, melynek megalkotásában bizonyára a paradicsom boldog kertje lebegett szeme előtt. Abból a közös eszméből indul ki ő is, melyet a katholicizmus ezidétt általában vallott. A kis költemény főszépsége kerek szerkezetében van: közepét a kertről vett kép foglalja el, elejét és végét egyazon bánatos fohász, a fájdalom egyhangú változatlanságát jelezve. Nyelvén erősen érzik a középkori latin egyházi énekek hatása.

Verselése egyez az előbbi költeményével, csakhogy alapritmusa a 3+3. Azonkívül a gondolatritmusnak azt a faját mutatja, midőn ugyanazt a gondolatot más-más szavakkal fejezzük ki; ezek lehetnek vagy egészen hasonló értelmüek (7, 8), vagy bizonyos fokozatot adnak (2, 3). A gondolatritmusnak ez a faja: *párhuzamos* ritmus.

BALASSI BÁLINT.

(1551—1594.)

A magyar nemzet romlott állapotjáról.

1. Oh szegény, megromlott s elfogyott magyar nép,
Vitézséggel, névvel, hírrel vagy igen szép;
Kár, hogy tartatol úgy, mint senyvedendő kép,
Előmenetedre nincs egy útad is ép.
2. Kedvelt, böcsűlt véred lett csúfoltságossá,
Szablyádnak bő zsoldja nagy olcsóságossá,
Megcsorbúlt nemzeted változott korcsossá,
Neved ékessége nagy útálatossá.
3. Föld reménségére felnevelt úrfiak
Szemétre vettettek, úgy mint köz tyúkfiak,
Zsírokkal hízódnak az idegen fiak,
Hozzád nem külömbek mint az ördögfiak.
4. Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll,
Sereged szép száma fogy, romol s szállton száll,
Inséged nő s árad, véled egy ágyban hál,
Bő étkeid helyett rakódik apró tál.
5. Ki szánhat? Bánd magad nyomorúságodat,
Mert nézi, nem érzi az csak romlásodat,
Aki építhetné te szép országodat,
Könnyen múlatja el csak záloglásidat.
6. Sem pénz, jószág mostan s méltó árú posztó
Nem indít, hogy szolgálj, megszűkült az osztó;
Csudáld, hogy minden rend nem kóborló s fosztó,
A nagy orv mert kicsinyt szörnyebb felakasztó.
7. Oh kedves nemzetem, hazám, édes felem!
Kivel szerelmetes mind tavaszom, telem:
Keseregj, sírj, kiálts istenedhez velem;
Nálad, hogy szeretlek, légyen e vers jelem.

Bevezetés. *A magyar hadügy* a XVI. század első felében még egészen középkori módon volt szervezve s a banderiális rendszeren alapult. Legelőször kellett kiállania a király banderiumának, azután a vajdák, bánok és főpapokénak, s ha ez nem volt elég, szólíttatott föl a nemesség, hogy maga s a birtoka arányában ráeső fegyveresek száma harcba menjen

a király személyes vezérlete alatt s egy vagy két hónapig táborban szolgáljon. A török hódítás idejéig e szervezet elégségesnek bizonyult az ország védelmére. Azonban mentül nagyobb terület jutott török kézre, annál jobban fogyott a fegyveres erő, mert a birtokavesztett főpap és nemes nem volt képes többé bandériumot állítani; más, hogy a támadás veszélye állandó lévén, állandó védelemre is volt szükség — ami a középkori hadiszervezet mellett lehetetlen — s e védelem helyhez kötött lőn s az úgynevezett *végvárakban* összpontosult. Ekkor lép fel a *királyi zsoldos hadsereg*, mely eleinte leginkább külföldi zsoldosokból állt. Az 1547. országgyűlés azonban azt a végzést hozza, hogy: «Miután a király bőségesen tapasztalhatta, hogy a magyar legtöbbet szolgálhat a keresztyén világnak a török ellen s nem nagy zsoldot kíván, gondoskodjék ő felsége, hogy magyarok is toboroztassanak hadaiba; mert fölös számmal van szolgálni kész ember, ki birtokaiból kiüzetett. Ezek helyeztessenek a végvárakba». A nemesség színe-java zsoldba állt s elkeseredett harcot folytatott a török ellen, másrészt a várak is a tulajdonosok pusztultával országosokká alakultak, a papság s az urak maguk kérték azok osztrák kezelésbe vételét; ezek is idegen katonákkal és zsoldos nemesekkel teltek meg. Az ország védelméről így a viszonyokhoz mérten tűrhetően volt gondoskodva; azonban állandó a panasz a benntanyázó idegenek, s a magyarság mellőzése, másrészt a sereg hiányos fizetése miatt. A várbeli katonaság fizetése részben az országos adóból történt, a nemesség minden jobbágytelektől 2 frtot adott reá, részben a király tartozott ráfordítani a bányák, harmincadok jövedelmét. «Mivel a megszavazott hadiadó nem elég a várak fentartására, a király más jövedelme, a pénzverésből, harmincadokból bejövő is Magyarországon és Szlavóniában (a mai Horvátországban) a végvárakra fordíttassék *s ne vitessék ki az országból.* E pénzek kezelésére ne idegen tisztek, hanem a magyarok közül tekintélyes, jó birtokú ember választassék kincstárnokká, kinek záloga is van.» (1545. 41. törvénycikk.) A velencei követ is írja, hogy «a király nem fizeti pontosan a katonaságot, a pénzek nagyon rendetlenül kezeltetnek, örökösen

hátralékokat kell fedezni, s a király gyakran húsz százalékos adóssággal kénytelen segíteni magán.» Akkori időben egy lovas évenkint 36 frtot, egy gyalog 24 frtot kapott összesen zsoldul egy év alatt; ha hozzávesszük a ruházatára kapott posztót is, tehetjük egyre-másra 30 frtra egy gyalog és 42 frtra egy lovas fizetését. Ha az ország adóját rendesen kezelik, ez összeg kikerült volna, mert 12,000 ember eltartása 456,000 frtra rúg, míg az ország jövedelme meghaladta az 500,000-et. S noha a király a végvárak ótalmára kikötött 12,000 embernek felét sem tartotta, a végek nyomora nem egyszer oly fokra hágott, hogy még az élelemnek is híjával voltak. Természetesen ennek oka nem egyedül az idegen uralom, hanem a háborús idők sokféle zavara is volt. A bajok a török hódításnak időben, térben növekedtével még szaporodtak, úgy hogy a következő században a kóbor katonák, szabad hajdúknak valóságos rémkorszaka állt elő a török kegyetlenségtől, idegen elnyomástól sújtott ország még nagyobb csapásául. (V. ö. Salamon: Magyarország a török hódítás korában. VIII. f.)

Jegyzetek: *Senyvedendő kép*: romlandó, veszendő kép. A régi költészet nem egyszer vesz hasonlatot a képről. V. ö.

Elváltozott színünk,
Elhervadott orczánk,
Béesett két szemünk,
Mint az irott *(festett)* képnek.
(Tatár rabságban levő erdélyiek dala).

A Rákóczi-nótában is:

Mint egy ékes eleven kép
Voltál olyan szép.

Tartatol úgy: úgy bánnak veled. Latinismus.
2. *Nagy olcsóságos*: nagyon olcsó. Ma csak adverbium mellett.
4. *Hazádnak szép vége*. Végvár: határvár a töröktől megszállott területen.
Szállton-száll. V. ö. várton-vár, fogyton-fogy, nőttön-nő.
5. *Aki épithetné*: éppé, egésszé tehetné. V. ö. épül, fölépül.
Záloglás: a. m. zálog Itt a németnek fizetett adó.
6. *Jószág*. Az elesett, elzüllött nemesek, papok birtokait a király vitéz embereknek ajándékozta, akik nagyságához képest fegyvereseket állítottak érte. «Mivel több nagy egyház üresedésbe

jött s nincs főpapja, ki bandériumot tartson, ő felsége adja át és ossza az egyházi javadalmakat érdemes világi férfiaknak és nemeseknek, kik bandériumokat tartsanak s e bandériumokat a végvárakba helyezzék.» (1521. 34. tvcikk. L. Salamon i. m. 138. l.)

Sem pénz, sem méltó árú posztó. Mint a Bevezetésben mondottuk, a katonák zsoldjuk mellé posztót is kaptak ruházatukra. Innen a közmondás: se pénz, se posztó.

Csudáld, hogy minden rend . . . Ha csudálod, hogy minden rend nem kóborló s fosztó, annak csak az az oka, hogy a nagy orv (a német) a kicsit elnyomja. A közmondásra v. ö. Die kleinen Diebe hängt man, die grossen lässt man laufen.

7. *Felem:* eredeti magyar szó a szláv *barát* (brat) helyett.

Magyarázat. A költemény az ellenségtől dúlt, szabadítójától zsarolt, szenvedő ország jajkiáltása. Igazi tolmácsa a XVI. századi közhangulatnak! A magyarnak megvan még a régi híre, régi vitézsége, de a behívott, betolakodott idegen vérét megcsúfolja, szablyáját meg nem fizeti, nem csoda, ha korcsosodik s elveszti hajdan dicső nevét. Hogyisne! Az ifjú nemesség színe-java, akikre az ország első állásai vártak volna, zsoldos katonákként kénytelenek kenyerüket keresni, hogy földönfutók ne legyenek. S ha még megfizetnék vitézi szolgálatukat! De Balassi, aki maga egész életét a végvárakban, a török elleni harcban töltötte, nem egyszer látta, amint Szolnokon, Egerben, Temesvártt nemes bajtársai *éheztek.* Pedig az ország adójából kikerülne a védelem. De az idegen uralom nem viseli szívén a haza sorsát, a honvédelmet elhanyagolja, az ország adóját elprédálja. Nem volna csoda, ha a magyar is úgy tenne, mint nyakára nőtt ellensége, rabolna, fosztogatna, csakhogy akkor bezzeg ellene fordulna Ausztria, holott ő az igazi rabló. A hazáját szerencsétlenségében, romlásában oly igazán gyászoló költő kétségbeesésében istenhez kiált: szüntessen meg ennyi szenvedést!

Balassi, aki középkori lovagok módjára karddal-lanttal szolgálta hazáját, hivatott tolmácsa volt nemzete ügyének. E költeményében azonban stilusa kissé darabos, nehézkes; mintha a régi négyrímű tizenkettes, — Tinódi és Ilosvai versalakja — az ő nyelvét is békóba verné. Következő költeménye már jobban mutatja azt az elevenebb formát és stilust, melylyel a magyar irodalmat valóban gazdagította.

Egy katona-ének.

(In laudem confiniorum.)

Az «Csak búbánat» nótájára.

1. Vitézek! mi lehet
E széles föld felett
Szebb dolog a végeknél?
Holott kikeletkor
A sok szép madár szól,
Kivel ember ugyan él;
Mező jó illatot,
Az ég szép harmatot
Ád, ki kedves mindennél.
2. Ellenség hírére
Vitézeknek szíve
Gyakorta ott felbuzdúl;
Sőt azon kívül is,
Csak jó kedvébül is
Vitéz próbára indúl;
Holott sebesedik,
Öl, fog, vitézkedik,
Homlokán vér lecsordúl.
3. Véres zászlók alatt
Lobogós kópiát
Vitézek ott viselik;
Roppant sereg előtt,
Távol a sík mezőt
Széljel nyargalják, nézik.
A párduc kápákkal,
Fényes sisakokkal,
Forgókkal szép mindenik.
4. Jó szerecsen lovak
Alattok ugrálnak,
Hogyha trombita riadt;
Köztök ki strázsát áll,
Ki lováról leszáll,
Nyugszik reggel, hol viradt,
Midőn éjten éjjel
Csataviseléssel
Mindenik lankadt, fáradt.
5. Az jó hírért, névért,
A szép tisztességért
Ők mindent hátrahagynak;
Emberségről példát,
Vitézségről formát
Mindeneknek ők adnak,
Midőn mint jó sólymok,
Mezőn széljel járnak,
Vagdalkoznak, futtatnak.
6. Ellenséget látván,
Örömmel kiáltván,
Ők kópiákat törnek;
S ha súlyosan vagyon
A dolog harczokon,
Szólíttatlan megtérnek;
Sok vérben fertezvén,
Arcúl reá térvén
Űzőt sokszor megvernek.
7. A nagy, széles mező
S a szép liget-erdő
Sétáló palotájok;
Az útaknak lese,
Kemény harcok helye:
Tanuló oskolájok;
Csatán való éhség,
Szomjúság s nagy hévség,
Fáradtság — múlatságok.
8. Az éles szablyákkal
Méltán örvendeznek,
Mert fejeket ők szednek;
Viadal helyeken,
Véresen, sebesen,
Halva sokan feküsznek:
Sok vad madár gyomra
Gyakran koporsója
Vitézül holt testeknek.
9. Oh végbelieknek,
Ifjú vitézeknek
Dicsíretes serege!
Kiknek e világon
Szerte szerént vagyon
Mindeneknél jó neve;
Mint sok fát gyümölcscsel,
Sok jó szerencsékkel
Áldjon isten mezőkbe'!

Jegyzetek: 1. *Kivel ember ugyan él:* a madárénekre vonatkozik. Azt akarja mondani, hogy az ember élvezi, szereti a madárdalt. *Ugyan:* nyomaték.

3. *Párduckápa:* párducbőr-kacagány.

4. *Szerecsenlovak:* apró, gyors arablovak.

Ki strázsát áll: az egyik strázsát áll, a másik meg nyugodni tér az éjjeli őrködés után.

Éjten éjjel: éj derekán, éjnek évadján.

5. *Ők mindent hátrahagynak:* Ma fordítva mondanók: a jó hírt, nevet, tisztességet mindennek *elébeteszik.*

Formát: mintát. A *minta* szó ekkor még nem volt meg, csak Barcafalvi Szabó csinálta a XVIII. század vége felé (mint a: minta).

Jó sólymok: a költő a középkorban oly divatos sólyomvadászatokra gondol.

Sok vérben fertezvén. Fertez: fertőz, beszennyez; tehát: vértől mocskosan. Ebből van a *fertő* és a *fetreng* szó is.

Arcúl: szemben. «Ott egyszersmind arcúl fordúl s vág belé». (Bezerédi nótája.)

7. *Fáradtság—múlatságok.* A velencei követ írja 1557-ben: «A fáradalmak és kényelmetlenség elviselésében a legtürelmesebbek s nagyon kevesen vannak még a főnemesek közt is, kik ágyban hálnának, — elég nekik egy asztal, egy szőnyeg, egy bőr vagy egy kis szalma (Salamon, i. m. 170. l.).

8. *Sok vad madár gyomra.* V. ö. Magyarország, siralma 7. j.

9. *Szerte-szerént* vagy szerén-szerte: szerteszét, szanaszét, mindenfelé.

Magyarázat. A csüggedés, meghasonlás, vigasztalanság hangjai után íme egy amaz időket a küzdő erő elevenségével magasztaló költemény! Valóban a nemzeti létért vívott harcok kora nemcsak a romlásnak, a szenvedésnek ideje: egyszersmind nagy erények kútfeje; a végvárak a hazaszeretet, a férfias erő, vitézség, elszántság, kitartás, tűrnitudás megannyi iskolái voltak. «A XVI. század utolsó felében a hadigyakorlottság miatt nem lehetett panasz — mond Salamon Ferenc. Ama folytonos küzdelemnek, mely sohasem szünt meg nagyban folyni s Szulejmán halála után (1566) mind nagyobb mérvűvé válni, az anyagi pusztítások mellett fontos erkölcsi következményei voltak az akkori nemzedékre. Valamint a magyarországi török határőr későbbi időben a legjobb katonává lett a török hadseregben, úgy a magyar nemes a Buda elfoglalása után következett generatiókban újra felragyogtatta fényes tulajdonait. A végvárak és megyék katonasága úgyszólván gyermeksége óta csatákban végzé

a fegyvergyakorlás iskoláit. Nem a mohácsi vész idején elpuhult nép volt ez többé... Hunyadi János szelleme, mely a mohácsi ütközet idején el látszott szállani, most újra visszatért a nemzetbe. S míg ez újjászületés, melyet a vallási is követett, a keresztény vitézségnek oly hőseit termette, mint egy Dobó, Szondi, Losonczi, Zrinyi, azalatt a török mind anyagi, mind erkölcsi erőben megfogyatkozott.» (V. ö. Magyarország a török hódítás korában 169. l.)

A végek dicséreti eleven képét festi a várbeli életnek a XVI. század második felében. «Ne is keressük az e korbeli katonai szervezet dicsőségét a török ellenében a nagyobb harcok mezején; dicsősége azon kisebb, csupán védelmi harcokban áll, melyekkel a török lassankénti terjeszkedését meggátolta», mond Salamon (I. m. 169. l.). Ez apróbb csatázások, kirohanások, vitézi próbák dicsérete a jelen költemény is. Folyton nyugtalanítani a törököt, drágává, örökké bizonytalanná tenni neki minden talpalatnyi földet: ez volt a végvárbeli katonaság életelve, melyhez szigorú nevelése hozzáedzette. A kötött béke nem gátolta őket benne, mert csak az ágyús harcot tekintették békeszegésnek. A török támadására nem is vártak, kivonultak maguk deli paripáikon, fényes sisakjukban s mialatt az őrök ugyancsak vigyázták nagyobb ellenséges had közeledtét, vagdalkoztak, kopját törtek; ha pedig megszalasztották őket, régi magyar hadi szokásként futásnak eredtek s mikor az ellen azt hitte, hogy már meghátráltak, hirtelen visszafordultak s elverték rajta a port. Nem kell nekik cifra palota, ott a mező, az erdő, iskolába az úttak leseire járnak; mulatságuk a tűrnitudás, örömük a harc. Ha meg elesnek — nos hát ez a vitézi halál. Dicséri is őket érte mindenki, áldja meg őket az isten is! Az egészséges, vitézi kedvtől pezsgő költeményre méltán vonja derűjét a verőfényes tavasz.

A költemény verse Balassi találmánya, róla nevezik *Balassi strófának* s a régibb magyar irodalomban sokáig divatozott. A szakok hármas eloszlásúak, ritmusuk nemzeti; a rímelhelyezés új és művészi amaz idők egyhangú verseléséhez képest.

II

A NEMZETI FELKELÉSEK KORÁBÓL.

1664—1711.

Azok az aggodalmak, melyek a mohácsi vészt követő küzdelmekben elfogták a magyar lelkét, a XVII. század folyamán egyre növekedtek, a mint a török kiüzése előhaladt. A Habsburgok Magyarországon lekötött ereje mindjobban felszabadult, teljesen érvényesülni kezdett az európai politikában s a szentgotthárdi ütközet után (1664) Ausztria megkezdte nagyhatalmi szerepét. Emelkedésével kialakulnak s mindjobban érvényesülnek tervei is: *a dinasztia nagysága egységes, katholikus birodalom alapján.* A török elleni harc s az ellenreformáció keresztülvitele mind e célra vivő eszközök s a pogányon vett legnagyobb diadalok öröm helyett gyászszal töltik el a magyar szivét veszendő hitéért s szabadságáért.

Bethlen Gábor és II. Rákóczi György felkelése s Wesselényi Ferenc összeesküvése csak azt nyerték, hogy a kormány eltette láb alól a gyanus főurakat (Zrinyi, Nádasdy, Frangepán kivégzése) s mentül nagyobb erélyel foganatosította központosító törekvéseit. I. Lipót 1673-ban teljesen fölfüggeszti az alkotmányt s hazánkat mint osztrák provinciát Ampringen János Gáspár, a német lovagrend nagymesterének kormányzására bízza s mint ellenség földjét, mindenfelé megszállja hadaival. A protestánsokat országszerte üldözik, templomaikat lerontják, papjaikat rabságra hurcolják. Az ellenreformáció ekkor már nagyrészt keresztül volt víve; a főurak legnagyobb része a trón köré sereglett s a főpapsággal együtt főerejét alkotta. Kevesen gondolkoztak úgy, mint Zrinyi Miklós gróf, aki a protestánsok kívánságainak kielégítését sürgetve így szólt: «Nekem más a vallásom, de a ti szabadságtok az enyém is; engem is bánt a rajtatok elkövetett igazságtalanság.» A magyarság önmagán belül is meg volt hasonolva.

A visszahatás a köznemesség s a nép alsó rétegeiben indúlt meg a Tisza vidékén, mint a kurucok és laban-

cok* tusakodása. Az adótól földig sújtott, a német katonaság garázdálkodásaitól halálra keserített, vallásáért vértanuskodó protestáns nép nemes urainak vezérlete alatt fegyvert ragadt a német és a labanc (a katholikus nemesség és papság) zsarnoksága ellen. Egyes üldözött csapatok, bújdosók harca támadt. De mint ilyen is félelmes s minden talpalatnyi földön kétessé tudta tenni a német uralmat. Majd mind szélesebb hullámokat vet, Erdélyt is körébe vonva s midőn élére francia segéllyel a fiatal Thököly Imre áll: *a kuruc és labanc küzdelme a magyar függetlenség küzdelme lesz az idegen uralom ellen.* Magyarország a törökkel szövetkezve támadt a németre, aki felszabadításáért alkotmányát kívánta jutalmul.

A törökön nyert diadalok egyidőre megfordították a dolgok sorát. Bécs felmentése, a dunamelléki győzelmek, kapcsolatban az uralkodó engedékenységével, meggyőzték az országot arról, hogy elvégre is csak Ausztria segélyével szabadulhat meg örök ellenétől. A császári hadba sorakozott tehát s Buda visszavétele (1686), a mohácsi, a zentai csata a magyar vitézségnek is örök dicső emlékei. Thököly, Erdélyben még rövid uralmat alapítva, számkiüzetésben halt meg Nikomédiában, sok hű magyar követőjével együtt. Az ország megtisztúlt a törököktől, de ki volt szolgáltatva Ausztriának s elvesztette nemzetiségének egy századon át hatalmas védbástyáját, Erdélyt.

A kormány nem késett diadalát kiaknázni. Az 1687-iki pozsonyi országgyűlésen a nemzet lemondott szabad választási jogáról s elfogadta a Habsburgház fiágának örökösödését. Eltörölte az aranybulla 31-ik cikkét is, mely az eddigi felkeléseknek törvényes színt látszott biztosítani. A protestánsoknak ugyan szabad vallásgyakorlatot engedtek, de a katholikus vallással való egyenjogusága megszünt.

Ugyanaz a történet ismétlődött most, mint tizenhat évvel azelőtt. Ausztria nem érte be mindezzel. Lakoltatta az országot lázadásáért s vértörvényszékek irtották nemeseinket (Caraffa Eperjesen). A Kollonics Leopold primás elnöklete alatt megalakult újjászervezési bizottság pedig, ép úgy mint azelőtt Ampringené, Magyarországot ellenséges tartománynak tekintette, mely folytonos felkeléseivel eljátszotta minden jogát. A nagyszámú telepítés a töröktől elhagyott

* *Kuruc:* a latin *cruciati*-ból. Az 1514 iki parasztlázadás idején a ruháján keresztet viselő fellázadt parasztság neve volt.
Labanc: a német Lanzknecht, lándzsás, röviden csak Lanz, mely az osztrák kiejtésben Launz-nak hangzott. Ebből lett a magyar labonc, labanc.

területen, a dunántúli német községek, a délvidéki szerbek szintén mintegy nemzetiségünk ellen emelt bástyák voltak.

Magyarországnak még egyszer meg kellett mutatnia törhetetlen szabadságszeretét s Ausztriának éreznie, hogy e nemzet elvérezhet, de rabbá nem lesz soha. E felkelésnek már nem volt vallási jellege, hisz élén a jezsuitáktól nevelt, katholikus II. Rákóczi Ferenc állt, atyai részen Erdély fejedelmeinek, anyai részen a Zrinyi-nemzetségnek sarjadéka. A bécsi udvar mindent megtett, hogy őt nemzetétől elidegenítse — gyámja Kollonics volt — s ha a már majdnem idegenné vált ifjúból mégis fölkelő vezér lett, ez csak a magyar állapotok türhetetlenségének kiáltó bizonyítéka. Sárosmegyei birtokán érintkezett ő a magyar főurakkal, főként Ungmegye lelkes főispánjával, Bercsényi Miklós gróffal, fölébredt benne nemzetének szeretete s meg akarta váltani szenvedéseitől. De majdnem áldozatúl esett és kénytelen volt Lengyelországba menekülni. Vérlázító dolgokat hallott itt is a kormány erőszakáról s 1703-ban átlépte a határt, hogy az északi megyékben már megindult felkelés élére álljon. Lángba borult az egész ország s még az évben a Dunántúl kivételével a felkelők hatalmába került. Az ónodi gyűlésen (1707) a rendek I. József királyt s a Habsburgházat trónvesztettnek nyilvánították s Rákóczit kikiáltották Magyarország fejedelmének. De csakhamar lehanyatlott csillaga, a rendezetlen csapatok lelkesedése utóvégre sem pótolhatta az osztrák hadsereg fegyelmezettségét. Elmaradt a várt francia segély is és Rákóczi Trencsénnél 1708. évi augusztus 3-án döntő vereséget szenvedett. Azontúl meghasonlott a magyarság, Ocskai és Bezerédi, addigi alvezérei, árulókká lettek, Károlyi Sándor pedig megkezdte az alkudozást a kormánnyal. 1711 május elsején a majtényi síkon 12,000 kuruc letette a fegyvert s hűséget esküdött a királynak. Szatmártt meg létrejött a béke. Rákóczinak amnesztiát kínáltak, ha hűséget esküszik, de ő megalázás helyett inkább a számkivetés keserűségét választotta. Rodostóban élt azután sok hű magyar bujdosó társaságában.*

A szatmári béke eredményei igen jelentékenyek. Végre nyugalmat élvezett az ország, kétszáz év óta először, s áldozhatott a művelődés annyira elhanyagolt érdekeinek. Alkotmánya, vallásszabadsága biztosítva volt. Teljes függetlenségről nem lehetett szó, a nemzet önerejéből utóvégre sem birta felszabadítani magát a török alól; el kellett ismerni a Habsburgok uralmának jogosságát és természetes következményeit.

* V. ö. Lévay, Mikes búja.

Irodalmunk e korban sem szünetelt; a mozgalmas világ folyton ébren tartotta. Rákóczi udvarában, a főurak kastélyaiban igazi magyar kultura virágzott — a fejedelemnek az ipar és kereskedelem előmozdítására is gondja volt, amennyire a háborús viszonyok engedték — s a kuruc költészet, e népies, hamisítatlan nemzeti költészet, nyomon kísérte a kor eseményeit, visszhangozva a nemzet érzelmét. E dalok szerzői jobbára ismeretlenek, csak művük maradt fenn. Vannak köztük előkelő vezérek (Palocsay, Bezerédi) alsóbb rangú tisztek, közvitézek egyaránt. Maga Rákóczi is szeretett gyönyörködni költeményeikben s neki, Bercsényinek, Bottyánnak s másoknak udvari zenészeik is voltak. A későbbi nemzeti eseményekben csendesebb kort is ez a költészet buzdította, emelte, fennmaradt töredékeiben is.

Kuruc tábori dal.

1. Te vagy a legény, Tyúkodi pajtás!
   Nem olyan mint más, mint Kuczug Balázs.
   Teremjen hát országunkba jó bor, áldomás...
   Nem egy fillér, de két tallér kell ide pajtás!
2. Szegénylegénynek olcsó az vére:
   Két-három fillér egy napra bére;
   Azt sem tudja elkölteni, mégis végtére
   Két pogány közt egy hazáért omlik ki vére.
3. Rajtunk német dúl, rajtunk török jár,
   Tűz-vassal pusztúl ország és határ;
   Ez az istentelen német annyi kárt tött már:
   Hozzá képest hogy mitsem tött török és tatár!
4. Az nagy uraknak mézes szókat hány,
   S hozzá hódúlnak, mint bódúlt zsákmány...
   Hej nagy urak! nem keresztyén az, aki pogány:
   Rosszabb penig még ennél is labanc, valahány.
5. Mindent igér, de csak szorultában,
   Semmit bé nem vált, ha szabadjában:
   Az németnek, ebhitünek fogadásában
   Ne bízz többet, mint az ebnek ugatásában.
6. Pusztítani jött nem segítségre,
   Hogy elfoglalja országunk végre;
   Álnoksággal nemzetünknek esküdt vesztére;
   De az Isten ráfordítja még ő fejére!
7. Csak azt nézd pajtás, hogy labanc hol van?
   Csak azt vágd pajtás nagy búsultodban.
   Mert e pogány kiöl mindent édes hazánkban, —
   Vágd tehát még az magyart is társaságában!

8. Tölts kupámba bort, az lölkemnek bort;
Német vesztére üljük meg a tort.
Ma egymással, bajnoktárssal együtt iszunk bort:
Virradatra úgy üssük meg a német tábort!
9. Töltsd az kupákot, töltsd az pulhákot,
Készen tartsad jó, súlyos szablyádot.
Úgy igyál bort, hogy ha hallod az trombitákot,
Vért ihassál s német testből rakj garmadákot!
10. Bort kupámba, bort! embert a gátra! . . .
Tyúkodi pajtás, induljunk rája!
Verjük által az labancot a másvilágra, —
Úgy ad Isten békességet édes hazánkra.

Jegyzetek: 1. *Tyúkodi, Kuczug Balázs* közelebbről ismeretlen nevek. Akkoriban nevezetes kurucok lehettek.

2. *Szegénylegény.* «A török földről kibújdosott s a zsoldba állott ember neve olykor *szegénylegény*, mi akkoriban tisztes név volt s csak későbbi időben, midőn a honvédelem elhanyatlásával a várőr rablásra adta magát, nyerhette a zsivány értelmet. Így fajult el a *hajdú, haramia* és *katona* név is, mely a következő században mind rablót jelentett, holott eleinte tisztességesebb értelme volt». (Salamon. Magyarország a török hódítás korában 154. l.). E dalt átvették a későbbi kor *szegénylegényei* (elzüllött jobbágyok, szökött katonák) is s költeményünk több strófája megvan a *Zöld Marci*-féle betyárnótában. (Thaly. Régi magyar vitézi énekek II. 399—401.)

Pogány. A kuruc nemcsak a törököt, hanem a pápistát is (aki többnyire német volt) pogánynak, faisten-imádónak hívta.

3. *Jár*, v. ö. tatárjárás, sáskajárás, járvány.

4. *Az nogy uraknak.* A labancpártot jobbára az udvar köré csoportosult főurak és főpapság alkotta.

Nem keresztyén az, aki pogány. Hogy a pogány nem keresztény, azt jól tudjuk, érezzük, de a labanc még ennél is rosszabb.

Penig: pedig. E kötőszó a régi nyelvben és a dialektusokban mintegy 30 alakban fordul elő.

5. *Mindent igér* . . . Így az alkotmány fentartását, vallásszabadságot stb. De amint a veszély csökkent, tényleg megint visszaálltak, ha nem rosszabbodtak — főként a kormányzók önkénye folytán — az előbbi állapotok. Ezt fejezi ki — a népköltészet naiv túlzásával — a következő igen elterjedt kis gúnyvers is, melyet Rákóczinak vagy Bercsényinek tulajdonítanak (bár kevés alappal; l. Arany L. A magy. pol. költészetről, Figyelő 1874, 8. l.) 1861-ben újra felkapták.

Ne higyj magyar a németnek,
Akármivel hitegetnek;
Mert ha ád is nagy levelet:
Mint a kerek köpönyeged,
S pecsétet üt olyat rája,
Mint a holdnak karimája:

Nincsen abban semmi virtus —
Verje meg a Jézus Krisztus! (Thaly: Adalékok II. 114).

8. *Úgy üssük meg:* támadjuk meg; v. ö. rajtüt, ráüt.
9. *Pulha* vagy *polha,* tölcséres csövű, kerékre járó, hosszú puska.
Vért ihassál . . . A harcikedv az éneklőt a népköltészetben oly szokásos túlzásra ragadja.

Magyarázat. E dal 1672-ben keletkezett, tehát a kuruc-mozgalmak elején, akkor mikor Wesselényi összeesküvését felfedezték s a kormány kiméletlen erőszaka a legjobban sújtott népet fölkelésre birta. Mint bordal indul meg, majd a népköltészetben oly sajátságos eszmetársítás útján a haza dolgaira tér s meghatóan jellemzi a szegény magyar sorsát, kinek «két pogány közt egy hazáért omlik ki vére». Gyűlölettel fordul azok ellen, kik ennek okozói, a német s még inkább a német-magyar labanc ellen s válogatatlan szavakkal leplezi le szándékukat: segítség örve alatt elfoglalni a bajoktól sújtott hazát. Az elbúsult kuruc a borban keres orvoslást, lelket merít belőle s a hazafiúi bordal tüzes csatadallá alakulva ér véget ajkán.

A *Kuruc tábori dal,* mint kiadója Káldy Gyula írja, a egrégibb magyar népdalok közül való; dacos és erőteljes dallama úgy hangzik, mintha vasból volna kovácsolva, metsző ritmusa pedig tökéletesen megfelel a vers szemrehányó és fenyegető szavainak, mintha dal és vers egyszerre születtek volna. Mind e dalokat egy sajátságos fúvó hangszeren, a *tárogatón vagy töröksípon* játszták. (Leírását l. a 39. lapon.)

A költemény versmértéke nemzeti. A négyes rímet középrímek frissítik föl. A strófákat — oly pontosak az ütemek — így is írhatnók:

Te vagy a legény,
Tyúkodi pajtás!
Nem olyan, mint más —
Mint Kuczug Balázs.
Teremjen hát országunkban
Jó bor, áldomás . . .
Nem egy fillér, de két tallér
Kell ide, pajtás.

A bujdosó dalokból.

I.

Most jöttem Erdélyből...

1. Most jöttem Erdélyből, Erdélyországából —
   Lovastól, nyergestől, egy nyargalt szolgástól.
2. Szolgámnak a neve Hányd-el-vesd-el Gyurka,
   Magamnak a neve: bújdosó katona.
3. Nem vétettem semmit, az ég bizonyságom:
   Még sincs maradásom — köztetek lakásom...
4. Szegény árva fejem nincs hová hajtanom —
   Szegény árva fejem nincs hová hajtanom.
5. Elment az én uram idegen országra:
   Levelet iratott, hogy menjek utána...
6. Elment az én uram a török táborra —
   Bizony meggyászolom fekete bársonyba.
7. Délig feketébe — délután veresbe,
   Hajnalkor pediglen öltözöm fegyverbe...
8. Ülök paripára, jó lovam hátára:
   Úgy megyek utána — nagy Törökországba.

Jegyzetek: 1. *Egy nyargalt szolgástól:* fegyveres szolga, ki urát útjában lóháton kiséri. *Hányd-el-vesd-el Gyurka:* gondatlan, elhanyagolt. V. ö. hányd-el-vesd-el, rúgd-föl-hagyd-ott módon. Hűbele-Balázs stb. A bújdosás közben nem lehet törődni a hadi regulával.

7. *Délig feketébe...* Nem sokáig tart az igazi gyász, felváltja az öröm színe, a veres, hogy újra együtt lehet, harcolhat a szeretett fejedelemmel.

Magyarázat. A költemény keletkezése idejét Thaly Kálmán 1685—95 közé teszi. Legvalószínűbb, hogy 1690 körül keletkezett, midőn Thököly a zernyesti ütközetben kivívott diadallal egyidőre visszaszorította a németséget, de ősszel már ismét kénytelen volt elhagyni Erdélyt s török földre menekült. A költemény valamely, ura után Törökország alá induló bújdosó kuruc katona éneke s eleven kifejezése annak a mély szeretetnek, mely Thökölyt a magyar néppel összefűzte. A fejedelemnek nincs nyugta az idegen földön, magyarjai nélkül nem tud élni s mikor megizeni nekik elhagyatottságát, hívei — bújdosó, szegény, elszéledt magyarjai —

a ragaszkodás lelkesülésével sietnek utána. A népies gondolkozásnak megfelelő kifejezője az egyszerű stilus, mely a népköltészetnek különösen ismétlő, összerakó előadását tünteti föl. Verse is nemzeti.

II.

Őszi harmat után.

1. Őszi harmat után
Nagy hegyeknek ormán
Fujdogál a hideg szél,
Fujdogál a hideg szél;
Zöld erdő harmatát,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé a tél,
Hóval lepi bé a tél.

2. Régi üdőm elmúlt,
Most másképen fordúlt, —
Szomorú az én sorsom,
Szomorú az én sorsom...
Messzére bújdosom,
Hazámat itt hagyom;
Isten vezérli dolgom,
Isten vezérli dolgom.

3. Szerelmes barátim,
Régi jó pajtásim
Tűlem elpártoltanak,
Tűlem elpártoltanak.
Fejenként mindenek,
Akik esmértenek —
Mostan megbocsássanak,
Mostan megbocsássanak.

4. Ha kiknek vétettem:
Ugyan megszenvedtem!...
Igazságom: mindenem,
Igazságom: mindenem!
Keserű énnékem
E világon élnem, —
Te tudod én Istenem,
Te tudod én Istenem.

5. Jobb hát a darvakkal
Vagy más madarakkal
Elbújdosnom messzére,
Elbújdosnom messzére,
Hogy irígyim szava,
Ellenségim vasa
Szegény fejem ne érje,
Szegény fejem ne érje.

6. Mert itten lakásom,
Nincsen maradásom
Az sok irigyeimtül,
Az sok irígyeimtül.
Uram! én azt kérem:
Utamban vezérem
Légy s ments meg mindenektül,
Légy s ments meg mindenektül.

7. Vezér'lj messze földre,
Idegen nemzetre —
Hol lakjam békességben,
Hol lakjam békességben.
Hosszú bújdosásom
Lészen távozásom
Kietlen messzeségben,
Kietlen messzeségben.

8. Csillag jár mely felűl,
Szél zúg, fölyhő repűl —
Arra vészem útamat,
Arra vészem útamat...
Ha minden elmarad:
Isten el nem marad, —
Reá bíztam magamat,
Reá bíztam magamat!

Jegyzetek: 1. *Piros csizmám.* XVI—XVIII. századbeli őseink általában színes (piros vagy sárga) kordován és szattyánbőr láb-

belit hordtak. A divat a töröktől került hozzánk. Rákóczi Konstantinápolyból a színes bőrgyártás titkait értő törököket hozatott s Huszton kordován-gyárat állított, hogy a külföldre kivitt pénzt megmentse a hazai ipar számára. (Thaly. Tanulmányok 36. lap.)

4. *Igazságom: mindenem.* Egyetlen birtokom a tiszta öntudat.

5. *A darvakkal vagy más madarakkal . . .* A népköltészet rendesen a darut meg a gólyát emlegeti, ritkábban a fecskét. Balassinál gyakran szerepel a daru.

Messzére: messzire; messzi eredetileg messzé-nek hangzott. V. ö. Győrré, világgá, ketté.

6. Inversio. — *Az*, v. ö. 10. l. 1. jegyzet.

8. V. ö. 42. l. 10. vsz.

Magyarázat. E bújdosó dal voltakép Balassi Bálintnak egy töredék költeménye.* Eredetét a kuruckölteményeknek érdemes gyüjtője, Thaly Kálmán, 1710 november vége — december elejére teszi, midőn a felkelés ügye végkép hanyatlásnak indult, Rákóczi utolsó kisérletei is meghiúsultak s mind többen kerestek idegen földön szabadulást a megalázás szégyene elől. Balassi akkor írta dalát, midőn családi viszályai, boldogtalan szerelme bújdosni készték s a keleti tenger partjain végre írt talált fájdalmaira (1589). Az ő méla bánata, ártatlanságának nemes érzése s mély vallásos hite ömlik el rajta. Az ismert dal igaz viszhangot keltett a kuruc bújdosó lelkében, ki szintoly keserű érzelemmel, tiszta tudattal, istenben való megnyugvással mondott fájó búcsút a honnak, melyért vérét ontotta, mint egykor a költő. A természet képeit meghatóan olvasztja érzelmeibe a dalos. A szomorú ősz az ő életének képe, a távozó darvak, az égen járó csillag, a zúgó szél, a repülő felhő jobb hazát keresnek, mint ő, a frissen hullott hó elfedi lába nyomát s eltakarja előlünk emlékét örökre.

A strófák tulajdonképen így hangzanak:

Őszi harmat után
Nagy hegyeknek ormán
Fújdogál a hideg szél;
Zöld erdő harmatát,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé a tél.

* V. ö. Thaly. Régi magyar vitézi énekek. II. 403. l. é. Szilády Áron. Gyarmathi Balassa Bálint költeményei 332. l. (XV.)

Eszerint a 6- meg a 7-tagú sorok rímelnek egymás közt a szokott ütemváltozattal. A dallam kedvéért azonban a 3. és 6. sort megismételték s így ezek a versben mintegy refraint alkotnak.

Rákóczi nóta.

1. Jaj régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!
Mire jutott állapotod —
Romlandó cserép.
Mint egy ékes eleven kép
Voltál olyan szép,
Magyar nép!
De a sasnak körme között
Fonnyadsz, mint a lép,
Szegény magyar nép!
Mikor léssz már ép?...
Megromlottál, mint cserép, —
Jaj hát szegény magyar nem-
Jóra mikor lép! [zet

2. Jaj Rákóczi, Bercsényi,
Vitéz magyarok vezéri,
Bezerédi!
Hová lettek magyar népnek
Élő tüköri,
Nemzetünknek hírszerzői,
Fényes csillagi,
Ocskai?!...
Az ellenség mindenfelől
Őket emészti,
Úzi, kergeti,
Búval epeszti, —
Közénkben sem ereszti;
Jaj hát szegény nemzetünket
Miképen veszti!

3. Jaj országunk — jószágunk,
De főképen hát minmagunk
Mint nyomorkodunk;
Az idegen nemzetségnek
Rabjai vagyunk,
Jaj, naponként mind elfo-
Jót ne is várjunk [gyunk,
S kivánjunk;
Mert kegyetlen — embertelen
Nemzet van rajtunk;
Jaj meg kell halnunk,
Meg nem maradunk,
Nagy ellenség közt vagyunk...
Bizony méltán ezek miatt
Kesergünk, sírunk.

4. Országunknak — magunknak
Jaj minden maradékunknak!
Jaj mindazoknak,
Kik e földön nagy ínségben
Igy nyomorkodnak.
Özvegyek panaszolkodnak,
Árvák zokognak,
S magoknak
Siralommal ártatlanok
Halált okoznak.
Csak siránkoznak
És fohászkodnak;
Bánatink nem apadnak,
Mert hazánkból az inségek
El nem távoznak.

5. Rajtunk tenger — a fegyver,
Mert a német köztünk hever,
És igen vér;
Mutogatja magát, mint egy
Kényes gavallér,
Nemzetünket kínzó pallér,
Nem szán, mint hóhér;
Akit ér,
Addig vér —
Míglen neki mindent nem igér!
Látod, mely kövér,
Bőrében sem fér, —
Mégis csak mind többet kér!
Alig vagyon országunkban
Miatta kenyér.

6. Nézz reánk, Ur, a mennyből!
Mentsmeg, kérünk, minketily
Ellenségtől! [csúf
Ki a híres magyaroknak
Vérébűl — épűl.
Ne hagyd ily dühös ínségtűl,
Rút ellenségtűl,
Némettűl
Gyaláztatni, — mocskoltatni
Az irigyektűl,
Ily dölyfös néptűl,
Kínzó eszköztűl,
Megfosztatni nevétűl —
Mindenkoron győzedelmes
Dicsőségétűl.

Jegyzetek: 1. *Ékes, eleven kép.* V. ö. A magyar nemzet megromlott állapotjáról. 1. j. A szórend a költeményben több helyt önkényes a szigorú versforma miatt.

Sas: a császári címerben levő kétfejű sas után a *németet* jelképezi. Gyöngyösi, a XVII. század kedvelt epikusa is szereti így nevezni; ugyanő a franciát kakasnak vagy liliomnak, a törököt holdnak, a velenceieket oroszlánnak mondja. (Ének Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságáról.)

2. *Bezerédi, Ocskai* l. a bevezetést. Bezerédi az osztrák és stiriai, Ocskai a morva és sziléziai széleken működött, mint Rákóczi alvezére.

Közénkben sem ereszti, hogy megváltsanak szenvedéseinktől.

3. *Jaj országunk.* Az ország alkotmányának elnyomásánál közvetlenebbül ható veszély volt a császári soldatescának kegyetlen dúlása. Ennek leírásával telvék akkori évkönyveink és emlékeink. «A német katonaság elnyomásával és elviselhetetlen követeléseivel, kicsapongásával és embertelen rablásával annyira nem ismer határt, hogy mindezen violentiák és barbár irgalmatlanságok leírására sok ív papíros nem volna elég. Nem szabad allegoriának gondolni, hanem való tény, hogy a német katonaság rablásaival annyira vitte, hogy a magyaroknak előbb ökreiket, aztán földjeiket, végre gyermekeiket és nejeiket kell eladni, mert tagadhatatlan, hogy nem néhányon, hanem sokan eladják gyermekeiket a töröknek s az értük járó pénz a német katonának jut. Ezért nem is kell kérdezni, miért gyűlölik oly erősen a magyarok a német katonát, mert a hódolt helyeken a keresztény név ellenségétől, a kegyetlen töröktől összehasonlíthatatlanul kevesebbet szenvedtek, mint a német katonaságtól. A hadi nép kihágásai pedig azért oly zabolátlanok, mert magok a főparancsnokok engedik meg magoknak a legrosszabb excessusokat, úgy hogy alárendeltjeiket nemcsak büntetlenség, hanem a nyújtott rossz példa által is rontják.» (Der ungarische Libertiner 116—117. l. id. Marczali Világtörténelmében.)

5. *Pallér:* a nép nyelvében maig használatos *pallani* igéből, melynek jelentése üt, vág, ver. Pallér tehát kb. a. m. hóhér. E tőből való a *pallos* is. A mai nyelvben használatos pallérhoz tehát e szónak semmi köze. Az német eredetű, a *poliren* igéből.

6. *Kínzó eszköz.* A XVI—XVII. századbeli magyar, valamint szenvedéseit bűnéért való bűnhődésnek, úgy az ellent eszköznek tekintette isten kezében, mellyel a büntetést végrehajtja. E felfogást tükrözi a Zrínyiász is:

De ha hozzám térnek megbánván bűnöket,
Halálról életre ismét hozom őket (a magyarokat.)
Jaj török, neked, haragom vesszejének!
Te vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek.

(Szigeti veszedelem I.)

Magyarázat. A Rákóczi-nóta a kurucvilág leghiresebb terméke, mely valóságos nemzeti énekké vált s mind maig fennmaradt a nép ajkán. Thaly Kálmán nem kevesebb mint 17 változatot tud, melyek ma is élnek s ezek és egyéb feljegyzések alapján — mert a XVIII. században nem jelent meg dalgyűjtemény, melyben benne ne lett volna — állapította meg a jelen szöveget, alkalmasint a legrégibbet, leghitelesebbet. Eredetét arra a szomorú korra tehetni, midőn a trencséni végzetes ütközet után (1708 aug. 3) minden veszni látszott s Heister tábornok győzelmében elbizakodott hadserege feldúlta a Vág és Garam mentét s a Csallóközt. Itt e vidéken működött a dalban magasztalt két vezér: Bezerédi és Ocskai. Ocskai a trencséni csapástól megtántorodva, aug. 29-én árulóvá lőn, Bezerédit Kőszegen szept. 5-én, még a tett foganatosítása előtt elfogták s a haditörvényszék halálra ítélte. Ebből kitünik, hogy a Rákóczi-nóta 1708 aug. 3. után, de aug. 29. előtt keletkezett. A két vezér neve keletkezése helyét is kezünkbe adja; bizonyára az ország nyugoti vidéke az, különben ha a dal a Tisza táján vagy Erdélyben támad vala, egyéb vezéreket (Esze Tamás, Bóné András, Nyúzó Mihály) emlegetne.

A Rákóczi-nóta egy üldözött, elnyomott nép keserves jajkiáltása. Egy hajdan dicső népé, melyet elsorvasztott a hosszú szenvedés. Jaj országunknak, jaj magunknak, jaj minden maradékunknak! A balsors kiütötte a fegyvert a magyar kezéből, gyűlölt dúlói elrabolták alkotmányát, nemzetiségét, vagyonát, véginségbe döntötték magát s kigúnyolják szenvedéseit. Végfohásza a mélységből az Úrhoz kiáltóé; a kétségbeesés e költemény egyetlen hangulata.

Szerzője ismeretlen s bizonyára az marad mindörökké. Kétségtelen azonban, hogy szövege a dallammal egyszerre született. E dallam több változatban maradt ránk s mindenik zenei tekintetben is kiváló; népdalaink közt az egyedüli,

melynek dallama minden ismétlés nélkül 16 sorból álló strófára van végigkomponálva. Első, valószinűleg legeredetibb változata két egymásután következő lágy alaphangjával azt a keserű, mély bánatot fejezi ki, mely e dalt teremtette. De már magában a Rákóczi-korban indulószerű változata is keletkezik s «e dallam, mond Káldy, oly hatással van ránk, mintha Rákóczi huszárjainak akkori trombitariadóit vélnők hallani; tény az, hogy zeneképleteinek harsonák (fanfarok) szolgáltak alapgondolatul s majdnem az egész melódiája trombita-jelzőkre van alapítva». (Kuruc dalok III. l.) E dallam az egész XVIII. században át divatban volt, a nyolcvanas években Bihari János hegedűjátéka tette híressé, mígnem 1809-ben Scholl Miklós, katona-karmester, nagyszabású indulóvá alakította, mint magyar Marseillaise-t, *Rákóczi indulót*. Liszt, Berlioz és Massenet átiratai is híresek.

«Igazában nem annyira maga a költemény, mint dallama vált nemzeti énekké, melyet különböző változatokban egész maig megőrzött a nép. Egy költő sem volt képes annyi erővel kifejezni a nemzet viharos lelkesülését, büszke kétségbeesését, harcias siralmát, mint e dallam, melyet, mint egy őskori eposzt, egy egész nemzet teremtett s mely végre megtalálta Homérját is, a művészi kezet. A nép kunyhójában, a nagy úr kastélyában egyaránt zengett a nóta s mert, mint a zenészek mondják, Magyarország különböző nemzetiségei zenéjéből rokon elemeket olvasztott magába, megértette és érzette a szláv és oláh, mint érzette az elnyomást, mely ellen a magyarral együtt küzdött.» (Gyulai. Vörösmarty életrajza 251. l.)

Jegyzet. Jókai Mór *És mégis mozog a föld* c. regényében szépen festi a tárogatót, a kuruc dalok hangszerét: «Előkerült egy sajátságos instrumentum. Olyan, mint a klarinét, de rokon a trombitával: fa a fuvolája, a tölcsére öblös; a fuvója hosszú és vékony, mint a tollszár.

Ez a «tárogató».

Tiltott, üldözött hangszer. Kiáltó emlék azokból az időkből, amikor még a rebellis kurucok hordták zászlóikat egész Német-Újvárig s harsogtatták a szabadság-dalokat.

Össze kellett törni minden tárogatót, nehogy még valaki belefújjon ez ördöngős hangszerbe s arra ismét előrepúljenek annak üregéből mindazok az alvó dæmonok, amik egykor a repkedő

zászlókon szerettek lovagolni, nyerítő paripák, csattogó szablyák hangjával véres menyegzőben párosodni. Rég kiveszett már az ivadékuk is e harcbűvölő hangoknak. Megégtek a tárogató forgácsaiban. Utolsó riadójuk az volt, mikor a kemencében pattogott a fájuk. A nótákat is elfeledte mindenki.

Utoljára fújták e nótákat a budai országgyűlésen a felgyűlt nemesi bandériumok előtt, mikor a koronát Bécsből hazahozták (1790): akkor hallatta még egyszer a tárogató a «Hej Rákóczi, Bercsényi!» indulót s aztán azt a másikat: «Őszi harmat után». Volt is nagy riadal Budán. Mintha a félvilágot akarta volna vállára venni a magyar! Hanem már tizennyolc év mulva (1809) a nemesi felkelő bandériumokat ezzel a marssal vitték a táborba: «Hol lakik kend, komám asszony? Keresztúrban?» De úgy is vették használnát. Mert a másik nóta nagy hamar az lett, hogy: «Retirálj, retirálj! Komáromig meg se állj».

. . . Mesterséges eszköz az. Nehéz kitalálni a fúvásmódját; aki nem ért hozzá, egy sikoltó hangnál egyebet nem tud belőle kihozni, aki pedig tudja nyitját, annak annyiféle hangot ad, ahányat kíván tőle: sír, buzdít, harsog, kesereg, feljajdul, a levegőt hasítja s megint panaszra fordul, egész a szellősuttogásig...» (És mégis mozog a föld. I. k. 35. l.)

Rákóczi Ferenc búcsúdala.

1. Bölcsőm, vígasztalóm,
Dajkám és ápolóm,
Szép Magyarországom!...
Jaj, szörnyű fájdalom, —
Meg kell tőled válnom.
Vizeid folyását,
Erdeid nyilását,
Mezeid kalászát,
Lovam lába nyomát
Te áldott földeden
Már többé nem látom.
2. Fúj már az őszi szél,
Sárgúl a falevél,
Rád borúl az nagy tél, —
Mikor semmi sem él,
Én árva országom!
Franciák oltalmát,
Az lengyelek hadát,
Sorsod javulását,
Ég bosszúállását
Sötét felhőid közt
Mind hiába várom.
3. Nincs is már énnékem
Semmi reménységem;
Megszakad a szívem
— Azt igen jól érzem —
Érted rab-országom...
Vizeid folyását,
Erdeid nyílását,
Mezeid kalászát,
Lovam lába nyomát
Te áldott földeden
Én sohasem látom.

Magyarázat. Rákóczi e búcsúdala 1711-ből, a szatmári béke évéből való. Rákóczi nem érte meg a békét itthon, még az előző év őszén Lengyelországba ment, hogy segélyt gyűjtsön pusztuló ügyének. De sem ott, sem Nagy Péter cár-

nál nem talált komoly támogatásra; XIV. Lajos is csak pénzbelileg segítette. A béke hírére Párisba, majd 1717-ben Törökországba (Rodosto) költözött s nem látta többé honát sohasem.

A költemény meghatóan szép kifejezése annak a mély szeretetnek, mely Rákóczit népével összefűzte. A nép tudta, hogy fejedelmének szíve egy hazáért dobog az övével, boldogsága az ő boldogsága s reménye együtt tört meg vele. A hazaszeretet naiv nyilatkozata fájdalmával különösen megindító s a költemény elején és végén ismétlődve a méla bú egyhangú változatlanságát jelenti. Az őszi táj hűvös szele, sárguló levelei, borús ege, a közeledő tél mind együtt gyászol a reménytelen, bújdosó fejedelemmel.

A bánatos tartalomhoz jól illik a hattagú sorok egyformasága, a rímek egyhangúsága.

Szintén a nép és fejedelem benső viszonyából fakadt az alábbi, lyrai elemekben bővelkedő ballada:

Bújdosó Rákóczi.

Székely népballada.

1. Kiállott Rákóczi
A munkácsi sáncra,
Reá támaszkodék
Pántos pallosára.
Reá támaszkodék
Pántos pallosára, —
Reá rivalkodék
Az rézdobosára:
2. «Dobosom, dobosom,
Udvari dobosom!
Most néked megmondom:
Ne azt verd, hogy: Mars, mars!...
De azt verd, hogy Rajta!
Ördög nyúzza anyádat —
Ne úgy verjed dobodat!
Ne úgy verjed, mint eddig:
Isten tudja, hogy lesz, mint?
Hanem úgy verd: Rajta!
Rajta, rajta, rajta!
3. Úgy verd: a föld rengjen,
Ég is visszazengjen,
Aki él, meghallja, —
Sőt azt is, ki halva
Fekszik, felriassza:
Rajta, rajta, rajta!
Én híres vezérim,
Bottyányom, Bercsényim,
Pekrym, Bezerédym,
Kik vagytok vitézim:
Rajta, rajta, rajta —
Utolsó nagy harcra!»
4. Halálos, nehéz köd
Mindent búsan béföd;
Jobb is, ha nem látja:
Mert csak szíve fájna —
Tán meg is szakadna...
Dobos már dobolhat,
Rákóczi unszolhat:

Rajta, rajta, rajta!...
A tábor, a tábor
Zászlóit lehajtja
A majthényi pásztor —
Szegény kuruc tábor...
Hajh, Károlyi Sándor!
5. «Hajh, Károlyi Sándor,
Károlyi Sándorom!
Hová lött, hová lött
Az én szép táborom?
Most rejá kérdelek:
Felelj meg érette!
Kénszerítlek letött
Hétszeres hitedre;
Valld bé, ne is tagadd:
Eladtad jó urad!
6. Úgy lészen még dolgod
Néked, mint Júdásnak;
Bosszút áll, nem hagyja
Igaz maradékja
Hív Esze Tamásnak,
Nagy Bóné Andrásnak, —
Meglásd csak, meglásd csak!
7. Nem kérem én az országom,
Inkább világgá bújdosom,
Úgy is tudom már:
El köll mennem már!...
Kovácsom, kovácsom,
Udvari kovácsom!
Fordítsd meg a patkót
Hódos paripámon,
Az elejét hátra, —
Ne forduljon vissza!...
Úgy sem jövök vissza
Szép Magyarországra!
8. Két országom, népem:
Vitéz magyar, székely,
Az Isten megáldjon!
Patak istenhozzád, —
Német már a gazdád!
Istenhozzád Munkács:
Engem többé nem látsz,
Legkedvesebb várom!...
Én édes hazámot,
Szép Magyarországom
Már többé nem látom,
Már többé nem látom.
9. Eljön még az idő,
Szegény Magyarország —
Megátkozod te még
E keserves órát!...
Idegen nemzetnek
Be súlyos a járma;
Régi vezérének
— Tulajdon vérének —
Sírva néz utána,
Sírva néz utána...
10. Szeret Magyarország,
Óhajt Erdélyország
S holtig szán, holtig bán, —
Még a gyermekök is,
Tudom, visszakíván!
Mikor rég elmentem,
Visszasóhajtatok!
Mikor rég megholtam,
Akkor is sirattok.
Haló porombul is
Feltámasztanátok, —
Öszveszednétek még
Porhanyó csontimot...
Amerre tenger zúg,
Amerre a szél jár,
Csillag lehanyatlik, —
Ott nyugszom meg én már.»
11. — Be szomorún szól a
Rákóczi rézdobja,
Nem mondja már: Rajta!
Rajta, rajta, rajta!...
Hanem azt dobolja,
Messzéről zokogja:
«Szülőföldem, bölcsőm,
Te bús Magyarország!
Immár istenhozzád, —
Immár istenhozzád!»

III.

A MEGNYUGVÁS ÉS HANYATLÁS KORÁBÓL.

1711—1780.

A nemzet kibékült a dinasztiával s megkezdte a békés fejlődés művét. A passzarovici béke (1718) az ország területét teljesen kivette a török hatalma alól, a kormány iparkodott megnépesíteni az elhagyott földet s közelebb hozni Nyugot műveltségéhez. Rákóczi Rodostóba vonult s a kuruc népdalok az elmult dicsőséget s az idők változtát siratták.

Bécsi német
Igy varr hímet *
A magyar nóta formára,
S ez nótára
Ló módjára
Topog minden sorára.

Járjál, ha tudsz,
Te is kuruc
Holmi lassú minéteket.**
Lépj el fennyen,
Tégy lábhegyen
Kígyó tekervényeket.

Énekli egy 1718—20 közt keletkezett dal a *Bécsi magyar tánc*-ról.

A nemzet lassankint beletörődött a dolgok folyásába. 1723-ban elfogadta a pragmatica sanctiót, a Habsburgház leányágának öröklését, bár kikötötte, hogy «Ő császári és királyi Felsége hű rendjeinek minden jogát és szabadságát hitlevele és esküje értelmében megerősítse». Alkotmányát immár a dinasztia fentartása mellett is biztosítva hitte.

A kimerült, megszenvedt ország végre békének örülhetett. Lassankint megelégedés terjedt mindenfelé.

Csakhogy Magyarország viszonyai a béke közepett alaposan megváltoztak. Igaz, a kultura mindenüvé elterjedt s ama félbarbár állapotok, melyekbe hazánkat a török uralom sülyesztette, napról-napra javultak, de Magyarország alkotmánya ellenére is csak része már egy nagy egésznek: a

* *Hím* a. m. hímzés, általában: dísz. Hímet varr: vmit kidíszít, szépít.

** *Minét:* Menuett V. ö. 55 l. 48. j.

Habsburgok monarchiájának. Az udvar a magyar államférfiakat nagy méltóságokkal, hagyományos tiszteletű hivatalokkal látja el, megajándékozza gazdag adományokkal, de a nagy politika intézéséből kizárja. A nemzet főbenjáró ügyei a bécsi kancelláriákban dőlnek el, a magyar országgyűlés mindinkább puszta forma, melynek csupán a helyeslés vagy a passziv ellenállás jut osztályrészéül. A nemzeti hadiszervezet (a nemesi felkelés) mellőzése önálló haderejét szünteti meg s beolvasztja a császári seregbe.

Maga a nemzet nagy, közös tevékenység híján mindinkább darabokra szakad. A középkori rendi szervezet egész merevségében kezd érvényesülni. A főnemesség, mely az elmult századokban .még teljesen magyar volt s egy a nemzettel, most az egyéni tulajdonaival, tapintatos uralmával oly megnyerő királynő udvarába gyűlve, annak idegen, német-francia szellemét szívja magába. A haladás közönséges útja más szerencsésebb nemzeteknél, de nálunk az idegen műveltség egyszersmind ellenséges is volt s könnyen lett a hazától való elidegenedés forrásává. A katholikus papság szintén az udvarban találja főtámaszát hitelvei terjesztésében s a protestáns felekezetekkel szemben ellenségesen lép föl, gyengítve a nemzeti összetartozás tudatát. A köznemesség őrzi ugyan a nemzeti hagyományokat, de birtokaira vonulva mindinkább korlátolt helyi életet él, a művelődés forrásaitól távol, szokásaiban, gondolkozásában eldurvul s alkalmatlanná lesz az állam kizárólagos vezetésére. A jobbágyság számra a nemzet főrésze de amaz elnyomatás mellett, melybe a középkori alkotmány helyezte, mint nemzetföntartó elem alig jöhet tekintetbe. A béke által megerősödött városi polgárság sohasem volt magyar. A sok idegen telepedés a töröktől elhagyott területen csak eszköz volt az udvar kezében, melyet a magyar nemzeti egység gyengítésére sohasem késett felhasználni.

A magyar nemzet egymástól többé-kevésbbé idegen rendek összeségévé vált, melyeket mind gyengébben tartott össze a nemzeti tudat. Mi több, e rendek már alig is alkották magát a nemzetet. A hazának tartozó kötelességek alól felszabadultak s cserébe nem vállaltak újakat, a határokat nem védték, az adót a jobbágy szolgáltatta ; érdekeik mindjobban osztályérdekekké váltak. A középkori kormányforma már nem felelt meg az adott viszonyoknak.

Ily körülmények közt nagy nemzeti veszedelem volt Ausztria birodalmi politikája, mely harcok helyett most a béke terére tért s a «divide et impera» elvével törekedett boldogulni (Kaunitz). A közvetlen érintkezés az idegennel, kapcsolatban a magasabb nemzeti élet hiányával, mindjobban függésbe hozta az országot műveltebb szomszédjától, —

Magyarország haladását jóformán csak ez idegen műveltség átvétele képviselte — s Ausztria gazdasági politikája anyagi téren is csakhamar lenyügözte, midőn ipara kifejlését meggátolva, csak a nyers termékek előállítására szorította, hogy így vegyen kárpótlást a rendektől nem követelhető adóért. A darabokra szakadt, elnemzetietlenedett, szegény ország alkalmasabb tárgya volt törekvéseinek, mint a harcias, gazdag és magyar.

De csak a későbbi, műveltebb, szélesb szemkörű kornak jutott felfedezni az ekorbeli állapotok veszélyeit. Maga az akkori Magyarország megelégedett, boldog volt e viszonyok közepett. Mária Teréziában mintegy második Máriát látott, a nemzet királynőjét, aki annyi szenvedés után vigaszt hozott népének. Az 1741-iki pozsonyi országgyűlés s a követő nemesi felkelés hadi dicsőségét is teljesen kielégítette. A nemesség egy része mohón élvezte az idegen élet pompáját, más része csendes nyugalommal gondolt vissza a lezajlott mult eseményeire s nem kivánt részt a jelen mozgalmaiból sem. Irodalmunk néhány lapján, mely e kort képviseli, zavartalanul ragyog a béke öröme, az ország jóléte, virágzása felett; néhány lapján, mondjuk, mert hisz irodalmi élete nem volt a darabokra szakadt, nagy célokért nem lelkesülő, hanyatló népnek. (Br. Orczy Lőrinc.)

BÁRÓ ORCZY LŐRINC.

1718—1789.

A magyar hazának.

1. Föld! kinek határát az Isten őrzötte,
Hogy háború lángja csak nem is érhette,
Békeségben a sok veszélyt távúl nézte,
Szabadság, áldomás, bőség ékesíte.
2. Föld! kit a jó Isten minden változástól,
Megmentett fegyveres kéznek rontásától,
Ki nyertes tábornak nem félsz haragjától,
Sem erőszakosnak rád rohanásától.
3. Mondd meg, édes Hazám! Istennek kegyelmét,
Ismered-e vajjon különös szerelmét,
Látván sok népeknek szörnyű veszedelmét,
Egyéb országoknak sűrűn vett sérelmét?

4. De miért kérdezlek? ám látod, miképen
Népek a népekre toldúlnak szűntelen,
A tábor tábort űz hegyeken, völgyeken,
Mint árvíz, úgy szakad erő erő ellen.
5. Lásd meg, ím a mezőn, melyen sok keresztet
Rakott szántóvető, most temet testeket,
Réten, kin takartak volt sűrű rendeket,
Most gödörben hánynak felpuffadt dögöket.
6. Vad vagy, ha mindezek szemedben nem tűnnek,
A sok jajgatások, melyet eresztenek,
Elrabolt városok, felprédált vidékek
Könyveket, zokogást, szánást nem préselnek.
7. Vedd észre sorsodat, szemlélvén ügyöket,
Boldog csendességben te mívelsz földeket,
És danolva kapálsz sok fürtös töveket,
Nyájas mulatsággal szedsz szép gyümölcsöket.
8. Nem félsz, hogy fegyveres házadból kizárjon,
Kertedben béhágván marhástúl elhajtson,
Eltakart keresményt boltodból kihozzon,
Prédáló portázó jól meg is botozzon.
9. Vagy hogy elpusztúlván, elhagyjad házadat,
Már öregségében idősebb társadat,
Kedves gyermekidet és rokonságidat,
S házról-házra vigyed üres tarisznyádat.
10. Mely nagy dícséretet kell adnod Istennek,
Ki kezétől mentett fene fegyveresnek,
Hétszáz holdnapja múlt, hogy az ellenségnek
Tábora nem érte határit földednek.
11. Nincs buzgó szíveknek oly ájtatossága,
Nincs szelíd lelkeknek oly nagy buzgósága,
Kit nem érdemelne az Isten jósága,
Nagy ezen vett jókért lelkünk adóssága.
12. Ily jódat esmérvén adj hálát az Úrnak,
Szánakodjál sorsán felebarátodnak,
Szíved égben emeld, keresztyén világnak
Mennyből kérj oly jókat, mint vagyon magadnak.
13. Meg ne szűnjön nyelved zengeni éneket,
Hálaadó szívből mondj víg dícséretet,
Emelvén felfelé nem véres kezedet,
Engeszteld, mint lehet, a te Istenedet.
14. Mondd: Uram! ne keverj mérget poharadban,
Népekre ne ontsad azt bosszúságodban,
Itéletet reánk ne tégy haragodban,
Ez álnok világot ne veszejtsd bosszúdban.
15. Hogy ha csapásiddal mutatod hatalmad,
Bosszúságodban is ne múljon irgalmad,

Eléggé tündöklött már véres pallosod,
Ne terjedjen, kérünk, vas vessződ s csapásod.
16. Haragodtól ugyan pokol és menny reszket,
De bűnöst, ki megtér, soha el nem veszted,
Ez reménység szívben vigasztalást ejtett,
Mivel kegyelmedet gyakran ismérteted.
17. Parancsolj tehát már véres pallosodnak,
Hüvelyében térjen, mondd a királyoknak,
Hamar békességet népeknek adjanak,
Háláadó szívvel elődben álljanak.
18. Néked pedig Hazám! kinek határában
Boldogság és bőség virágzik javában,
Tovább is, kívánom, Isten hatalmában
Részesülj, örvendezz, maradj áldásában.

Magyarázat. Orczy maga nem tett ugyan évszámot e költeménye mellé, mégsem nehéz keletkezése idejét kiszámítanunk. A hétszáz holdnap (hónap), a melyet a költemény említ, 1711-től, a szatmári béke évétől számítva 1769-ig tart, ez idő óta nem érte ellenség tábora a magyar föld határait. Valóban, míg Magyarország csöndes békét élvezett, Európa ugyancsak fegyverben volt. Maga a monarchia is erős megpróbáltatásokat állt ki 1741-ben, midőn hét ellenség támadta meg Mária Terézia trónját és 1756—63-ig a hétéves háború alatt, midőn saját határait is veszély fenyegette. Akkor pedig, midőn Orczy e költeményét írta, az orosz-török háború pusztított. Orczy maga is tevékeny részt vett ez európai háborúkban, de azóta, hogy a hubertsburgi béke megkötése után (1764) visszavonult s Abaújmegye főispáni székét elfoglalta, nem vágyott többé a fegyverek zajába; megelégedett megyéje körével, az otthon csendes foglalkozásaival. A régi dicsőség emléke még emeli ugyan keblét: a magyar nem fél a nyertes tábor haragjától, s vitézül szembe néz rohamával, de ugyanakkor borzadva látná e sok szenvedés után megnyugodt nemzet pusztulását. Mert végre boldog a nemzet. Míg a külföldet a harc iszonyai, temetetlen testek, felprédált városok, árvák jajgatása tölti el: a magyar csendes visszavonultságban míveli földjét s dalolva kapálja fürtös töveit. Idyll a világ háborgó tengerén! A mult szenvedések rajza csak élénkebbé teszi a jelen élvezetét s a vallásos lélek mély hálája száll az egek urához, megköszönni ennyi jóté-

teményt. Saját veszedelme s keresztény szeretettel megtölt szíve egyaránt kéri az isteni bosszú csillapodását. Kinek haragjától pokol és menny reszket: fogadja irgalmába a megtérőt s bár bűneik miatt vonták fejükre, vesse végét a népek szenvedéseinek! — Lengyelország bekövetkezett fölosztása, a francia forradalom véres eseményei, Napoleon hódító hadjáratai mutatják, hogy félelme nem volt alaptalan, fohásza hiábavaló. Magyarország ment maradt a forradalmak borzalmaitól, de egyszersmind kiesett a nyugoti művelődés új korszakot nyitó mozgalmaiból is.

A költemény nyelve szélesen, olykor terjengősen mozog a négyrímű tizenkettes tágas medrében.

Egy ifjúhoz,

ki a városi lakást falusinál inkább szereti.

1. Hová futsz, Jancsika, falusi lakástól?
   Ne szaladj ártatlan, csendes mulatságtól!
   Úgy mond: Barom lettem a magánosságtól,
   Városba szaladok ez unatkozástól.
2. Hogy kell elevenen magamat temetni,
   Ifiabb időmet barlangban tölteni,
   Nékem alkottatott világgal kell élni,
   Halálos énnékem csak magammal lenni.
3. Szeretem a várast, van ott gyönyörűség,
   Ott innep, bál, játék, ott gyakor vendégség,
   Ott választott társak, válogatott szépség,
   Remetének való a dícsért csendesség.
4. Jól van, Jancsi, jól van. Mulathatd magadat,
   Városban ugrathatd bízvást paripádat,
   Ottvaló szépekkel töltheted napodat,
   De vigyázz, mulatság ne hozzon bánatot.
5. Ma nagy úrnál eszel huszannégy személlyel,
   Mindenféle rendből választott népekkel,
   Béérsz, ajtót nyitnak, szíves köszöntéssel
   Fogadnak, szorítnak, ölelnek többekkel.
6. Csaknem megfúlsz, gazda úgy szorít magához,
   Vezet nagy sebesen pimpós asszonyához,
   Meglehet, leültet közel a *szoffához*,
   Vagy küld csorbán lévő egyik asztalához.
7. Még az ebéd feljő, játszanak vendégek,
   Itt hárman, itt négyen meresztik a szemek,

Vigyázásban vannak, mindnyájan csendesek,
Ez szunnyad, más izzad, kik figyelmetesek.
8. Ez dobog lábával, hogy veres hét szemet
Más kapta s tehetett kevés ütéseket,
Kiért bé kell rakni harminchat *fischeket,*
Sóhajtozva kíván fekete *esseket.*
9. Amott látsz nagy urat, ime búban merült,
Hogy im a tökkirály, kit várt, máshoz került,
Haragjában csaknem a székről is ledűlt,
Vaj ki szánom! szegény, hogy ily nagyon sérült.
10. Tovább kerek asztal látszik a szegletben,
Ennek a főpapja maga ül középben,
Szerencse fiai állanak környékben,
Vannak mind fejenkint csendes figyelemben.
11. Két nagy halmot rakott arany *monétából,*
Souverain, Quadruple, körmöci *ligából,*
Szabad választás van engedve kártyából,
Kire mennyit tetszik tenni az aranyból.
12. Nagy két gyémánt ragyog főpapnak ujjában,
Kártya keverése illik a markában,
Megpirúl, egyszersmind tűz jő arcájában,
Mereszti szemeit nagy vigyázásában.
13. Hányja jobbra, balra módosan kártyáját,
Várja, szerencsének kihozza adóját,
Öszvehúzza szemét, ráncolja homlokát,
Mert sok füles kártya lepte bé tábláját.
14. Gorombáúl büfög darabolt szavakat,
Mintha pirongatná a környűllállókat,
Függőben így tartja a sok udvarlókat,
A rövid igékkel sorson tesz csodákat.
15. Most ez, most amaz nyér, majd üres a bankó,
Száz duplát elkapott ama cifra fickó,
De bezzeg két százat rak helyében Jankó.
Még ma a zsidókhoz megy a bársony kankó.
16. Tíz ujjával viszi szerencse kormányát
E főpap, s kedvére mutatja hatalmát,
Emennek elvévén minden gazdagságát,
Másra hárította pénzes boldogságát.
17. Ez szegény, mivel nyert, tapsol örömében.
Jószág vételére fut részegségében.
Más zálogját adja veszteség fejében, —
Káromkodik, morog, dúl, fúl nagy mérgében.
18. Im kilenc az óra, asztalhoz kell menni,
A víg vacsoránál időt kell megnyerni,
Pazarló játéknak véget kell már vetni,
A veszteségről is el kell felejtkezni.

19. Lássuk, harminc szolga mértéklett lépéssel
Nagyúrtól szabatott szinű eledellel
Jő, kiki terhelve ezüst medencékkel, —
Egy várast tartani lehetne ezekkel.
20. Konyhamester sorban kevélyen bérakja,
Ezen *armádának* ő a *commendója,*
A fedett tálakat büszkén kitakarja:
Nevét, izét, büzét ő egyedűl tudja.
21. Ez főtt, ez sült, ez tört, ez pedig vad állat,
Ez kevert, ez töltött, ennél nincs jobb falat,
Ez húst, ez ád tésztát, ez pedig nyújt halat,
S több mást, mi itt, s terem idegen ég alatt.
22. Ezt fínom Párisból e napokban hozták,
Kár, hogy kicsint szagos, az idők okozták,
Vagy pedig hibásan a postán bérakták,
Neve ugyan csúfos de jónak mondották.
23. Konyhamester, kinek ura mosolygással
Hírül teszi, hogy van tábla jó *gusztussal,*
Elől jő nagy hosszú papiros *lisztával,*
Idegen étkeknek litániájával.
24. Mi csúfos gőze van ennyi sok félének,
Mily idegen bűze ennyi csemegének!
Ám lássuk, mi módja lesz a leülésnek,
Mivel már ideje van telepedésnek.
25. Az abroncsos szoknyák sok helyt béfoglalnak,
Iparkodj székedhez, máskép kiszorítnak,
Térded öszvehúzzad, szenvedd, ha borítnak,
Csendesen ülj, máskép, higyd el, megpirítnak.
26. Száz tányér jár körűl, megyen kézről kézre,
Szomszéd nem figyelmez szomszéd beszédére.
Mi dolog érkezett e páros személyre?
Úgy néznek egymásra, mint néz eb az ebre.
27. Ah tudom, mi lelte e két jó szomszédot,
Nem régiben köztök egy kis per támadott,
Ez rontja meg köztök az atyafiságot,
Felmondták egymásnak a volt barátságot.
28. De egyéb sereg is, bolond-e, vagy néma?
Mért van hallgatásban a társaság nagyja?
Hiszem, egybegyűltek nyájas mulatságra,
Hova maradt tehát víg beszéd és tréfa?
29. A gazda vigyázó jó kedvét mutatni,
Kezdi a vendéget étellel untatni,
Valami semmiből tréfát indítani
Akarna, vendégek nem mernek kacagni.
30. Egy száraz emberke űl asztal végében,
Ettől félnek sokan, méreg van nyelvében,

Ez gáncsot találni tud minden beszédben,
E miatt a többi szót rejt csak szivében.

31. Száz tál megyen körül: kisasszony kezére
Jut, de csak keveset vesz kése hegyére,
Volna ez is, az is szájának izére,
Mi haszna, nem juthat gyomrának mélyére.

32. Félti öszvesrófolt gyenge kis derekát,
Elromlik látszatja, ha vesz jó falatkát,
Azért az ételtől tartóztatja magát,
Inkább koplal, mintsem rontsa vékonyságát.

33. Mellette megfészkelt piros menyecskécske,
Elég friss, elég gyors, igenis nyelveske,
A leves ételre nincs etyepetyéje,
Mert fél, ajakának lemegy a festékje.

34. Más végen űl egy gróf, mint farkas, úgy eszik,
Tányér alatt lévő liszta szerint iszik,
A kóstolót néki mindenből megviszik,
Már ki is gombolja dolmányát, úgy tetszik.

35. Ez hív apostola a pompás gazdának,
Ő húzza ki csapját font *butelliának,*
Ez a dicsérője ritkább, jobb tálaknak,
Ő a kóstolója szikrázó italnak.

36. Júlia azonban megtér mély gondából,
Nagyot sohajt, úgymond, mi lesz a világból!
Egész nap mi esik! mi lesz várasunkból!
Rövid beszéd ered *kalendáriomból.*

37. Megakad, nem felel senki kérdésére,
Más végén háromlik a szó sok félére,
Fényes keztyű, vagy búb, vagy újabb cipőre,
Párisi, turini, bruxelli csipkére.

38. Itt ketten megszólják, mert nincs itt, Boriskát,
Szépségét, termetét, leirják ép vállát,
Összevetik mással, dicsérik Tereszkát,
Elébb teszik ennek táncát és járását.

39. Béjő a szó s megyen jeles *actorokra,*
Onnan *bál*házakra és *comédiákra,*
Végre *operára,* aztán *muzsikára,*
Terül kis csácsogás *virtuosusokra.*

40. Ez jó, ez rosz *actor,* ez ugrik mint kecske,
Ez nehéz, ez könnyü, ez repül mint fecske,
Kézről kézre megyen azonban szívecske,
S mindenféle állat, kiben van versecske.

41. A szunnyadó felet ezek felébresztik,
Az asszonyi rendtől félve olvastatik,
Rikoltozva kézből kézben nyomattatik,
Sokszor igazmondás ha van, titkoltatik.

42. Ebből is kifogytak. Papot elől hoznak,
Ministert, katonát, egyaránt megszólnak,
Vacsorának végén majd mind ásítoznak,
Egy új köszönettel az italhoz fognak.
43. Beszélni akarnak, de nyelvök megakad,
Nem megy szó szabadon, meghal és megszakad,
Mivel erőszakos, nem szép, nem is szabad,
Barátság kell oda, hol tréfa nem szalad.
44. Fészkelődnek immár, megunták az ülést,
Mulatságnál inkább óhajtják a fekvést,
De ám *Chloris* csak most kezdé az éneklést,
Ha dícsérik, el nem hagyja a fecsegést.
45. *Thyrsis* feljebb annál szavát felemeli,
Bús szeretőjének verseit énekli,
Szemét most az égre, most a földre veti,
Sóhajt, fohászkodik, magát úgy tetszeti.
46. Egy bolond felkiált, megdicséri szavát,
Esküszik, hogy szépen ejtette *trilláját*,
Thyrsis meg nem szűnne dúdolni nótáját
Éjfélig, de gazda szedeti tábláját.
47. Felkelnek, megcsendűl muzsika azonban,
Jártatni kivisznek a cifra dámákban,
Alá s fel sétálván a nagy palotában,
Táncot indítanak sokféle formában.
48. Francia *menuette* első mindeneknél,
Nemes úri tánc ez minden nemzeteknél,
Ezt járják, kedves ez szűzek, özvegyeknél,
Leginkább széplábú, szépkezű szépeknél.
49. Azt elhagyván, kezdnek futosó *angliát*,
Jobb kedvek duzzadván *steyert* és *furlanát*,
E kettőben immár nem néznek regulát,
Lehet táncosának szorítni derekát.
50. Nagyon meghevűltek; lengyelre fordítják,
Kerékben forognak, némák, midőn járják,
Végre unatkozván ezt is abban hagyják,
Derűlnek, egymásnak titkait suttogják.
51. Ezek, édes Jancsim! ti gyönyörűségtek,
Ezekre, s ilyekre vágy a ti kedvetek,
Nem tudom, micsodás ebben szájízetek,
S hogy lehet tinéktek ebben édességtek.
52. Im virrad, elmegyen kiki szállására,
Lehányja köntösét, ledűl az ágyára,
Elfáradt, keresztet sem vethet magára,
Felkel talán másnap tizenkét órára.
53. Vagyon több dolog is e *históriához*
Tartozó, elhagyom, nem fér most pennámhoz,

Máskor fogok ezen jeles *rubrikákoz,*
Mikor táncról jutok *komédiás* házhoz.
54. Nem tetszik énnekem az ilyen mulatság,
Melyben idővesztés vagyon és romlottság,
Oly hely tetszik nekem, hol igaz barátság
Vagyon, és nem színes, cifrázott társaság.
55. Ti lármás, balgatag, bódult mulatságtok,
Éjjeli, rendetlen, csúfos topzódástok,
Álorcával fedett vétkes korhelységtok
Nekem nem kell, vesszen a ti szép szokástok.
56. Mit használ az nékem, az időt ha vesztem,
Ha rövid éltemet hibákban keverem,
Nyughatatlansággal órámat rendelem,
És amit gondolok, mondani nem merem.
57. Két jó barátommal jobb én mulatságom,
Kik előtt örömből a tréfát kacagom.
Nem félek azokkal, mérges nyelv szóllásom
Magyarázza balra s elvigye mondásom.
58. A játszó beszédet, kit szeretet ejtett,
Nem tekerik nálunk, köztünk temettetett,
Emberszólás nincs itt, az félre tétetett,
A vétkes, a káros messze kergettetett.
59. E két jó baráttal mulatván csendesen,
Ezer állapotról beszélek édesen,
Ugrál gondolatunk sokféle képzésen,
Tudományokról is beszélünk élesen.
60. Hibáknak játéka, balgatag paraszt nép!
Kinek irígységet okoz az úri kép,
Nem tudod, szegényke, miből áll ezen pép,
Ha tudod, meg nem fog nyilván e gonosz lép.
61. Hijában irígyled ezeknek nagyságát,
Nézd közelebb s jobban vizsgáld valóságát,
Nem látd titkon forralt sok ezer aggságát,
Akkor esméred meg boldogtalanságát.
62. Mikor én az eget merem búsítani,
Buzgó könyörgésem mennyben bocsátani,
Így szoktam röviden szívből sóhajtani,
Csak lassan magamban susogva mondani:
63. Ó Szerencse! ne adj nékem sok jószágot,
Fojtsd a kevélységre hajló kivánságot,
Szánj meg, középsorsban csendes boldogságot
Adj, s két jó baráttal szives társaságot.

Jegyzetek: *Pimpós asszonyához.* Pimpó (leginkább a székelység közt divatos tájszó): borvirág, kenyérpenész. Itt a háziasszony penészes, sápadt, városi szinét jelzi.

8. *Veres hét szemet.* A játék, a melyről itt szó van, a *l'hombre*, a mult században nagyon elterjedt kártyajáték. Legértékesebb kártyák vagyis a főütők benne 1. a pique ász; 2. az à tout szerint vagy a pique kettes vagy a cœur hetes (a veres hétszem), 3. a trèfle ász. A mi esetünkben az à tout vörös; az egyik játszó bosszankodik, hogy más kapta meg a hetest (a legfőbb ütőt) s minthogy kevés ütést csinált, be kellett fizetnie a kasszába. — *Fisch* = fr. fiche: játékjegy, Spielmarke, minőt a whistnél is szoktak használni; különböző alakúak s értékűek, a játék végével be szokták őket váltani. *A fekete essek*, a másik két főütő: a pique és trèfle ász. A németben ugyanis az *Ász* mellett járatos volt egy *Äsz* vagy *Esz* alak is; az *ess* ez utóbbi formának magyarosított alakja. Az illető játszó ugyanis, ha már a vörös hetest nem kapta meg, legalább a másik két ütőt, a pique és trèfle egyszemet kívánta magának.

9. *Vaj ki.* Ma inkább: vajmi.

11. *Arany monéta,* latin szó: vert pénz. *Souverain d'or:* osztrák arany; értéke 7 frt. *Quadruple* (lat. quadruplum) négyszeres arany; értéke 38—40 frt.

Liga: szövetség, spanyol szó.

13. *Füles kártya.* A másik játék, ami a teremben folyik a (Pharao egyptomi királyról nevezett) *fáró* hazárdjáték. Ezt is francia kártyával játsszák, a bankadó egy egész tucattal, a játékosok csak egy-egy színnel (ásztól királyig). Mindenki maga elé rakja a kártyáját s tesz rájuk bizonyos összeget. A bankadó aztán kettesével fölveti a maga kártyáit s amelyik kártyája a játékosoknak az elsőnek fölvetettel egyez, annak tétét behúzza, amelyik pedig a másodiknak fölvetett kártyával egyez, azt fizeti. Azt jobbra, ezt balra szokták rakni, így hányja kártyáját a főpap is. Sokszor azonban nem veszi ki a játékos a maga nyereményét, hanem a nyert kártya szélét csak behajtja s ha ilyen kártyára esik még egyszer nyeremény, azt a bank háromszoros pénzzel fizeti. Az ilyen behajtott szélű kártyát spanyol szóval *parolinak*, magyarul: *füles kártyának* hívják. A főpap tehát azért ráncolta a homlokát, mert a játék már nagyban kezdett menni.

14. *A sok udvarlókat:* akik körűlte udvart képeztek.

15. *A bankó:* bank; olasz: *banco.* A fáróban lehet *va banque*-ot is mondani, vagyis az egész bankot megtenni.

A bársony kankó: kabát, felöltő.

20. *Armáda:* sereg. — *Commendó:* parancsnok.

Izét-bűzét: ikerszó. V. ö. se íze, se bíze.

25. *Az abroncsos szoknyák: a krinolin,* halhéjas vagy acélabroncsos alsó szoknya, mely a felső szoknyának földudorodott alakot adott. Francia divat volt.

28. *Hiszem:* a hiszen eredeti alakja ép úgy mint a talán-é talám (találom).

32. *Elromlik látszatja:* tetszetős külseje.

33. *Etyepetye:* étvágy.

35. *Font butellia:* szalmába vagy gyékénybe font üveg.

37. *Párisi, turini, bruxelli csipkére. A magyar szépekhez* c. költeményében is:

Brüsszel nem győz kötni recét fejeteknek,
Párisban kaptája vagyon cipőtöknek.

39. *Actor:* színész, melyre akkor még nem volt magyar szó. *Bálház:* bálterem. — *Comédia:* szinház, látványosság. — *Virtuosusok:* müvészek.

40. *Szivecske:* cukorból. Kazinczy *Csemegéi* is afféle versecskék, mint minőkről itt szó van. *Mindenféle állat:* mindenféle dolog, más alakú cukorkák, édességek.

44. *Chloris és Thyrsis:* Orczy a francia írók mintájára klaszszikus neveket ad a szereplőknek.

46. *Gazda szedeti táblját:* asztalát. A latin tabula is tábla és asztal.

47. *Járta:ni kivisznek a cifra dámákban.* A gen. part.-nak megfelelő forma a régi magyarban. «Mikor a borban itt volna» (Heltai). «A törökben sokat levágának» (Balassi). Ennek a maradványa: a *bennünket, benneteket* alak, de a későbbi nyelvérzék ezeket is megtoldta a határozott tárgy általánossá vált ragjával. (V. ö. Tömlő Gyula «Bennünket» cikkét a Budenz albumban.) A kifejezés különben gúnyos szándékkal a lójártatásra emlékeztet.

Palota, régiesen: terem. V. ö. még: A végek dicsére ti 7. j.

48. *Menuette*, helyesebben: menuet, ném. Menuett, magyarosan: minét. Csokonai Dorottyájában így írja le a táncot (II. ének):

Kezdődik a minét. Három gavallérral
Három deli dáma kiáll szép manérral;
Franciás táncokat kezdik főhajolva,
Folytatják páronként viszontag másolva.
Sétáló lábokkal Z betűt ejtenek,
Egymásnak oldalvást suhanva lejtenek . . .

49. *Futosó anglia:* a contredanse egyik neme, a minétnél már jóval hevesebb.

Opor kilenc anglus kontratáncot jára,
Mégsem szállt lankadtság, vagy görcs az inába.
Olyan derék stutzer nincs is tán Londonban,
Aki ennyit tudna győzni egy huzomban. (U. o.)

Steyer: német keringőtánc. — *Furlana:* olasz keringő. Furlanaiaknak Friaul lakóit nevezik. Friaul (ol. Friuli) pedig osztrák uralom alá jutott olasz provincia, mely Udinét, továbbá Görzöt és Gradiskát foglalta magában. *Lengyel:* a mazur.

53. *Rubrika:* rovat.

55. *Topzódás:* dobzódás.

57. *Ket jó barótommal* . . . Generális Beleznainak c. versében szépen írja le Orczy az ő otthoni mulatságát:

Nagyoknak a piros hajnal fel nem virrad,
Öröm napkeletkor reájok nem árad,
A hold járásában hasztalanul fárad,
Harmatnak gyémántja nálok nélkül szárad.

Csengő patakoknak sullogó folyása,
Álmatlan rigónak fütyülő szóllása,
A fülemülének zengő csácsogása
Nekiek nem tetszik, sem kutak forrása.

Az árnyékos völgyek nékik nem nevetnek,
Zöld halmokban, fákban nem is gyönyörködnek,
Virágos réteken le nem telepednek,
Ilyes mulatságot semmire becsülnek.

Menjünk tehát, Jancsit vigyük el magunkkal,
Ő is kedvesebben mulat barátokkal,
Kik nem birakoznak mély hivatalokkal,
Hol érdemet mérnek nagy titulusokkal.

Te, ő, én, mi hárman, ha együtt lehetünk,
Szőllődnek tövében letelepedhetünk,
Vastag szakácsodnak főztéből ehetünk,
Bécs, London, Párisnak dolgán nevethetünk...

60. *Balgatag parasztnép.* Orczy azt a világnézetet vallja, amelyet *Rousseau*, a nagy francia filozófus hirdetett, hogy: a művelődés az emberiséget megrontotta; ha műveletlenek volnánk, boldogabbak és jobbak volnánk. E világnézet alapján magasztalták aztán a költők a nép gyermekeinek életét az ú. n. idyllekben, a népéletből vett festői leírásokban s *A szegény paraszt néphez* intézett beszédjében Orczy is sorsával való megelégedésre inti a népet s szinte irigyleni látszik helyzetét.

Magyarázat. Orczynak e költeménye egy korabeli előkelő mulatságot ír le, olyat, amilyenben ő maga gyakran részt vehetett bécsi tartózkodásai alkalmával. A magyar főnemesség 1762-ben, mikor a költemény kelt, már erősen húzódott az osztrák főváros felé, megkedvelte előkelő életmódját, divatos szórakozásait és mindjobban elfordult hona egyszerű, durva erkölcseitől. Jancsika, a fiatal magyar mágnás, már únja magát falusi birtokán, nagyobb, finomabb élvezetekre vágyik, elhagyja az egyszerű otthont s gazdag jövedelmét a birodalmi főváros élveivel megy felcserélni.

A költemény élénken, részletesen, találó színekkel festi az előkelő estélyt. A vendégek fogadtatásuk után kártyához ülnek, s kiki módja szerint, l'hombre vagy fáró mellett kiveszik részüket a mulatságból. A költő — mint az egész költeményen át — már itt a jellemző alakok egész sorát vezeti elénk: a türelmetlen, az aggódó kártyást, a nagy fő-

papot, a hazárdjátékost, a szerencse szorongó fiait, amint hogy végeredményképen is az egyik tapsol örömében, a másik meg káromkodik, az jószág vételére fut, ez meg kabátját is zálogba kénytelen vetni. Még elevenebb a nagy, díszes estebéd leírása A szolgák felvonulása a ritkábbnál ritkább, drága ételek egész sorával, élükön a konyhamester, kezében az étkek litániája; az elhelyezkedés ügyebajai, a tarka társaság: a folyton mosolygó gazda, az élesnyelvű száraz emberke, a karcsúderekú kisasszony, a festett ajkú, nyelves menyecske, a nagyétű gróf, amint a társalgás kezdetének nehézségeit az időjárás fejtegetésével legyőzve csevegnek, majd a divat ujdonságait méltatva, majd a zene meg szinház ügyeit tárgyalva, enyelgés és emberszólás — mindez tarka, jellemző vegyületben zsong előttünk. Énekelőadások és tánc zárják be a fényes mulatságot. De a költő nem jól érzi magát e cifra tömegben. Szatirikus erének egész özönével sújtja az úri társaságot. A fitogtatott fényre mindenütt árnyat borít, az erkölcsök tisztaságát hangoztatva s mintegy a vidám csevegés hangjába illőn, könnyedén, mégis jelentékeny szavakkal itéli el e hiúságvásárt, e feszességet és képmutatást, e pazarlást és szerencsehajszolást. Mintegy kételkedni látszik abban, hogy a kultura az embert jobbá tette: csak cifrábbá, hiúbbá; bűneit most jobban tudja leplezni, mert tetszetős formákat tanult a képmutatásra. Az igazi erkölcs az egyszerűségben van: az őszinteség, a szív bizalmas érzései ott érvényesülhetnek csupán. A francia bölcselők és politikusok ez időben megindult mozgalmával szemben, mely az emberek egyenlőségére, a jobbágyság fölszabadítására irányult, mintegy a paraszt néphez fordul s óva inti, ne igyekezzék az előkelő osztály sorsára jutni. Hiszen az ő egyszerű, szegényes életmódja tisztább, erkölcsösebb, mint a nagyok fényes képmutatása. Rousseau eszméinek fordulata egy magyar nemes ajkán! Orczy nem annyira azért óv a bécsi életmódtól, mert idegen, német és francia, hanem mert megrontja a magyar még érintetlen, ősi, egyszerű erkölcseit s ezáltal meggyöngíti nemzeti erejét. Először fejezi ki azt a gondolatot, melyet utána B. Szabó és Berzsenyi variálnak. A későbbi kor, így mi is ma, nem er-

kölcsi veszedelmet, mint inkább nemzetit látunk az idegen életmód túlságos ápolásában. A Mária Terézia idejebeli magyarok előtt azonban ez még nem volt világos.

A költemény szinező, részletező előadása olykor terjengővé is lesz, mire a négyrimű tizenkettes is befolyt, egészben azonban sikerülten vezette be a magyar irodalomba a szatirát, a római szellem megnyilatkozásának kifejlett formáját. Orczynak ebben Horatius, a nagy római szatiraíró volt a mestere. Ennek a szatirájának is megtalálhatjuk a mintáját Horatius alább következő költeményében, a *Hoc erat in votis*-ban. (Sat. II. 6.) A pazar lakoma rajzában azonkívül Horatius Sat. II. 2. *Quæ virtus et quanta* lebegett költőnk szeme előtt, hol a rómaiak fényűző étkezése van elitélve s szembeállítva vele Ofellus, az egyszerű földmíves józan életrendje.

VI. Satira.

Erre sovárogtam: földbirtok kis területtel,
Kert és benne lakás, közelében csörge patakkal,
S hozzá kis fás hely: megadák jó isteneim mind,
Sőt még többet. Elég! nem is esdek, Mercur! egyébért,
Csak hogy e szép adományt bírhatni sajátomul engedd.
Ha vagyonom' gonoszul nem igyekszem felszaporítni,
Sem megapasztani azt erkölcstelen életet élve;
És botorul semmit nem ohajtok ilyesmit «O bárcsak
Volna enyém az a szög, mely földemet ékteleníti!
Vajha kegyelten a sors egy pénzes edényre vezetne,
Mint azt, aki talált kincsén a mezőt, hol előbb mint
Bérlő szántogatott, megvette, s barátja Heracles
Jószivüségéből úrrá lett!» hogyha gyönyörrel
Élvezem amim van: kérlek hálásan ez egyre:
Barmaim' és egyebem' tedd, Mája szülötte, kövérré,
Csak fejemet ne... s maradj fő gondviselőm ezután is.
Így felváltva kies hegyi hajlékommal a várost,
Parlagi Múzsámmal mibe kezdjek előbb Satiráknál?
Itt nem öl a hiu gond s ólom-súlyával az Auster,
Sem lázával az ősz, a zord Libitína szüretje.
Janus! — e név ha neked tetszőbb — vagy: a hajnali fénynek
Atyja, kivel minden munkáját kezdi az ember,
(Istenek így akarák) légy versem kezdete. Hajszolsz,
Rómában ha vagyok, szavatolni «Siess hamar! — így szólsz —
Végezd jókor ügyed', míg mások meg nem előznek.»

Dúlhat akárhogy' a szél, járhat kis körben a téli
Fény, rövidítve napot, fel kell kerekednem azonnal;
Majd — káromra talán — magamat nyiltan kijelentvén,
A sokasággal kell küzdnöm tolakodva közötte.
«Mit művelsz, te bolond, mit akarsz?» igy az egyik, a másik
Szid dühösen. «Hisz' ez összetipor mindent, ami útját
Állja, eszébe ha jut Mæcenhez visszarohanni!»
Nem tagadom, kedves nekem ez; de alighogy elértem
A zord Esquiliát, idegen bajok ezrei vijják
Oldalamat, fejemet. «Szivesen kér Roscius, Édes!
Hogy holnap hétkor Putealba' jelenj meg ügyében.»
«Testületük nagy s új dolgában kérnek a jegyzők,
Hogy ne feledned el még visszakerűlni ma, Flaccus!»
«Tedd, hogy ez írat alá Mæcenas üsse pecsétjét,
Mondd: «Megkísérlem»— Csak akard, biztonra meg is lesz.»
Hét esztendeje múlt, hogy benső hívei közzé
Számít Mæcenas, csak azért, hogy, mint utitársa,
Lenne, kivel kocsiján pár szót váltson kicsiségről,
Igy: «Hány óra? Felér-e a thrák Gallina Syrussal?
Aki nem óvja magát, megcsípi a reggeli hűs lég.»
És több efélét, mi bejuthat akárki fülébe.
E nagy időközben minden nap s óra növeszté
Irigyeim számát. «A mezőn Vele játszik! A Circus
Játékit Vele élvezi mind e szerencse szülöttje!»
Rossz hír futja be a Rostrumról szerte a várost,
Aki előmbe kerűl, igy faggat mind: «Ugyan, Edes!
— Tudnod kell, ki közelb állsz földi nagy isteneinkhez —
Dácia tájáról mit hallani?» «Semmit» «Eredj már,
Mindig csak tréfálsz!» «Verjen meg az isten, a hány van,
Hogyha tudok valamit.» «Hol adatja ki, itten-e, Cæsar,
A katonáknak igért földet, vagy Síciliában?»
Eskhetek én, hogy mit-se tudok, bámulva csodálnak,
Mint szigorún hallgatni tudó rendkívüli férfit.
Igy vesz kárba napom s felsóhajt bennem a hő vágy:
Ó majorom, mikor érhetem el, hogy lássalak, és ott
Majd a régi művek mellett, majd alva, henyélve
Élvezzem nyügös éltemnek vídám feledését? —
Ó mikor adják fel kertem zöldségit előmbe,
S Pythagoras rokonát, a babot, zsírozva kövéren? —
Ó estvék s áldott vacsorák, miket én s az enyéim
Fürge cselédimmel falaim közt a magaméból
Költünk boldogan el!» Kényére ürítheti nálam
A vendég poharát, nem nyűgzik balga szabályok,
Amint bírja, igyék nagyokat; ha beéri kevéssel,
Szűrcsölgesse borát. Szavaink ezalatt megerednek,
Ámde nem a mások telkéről s nyári lakáról,

Vagy tud-e jól táncolni Lepos? hanem ami közelbről
Illet, s tudni becses, feszegetjük: vajjon az erkölcs
Tészen-e boldoggá, vagy a bőség földi javakban?
Kötni barátságot nemes ösztön hajt-e, vagy érdek?
Hogy mi a legfőbb jó, s miben áll természete annak?
Cervius, a szomszéd, e közben dajka-meséket
Mond alkalmilag el; ha ki bárgyú fővel Arelljus
Gondokozó javait dícséri, regélve felel rá:
«A tanyabéli egér egy városi régi barátját
— Mondják — vendégül tisztelte szerény üregében;
Szűkösen élt, s amit összetakart, kímélte, de úgy, hogy
Vendéglátáskor szivesen tágítana keblén;
Félrerakott zabot és borsót ada ennek is untig.
Még ezeken kívűl szájában hoz vala tönkölyt,
Félig elett maradék szalonát, hogy a változatosság
Nyerje meg a büszkét, ki alíg ízelt valamicskét;
Ő maga meg kényén, a fris polyvára terülten,
Vadzabot és konkolyt rágcsált mellőzve a jobbat.
Végre a városi szól «Mi gyönyör tart fogva, barátom,
Zord fás bérc derekán tűrelmesen élni? Nem érzesz
Vágyat az embereket s várost e vadonnak elébe
Tenni? jövel, kísérj! lásd, minden földi veszendő,
Ami csak él — higyj nékem—akár nagy, akár kicsiny, elvész;
Míg lehet, éld vídám örömek közt boldog idődet,
S hogy rövid életü vagy, ne feledd percig se!» Amaz, most,
Hallván e szavakat, házából nyomba' kipattan,
S kettecskén kitüzött útjoknak erednek, a város
Sáncain éjjel még titkon belopódzni kivánván.
Már pályája felét befutotta az éj, amidőn egy
Fényes lakba jutottanak el, hol ivor nyoszolyákon
Skarlát színü himes terítők pompája vakított,
S a dús lakmának sok drága falatja maradt fenn,
Mik távol voltak kosarakban félrehelyezve.
Itt a paraszt vendég miután a bíboros ágyra
Kedve szerint lehasalt, sürög a jó gazda körülte,
Hordja az ételeket, maga végzi szerényen a szolga
Dolgait, és mindent megkóstol előre, amit hoz.
Az, jó fordulatán sorsának örülve, ugyancsak
Rágja hevertében teritéke finom csemegéit,
Amint hirtelenül lármás becsapása az ajtók
Szárnyainak mindkettejöket kiröpíti helyökbül;
Van nagy réműlet, futnak szanaszét a teremben,
Hát mikor a csaholás telezúgta egészen a házat,
Csaknem elájultak! Szól ekkor a parlagi «Nem kell
Nékem az ily élet. Légy boldog! Vermem az erdőn,
Biztosan a lestől, eltart lednekkel is engem.»

Jegyzetek: 1. *Mercur*, Jupiter és Maja fia, az istenek követe, a beszéd művészetének istene s a lant föltalálója. Ezért kedveli a költőket is (viri mercuriales). — 12. *Herakles jószivűségéből* (helyesebben kegyéből), kit a régiek a gazdagság osztójának tekintettek. — 15. *Maja szülötte:* Mercur. — 18. *Parlagi Múzsámmal.* Musa pedestris: gyalogjáró Múzsa. Így nevezte Horatius szatiráit és episztoláit, a mindennapi társalgás nyelvén írt költeményeit, ellentétben a magasreptű ódákkal. — 19. *Auster:* déli szél. — 20. *Libitina:* a halál őslatin istennője. — 21. *Janus:* minden kezdet istene, így a hajnalé is. — 23. *Hajszolsz szavatolni.* A római ember egyik legfontosabb baráti kötelessége volt a kezességvállalás a törvény előtt. — 26. *Kis körben.* A régiek úgy gondolták, hogy télen a nap kis kört, nyáron nagyot végez. — 32. *Maecenhez*, pártfogójához, reggeli üdvözletre, római szokásként. — 34. *Esquilia*, a hét halom egyike, régebben temetőhely (azért *zord*); itt volt Mæcenas palotája. — 35. *Roscius:* Horatius egyik ismerőse. — 36. *Puteal:* törvényszék a forumon. — 37. *Jegyzők:* scribæ. Horatius is az volt fiatalabb korában, azért fordulnak mint immár befolyásos emberhez régi tiszttársai. — 44. *Gallina és Syrus:* gladiatorok. — 50. *Rostrum:* a forumi szószék. — 52. *Isteneinkhez:* a főemberekhez, első sorban a császárhoz. (Augustus divus.) — 53. *Dácia tájáról.* A rómaiak akkor harcban álltak a dákokkal. — 55. *Caesar:* Augustus, ki a veteránoknak földeket igért. — 64. *Pythagoras rokonát*, kinek lélekvándorlási tana szerint a babba nevezetes férfiak lelke szállt s azért óvott annak élvezésétől. Horatius persze kineveti érte. — *Balga szabályok.* A magister bibendi rendszerint megszabta az ivás mikéntjét. — 72. *Lepos*, akkoriban híres táncos. — 77. *Cervius:* H. szomszédja Sabinumban. — 78. *Arellius:* különben ismeretlen dúsgazdag. — 77. *Dajkameséket.* Ez Aesopus meséje.

Horatius is kis falusi birtokán, a Mæcenas ajándékozta Sabinumban érzi csak magát igazán otthon. A város ügyebajai, zaklatott élete, fényűzése, feszes formái mihamarább megkivántatják vele az egyszerű, őszinte természetet. Ebben találja meg az erkölcs forrását, nem a bőségben, a földi javakban. Horatius kétségtelenül nagyobb mestere az elbeszélésnek, mely keze alatt szellemesen, mégis bizonyos mélységgel, eleven drámaisággal folyik, mint Orczy, de a magyar költőnek dicséretes önállósága, melylyel mintáját követi s az alapeszmét korára alkalmazza, teljes elismerésünkre méltó.

IV.

AZ ÉBREDÉS KORÁBÓL.

1780—1825.

II. József uralma (1780—1790) nagy fordulatot idézett elő a magyar nemzet életében. Azt a középkori alkotmányt, mely Magyarországon még teljesen érvényben volt, a maga körében a külföld is megszüntetni törekedett s bölcselők és politikusok az állampolgárok egyenlőségét jogokban és kötelességekben, az osztályérdeknek a közérdek alá rendelését, az államnak alkotmányos alapon való újjászervezését hirdették. II. József ez eszméknek volt lángoló híve. Képzeletében megalkotta egy egységes nagy, alkotmányos birodalom eszményképét s nem vette figyelembe népeinek jogait s a történelmi fejlődés szükségképen lassú egymásutánját. Minthogy pedig népeiben nem ért még meg eszméinek tudata, reformjainak elleneszegültek, ő viszont uralkodói hatalmának egész erejét érvényesítette velök szemben s így lett, midőn alkotmányt és szabadságot hirdetett, maga majdnem zsarnokká.

Legnagyobb ellenállásra találtak eszméi Magyarországon. Valóban, reformjai hazánk életét gyökerében megtámadták. A nemesség, a papság jogainak elkobzása az ősi alkotmányt semmisítette volna meg minden átmenet nélkül, a jobbágyság felszabadítása oly elemet hozott volna az államba, mely arra még nem volt érett (Hóra lázadása Erdélyben), a korona Bécsbe vitele (Kalapos király) s hazánknak az összbirodalomba olvasztása, kapcsolatban a német nyelv hivatalossá tételével, nemzetünk önállását, nyelvét, százados eszményeit rombolta volna össze helytelenül és igazságtalanul.

A boldog békébe merült nemzet kegyetlenül felriadt álmaiból, s elkeseredett harcot indított nemzetiségéért, alkotmányáért. Különösen megdöbbentette az az indokolás, melylyel II. József a német nyelv hivatalossá tételét kisérte: «Ha egy nemzet minden közügyében holt nyelvet, milyen a latin, használ, az minden bizonnyal felvilágosodásának nagy gyalázatára válik, mert hallgatag azt bizonyítja, hogy annak a nemzetnek vagy nincs tisztességes anyanyelve, vagy olyan, a min írni s olvasni senki sem tud s csupán a latin tanul-

mányokkal foglalkozó tudósok képesek gondolataikat papiron kifejezni, sőt hogy az összes nemzet kormányzása s törvénykezése oly nyelven foly, amit maga nem ért. Ez bizonyos, minthogy az európai művelt nemzetek közügyeikből a latin nyelvet kiküszöbölték s még csak Magyar- és Lengyelországban maradt divatban.» A nemzet tudatára ébredt elmaradásának, belátta legalább egy irányban, hogy haladnia, művelődnie kell, s e rendelet valóban nem csekély szerepet játszik irodalmunk azon föllendülésében, mely épen II. József alatt ölt jelentősb mérveket. A haladásnak azon útjai, melyekre az idegen művelt nemzetekkel való érintkezés kétségtelenül alkalmat kinál, legelébb az irodalom terén vezettek nemzeti fölemelkedésre. Ama lelkes ifjú csapat, a magyar testőrírók, *Bessenyei György társasága*, idegen példán, a francia irodalom termékein indúlva vetették meg újabb nemzeti irodalmunk alapját (1772). Lelkes törekvésük tevékenységre serkentette itthon is a komoly főket s a hazai latinos műveltség is a nemzeti ügy szolgálatába szegődött *(Baróti Szabó, Virág, Berzsenyi). Kazinczy* az épen akkor teljes nagyszerűségében fejledező német irodalom (Lessing, Herder, Goethe, Schiller) példáján föllelkesűlve tűzi ki a nagy célt: a magyar irodalmat a nyugoti irodalmak színvonalára emelni, s szenteli egész életét az eszköz megteremtésének: az újabb magyar irodalmi nyelv megalapításának, Pázmány nyelve megújításának. Az irodalom, mely eddig csak egyes köröket foglalkoztatott, kezdi a nemzet egészére érvényesíteni nemes hatását.

A nemzet teljes erővel küzdött alkotmányos jogai mellett is, s valóban II. József, birodalma fölbomlását elkerülendő, kénytelen volt intézkedéseit visszavonni. II. Lipót 1790/92-re összehívta a magyar országgyűlést, mely aztán teljes érvényében visszaállította az ősi alkotmányt s a nemzeti nyelv hivatalos és iskolai használatát a törvényhozás utján is biztosítani igyekezett.

A veszély elvonult. A nemzet tanúságot tett életerejéről, ámbár az egykorúak is kezdték belátni, hogy a rendi alkotmány nem tölti már ki a nemzeti élet föltételeit s a nemesség, bár kétségtelen szolgálta a nemzeti ügyet, még inkább saját érdekeit védelmezte. De a helyzetet tisztán senki sem látta, még kevésbbé tudta, mi lenne teendő. A többség azt hitte, a régi viszonyok helyreállításával minden nyerve van s az irodalom pártolása, szinházak alapítása által a nemzeti műveltség kérdése már meg van oldva. A nemesség visszatért birtokaira s folytatta szűkkörű életét, más része, a haladó, tovább is idegen műveltségen táplálkozott. A jog dolgában darabokra szakadt nemzettesten a műveltség s vele az életcélok különbsége is nap-nap után nagyobb rést ütött. A fran-

cia forradalom s a napoleoni háborúk veszedelmeinek elkerülésére Ferenc és minisztere, Metternich, szinte khinai fallal vette körül az országot, meggátolva az európai eszmeáramlatok behatolását s elnyomva ittbenn minden szabadabb gondolkodást (Martinovics kátéja). Az elnyomott, korlátolt nemzetnek még kevesebb tér jutott a cselekvésre. Mindenünnen lenyügözve önmagába mélyedt s képzelete egykori nagyságában keresett enyhülést a jelen sivatagán. A szónokok az ősi alkotmányt magasztalták, számon tartva az ellene elkövetett sérelmeket, (1812—25. össze sem hívták az országgyűlést), az írók a régi dicsőséget zengték, a jelen alacsonyságát korholva. A mult nagysága még inkább felkeltette a nemzet elégedetlenségét jelenével. Elkeseredés hatja át s bár alig mer remélni, érzi a viszonyok tarthatatlanságát, a változás szükségét. Az 1822/23-iki katonaállításnak és adószedésnek rendeletekkel való elintézése, ami így a nemzet legfontosabb jogait vette ki az országgyűlés kezéből, hazaszerte forrongásba hozta a lelkeket s a megyék mindenfelé tiltakoztak a törvénybontás ellen, s megtagadták a rendeletek végrehajtását. A nemzetet már megöltnek hitt Ausztria újra meggyőződött annak életerejéről. De miként lehessen fentartani alkotmányos életünk szabadságát s megoldani a nemzeti művelődés ügyét? Felfogja-e, meg tud-e felelni a nemzet e roppant kérdésekre? Van-e még jövője?

A kétség árnya borult a lelkekre.

A nemzet nagy tanítóját még az idők méhe rejtegette.

ÁNYOS PÁL.

1756—1784.

Kalapos Király.*

Még sem szűnsz, kegyetlen, szívünket gázolni?
Nem elég még a könyv? még többnek kell folyni?
Ha! képtelen fajzás! véred gyalázatja,
Gyilkosa népednek, nem pediglen atyja.
Ez a hálaadás oly szent hívségünkért?
Házodért kiöntött számtalan vérünkért?

* Itt kihagyásokkal adjuk.

Megőszült atyáink miként csalatkoztak!
Hogy rajtad s anyádon egykor szánakoztak.
Tudod a pozsonyi vár palotájában
Miként nyöszörögtél anyádnak karjában?
Véltük, hogy szerelmet sírtál nemzetünkre,
S most látjuk, hogy gyilkos tőrt toltál szívünkre.
A megilletődött őszek kardot vontak,
Védelmedre vitéz esküvést mondottak,
Felajánlották volt végső csepp véreket,
A buzgóság birta ezekre szíveket.
Oh! szegény atyáink! be nem gondoltátok,
Hogy ezzel veszett el virágzó hazátok.
Egész Európa csudált benneteket,
S csak ti nem láttátok veszedelmeteket.
Im akit számunkra királyt neveltetek,
Kiben arany időt virradni véltetek:
Most háromszázezer fegyveres rabjával
Egy pórázra fűzi nemest jobbágyával.
Még jól meg sem hűltek anyja tetemei,
Hogy már ránk morogni kezdtek mennykövei;
Biztatott ugyan még első levelében,
Hol szentül igérte királyi nevében,
Hogy szabadságinkat egy pontig megtartja,
S ő lesz anyja helyett nemzetünknek atyja.
Feléledett szívünk ily igéretekre.
Hálákat küldöttünk a kegyes egekre.
Oh! miként örültünk, hogy kis magyarságunk
Nyer még olyan királyt, ki lesz boldogságunk.
Már akartunk érte halni! Már törődtünk,
Miként feredhetne Józsefért fegyverünk.
Ilyen a magyar szív! Ekkép tud érzeni,
Jó fejedelméért mindjárt kész vérzeni.
Így örülsz te hajós, ha oly szél lengedez,
Mely előtt a setét felhő fut s bucsút vesz,
Reményleni kezded ekkor szigetedet,
Hol nyereségekkel töltöd erszényedet;
Így te szántó-vető, ki rémülve álltál,
Midőn jönni hadi lovasokat láttál,
Ha e harácsló nép nem esik pajtádnak,
Megkegyelmez szálba menő gabonádnak.
Igy örültünk mi is! — de meddig? Istenek!
Hogy lehetnek eszes lelkek kegyetlenek!
A királyi névben küldött fogadások
Csak olyanok voltak, mint hazudozások,
Milyekről ébrenten alig emlékezünk,
Valóságot bennek bár előbb képezünk.

Szép igéretinek első megszegése
Vala trónusunkba loppal bészökése,
Még nem is láttuk volt pozsonyi dombunkon,
Már jármát éreztük feküdni nyakunkon.
Iszonyú hatalom! — még ez nem volt nálunk,
Hogy korona nélkül lett volna királyunk!
Mátyás, hogy nem talált koronát magának,
Tűzzel, vassal rohant Fridrik kastélyának,
Nem szánt feláldozni több száz magyarokat,
Csak hogy koronázva ülje trónussokat.
De ez megelégszik, hogy kalap van fején,
Mert háromszázezer *zsoldos* él kenyerén.
Azt véli, ezeknek fegyvere királyság,
Holott kegyetlenség, erőszak, tolvajság.
Mely istennél veszi azt az igazságát,
Hogy megtiporhassa ember szabadságát?
Mely isten ád néki arra igazságot,
Hogy ő rabszíjjakra fűzze szabadságot?
Azért, hogy ereje vagyon, még nem király
E nagy név szeretett égő oszlopánál;
Azután, ha az is, nem az a tisztsége,
Hogy elfulladásig sujtson felsősége.
A királynak azért adják méltóságát,
Hogy híven őrizze népe bátorságát,
Hogy továbbra vigye országa széleit,
És hogy boldogokká tegye nemzeteit.
De e nagy valóság esméretlenné lett,
Miolta erőszak rajta hatalmat vett,
Miolta kevélység kegyelem helyébe
Ült fejedelmeknek királyi székébe,
Miolta magokkal ezek elhitetik,
Hogy jobb, ha jobbágyi félik, mint szeretik.
Mért nem bánt így anyád, hogy királylyá tettük,
Hogy hét ellenségit koncoltuk, kergettük?
Mért gyermekségedben nem tudtuk felőled,
Hogy kalapos király fog lenni belőled?
Hidd el, hogy véled is máskép bántunk volna,
Most kegyetlenséged magyart nem gázolna.
Ausztria volna most egész birodalmad,
S még ott is rettegne előttünk hatalmad.
Bezzeg danulhatnál a pacsirtájával,
Apádnak rád maradt vadász-tarsolyával;
Vagy, ha aztat véled, hogyha koronánkat
Fel nem teszed, bátran ronthatod hazánkat,
Mivel az esküvés nem kötelez arra,
Hogy mint szabad népre, úgy nézz a magyarra:

Szörnyű csalatkozás! azért igazsággal
Nem bánhatsz kényedre magyar szabadsággal;
Mert korona nélkül nem lehetsz királyunk,
Ily alkun országol neved eddig nálunk.
Ha te törvényünket veszed paizsodnak,
Hogy hazánk örökös jobbágya házodnak:
Mi is megkivánjuk ország törvényével,
Hogy fejed ragyogjon koronánk fényével,
Hogy esküvést mondjál régi szokásinkra,
Sok vérrel vásárolt szabadságainkra;
Mert ha szent egy törvény, másik is oly szent lesz,
Bételjesítésre egyaránt kötelez.
Azért, mig koronánk homlokodra nem száll,
Erőszakos úr vagy, nem pediglen király.
Ugy de mért ohajtjuk mi e szentségünket,
Fejeden szemlélni királyi jelünket?
Holott történetink tekintvén rendére,
Tudjuk, soha nem szállt eretnek fejére.
Mivel vagy kevesebb az ily pártosoknál?
Csak, hogy még nem láttunk urvacsorájoknál;
De ha nézünk többi cselekedetedben,
Alig leljük hitnek nyomdokát szivedben.
Kálvin, Luther, vad rác hiteszegességét
Javalod s neveled lelke veszteségét,
Szabad gyakorlást adsz hibás vallásoknak,
Egy előtted nyája juhnak, farkasoknak?
Ez azután igaz keresztény szeretet?
Mért bitanglod, kérlek, e szent nevezetet?
De bár apostoli neved is letennéd,
S igazságtalanul magadra ne vennéd.
Nevetni kell olyan apostol dolgára.
Ki eretnekeknek gyarapodására
Maga mutat utat, maga hívogatja,
Kegyelmeknek árját rájok osztogatja.
Vagy ha azt ítéled, hogy igy szelidülnek
S könnyebben az igaz ösvényre kerülnek:
Oh! gyönyörű kárpit, több ilyent is láttam,
De színnél egyebet rajta nem találtam.
Ki egyszer hitetlen teremtő Urának,
Kevés bátorságot igér királyának,
Igaz hit gyökere szív szelidségének,
Ez a rugótolla polgár hívségének.
Elhagyatott hazám! szomorú nemzetem,
Könyveiddel közli könyveimet szemem.
Jer, tudakoljuk ki szívek tetemeit,
Áztassuk könyvünkkel koporsók köveit,

Panaszkodjunk nékik, mutassuk sebünket,
Kérjük, ne hagyjanak elveszni bennünket;
Ne hagyják, hogy hitünk virágzó szentségét,
Gyülevész vallások dúlják fényességét.
Ládd, József, igy sírnak leghívebb népeid,
Ezek király-névben tett igéreteid!
Pirulj el legalább! ez nem oly illetlen,
Mint amit cselekszel, kalapos kegyetlen,
Hallgasd el sok cifraszínű mentségedet,
Melyekkel ruházod szentségtörésedet.
Ugy is jól tudjuk, mért cselekszed ezeket,
Hogy ugy védelmezéd az eretnekeket:
Thököli, Bocskai, Rákóczi hadáról,
S támodásainak sok titkos okáról
Gondolkozván, látod, hogy a pártosoknak
Dolga volt leginkább célja táboroknak.
Ezek szabadságnak arany zászlójával
Hiteket keresték, hazájok kárával;
S noha az utolsó vezér igazabb volt,
Mégis pártos népe templomokat rabolt,
S azért nem engedte az isten hadának,
Hogy szabadítója legyen hazájának;
Ez az emlékezet vitt oly kábaságban,
Hogy Luther, Kálvinnal lépjél barátságban;
Vad rácság pediglen, kit alig esmértünk,
Ki csepp vért sem öntött vagy érted vagy értünk,
Szabad gyakorlását Mohilew atyjának,
Köszöni országlás titkos fortélyának.
Ocsmán hizelkedés, bűnös országlások!
Nem fejedelemhez illendő fogások,
Ha oly nagy császár vagy, szégyeld el magadat,
Hogy ily fortélyokká teszed hatalmadat,
Hogy úgy megalázod hitednek szentségét,
Csak megnyerhesd szomszéd király kegyességét.
Oh! a mi őseink annyi ezerekkel
Nem szállhattak szembe ellenségeikkel,
Mégis soha öszve nem fért az szívekkel,
Hogy ily csúfos vásárt tennének hitekkel:
Nem is lábtyüjökben vala reménységek;
Ezzel jött dicsőség, ezzel nyereségek.
De talántán József, már volna ideje,
Hogy tovább ne csapjon erőszak vesszeje,
E bünök küszöbén állj meg! elég messze
Kegyetlenségednek nyúlt úgy is eresze . . .

Jegyzetek: 5. *Szent hívségünkért.* A nemesi hűségnek arra a valóban odaadó tényére vonatkozik, midőn Pozsonyban 1741.

szept. 11-én segélyt szavaztak a rendek előtt gyászruhában, könynyek közt megjelent királynőnek. «Vitam et sanguinem! Moriamur pro rege nostro Maria Theresia!» Valóban ekkor a magyar fegyverek mentették meg a monarchiát a francia-bajor hadak és Nagy Frigyes ellen, s a királynő egész életén át hálás emlékezettel gondolt a magyar országgyűlés e tettére. A gyűlés után való napon megmutatták a királyi várba gyűlt rendeknek az akkor féléves trónörököst. E jelenet adott alkalmat az annyira elterjedt mondára, hogy Mária Terézia ölében tartva fiát bírta volna a magyar rendeket segélyadásra.

21. *Királyt neveltetek.* Magyarország nagy reményekkel tekintett az ifjú trónörökös működése elé, kit rendkívüli gonddal neveltek. Udvari emberek és papok vezették első lépteit, de maga a királynő ügyelt fel reájuk s írt elő terjedelmes utasítást. Főnevelője Batthyány Károly gróf, München elfoglalója volt, mintegy az uralkodóház hálját Magyarország iránt képviselve. Bajtay, a tudós piarista szintén oktatta, de József szellemi és erkölcsi képzésében nem környezetének volt legnagyobb része, hanem a francia íróknak és filozófusoknak.

23. *Háromszázezer fegyveres rabjával.* A középkori banderiális rendszert az újkor elején Európaszerte állandó hadseregek, zsoldos, fizetett katonák kezdték felváltani. A mint láttuk (21. l.) Magyarország hadügye sem bizonyult kielégítőnek a török háborúkban s a bandériumok mellett zsoldos katonákra is volt szükség s az ország állandó védelmét a királyi zsoldos hadsereg vitte, míg a nemesi felkelések azontúl is csak rövidebb tartamú hadakozásokra voltak alkalmazhatók. Mátyás fekete serege a nagy király egyéni alkotása volt s halálával feloszlott. Zrínyi Miklós gróf, a XVII. század katonai lángesze, lelkes szavakban buzdított állandó hadsereg szervezésére (pl. A török áfium ellen való orvosságról), jól tudva, hogy a török kiűzése csak nagy, gyakorlott, egységesen fegyelmezett sereg útján lehetséges, de igyekezete megtört az ország egyenetlenségén s a zavaros időkön. A szentgotthárdi döntő győzelmet tényleg Montecuccoli rendszeresen szervezett hada nyerte meg. Magyarország azonban még ekkor nem okult a tapasztalatokon. A szatmári béke után a magyar nemesek is beléptek a császári rendes hadseregbe, de az igazi nemzeti hadsereget továbbra is a fölkelő nemesség alkotta. A magyar nemes ezért lelkesült s büszkén emlegette, hogy 1741-ben ez mentette meg Mária Terézia trónját; a császári hadsereget nem szerette, mert félt, hogy ellene használják, s mert fizetett volt, meg is vetette. A magyar nemesi had nem gyülevész nép s nem rabbérbe emeli keze a buzogányt — mond Berzsenyi. Az insurrectio azonban 1741 után már nem mutathat fel sikert. (V. ö. A felkelt nemességhez. Bevezetés.)

24. *Egy pórázra füzi német jobbágyával.* A nemesség a jobbággyal egyenlővé tételét roppant megalázásnak tartotta. Nem úgy fogta fel a dolgot, hogy azt az emberi jogok nevében magához emeli, mindig csak a saját maga lealacsonyítását látta. Főként az adófizetést tartotta nagy szégyennek. Még Bacsányi János, a XVIII. század legszabadelvűbb költője is így ír:

Inkább koporsóba szállunk dicsőséggel,
Mintsem, hogy adózó pórságnak módjára
Éltünkért fizessünk világ csudájára.

(Abaúj vármegye örömünnepén.)

27. *Első levelében.* II. József trónralépése egészen a szokott módon ment végbe. Nov. 30-iki rescriptumában kijelentette, hogy a koronázást, országgyűlést s a nádorválasztást annak idejében meg fogja fontolni és elrendelni. A hatóságokat, úgy az udvariakat, mint a tartománybelieket megerősítette ugyanazon hittel, kötelességgel, mint eddig. «Továbbá előre is kegyesen biztossá teszszük a jelen levél által a megyebeli karokat és rendeket, hogy őket jogaikban, kiváltságaikban, szabadságaikban és immunitásaikban bántatlanul és sértetlenül akarjuk fentartani és azokat semmi módon sem csökkenteni.» Ez a kijelentés a magyarság körében nagy örömet keltett. Ismerték a király bölcseségét, kegyességét, méltányosságát, mert megfordult Magyarországon. Tudták minő dicsőséget aratott a külföld előtt és remélték, hogy nemcsak fentartja Magyarország boldogságát, hanem minden munkával és fáradsággal elő is fogja mozdítani. (Marczali II. József II. 6.)

50. *Olyanok voltak, mint hazudozások.* II. József levele által kétségtelen alapot szolgáltatott a magyar alkotmány védőinek. Nem akart a szokáson azonnal változtatni s a kancellária ugyanazt a formát terjesztette elő, melyet Mária Terézia trónralépésekor használt. Hogy szavára s esküjére sokat tartott, mutatja, hogy nem koronáztatta meg magát, nem akart esküt tenni oly alkotmányra, melyről tudta, hogy úgy sem tarthatja meg.

Hazudozás: itt álomkép jelentésben.

55. *Pozsonyi dombunkon.* Magyarország fővárosa régenten Székesfehérvár, majd Buda, a török hódítás óta Pozsony volt. Itt tartották az országgyűléseket, koronázták a királyokat.

60. *Fridrik kastélyának.* Albert királlyá választásakor a rendek igéretet tettek, hogy ha nejénél előbb halna meg, a koronát Erzsébet s ha figyermeke lesz, az fogja örökölni. Erzsébet valóban túlélte férjét. De a rendek nagyrésze a növekvő ozmán hatalom miatti aggodalmában nem merte a kormányt nőre bízni s az 1440-iki budai országgyűlés I. Ulászló lengyel királyt választotta meg magyar királynak. Erzsébet III. Frigyes császárral szövetkezett s a koronát is átadta neki. V. László, Erzsébet fia, elnyerte ugyan a trónt, de a korona Hunyadi János kormányzósága s az ő egész uralma alatt Frigyesnél maradt. Csak Mátyás győzelmei után szolgáltatta ki a császár 60,000 aranyért 1463-ban.

81. *Jobb, ha jobbágyi félik, mint szeretik.* II. József erőszakos uralma annál súlyosabb volt, mert Mária Terézia alatt őszinte szeretet fűzte össze az uralkodóházat s a nemességet. M. T. uralma sok tekintetben vészes volt hazánkra, de ragaszkodását elvitatni nem lehet; természetesen inkább egyeseket illetett, mint alkotmányunkat, szabadságunkat.

Királylyá tettük. Nemesi büszkeséggel hivatkozik az 1741-iki koronázó országgyűlésre, s a követő hadjáratokra.

86. *Hét ellenségit.* Ezek: a porosz, francia, bajor, szász, spanyol, szárd, nápolyi.

93. *Danolhatnál a pacsirtájával.* Ausztria címerében öt pacsirta van, egy legenda alapján, mely szerint Babenbergi Leopold ausztriai őrgróf öt pacsirtát fogott egy lépen.

94. *Vadásztarsolyával.* Miksa császár nagyon szerette a vadászatot s tréfából szegény vadásznak nevezgette magát.

116. *Eretnek:* akatholikus, mint akkor nevezték. — Az úrvacsorát azért említi, mert ennek értelmezésében térnek el az egyes felekezetek mindenek előtt.

127. *Apostoli neved:* Az apostoli címet pápai engedéllyel Mária Terézia használta először 1758 jun. 2-án, ezzel is kifejezvén uralkodásának erős katholikus jellemét.

130. *Eretnekek gyarapodására.* A protestánsok szabad vallásgyakorlatát ugyan biztosította a bécsi meg a linzi békekötés, de tényleg mindig elnyomatásnak voltak kitéve, akár vallásuk gyakorlatát, akár a közhivatalok elnyerését illetőleg. Mária Terézia alatt állapotuk egyre rosszabbodott, Nagy Frigyes közbe is lépett érdekükben. II. József türelmi pátense (1781) egy csapással véget vetett ez állapotoknak, természetesen a katholikus rendek ellenére. — Ányosnak, mint papnak is volt oka József ellen kikelni. József ugyanis az állam hatalmát igyekezett növelni az egyházéval szemben. Már anyja eltörölte a jezsuita rendet, ő még többet, köztük a pálost, Ányos szerzetét s vagyonukat a vallási és lelkészi alaphoz csatolta. Általában az egyházat a népnevelés és tanítás eszközének tekintette.

157. *Thököli, Bocskai, Rákóczi.* Ányos, kora szellemében, egy oldalról tekintve a dolgot, e felkelésekben nem lát egyebet a vallási célnál. A szabadság aranyászlaját tűzték ugyan ki, de hitük keresése volt előttük minden. Csak a katholikus Rákóczi iránt van némi vonzalommal. II. József, véleménye szerint, tehát politikai fogással él, midőn e felekezeteket a vallás leple alatt megnyeri céljainak s birodalmának nemcsak belbékéjét biztosítja, hanem Nagy Frigyes barátságát is, kinek jelszava az volt, hogy «az én országomban kiki saját fáçonja szerint üdvözülhet.»

169. *Vad rácság.* A szerbek 1690 táján kezdtek az ország déli részébe telepedni; a kultúra igen alacsony fokán álltak s jobbára nomád életet folytattak. Közvetlen a királyságnak voltak alárendelve, mely meghagyta vallásukat s ennek fejében kész eszközt látott bennük céljai kivitelére. A magyarság részben ezért viselkedett ellenszenvve lirántuk, részben mint általában vad, műveletlen nép iránt.

171. *Mohilew:* város a Dnjeper partján Nyugat-Oroszországban. Itt találkozott II. József Katalin orosz cárnővel (1780), hogy a porosz hatalom ellensúlyozása végett szövetségre lépjen vele; Ausztria viszont a török elleni harcra kötelezte magát. Ez tehát az országlásnak ama «titkos fortélya», mely szerint a császár engedékeny a szerbek iránt, hogy Oroszországnak kedvében járjon.

179. *Annyi ezerekkel:* ismét az állandó hadseregre vonatkozik.

183. *Lábtyú:* Azt akarja mondani, hogy II. József utazásaival akar hódítani, nem vitézséggel. Dicsőség, nyereség, számára ezzel jön.

Magyarázat. Ányos e költeménye voltakép töredék, de mint ilyen is hatalmas bátor kifejezése annak a visszahatásnak, melyet Józsefnek elvileg sok tekintetben haladást képviselő, de a nemzet életének annyira meg nem felelő, erőszakos reformációja keltett, s épen Mária Terézia uralma után, melyet a nemesség a szabadság korául s dicsősége büszke emlékeül tisztelt. A rendi alkotmány mellőzése s ezzel kapcsolatban a vallások egyenjogusítása ama sarkalatos pontok, melyeken József államterve fölépült s melyek alapjában fölforgatták Magyarország egész addigi berendezését; ezek ellen fordul a költemény egész erejével. Az emberi jogokra hivatkozik a zsarnoksággal szemben s kimondja, hogy a király van népéért és nem a nép a királyért; a király hivatása népének boldogítása. Darabos külsején meglátszik az elkeseredés izgatottsága, melylyel készült, de egyszersmind a mély és igaz érzelem, mely helyenkint oly szárnyaló lendületre ragadja.

Az érdekek e harca első sorban osztályoké volt, azonban e harcból lassan bár, de fokozódó fénynyel fog majd kiemelkedni a magyar nemzeti állam eszméje s nyer a kezdeteiben még oly szűkkörű harc jelentékeny, nemes tartalmat. A szenvedély, mely e költeménynek is annyira sajátja, mindjobban megtisztult, de így is első életjele volt a halálos álmából léte tudatára ébredező nemzetnek.

A költemény verse a Zrínyi sor.

BARÓTI SZABÓ DÁVID.

1739—1819.

Idősb b. Ráday Gedeon úrhoz.

Virrad-e már vagy elalkonyodunk, oh Ráday? Fonnyaszt
Engemet a szörnyű remegés, ha tekéntem az égnek
Szűntelenül rajtunk dörgő villámit. — Utolsó
Fergeteg ez s népünket egész halmokra rakandó

Ostorozás! — Ugyanis, mi vagyon más hátra? Lehánytuk
Már régen nemes öltözetünk, amelyre csudálva
Függesztette világ szemeit s övéle lehánytuk
Régi magyar szívünk! Más bőrt vettünk fel atyáink
Csúfságokra s magunk abban kívánjuk emelni.
Mintha bizony nem az ész, hanem a ruha tenne nagy embert!
Mint vérárúlók, jövevény árúnak utána
Lázzadván, már felséges nyelvünk is elúntuk!
Elfajzott csemeték! árnyékon kapni komondor
Dolga, nem egy lelkes magyaré. De hol ez ma? Kiben forr
Hajdani vér? Idegenből vett hölgyeknek erökben
Jaj, megkorcsosodott, jaj, megvesztette sovány víz!
Látjuk főbb onokáinkat; de heába keressük
Címeres elsőjök szép lelkit bennek! Erőben,
Erkölcsbenn, észben, nyelvbenn elütöttek! Aliglan
Ismérhetni, minő nemből származtak. Igaz szó:
Nem szűlnek sólyomfiakat soha gyáva galambok.
Igy rohanunk vesztünkre magunk! Igy vágjuk alattunk
A dőlésre hanyatlott fát! — Népünknek az ügyét
Ollyannak képzem, valamint a tiszta folyamnak
Sorsát: mely, mihelyest köves árkát messzehaladván
Kezd agyagos földet nyalogatni, kivetkezik első
Izéből s kristályaiból. Ha beléje szakadnak
Már felesebb zákányos erek: mely tócsa, minémű
Pőce fog a nevezett gyöngyvízből válni? Ha végre
Más testesb folyamatba leszáll, vagyis önmaga többes
Ágra hasad: kivesz úgy-e s nevét nem tartja tovább fenn?
Mennyi jeles nemzet járt így! Mint a nap az égen,
E földön szintúgy ragyogott; most nyomja setétség,
Tős-tőből odavan. De hogyan? Nem fegyverek ölték,
Nem fojtotta mirígy, nem sorvasztotta nagy éhség.
Ah, nyomorúlt vesztének okát, ím Ráday, látod
Míbennünk, onokáinkbann és régi nemünknek
Megkeverésébenn. Az utolsó fejsze pediglen
Az vala, mely nyelvére csapott. Ez ütéssel esett el
Annyi sereg nemzet. Babilonnak tornya kiveszte
Eggy ajakot s ottan más-más nép kelt fel. Ez ajkat
Hozzuk vissza s megint egy nép szálland ki világra.
Virrad-e hát, vagy elalkonyodunk? Ah, hogyha tekéntjük
Egy félszázad előtt mik voltunk és ma minémű
Állapotunk, ha nemes nyelvünk sérelmire nézünk:
Alkonyodást, végalkonyodást láthatni fejünkön!
Népünknek megszűnte ki van végezve! Nevünk is
Már temetőre siet! Borzasztó szózatok! . . . Álljunk,
Álljunk meg. Gyönyörű szellő kezd lengeni s vídám
Hírt emelít puha szárnyaival. Mély álmok oszolván,

Minden tájékon, mintegy jeladásra, sereggel,
Öszvevetett vállal, szívvel felkeltek az írók:
A tudományt magyar ajkra veszik; terjednek az ékes
Elméknek szüleményi folyó s versbéli beszédben.
Még sohasem volt ily buzogás, egy kincse s őrökje
Védelmét fel- al- és közrend felfogta; megőszült
S zöldellő korban lévők vetekedve segéjtik.
Nézd Orczit s a két Telekit (több ilyeket Isten!)
Nézd ott Barcsaival Báróczit, Péczelit; itten
A nagyeszű Molnárt, Cziriéket, Kreskait; ottan
A könnyű Rájnist, Horváthot, Révait; a szép
Tollú Bessenyeit, felkészűlt Verseghit és nagy
Számra menő több férjfiakat! Melly égve, minémű
Hasznokkal fogták űgyünket mindezek! És ti
Öszvekötött lelkek, felszentelt Társaim! Oh ti
Gyenge virágkorotok jeles érdemitekkel ajánlók!
A magyar ifjúság eleven példái! Kazinczy
Jersze! Bacsányi siess! hadd lásson Ráday. Rátok,
Rátok akarja szemit fordítani társatok. Oh név!
Oh hazakedvellés! Áldott öreg! Oh, te, ki meddig
Fentartand népünk, mindég fogsz élni; közinkbe
Béjöveted mely tiszteletünk! Társunk vagy? Elég. Már
Felvirrad: nincs ollyan erő, hogy elérjen erőnkkel.
Felvirrad, jel ez is: Márs ottkinn mennykövez; ittbenn
A Múzsák kötik a koszorút, aprítja magyar kard
A törököt s azon egy tájbann emelíti magyar toll
Drága vitézeinek nyelvét: felvirrad, örűljünk!

Jegyzetek: *Ráday Gedeon gróf* (1713—1792), a tudománykedvelő főúr és magyar író. Már atyja, Ráday Pál, II. Rákóczi Ferenc kancellárja, is kitűnt vallásos költeményeivel s a fiúról is «el vala végezve — Kazinczy szerint — hogy minden idejét tanulásban éli el s erejét egészen a nemzeti míveltség emelkedésének fogja áldozni». Tudományos és műkincsei, melyeket péceli kastélyában fölhalmozott, messze földön híresek voltak; «könyvtára nyitva állt minden közel és távol lakó tudósnak s levelezései mutatják, miszerint ő tanáccsal, értesítésekkel, sőt jótétemenyeivel is a tudományos szellem s irodalmi törekvések ápolására a hazában az idétt, midőn sem közkönyvtár, sem irodalmi egyesületek és középpont nem léteztek, nem keveset tett». (Toldy F. A magy. költ. kézikönyve II. 207.) Saját művei jobbára apróbb költemények, melyekben stilusunkat, verselésünket fejleszteni igyekezett. Ő írt magyarul először rímes mértékes verseket, melyeket soká *Ráday-versnek* neveztek róla. Érdemeiért II. József császár 1782-ben bárósságra, Leopold pedig 1790-ben grófságra emelte. Fiát hasonlóképen Gedeonnak hívták, azért volt ő *idősb.*

5. *Lehánytuk már régen nemes öltözetünk.* A régi magyar viseletet, mely e korig általános volt, az idegen hatás ered-

ményeként az akkor Európaszerte divatos franciás öltözet kezdte felváltani. Decsy Sámuel írja a kilencvenes nemzeti fölbuzdulás-kor: «Némely magyar asszonyságok nem is tartották magokat dámáknak lenni, ha német s francia köntösökbe nem öltözködhettek, ha azokat Bécsben nem készíttethették, s ha minden hónapban nem változtathatták a módit. Ezek a német s francia életnek s öltözetnek módját kedvelő magyar asszonyok pedig még a magyar ifjúságra is kiöntötték mérgeiket, úgyannyira, hogy már ritkán lehetett magyar ifjat szemlélni. Azokat, a kik ősi szokás szerint éltek és ruházkodtak, még csak kedves tekintetekre sem méltóztatták a németes és franciás magyar asszonyok, a fodorítatlan s púderozatlan hajú, mancsétátlan ingű s magyar köntösben járó ifjakat teljességgel nem szenvedhették.» (Pannóniai Féniksz 81. l.)

Az ekkori költeményekben oly sokszor emlegetett magyar öltözetet így írja le Gvadányi Peleskei nótáriusa (V. ének):

Véltem: mente, dolmány takarja testeket,
Skófiumból szőtt öv keríti ezeket,
Borítja hogy hosszú nadrág szemérmeket,
Díszesíti nyusztos kalpag a fejeket.

Karmazsin, gordován csizma lesz lábokon,
Tigris vagy párducbőr fog függni hátokon,
Kerecsen kócsagtoll lebeg kalpagokon,
Bogláros pantallér csörög a nyakokon.

Gondoltam, üstökök érik a vállokat,
Kard tarsollal fogja verni a lábokat,
Buzogány vagy csákány tölti meg markokat,
Olykor, hogy páncéring fedi be tagokat.

Véltem, hogyha űlnek paripalovakon,
Igmándi, füredi nyereg lesz hátokon,
Fecskefarkú cafrang fog függni farokon:
Szironyos, sallangos szerszám lesz azokon.

Vagy, hogy ezek lesznek skófiummal varrva,
Ezüst avagy arany boglárral takarva,
Vagy lesznek tengeri csigák reá rakva,
Sárga, vörös és zöld szironnyal zavarva.

Így jártak valaha nagyhírű eleink,
Az egész világot rettentő őseink,
Így jártak királyink, grófjaink, hercegink,
Mi zászlós uraink, mi minden nemesink...

12. *Már felséges nyelvünk is elúntuk.* II. Józsefnek a német nyelvet hivatalossá tevő rendelete 1784-ben jelent meg.

13. *árnyékon kapni.* Vonatkozás az ismeretes aisoposi mesére. A komondor szájában egy darab hússal egy hídon megy át s

meglát a vízben szintén egy kutyát s szájában egy darab húst, természetesen csak saját árnyékát. Utána kap s elveszti azt is, amije volt.

15. *Idegenből vett hölgyeknek erökben* ... Mária Teréziának különösen nagy gondja volt a magyar főurak kiházasítása idegen nőkkel. Ezáltal is szorosabban az udvarhoz s Ausztriához akarta csatolni őket.

16. *Jaj megvesztette sovány víz.* Asszonyaink ereiben megkorcsosodott a vér, megrontotta az ereikben folyó meddő, terméketlen, elevenséget nem osztó víz.

17. *Látjuk főbb onokáinkat.* B. Szabó különösen, mint tanár. Egy ilyen előkelő tanítványát le is írja *Egy némely úrfiról* c. versében.

20. *Minő nemből származtak:* férfiak-e vagy nők? Baróti Szabó több helytt kikel így az elpuhult, idegen divatnak hódoló rend ellen. Pl. *Egy némely úrfiról* c. versében:

Mely puha, mit szóljak? Nem lány, mert férfi nevet vett
S hordoz. Szép nevezet, mely mocsok űle reád!

Alább is:

Vajmi vitéz viadalt követend el ez úrfikisasszony!

21. *Nem szülnek sólyomfiakat soha gyáva galambok.* Horatiusi hely:

Fortes creantur fortibus et bonis;
Est in juvencis, est in equis patrum
Virtus, neque imbellem feroces
Progenerant aquilæ columbam. (Carm. IV. 4.)

Vörösmarty is utánozza Zalán Futásában:

Oh mert a hosszú nyugalom henyesége lerontja
A nagy nemzeteket s a sas fia gyáva galamb lesz.

Berzsenyi új fordulattal s erővel fejezi ki:

Csak sast nemzenek a sasok,
S nem szül gyáva nyulat Núbia párduca.
(A felkölt nemességhez.)

Petőfi ellenben:

S így hazugság itt az örök igazság is,
Hogy az oroszlán nem szülhet nyúlfiat;
Ti dicső apák, ti bajnok oroszlánok,
Ha ti a halálból most föltámadnátok,
És látnátok satnya maradéktokat! (Van-e egy marok föld.)

28. *Zákány:* iszap, piszok. Leszállott a víz zákányja: megülepedett a víz. — 29. *Pőce:* mocsok, ganéj.

35. *Mirigy:* 1. daganat, 2. dögvész, pestis.

57. *Zöldellő kor:* a latin viridis ætas, juventa etc.

58. *Nézd Orczyt* stb. Irodalmunk föllendülése a múlt század utolsó tizedeiben több úton-módon történt. *Br. Orczy Lőrinc* már az ötvenes években, a hétéves háború fegyverzajában, kezdett verselni, de versei csak kéziratban forogtak. Szintúgy *Ráday Gedeonéi* is. Irodalmi élet csak 1772-ben kezdődött, mikor *Bessenyei* Ágis tragédiája c. drámájával föllépett. Bessenyei a magyar testőrség tagja volt. Bécsbe kerülve, az irodalom és műveltség középpontjába, látta, mennyire el van maga is, hazája is maradva. A testőrség több, hasonló gondolkozású tagjával összeálltak tehát s egy társaságot alakítottak önművelésükre s a magyar irodalom emelésére. Mintául a *francia irodalmat*, akkor a legelsőt, választották. Drámák és műfordítások voltak java munkáik. E társaságba tartoztak: *Barcsai Ábrahám*, az elegáns poéta, *Báróczi Sándor*, Calprenéde Kasszandrájának és Marmontel Erkölcsi meséinek fordítója, az újabb magyar próza megalapítója. Rajta tanult lelkesedni Kazinczy is. *Bessenyei Sándor*, (Milton ford.) és *Czirjék Mihály* (Collard, «Érzékeny levelei» ford.) szintén ide tartoznak. *E franciás iskola* csakhamar itthon is hódított. Bessenyei halála után *Péczeli József*, komáromi prédikátor, lett a vezére. Jobbára Voltaire műveit fordította s eredeti Meséket is írt. *Gr. Teleki József*, ugocsai főispán, ki tankölteményeivel tűnt ki és *gr. Teleki Ádám*, ki Corneille Cid drámáját fordította ügyesen. *Kreskai Imre Tamás*, pálos szerzetes, Metastasiót fordította s 1790-ben Bessenyeivel a Magyar Tudós Társaság megalapításán fáradozott, de sikertelenül. Ide sorolhatjuk *Verseghy Ferencet* is, a pálos szerzetest, ki nemcsak a költészet terén tartozott a jelesek közé, de figyelemreméltó nyelvészeti munkásságot is fejtett ki. Ő kezdte meg Révaival együtt nyelvünk tudományos feldolgozását. Továbbá *Bacsányi Jánost*, ki eredeti költeményeivel, Osszián fordításával tűnt ki s Múzeumával az első magyar æsthetikai folyóirat szerkesztője lett. A másik költészeti irány a *klasszikus iskola volt*, mely a latin irodalom művein (főleg Horatius, Vergiliuson) lelkesedett s ezeket fordította, vagy készített mintájukra eredetieket. Ehhez tartozott maga *Baróti Szabó Dávid* is, aki «*Új mértékre vett külömb-külömb verseivel*» (1773) először kísérelte meg a klasszikus ízlésű költést irodalmunkban. Utána járt a piarista *Révai Miklós* Alagyáival és műfordításaival, de ő még jelentékenyebb, mint a magyar történeti nyelvészet megalapítója. *Rájnis József* jezsuita szerzetes «Magyar Helikonra vezérlő kalauz»-ában pedig költeményeken kívül összeállította a magyar versszerzés «példáit és reguláit», s megvetette a magyar verstan alapját. *Molnár János* jezsuita tanár, az Ilias fordítója, már Szabó előtt írt klasszikus mértékre vett verseket, de kéziratban maradtak. Végre a harmadik irány: *a népiesek iskolája* volt. Ez nem igen támaszkodott idegen irodalomra s magyarosabb is volt a többinél, de egyszersmind izléstelenebb is. Az idegen irodalomnak tanulmányozása vetette meg költészetünk nemesebb kifejlésének alapját. A népiesekhez tartozott *Pálóczi Horváth Ádám*, Hunniás és Rudolfiás című eposzaival (Hunyadi János és Habsburgi Rudolf tettei) s Ötszáz énekével (könnyed

lyrai költemények). *Kazinczy Ferenc* munkásságára v. ö. Tompa «Kazinczy emlékezetét».

65. *Összekötött lelkek.* Szabó a jezsuita szerzet tagja volt s látjuk, hogy irodalmunk ébredésében a katholikus alsó papságnak, nevezetesen épen a jezsuitáknak jelentékeny szerep jutott.

74. *Mars ottkinn mennykövez:* az 1788/9. török hadjárat, midőn II. József Katalin cárnővel szövetkezve támadt a törökre. A hadjárat győzelmesen folyt, de csakhamar fenyegető belzavarok s a császár betegsége végét vetették, a nélkül, hogy a monarchia pozitiv eredményt tudott volna elérni.

Magyarázat. A költemény 1788-ban kelt II. József uralmának legválságosabb idején. A császár és a nemzet közti ellentét a végsőig feszült: ki lesz győztes a rettenetes harcban? Megmaradunk-e önálló nemzetnek, vagy áldozatul esünk a birodalmi politikának? A nemzet előtt tisztán állt a szörnyű kérdés s ha jelen állását vizsgálta, ha multjába mélyedt, egyaránt szemébe ötlöttek végzetes mulasztásai, nagy bűnei. A magyar maga majd mindent megtett, hogy nemzetiségéből kivetkezzék. Elhányta nemzeti ruháját, elmellőzte nyelvét s az idegen műveltség terjedésével veszendőbe mentek régi, egyszerű erkölcsei, lehanyatlott vitézsége: az újkor puha lett és idegen. Főként a nők s a főnemesség nemzetietlenedtek el ijesztő mértékben. Hogy lenne magyar ily anyák mellett a jövő nemzedék, hogy lenne magyar az ország, ha vezetői idegen műveltség rabjai? Az előző kor erkölcsi kétségeit átható fénnyel világítja meg a *nemzetiség* eszméje s megdöbbentő képet tükröz a magyar sülyedéséről. A költő komoly elmélkedésbe mélyed, de hiába lapozza a történeteket, az is a népek virágkorát követő hanyatlásról beszél. S a népek halálának főoka mindenütt az önmagoktól való elidegenedés vala. A magyar leélte dicső idejét, eljött számára a végalkonyodás. A multak sötét rajzairól ismét a jelen felé röppen a költő tekintete s a sötétség mellett megpillantja a fény derengését. Egy hirtelen lelkes fordulattal rátér, miként kezdi a nemzet fölfogni helyzetét, jött tudatára mulasztásainak s a jelen mozgalmai: az irodalom újrakeltése, a nemzetiség ápolása épen a mult bűneinek orvoslására irányulnak. Lesz még erő e nemzetben felemelkedni sülyedéséből: hirdeti lelkesülten, a hazafi forró érzelmeivel, az indulat szaggatott nyelvén, s fölgyúlt tekintete előtt a török

ellen ottkün harczoló magyarság is a dicső ősök méltó utódaiként jelenik meg. A bevezetés aggódó kétkedésére lelkesen, büszkén hangzik felelete: «felvirrad, örüljünk!»

A költemény műformája az episztola, a költői levél. Ez a forma a XVIII. században s a XIX. elején, midőn sem irodalmi központok, sem folyóiratok nem voltak, igen kedvelt és gyakori volt. A költők vagy prózai vagy költői levelekben cserélték ki gondolataikat. A műfaj egyébként az ókorból származik; Horatius egész kötet episztolát írt.

Baróti Szabó Dávid kezdte meg a magyar irodalomban a klasszikus versek művelését. Ez a verse hexameter: a nagy, de nyugodt erő mértéke. A taktusok tetszés szerinti aprózása mintegy 24 változatát állíthatja elő, melyek gyorsasági fokra s mozgási természetre nézve különbözvén, más-más árnyalattal bírnak. E mozgást a költő lassítja, vagy gyorsítja céljai szerint s a hexameter, bár túlnyomólag a fenség formája, alkalmas kifejezője lehet a kellemnek, a gúynak is.

Abaúj vármegye ünnepe napjára.

Sz. György hav. 16-dik napján 1790.

Győztünk, oh magyarok! kétszeresen pedig.
Győztünk: a török hold harcnak hevült karunk
Súlyos menykövitől földig aláztatott,
Hirét vette, tudom, már az egész világ,
Nádorvára miként holdola s Martinyest.
Szűntesd könyveidet számtalan őseink
Vérében feredett Várna s Mohács! kitölt
A bosszú: lerogyott a fene gyilkosunk.
Győztünk: már meghajolt végtire József is;
És melyet nem akart hinni, megismeri
Törvényünk kötelét s helyre sietteti.
Megjött szent koronánk és vele visszajött
A volt régi szokás, nyelv, ruha; visszajött
A már számkivetett víg öröm. Érdemes
Ispányink lekötött, részre felosztatott
Székek' visszanyerik. Látom az útakat
Néppel tömve: kivont karddal előre megy
Lejtőző lovakon a nemes. Hajdani

Nyelvét hallom, örűl öltözetén szemem.
A kormányra kelők közt amaz Orczynak
Nagy magzatja minő pompa s öröm között
Tér tisztjébe! Camill így vitetik vala
Nagy Rómába. Kivont éjjeli gyászokot
Elvervén, az egek boltozatin imígy
Kél a száz meg ezer szívszakadással hítt
Áldott nap. Te vagy, oh mái nap, életünk
Feljött napja! te légy annyi veszélyeink
Végső napja! Nemes nemzetem, élj, örűlj!

Jegyzetek. 5. *Nándorvára s Martinyest.* II. József 1788-ban Katalin orosz cárnővel szövetkezve támadt a török birodalomra. Először vereséget szenvedett; de 1789-ben Laudon tábornok megvette Belgrádot, Koburg herceg pedig Martinyestnél, Romániában, aratott nagy győzelmet s egész Bukarestig előrenyomult.

5. *Holdola.* A *hódol* régibb, teljesebb alakja. V. ö. ném. hulden, huldigen.

9. *Meghajolt végtire Józsej is.* II. József reformjait végletekig víve, maga ellen lázította birodalma népeit. Belgium angol és porosz segéllyel felkelt s 1789 végén elszakadt a dinasztiától. Magyarország is alkudozott a poroszokkal s Frigyes Vilmos jelöltjének felajánlotta a trónt, ha az Ausztria elleni harcban segíti. Józsefnek tanácsosai engedékenységet javaltak. Az 1790 jan. 26-án tartott ülés szükségesnek tartá a korona visszaküldését, a főispánok hatáskörének visszaállítását, a német nyelv hivatalos használatának megszüntetését, a földfelmérés abbanhagyását (melyet a nemesség birtokait megadóztató kisérletnek nézett) és az egész alkotmány biztosítását. Két nappal később József kiadta rendeletét, melyben addigi intézkedéseit egy tollvonással megsemmisíti.

12. *Megjött szent koronánk.* A koronát hozó küldöttség útja valóságos diadalút volt Bécstől Budáig. Mindenütt ünnepélyesen fogadták őket, beszédek s nagy sokadalom kiséretében.

15. *Ispányink:* főispánaink, a megye fejei, kiknek helyét a királyi biztosok foglalták el, miután az egész ország tíz kerületre osztatott. A főispáni székek helyreállítása annyi volt, mint a bürokratikus kormányforma helyett megyei önkormányzat.

16. *Örül öltözetén szemem.* Az 1790-iki nemzeti fölbuzdulást élénken festi naplójában az egykorú Keresztesi József (183. l.): «Legelsőben is a nemzeti magyar ruhának felvételén kezdett éledni a patriotismus, mely annál szebb és csodálatosabb volt, hogy már alig lehetett magyar öltözetben látni valakit, mindenütt mint az árvíz a német öltözet eláradott. Ekkor pedig hirtelen a legigazabb magyar köntösök támadtak fel. Majd minden vármegyék különös uniformát választottak p. o.: Biharban uniformis vala: veres kalpag, zöld mente, veres dolmány, veres nadrág, fekete salavári (*harisnya*), sárga csizma; a ruhákra hányt arany sujtásnak, paszomántnak vége-hossza nem vala, melyek a házában elfogyván, külső országokra is mentek vásárolni. Sok helyeken a kalapot elhányván, megégetvén, kucsmát és csákósüveget

raktak fejökbe. Akin német ruha találtatott, magyar lévén, róla leszakgatták; compániákban, bálokban magyaron kívül más ruhát nem szenvedtek. Az asszonyi rend is abroncsait *(crinolin)*, bonfanáit *(felduzzasztott ruhaújj)*, filegóriás főkötőit, pókháló receficéit *(hálószövet, Netz)* és ezermódi csúfos, majmos öltözeteit elhányta és magyarba öltözött, akik pedig ezt nem akarták cselekedni, közönséges helyen is fejeikről letépték és összetapodták s minden csúfságot rajtok elkövettek. Az ifjak és urak az eddig oldalukon billegett penecilus helyett széles, magyar kardokat kötöttek, paripákat vásárlottak s azokon nyargalóztak. A német lakosok csak lappangottak, vagy azok is mind magyar ruhába öltöztek, mert másként nem sok bátorságuk lehetett. Ennyire ment már a magyar zélus *(buzgóság)*, hogy fél Európának német öltözeteit csúfolja és égeti. Ide járult ez is: hogy mindenek magyarul beszélnek, akik nem tudják, tanulják a nyelvet, holott ezelőtt kevés hónapokkal, kivált nagy társaságban, magyar nyelven szólót találni nem lehetett. — Magok az urak magyarul szólni szégyenlettek, sokan pedig nem is tudtak, kivált a nagy familiák, magyarul, a magyar gyermek németül kezdett megszólalni. Szerencsés fátum tehát, hogy ily hirtelen a magyar ruha és nyelv a maga nemzeténél becsületre kapott. Különben is a ruha és nyelv formálja a nemzetet különös nemzetté.»

18. *Orczynak nagy magzatja.* Báró Orczy Lőrincnek, a költőnek második fia: László. Bacsányi szintén megénekelte Abaújvármegye ez örömünnepét. V. ö.:

Isten hozott napunk rég óhajtott fénye,
Orczy! dőlő hazánk egyik főbb reménye!
Bús megyénk egekből szállott ajándéka,
Üdvözlégy, nagy atyád méltó maradéka!

20. *Camill.* Marcus Furius Camillus római patricius, ki a gallok kitakarodása után megakadályozta, hogy a lakosság Vejibe telepedjék s Róma újjá alapítója lőn. Különböző ellenségek ellen harcolva négy diadalmenetet tartott. V. ö. Bacsányinál u. o.

Így ment rég Camillus Róma védelmére.
Így a nagy Hunyadi Erdélynek szélére.

Magyarázat. A költemény 1790 szent György havának 16-án kelt, akkor, mikor báró Orczy László, Lőrinc fia, újra elfoglalta Abaújmegye főispáni székét. Vele föléledt a megye s az annyifelé megcsorbított rendi szervezet visszanyerte jogait és hatáskörét: Magyarország nemzeti alkotmányának helyreállítását ülte. A költő, Kassa városának polgára, lelkesülten vesz részt a közörömben s az ünnep emelkedett, izgatott hangján, fokozódó elragadtatással zengi hona dicsőségét.

A költemény verse az Asklepiades görög költőről nevezett asklepiadesi sor.

A klasszikus verselés első művelőinek nagy nehézséget okozott az a kérdés, hogy a latin prosodia törvényeit menynyiben lehet alkalmazni a magyarra. Így a *h* a latinban nem olyan mássalhangzó, mint a többi, csupán hehezet, Baróti sem vette olyannak s csak Révai Miklós, a költő és nagy nyelvész mutatta ki később, hogy a magyar *h* a többi mássalhangzókkal egytermészetű (l. Balassa, A prosodiai harc Szabó D., Rájnis és Révai közt. Phil. Közl. X. 26. l.). Az elisio kérdését illetőleg v. ö. Kazinczy *Tisztulás ünnepét.*

Egy ledőlt diófához.

1. Mely magas s égnek szegezett fejeddel
Mint király állasz vala társaid közt,
Tégedet látlak, gyönyörű diófa,
Földre terítve?
2. Elszakadt testes derekad tövétől,
Csak kicsiny kéreg maradott kötésül,
Ágaid csüggnek, levelid kivesznek,
Nedvek elhagyván.
3 Sorvadó kebled csecsemős gyümölcsit
Hasztalan szűlvén, eleresztí: húllnak
Ők, s nem is tudván rövid életekről,
Rendre kihalnak.
4. Annyi szélvészen diadalt nyerett fa!
Nemtelen porban hever a nemes dísz?
Ezt leendőnek lehetett-é vajjon
Vélni felőled?
5. Senkinek kárán nem örűlt; sokaknak
Hűvös árnyékkal feles hasznot hajtó,
S kedvek étkeddel kereső kegyes fa!
Monddsza, ki bántott?
6. Ah, minek kérdem! szemeimbe tünnek
Gyilkosid. Nem volt kül erőszak: ottbenn,
Önmagadban volt megölő mirígyed,
S titkos elejtőd.
7. Im egész bélig gyökered kirágták
A gonosz férgek, s az elett odúba
Hangyabolyt híttak! mi nyüzsögve járnak
Most is alattad!
8. Átkozott vendég, viperák szülötti!
Ah szerencsétlen fa! — *Hazánk*, szelíd ég,
Szűz virágjában tehetős karoddal
Tartsd meg örökké.

Jegyzetek: 1. *Mely magas* . . . Baróti Szabó kezdett először — a latin mintájára — merészebb inversiókat honosítani meg a magyar költői nyelvben; jogosult törekvés, mely azonban nála gyakran túlment a kellő határon, nem véve figyelembe a két nyelv természetét.

2. *Kötésül*, hogy összeköss̈ön, összetartson.

3. *Csecsemős gyümölcsit:* mert nem bírtak már kifejlődni.

6. *Mirigy*, 1. daganat, 2. dögvész, pestis. Itt ez utóbbi értelemben.

Magyarázat. Alig egy évre a lelkes remények után már ledőlt diófához hasonlítja a költő hazáját. Az egykor hatalmas, terebélyes fa, mely annyi viharral dacolt, melynek koronája mások védelme volt, mely csak használt, senkinek nem ártott, most dőlésre hanyatlik, kihal. Az 1790-iki felbuzdulást nyomon követő hanyatlás a költő bújának forrása. József alkotmányát felváltotta a régi, de a bajokat nem orvosolta, a németesítés hivatalosan megszünt, de mint müveltségi tényező ezer úton terjedt a társadalomban, a magyar nyelv művelése, az irodalom fejlesztése pedig — a költő reménye! — óriási nehézségekbe ütközött a tunya vagy elidegenedett nemzet körében. Valóban a fát, mely annyi szélvészen diadalt nyert, önbelsejének férgei látszottak emészteni. Találó képe a lassan, szinte észrevétlenül pusztuló nemzetnek. Az allegória részletesen kivitt rajzát megbontja a reszkető aggodalom hirtelen kitörése, megszaggatott nyelve: a költő hazaszeretének, szíve mélységének tanusága.

A költemény verse a sapphói szak, melyet Sappho lesbosi görög költőnőről neveznek így. Három sapphói sort berekeszt egy adonisi. Eleven, gyöngéd ritmusa csendesebb, többnyire személyes érzelmek tolmácsa.

Összehasonlítás. Hasonló allegóriában s az aggódó szeretet ugyanazon mély érzelmével beszél a nemzet sorsáról Tompa Mihály *Terepélyes, nagy fa* c. költeményében. A terepélyes nagy fa a szabadságharc utáni nemzet képe, a megtépett Magyarországé, mely egymagában dacol az idők örökös viharával s hatalmas ősereje diadalmasan meg is küzd vele, akármint ármánykodjanak ellenei. A hatvanas évek elején kelt, az izmosúló remények korában.

Terepélyes, nagy fa.

1. Forró légben, szél utában,
Társak nélkül áll magában . . .
. . . Rengetegben a magas fák
Egymást védik, támogatják;
A közös lomb ernyejébűl
Hőség ellen sátor épűl;
És hatalmat kölcsönözve,
Hogy sok ezren álltak öszve:
Várnak a szélvészre bátran . . .
Társak nélkül van magában:
Terepélyes, nagy fa.
2. Mint a felleg, messze tájra
El- kilátszik koronája;
Törzse délceg, ága zöldel,
S biztat még sok, szép idővel,
Szenvedett bár, — mit elárul
Annyi sebhely oldalárul;
Látva orkánt, érve harcot,
Amióta megfoganszott
S nagyra nőtt a sík határban,
Társak nélkül, egy magában
Terepélyes, nagy fa.
3. Lombját tépte, hordta a szél,
Messze földön s tengereknél;
S egy-egy ág a bánatos fán:
Állt villámtól sujtva, csonkán.
Már gyökén is járt a fejsze,
Mit viszály, csel rája helyze, —
S önnagysága, mely megóvta;
Robbanása szörnyü volna . . .
S azt is, aki földre dönté,
Vajmi könnyen odaölné
Terepélyes, nagy fa!
4. S boszantván, hogy élte hosszú:
Kész megesni, őrni a szú,
De kérgén túl nyüzsgő serge
Nem hat bé az elevenre. —
Majd fölötte holló szárnyal
Bús, idétlen jóslatával:
Érzem . . . érzem . . . érzem a vészt . . .
Sok gonosz jel mondanom készt:
Héj, keserves ami rád vár,

Pusztulás fog érni! kár!... kár!...
Terepélyes, nagy fa!
5. Álljon e fa...! s arra térjen,
Aki dőltét várja, szégyen!
Vészben, fagyban mit lehullat:
A levélért nyerjen újat!
S egy ha lészen törve, vágva:
Izmosodjék többi ága!
S bár a vész felette zúgjon,
Terhes felhő tornyosúljon,
Ontva lángját mennydörögve:
Álljon, álljon mindörökre
Terepélyes, nagy fa.

VIRÁG BENEDEK.

1752—1830.

Egy hajóhoz.

1. Sok szélvészid után tégedet, oh hajó!
A tenger közepén járni fel és alá
Látlak: büszke vitorlád
Bátran nézi dagályait,
2. S nem tart kárhozatos háborodásitól.
Hogy csendes Zephyred szárnyai közt forogsz,
Napról napra reményed
Edess égenevelkedik.
3. Erdők ritka magas szála! Viseljenek
Gondot szűntelenül rád az egek! s veled
Járván régi szerencséd,
Kívánt révedet el ne vétsd.
4. Mégis rettegek én. Nincsen az ég alatt
Állandó dolog: a nap hamar elborúl:
Jőn egy fergeteg, amely
Ránk bút mennydörög és halált.
5. A tündér szigetek szirteit esmered;
Parthoz tartsd magadat, mint lehet. Életed
Táplál engem is: élek,
Míg élsz; hogyha nem: elhalok.

Jegyzetek: 2. *Zephyr*: az enyhe nyugoti szél.
5. *A tündér szigetek*, melyek dagály idején *eltünnek* szem elől s szirteiken a hajók törést szenvednek. V. ö. Berzsenyinél: *Tündér* szerencsénk kénye hány-vet. (A magyarokhoz.)

Magyarázat. Virágnak e költeménye Horatius Od. I. 14-en alapul, melyet Virág háromszor dolgozott át: egyszer lefordította eredeti versmértékben Horatius többi ódáinak fordításában, azután kissé szabadabban párosrímű tizenkettesekben s végül e költeményének alaptémájául választotta.

A hajóhoz.

1. A tengerbe megint e habok, oh hajó!
Bévisznek? Mit akarsz? Partra legyen neked
Gondod. Ládd-e mezítlen
Bal s jobb oldalad; árbocod
2. A forgó szelet és vett sebeit nyögi;
Romlottak kötelid, padlatod elrohadt;
Ily létedre kiállhatsz
Minden tengeri háborút?
3. Nincs épség lebegő vásznaidon s kiket
Védelmedre kiálts, nincsenek istenid;
Ámbár pontusi termés
S szép erdő szüleménye légy
4. S hányd-vesd fő nemedet s híredet. A hajós
Fél s nem bízik az ő cifra hajóiban.
Hogy szél csúfja ne légy: jól
Őrizvén magadat, vigyázz.
5. Nem régen te nekem bús unalom valál,
Mert éretted epeszt hű szeretet s nehéz
Gond: a Cycladesektől
S tengertől okosan szaladj.

(Ford. Virág Benedek.)

A költemény már Horatiusnál sem egészen eredeti: Alkaios egy töredékére utal. Allegoria s a hajón — mint már Quintilianus se kételkedett — a római államot kell érteni. A kép különben oly találó és természetes, hogy a köznyelvbe is átment. *Kormány*: az állam vezetősége. A mi költészetünk is sűrűn alkalmazta. Már Zrinyi használja nagy eposzában, a XIV. ének elején, Berzsenyi sokszor hivatkozik reá *(Forr a világ bús tengere, A tizennyolcadik század)*; az újabb

költészetben Tompa *A hajó* című allegóriájában viszi végig a képet.

A költemény Horatiusnál az allegória burkán keresztül is hatásosan tükrözteti a költő érzelmeit. Szokatlan izgalom vonul át az egészen: a viharűzött, leszerelt hajó féltése s a szerető aggodalom háborgása. A pontusi ősök: a hajónak legalkalmasabb cédrusok a római állam dicső származását jelzik; e származás: a régi dicsőség teszi elbizottá s takarja el előle a veszélyeket, amiket oly élesen lát a költő nyugtalan tekintete. Pedig a régi istenek elhagyták, a fénylő Cycladok közt rejtett szirtektől forrongnak a habok, egy bal széláram s a kötelétől megfosztott, vitorlátlan hajó áldozatul esik, elvész a haza.

Ezt a büszke bizalmat, ezt a magamegelégedést, a veszélyek kicsinylését ragadja meg Virág is ódájában. Az ő hajója még nincs oly közel a romláshoz, még vihar sem űzi, nyugodtan, bátran jár a habok közt, vitorlái épek, kevélyen dagasztja őket a szél, az enyhe zephyr. Nemrég még iszonyú szélvészek dúlták, kiállta, ép; hogyne bizakodnék el, hogyne nőnének reményei, mikor ege immár kiderült. A költő meg is áldja. Hisz megérdemelné a boldogságot: ez illetné meg nemes eredetét — erdők ritka magas szálának mondja a nemzeti büszkeség — régi dicsőségét, hagyományos szerencséjét kisérje az istenek gondja! Ez a költemény első fele: a török háborúk után virágzásán örvendő, büszke, tizennyolcadik századbeli Magyarország rajza, mely csak imént (1790) küzdte meg nagy harcát II. Józseffel s bizton néz vissza kivívott diadalaira.

De a költő hazaszerető szive érzi, hogy a veszély nem vonult el. Hazafias aggodalma inkább tán homályos érzés, mint mélyreható belátás, hiszen valóban minden virágzó, nyugodt és dicső, — de megtalálja a magyarázatot az antik filozófiában, Virág ódája itt klasszikusabb lesz a Horatiusénál, a régi világ egyetemes meggyőződését, szelleme legmélyét fejezi ki. A világtörvénynek az a tragikuma ez, amit a görögök az istenek irígységére, a phthonos-ra vezettek vissza. Az élet szépségéből fakadó világnézletök derűjébe sötét árnyat vetettek a természeti kényszernek bús és meg-

rázó jelenetei. Egyesnek szintúgy mint népeknek és országoknak nagyságát, amint a természet törvényei szerint növekedett, a romlásnak hasonlóan természeti s kikerülhetetlen törvénye fenyegeti. Az istenek nem tűrhetnek sem egyest, sem népet, ki nagyságával az övék fölé emelkednék. Solon erre figyelmeztette Kroisost boldogsága tetőpontján és Polykrates a tengerbe dobta gyűrűjét, hogy romlását kikerülje. Minél magasabbra emelkedik valaki, annál mélyebb bukás várja s annál bizonyosabban. Az ember tökéletessége: fentartani lelke egyensúlyát s az antik életbölcseség mindenekfölött mérsékletre, tartózkodásra, óvatosságra tanit. (V. ö. Beöthy, A tragikum 353. l.) Ezt ajánlja Virág is a kevély hajónak. Az ég alatt nincs állandó dolog. A természeti törvény virágzást követő hervadást, emelkedést felváltó sülyedést, fényt elnyelő homályt hirdet kérlelhetetlen szükségszerűséggel. Hona bukását Virág a természeti törvény szükségszerű következményéül látná, de érzelmei túláradnak filozófiáján: lelke nem találna megnyugvást a változhatatlanban, élete véget érne honáéval, vigasztalanul. A bölcs szavakon megindító erővel rezeg át a honfi bánata. Ez a befejezés már egészen modern érzésből fakad. Berzsenyi, fordítva, hazafi bánatát fojtja a klasszikus természettörvény ridegségébe *A magyarokhoz* címzett ódájában.

Mindakét költemény verse az *asklepiadesi strófa* (I). Alap: két asklepiadesi sor, utószakul egy pherekratesi és egy glykoni. A strófák siető vége mintegy ellentétet mutat a nyugodtabb, de azért lüktető előszakhoz, alkalmasan tolmácsolva az érzelem fellendülését.

Változás.

Talia voce refert, curisque ingentibus æger
Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.
Virg.*

Mit kételkedem? A Duna
Zúg s már visszafelé vette erőszakos
Útját; Pest-Buda! új csudát,
Egy új szörnyeteget látni siessetek!

* Verg. Aeneis. I. 208—209.

Oh sok károd után puhább
Nemzet! büszke magyar! hát nem okoskodol?
Hát mind, amire oly nemes
Bátorsággal ügyelt volt minapon heves
Lelked, már oda van? Vitéz
Scythák vére! mi csúf bőrbe pipeskedel!
Most tetszik ki, mi volt tüzed:
Játék volt s valamint füst elenyészedett.
Méltóságod irígyei
Múlatták magokat s gyermekidet veled.
Oh hát nem lehetünk soha
Jobbúl? Vesszetek el, mostoha fajzatok!
Tí késő onokák, miként
Fogtok sírni, midőn e szomorú időt
Majdan visszatekintitek,
S a rátok kieredt rosszakat érzitek!
Hív védőt amaz a dicső
Kincs, mellyet nem ezüst, sem nem arany szerez,
Félékeny puhaság között
Nem lelhet: Sanyarú szívek, erős karok,
Bölcs ész, vérőzön és halál
Által szoktak ezen jóra törekszeni
A kétes viadal helyén;
Szintoly sokba kerűl védeni birtokát.
Ah bús Melpomeném! mitől
Tartasz? mondd ki — talán jó foganatja lesz
Mostanság, mikor égdegel
Szomszéd Ucalegon — hogy: magyar a magyar!

Jegyzetek: 1. *A Duna zúg s már visszafelé vette erőszakos útját.* A hasonlat Horatiusból van véve, hol Pyrrha mesés korának csodáit festi:

Vidimus flavum Tiberim retortis
Litore Etrusco violenter undis
Ire deiectum monumenta regis
Templaque Vestæ. (Hor. Carm. I. 2.)

A hasonlat a hazai állapotokban beállt változást jelenti. Láttuk, mily tüntető hatalommal jelent meg a nemzeti fölbuzdulás 1790-ben. De nagyobb eredménye nem volt, hamar véget ért, s a bajokon nem segített. Helyes látással írta Decsy Sámuel még a mozgalom virágkorában: «Tudva van ugyan előttem a nemzetnek anyai nyelvéhez való mostani forró buzgósága. De én keveset bizom annak állandóságához és hogy gondolatomat kimondjam, hasonlónak tartom azt a száraz csipkebokorhoz, mely meggyújtatván, hirtelen lángot vet, nagyot pattan és egy szempillantás alatt hamuvá leszen. Nem nemzeti nyelvünkhöz való igaz hajlandóságunk, hanem nemzeti *(nemesi)* szabadságainknak elvesztő-

sétől való félelemünk indította bennünk ezt a forróságot és mihelyt amazokat erős fundamentomra állíthatjuk, mindjárt el fogunk nyelvünkről felejtkezni, magyar köntöseinket újabban lehányjuk testünkről, ismét idegen bőrbe öltözünk, idegen életnek módját fogjuk követni, becsülni, magunkat pedig megutálni.» (Pannóniai Fénix 142. l.) Keresztesi is elszomorodva írta nemsokára: «Tele volt Buda és Pest horvát katonákkal, a magyar urak olyanok voltak, mint akiknek az orruk vére foly, a pompázás alább szállott, a paszománt fekete szőrzsinórrá változott, kalpagot ritkán lehetett látni, a nagy kalapok helyreállottak, a pompás magyar köntösök helyett sokan kaputokba öltöztek. Ilyen ám a magyar! Minden buzgósága hasonlit a pozdorja tűzhöz, mely először ropogva ég, azután pedig hamar elalszik és unalmas füstöt hagy maga után.» (Naplója 315. l.) Az 1790/91-iki országgyűlés határozatát a magyar nyelv ügyében megerősítette ugyan az 1792-ki is, de kivitelét nem sokba vették, az első magyar szintársulat Pesten Kelemen László vezetése alatt a közönség részvétlenségével küzdött, Révai terve egy magyar *Tudós Társaság* iránt dugába dőlt, íróink alig tudták műveiket kiadni.

6. *Okoskodol:* okosodol, okulsz.

10. *Vitéz scythák vére. Scytha* az Oroszország déli részén lakó néptörzsek régi neve. A magyarok bevándorlásuk előtt szintén ott laktak s azért nevezik őket a régi írók scythákuak; krónikáink szerint is Scythiából jöttek be. A szó (főként magyaros *szittya* alakjában, mely ép ez időben terjedt el) innen nyerte a *vitézség, hajthatatlanság* dicső jelentését.

A csúf bőr az újra felöltött internacionális ruha. A nemzeti viselet mindenesetre csak külső jele a hazafiságnak, de amaz elnemzetietlenedett korban mégis fontos jelenség volt s költőink, amint mindenfelé siettek üdvözölni, úgy fájlalták, midőn letűnt. Most már remény sem volt, hogy a külső átalakulást a belső fogja követni. «Az én öreg atyám fejéről lelövöldözték a német kalapot a magyar hajdúk — írja Berzsenyi Kazinczynak 1809-ben — és a legderekabb legényeket compániájában agyon kellett lövöldözni a csákóhoz való ragaszkodás miatt: már ma ezt nem tenné a magyar gyalog, mert *ruhájával nemzetiségét is elvesztette.*» (Levelezése 17. l.) 1861-ben hasonló jelenségekre találunk: cylindert viselni, borotválkozni, egy volt a hazafiatlansággal. Az emberi szellem még magasztos eszméit is szereti külső jelben megtestesíteni.

Pipeskedel: cifrálkodol, pompázol. V. ö. pipes, pipere.

29. *Melpomene:* a dal múzsája.

32. *Égdegel szomszéd Ucalegon.* Jam proximus ardet Ucalegon (sc. domus Ucalegontis) beszéli Aeneas Trója elestének történetében (Aen. II. 311.). Itt a francia forradalom eseményeire vonatkozik. 1792-ben alakult meg az osztrák-porosz szövetség Franciaország ellen s indult meg a háború. *Égdegel:* égdegél. V. ö. üldögél, álldogál. A szó értelme: lassan ég, lángban áll.

Magyar a magyar: nem német vagy más idegen; a saját nemzeti jellemét kell érvényesítenie.

Magyarázat. A hazafiúi aggodalmat, mely eleddig csak a

költők keblét marcangolta s az allegória burkát öltötte magára, immár nyiltan a nemzet színe elé viszi a költő (1792). Az 1790/91-iki nemzeti mozgalmak hirtelen megszünte, a régi korhadt állapotok visszatérte bizonyságra váltották kétségeit. A viszályok megtörték a magyart, de bölcsebbé nem tették: az állapotok, melyek majdnem vesztét okozták, visszaálltak, a hazafias törekvés elhallgat, a nyelv ápolása pang, a felöltött nemzeti ruha idegennek ád helyt: a magyar mit sem tesz nemzetisége biztosításáért! A hazafiúi elkeseredés komor képet vettet a költővel ama nép jövőjébe, mely a nagy nemzeti erényeket nem ápolja egész erejével, szivének, karjának, eszének összes tehetségeivel. A cselekvés legfőbb ideje elérkezett — szépítgetésnek helye nincs — a magyart csak a nemzeti erények menthetik meg s tarthatják fenn az idők viszályai között!

A költemény *Magyar Óda* címen röpíven jelent meg s járta be az országot, költőjének a *nemzeti lélek tüzes ébresztője* nevet szerezvén. De a jelige, mely lelkébe enged tekintenünk, elárulja, hogy maga alig bízott népe föllendülésében. Arca reményt tettet, de fájdalmát keble mélyébe fojtja: a korholás és a hazaszeretet, a buzdítás és a honfibánat megható módon egyesülnek a nagy cél kivívására, a nemzet fölvilágosítására, életrekeltésére.

A költemény verse az asklepiadesi strófa (II), melynek előszaka a glykoni, utószaka az asklepiadesi sor. Amit az első sor csak sebtiben ad, azt a második kiárasztja teljes erővel. Jól illik az oly hangulatokhoz, melyeket fel-felbuzgó indulatok támasztanak. Megcsendesül, megint felszökell, akár zokogó keserv az, akár örömújjongás.

BERZSENYI DÁNIEL.

1776—1836.

A magyarokhoz.

Delicta maiorum immeritus lues
Romane . . . Hor.

1. Romlásnak indúlt hajdan erős magyar!
Nem látod Árpád véré miként fajúl?
Nem látod a bosszús egeknek
Ostorait nyomorúlt hazádon?
2. Nyolc századoknak vérzivatarja közt
Rongált Budának tornyai állanak,
Ámbár ezerszer vak tüzedben
Véreidet, magadat tiportad.
3. Elszórja, hidd el, mostani veszni tért
Erkölcsöd: undok vipera-fajzatok
Dúlják fel e várt, mely sok áldáz
Ostromokat mosolyogva nézett.
4. Nem ronthatott el tégedet egykoron
A vad tatár khán xerxesi tábora,
S világot-ostromló töröknek
Napkeletet leverő hatalma;
5. Nem fojthatott meg Zápolya öldöklő
Századja, s titkos gyilkosaid keze;
A szent rokon vérbe füresztő
Visszavonás tüze közt megálltál:
6. Mert régi erkölcs, spartai férfikar
Küzdött s vezérelt fergetegid között;
Birkózva győztél, s Herkulesként
Ércbuzogány rezegett kezedben.
7. Most lassu méreg, lassu halál emészt.
Nézd a kevély tölgy, melyet az éjszaki
Szélvész le nem dönt, benne termő
Férgek erős gyökerit megőrlik,
8. S egy gyenge széltől földre teríttetik!
Igy minden ország támasza, talpköve
A tiszta erkölcs, mely ha megvész,
Róma ledűl s rabigába görbed.
9. Mi a magyar most? — Rút sybarita váz.
Letépte fényes nemzeti bélyegét,

S hazája feldúlt védfalából
Rak palotát heverőhelyének.
Eldődeinknek bajnoki köntösét
S nyelvét megúnván, rút idegent cserélt.
A nemzet őrlelkét tapodja,
Gyermeki báb puha szíve tárgya.
Oh! más magyar kar mennyköve villogott
Atilla véres harcai közt, midőn
A félvilággal szembe szállott
Nemzeteket tapodó haragja.
Más néppel ontott bajnoki vért hazánk
Szerzője Árpád a Duna partjain.
Óh! más magyarral verte vissza
Nagy Hunyadink Mahomet hatalmát!
De jaj, csak így jár minden az ég alatt!
Forgó viszontság járma alatt nyögünk.
Tündér szerencsénk kénye hány-vet,
Játszva emel s mosolyogva ver le.
Felforgat a nagy századok érckeze
Mindent; ledűlt már a nemes Ilion,
A büszke Karthagó hatalma,
Róma s erős Babylon leomlott.

Jegyzetek: 1. *(Te) romlásnak indult hajdan erős magyar! nem látod Árpád vére miként fajul?* Ezzel a hatalmas megszólítással indul meg a költemény, hogy erejével már itt megrázzon, határozottságával megdöbbentsen. *B. Szabó Br. Ráday Gedeonhoz* címzett költeményét, mely Berzsenyinek alapul szolgált, még így kezdte:

Virrad-e hát vagy elalkonyodunk oh Ráday? Fonnyaszt
Engemet a szörnyű remegés, ha tekéntem az Égnek
Szűntelenül rajtunk dörgő villámit . . .

Még nem áll előtte tisztán a nemzet állapota, magamegelégedését még nem meri felverni végső kétségbeeséssel. *Virág* is, ugyancsak rokontárgyú költeményében a *Változás*ban, még habozva lép a nemzet elé:

Mit kételkedem? A Duna
Zúg s már visszafelé vette erőszakos
Útját. Pest-Buda új csudát,
Egy új szörnyeteget látni siessetek!

Berzsenyi már bizonyos a magyar romlásában s épen ezzel az ő bizonyosságával szemben megdöbbentő a nemzet vaksága, közönye, mellyel egykori dicső vérének fajulását nem látja s hogy a csapások, melyek egymásután érik és meg fogják semmisíteni, csak a büntető ég ostorcsapásai vétkeiért.

3. *Viperafajzatok:* az erkölcstelen ivadék, mely alattomban

szinte észrevétlenül dönti meg a hazát. Merész kép, hogy *viperák* fogják feldúlni Buda *várát*, az első fogalmazásban még homályosabb volt:

Elszórja, hidd el, számkivetett ösi
Erkölcsöd átka s mostani veszni tért
Romlott fajultság s nemsokára
Ércfalain viperák süvöltnek.
(Kesergés. Muz. Kvtár Quart. Hung. 1310.)

A képre valószinűleg hatással volt B. Szabó Ledőlt diófájának 8. versszaka.

4. *Xerxesi tábora*, melynek támadása épúgy a nyugoti műveltség ellen volt irányozva, mint később Dsengiszé. Tehát nemcsak a számra vonatkozik.

5. *A visszavonás tüze* (heve, dühe). Az óda első kidolgozásában így hangzott e versszak:

Nem vert le téged Zápolya öldöklő
Századja s Bethlen vérbemerült kora,
Rákóczi vérengző haragján
S rettenetes tüze közt megálltál.

6. *Spartai férfikar*. Spartát egyszerű, romlatlan erkölcseiért emlegetik mult századbeli költőink. A vitézség ezzel karöltve jár. Az is tetszett nekik, hogy Sparta meg tudta magát óvni minden idegen befolyástól. (V. ö. Ányos, A régi magyar viseletről.)

9. *A magyar rút sybaríta váz*. Sybaris görög gyarmatváros volt Lucaniában, a tarentumi öböl mellett. Virágzó kereskedése nagy hatalomra juttatta, de lakói a jóllétben elpuhulva erkölcstelen életet kezdtek élni. Puhaságuk illusztrálására fel szokták hozni, hogy minden zörgő mesterségü embert kitiltottak városukból s még a kakasokat is leölették, hogy kukorékolásukkal ne zavarják őket kései álmukban. El is veszett a város, a krotoniak hatalmába került. Vonatkozása, hogy a magyar is, abbahagyva a régi, egyszerű, harcias életet, elpuhult, elvesztette őseinek erejét, daliás, délceg alakját, harcos ügyességét. Bővebben megragadja ezt az óda első fogalmazása:

Fegyverre termett szép deli ifjúság
Kardforgatásban nem gyakoroltatik,
Nem tud nyeregben, nem tud ugró
Gyors paripán leragadva szökni.

Letépte fényes nemzeti bélyegét. Ilyen volt régen a magyar, ma nem az. E kényelmes, puha életmód idegen hatás gyümölcse; lépést vesztette el nemzetiségét és vele a nemzet öltözetét, nyelvét. A kifejezés B. Szabóból való:

E dolgot Leopold tette, magyar, veled:
Ő tartotta meg elvesző
Nyelved, mely neked egy' nemzeti bélyeged.
(Fels. II-dik Leopold királyunk halálára 1792.)

Hazája feldúlt vidjaláből rak palotát heverő helyének. Tömör, hatalmas kép. Értelme: őseink várakat építettek a haza védelmére, a bajnok erő gyakorlására, a mostani nemzedék palotát rak kényelemre, heverésre. Az erkölcs B. szerint nem fényes palotában lakik, a régi jámborság, az arany középszer, elrejtett kalyibák lakói. A nemesség addig valóban nagyon egyszerűen lakott és élt; ekkor egymásután épültek az Eszterházyak, Pálffyak, Grassalkovichok fényes palotái, parkkal, melléképületekkel. Volt arra is eset, hogy a régi vár köveit használták fel az ily fényes palotához, melyekben az ősi patriarkális egyszerűséget nyugoti pompa és kényelem váltotta fel. B. úgy tekintette őket, mint megölőit mindannak, aminek a nemzet a multban nagyságát köszönhette. Megerősítette e nézetében Horatiusa is:

. . . Romulus és a bölcs
Cato s a törvény mást parancsolt
Hajdan az ősi erény korában.
Ők szűken éltek, gazdag a hon vala;
Szerényen épült házuk előtt nem állt
Észak felé órjási tornác
Árnya sötét kiesén hüselni. (Od. II. 15.)

A jó öreg Orczy is felsóhajtott a sok fényes úrilak láttára:

Bizony nagy hívság van a sok építésben,
Az ország elmerűlt ezen betegségben;
Aki lakni akar igaz csendességben,
Szívét szorítsa be kisebb kerítésben.

10. *Eldőd:* az előd mellékalakja. Széchenyi is így szokta használni.

A nemzet őrlelkét tapodja, Gyermeki báb puha szíve tárgya. A mai ivadék megveti mindazt, ami a nemzet lelke, géniusza: az ősi vitézséget, egyszerű erkölcsöt, nemzeti ruhát, nyelvet. E nagy eszmék helyett hitványságon, gyermeknek való apróságokon kap. Mik ezek, mutatja az első kidolgozás:

Akkor vitéz hírt férjfias érdemet
Szerzett az ifjú Hercules útjain:
Mast íme, oh szégyen! mivé lett?
Módi majom, gunyolásra méltó.

Átok reátok, Harpya fajzati!
Erkölcseinket vesztegető fenék!
Fessen le hív Gvadányi tolla
Nemzetemet csufoló bolond korcs.

Még bővebben megmagyarázza *Kazinczy Ferenchez* intézett episztolájában (1809), mely különben is nagyrészt úgy tekinthető, mint e versszakok bővebb kifejezése:

A régi jámbor erkölcset megúnták
Más népek is, szintúgy, mint a magyar,
De azt azok más jókkal pótolják:

Az ész s a kéz miveltségével,
Mely által ők a legfőbb polcra hágtak.
De mi, kizárván minden régi díszt:
A spártai lelket s népi bélyegünket,
Melyekkel eddig e marok nép állott,
Mit nyertünk? tán cravatot s gillétet,
S más ily bolondság hitvány bábjait,
Melyekkel rút kacaj tárgyai lettünk?
— — Kérdezd az ily cravátos emberkét:
Ha úgy ohajt franc és anglus lenni,
Mért nem kedvelli úgy a tudományokat
Az elme és a kéz remekjeit,
Mért nem becsüli ő nyelvét és nemzetét
Úgy mint azok, kiket rabúl majmol?
Vagy tudja-e, midőn ezt nem teszi,
Mit és ki ellen vét? — Nem tudja, hidd el,
Mert Verbőcziben arról egy szó sincs,
Más könyv pedig nem kell gavallérnak.
Elég, ha tudja hány faluja van,
S minden jobbágy helyétől hány robotja.
— — Bétölti udvarát s jószágait
Százféle népek pórszemetjével.
Azt vélnéd egy világgyőző király,
Kinek minden nép udvarlókat küld,
Pizseg körűlte ánglus, franc, olasz,
Ki mennél csúfosb, annál kedvesebb,
Magyar nem kell, mert a magyar bolond;
Nem tud pumit, szajkót tanítani,
És nem tud lopni, sem pillét vadászni,
S más ily nagy dolgokhoz nem alkalmas.
Kincsét ezen cudarkáknak hányja,
Részint pedig külföldön költi el;
Talán, mondom hitében áll neki,
Hogy honjának csak egy fillért se adjon.
— — De mit neveljük a fenét testünkben!
Hogy ily kéz dúl a nép verejtékén:
Az ily bolondság oh nem gunyolást
Hanem boszús siralmat érdemel!

11. *Atilla*, helyesebben *Attila*. A XVIII. században még általában rokon népnek tartották a húnt és a magyart s Etele dicsőségét épannyira a mienknek, mint Árpádét. (V. ö. Tisztulás ünnepe Kazinczytól. 119. l.)

13. *Viszontság* a. m. *viszontagság*, ez a *viszontag*, az a rövidebb *viszont* alaktól. (V. ö. A mely kéz felemelt, az ver most porba *viszontag*. Berzs.)

Tündér szerencsénk: Fortuna dubia, ambigua, tekintettel a vélt *tűn*(ik) alapszóra. V. ö. Tündér szigetek (Virág, Egy hajóhoz) 5. j.

14. *Ilion:* Trójának görög neve.

A költemény eredetileg még e versszakkal volt megtoldva:

Volt oly idő már, melybe' nemes hazánk
A legmagasabb polcra emelkedett;

Jön oly idő, amelyben elszórt
Hamvaiból gyülevész kavarc kél.

Hogy Rómát és Babylont hozza fel a költő, annak oka, hogy mindkettőt a nyelvek megzavarodása tette tönkre; ez fenyegeti a magyar nemzetet is. V. ö. 73. l. 40. sor.

Magyarázat. A nemzeti erkölcsök hanyatlását gyászoló hazaszeretet leghatalmasabb nyilatkozata Berzsenyinek e költeménye (1796). A magyar elfajult s bűnéért eltörli az ég: mondja ki a rettentő gondolatot s támad a kétségbeesés viharával a romlott nemzetre. A mult csapásai, a tatárjárás, a törökpusztítás, a rokonvérontó belviszályok közepett fentartották a magyart: az erkölcs és vitézség; most romlik, pusztul, lassan, észrevétlen, mint az odvas fa, mert elvesztette nagy nemzeti erényeit: nem ápolja őseinek nyelvét, ruháját, idegen szokásokon kap, gyáva, elpuhult nemzetté lett. A nyitott sír előtt, melyet a költő képzelete fest, még egyszer elvonulnak a hon megalapításának, megvédelmezésének jelenetei: Attila, Árpád, Hunyadi dicső alakja. A vád elhallgat s a költő fenséges felháborodását mintegy elcsitítja fájdalma a közelgő pusztuláson. Lelke elfordul a haragra zaklató októl: a kibékítő megnyugvást keresi. Egy csodaszép fordulattal a világtörvényre hivatkozik, mely erőszakos kényszerével megsemmisít minden nagyot és nemest. Kérlelhetetlensége legyen engesztelődésünk. — Az eszmék fenségéhez, az érzelmek háborgásához méltó a költemény hatalmas, tömött nyelve; a kifejezések emelkedettsége, ereje, a történeti és természeti hasonlatok kiválósága egyaránt hirdetik a tárgy nagyszerűségét.

Verse az *alkaiosi strófa*. Az előszak, az alap, két alkaiosi sor (öt-öt jambusi ütem) erre jön tetőzetnek egy ötödfeles jambus meg egy kisebb alkaiosi (pindarosi daktylus). Jelleme erő, fenség, izgalom; a nagy indulatok formája.

Összehasonlítás. Berzsenyi e költeménye korának, egyéniségének igaz kifejezése. Amit Baróti Szabó gondolt, amit Virág érzett, azt mondja ő is, de határozottabban, az érzelem nagyobb hatalmával, az eszme nagyobb mélységével, a nyelv nagyobb művészetével. Főként Baróti Szabó *Idősb b. Ráday Gedeon úrhoz* című költeményének hatása ismerszik rajta;

gondolatmenete majdnem lépésről-lépésre egyez az epistola első, reménytelenséget tükröző felével. A nemzet észrevétlen pusztulásának szép képe: a féreg emésztette tölgy, szintén a Baróti *Ledőlt diófája.* Virág aggodalmas kilépését a nemzet színe elé *(Változás)* Berzsenyinél a bizonyosság hatalmas támadása váltja fel, habozását a teljes kétségbeesés, keblébe fojtott kétségeit a nemzet nyiltan hirdetett pusztulása. Alapeszméje a Ráday-epistola történeti tanulságát s az *Egy hajó* természeti törvényét fejezi ki megrázóbb erővel. Berzsenyi úgyszólván egész életében írta e költeményt s vagy négy változatban maradt ránk, mígnem a nemzeti kétségbeesésnek oly igazi tolmácsolója lett.

S még mindezzel nem adtunk számot teljesen keletkezéséről. Berzsenyi költészetére általában nagy hatással volt a Horatiusé, a legnagyobb római lyrikusé, akitől már Baróti Szabó és Virág is tanulgatták érzelmeiket kifejezni. Ez a költeménye is Horatiusnak *Ad Romanos* (Carm. III. 6.) című ódáján alapszik; Berzsenyi a költeménye elé tett jeligével maga mutat rá.

Rómához.

1. A bűnös ősök vétkeiért lakolsz
   Oh Róma! Föl! Hozd helyre a múlt bünét:
   Az isteneknek háza roskad
   S szobraikon feketéllik a füst.
2. Amint az istent féled, ugy állsz magad;
   — Ez minden nagyság kezdete, vége ez,
   Azért zudult ily vész hazánkra:
   Isteneit mivel elfeledte!
3. Hogy megvetéd a jóslatokat, kevély
   Sergedre kétszer tört Pakorusz hada,
   S nyakláncain zsákmányul elvett
   Kincseidet dicsekedve hordja!
4. Csaknem ledönté lázadozó hazánk
   Ingó falát a Dák s Etióp; amaz
   Hajóhadával, ez süvöltő
   Nyílaival leve ijjedelmünk
5. A bűnt tenyésztő század először a
   Házat s nemet s a házasok életét
   Fertőzteté meg; ím a forrás,
   Honnan a vész a hazára áradt!...

6. Nem ily szülőknek korcs ivadékai
Festék be pénusz vérrel az óceánt,
Verék le Pyrrhuszt, és az órjás
Antiokuszt, dühös Annibállal;
7. De harchoz edzett földmivelők faja,
Kik vas kapával törve a föld rögét,
Anyjok parancsszavára készek
Tűzre való fa után kimenni
8. Erdőre, későn, már mikor a hegyek
Árnyéka fordúl s a lemenő nap a
Jármot levenni a baromról —
S őnekik is pihenést parancsol . . .
9. Rontó időnk, mit meg ne emésztene? —
Elődeinknél már szüleink kora
Satnyább, s mi nálok, — és belőlünk
Még gonoszabb unokák erednek!

(Szász Károly fordítása).

Jegyzetek: 3. *Pakorusz:* a parthusok fejedelme. A parthus katona vitézségéért arany nyakláncot kapott. — 4. *A dák s etióp:* Octavianus és Antonius versengésében a dákok Antonius pártjára álltak; az aithiópokon meg az egyiptomiak értendők, kiknek hajóhada (Kleopatra) fenyegette a rómaiakat. — 6. *Pyrrhus:* Epeiros királya. III. *Antiokusz*, a nagy: Syria királya, kit P. Scipio Africanus 190-ben Magnesiánál levert. *Hannibal:* a karthagóiak vezére.

Egyike Horatius legmélyebb értelmű költeményeinek. A világ emberének nyilt tekintetével, a filozófus komoly erkölcsi alapján szemléli hona dolgait. Nem hisz jövőjében. A császárváros zajos utcái, ünnepi játékai, előkelő társasága közt a családi tűzhely zugába veti szemét s a legaljasabb romlottság ezer jelével találkozik ottan: anya eladja a leányát, férj a nejét; a családi élet tisztaságát, a múlt idők egyszerűségét, igaz vallásosságát bor, tánc és bujaság követték. E népnek nincs hite, csak a percnyi kéj, csak az élvszerző haszon. A világbirodalom dicsfénye közepett a messzi keletre tekint, hol ifjú, életerős barbárokkal hasztalan tusakodik a romlott, elsatnyult ivadék. Már két sereget levert a vad partus, a nyilas dák, Aegyptus rettenetes hajóhada, kevélyen rakva a dús zsákmányt szerény aranyékszeréhez. Nem is fajtalan szülők ivadékai: a Cincinnatusok és Catók bajtársai, a mezőn nőtt munkabíró ifjak verték le egykor Pyrr-

hust, Hannibált, Antiochust. A családi élet akkor szent volt, az istenek tisztelete ép s a hős fiú együtt törte a hantot a földeken apjával s késő estig vágta a fát az erdőn, ha anyja úgy akarta. Horatius a római nép hanyatlásának okát az erkölcsi élet hanyatlásában fedezi fel és mikor minden a dicsőségnek örül, szinte megsejti a vészt, mely a birodalmat egykor romba dönti. Az új vallás, mely a korcs népet megifjítandó vala, már alakulóban volt akkor, de mikorra Róma fiainak keblébe újra hit szállt s a kereszténység épen a családi élet tisztaságát oly törhetetlen szentséggé avatta, már akkor Kelet barbárjai is behatoltak, leküzdve a gyöngekarú ivadékot, a római birodalomba. Az óda buzdítással kezdődik: az istenek templomait fel kell emelni, koromtól undok szobrait kijavítani, de a mult árnya ráborul a jelenre s elveszi a költő hitét: a hanyatlás föltartóztathatlan. Ugyanaz a felfogás ez, melyet később Tacitus és Juvenalis még megrázóbb erővel fejeztek ki. Berzsenyi szerint a régi erkölcs kivesztével együtt járt a nemzeti erények hanyatlása s ez fogja romba dönteni a hazát.

Összevethetni még Berzsenyi költeményét Horatiusnak *Ad populum Romanum* (Carm. V. 7.) c. ódájával. Rokon vele a bevezetés heves rohama, a szenvedélyes indulat, mind a vég meghiggadt, de erőszakos nyugalma. A testvérharc, mely oly sokáig dúlta a magyart, gyakran eszébe juttatta költőinknek a római ódák kifakadásait, melyekkel a város egyenetlen fiait korholták:

A rómaiakhoz.

Hová, hová gonosz Nép? Jobbod mért veszi
Elő a félretett acélt?
Kevés a vér tán, mely a tenger- s vérmezőn
Latin erekből ontatott?
Nem, hogy irígy Carthago büszke várait
Perzselje Róma harcosa,
Vagy a Főút lejtőin láncban hordja meg
Az illetetlen britteket,
Hanem hogy ejtse el Rómát önnön keze,
Mint óhajtják a parthusok,
Holott oroszlán s farkas egyiránt csakis
Külön-faj állatokra tör.

Vak szenvedély dühe, vagy a sors átka űz,
Vagy bűnötök? Feleljetek!
Hallgatnak és halálszín festi arcukat,
S ütődve ámul lelkök el.
Úgy van! Kemény sors hajtja Róma fiait,
Testvéri gyilkosság büne,
Hogy vére ártatlan Remusnak földre folyt,
Gyász még a késő korra is.

(Ford. Barna Ignác.)

A felkölt nemességhez

a szombathelyi táborban 1797.

Él még nemzetem istene!
Buzgó könyeimen, szent öröm, ömledezz!
Állsz még, állsz, szeretett hazám!
Nem dőlt még alacsony porba nemes fejed!
Méltán búslakodám előbb,
Hogy hérósz eleid nyomdokiból kitérsz,
S régen félt veszedelmidet
Rád húzzák netalán majd buta korcsaid.
Hálá! mást mutat e sereg,
Mely most régi magyar módra nyeregben űl.
Nem szállt Trója alá soha
Ily szép spártai had, sem Hunyadink kevély
Zászlóit nem emelte volt
Rettentőbb hadi nép Bécs letörött falán.
Csak sast nemzenek a sasok,
S nem szűl gyáva nyulat Núbia párduca.
Thetis nagy fia nem maradt
Chironnál, mikoron kardra veté szemét:
Árpád vére se hűlhet el,
Ámbár rég heverész a puha pamlagon.
Nézd: most felköti fegyverét,
Csákóján lobogó kolcsag emelkedik.
Buzdító katonás ruhát
Öltvén, lelke nemes lángja kigerjedez.
Majd kardjára felesküszik,
Mindent ront s megemészt mint heves Afrika
Búsúlt tigrise, amidőn
Ordít kölykeiért s körme viaskodik.
Majd felkelnek alattad is,
Oh József! nagyanyád Trézia bajnoki,
S bátran mégy, szeretett vezér,

A jégálpeseken s Ádria öblein.
E nép nem gyülevész csoport,
Nem rabbérbe emelt bús buzogányt keze.
Önként áldoz ez életet,
S horgas kardja kövér hantjaiért hasít.
Míglen hősi bibor süveg
Tündöklik fejeden, Hunnia csillaga,
Eszterházy, dicső magyar!
Míg győző eleid pallosa combodon
Csattog: győzni fog a magyar,
S Andrásnak ragyogó napja le nem menend!

Bevezetés. A hatalmas állandó zsoldos seregek mellett is csak a *nemesi hadseregért* vert a magyar szíve. Ez volt véréből való vér, ennek érdeke volt csak egy az övével. «Valóban, a tapasztalás számtalanszor bizonyította be, hogy legbiztosabb őre a hazának a honfi, ki más foglalkozások közepett csak végső esetben veszi elő a különben mindig kifent kardot. A zsoldos a csupa védelmi harcban se zsákmányt, se nagy előmenetelt, se fényes dicsőséget nem remél. Ellenben a nemzeti katonaság a védelmi harcokban mutatja ki fényes tulajdonait. Minden érdek elkezdve az anyagin, a legerkölcsiebb érdekig elszántságra buzdítja. A jelszó: meghalni a családért és vagyonért, a nemzeti létért és függetlenségért, — szóval mindazon nagy értékű kincsek egész összegéért, melyeket a haza édes neve foglal magában. Az állandó zsoldosnak, ki kenyérkeresetévé tette a fegyverviselést, ritkán van érzéke rá, mennyi nagy és szent érdek forog kockán saját életén és előléptetésén kívül vereség esetében. A hazafi háta mögött számos egyéb kedves érdek áll, melyek mentől nemesebbek, annál nagyobb erkölcsi erőt adnak; — és sohasem érzi az ember úgy, menynyire szerette kedveltjeit, mint mikor veszélyben látja forogni. Minél nagyobb a veszély, annál nagyobb az önfeláldozás s annál számosabbak a hősitettek példái.

A viszonyok itélik oda az elsőséget a nemzeti honvédelemnek a rendes katonaság fölött egy más tekintetben is. Ha a nemzet kiadja kezéből a fegyvert a katonának, tarthatott tőle, hogy kiadja vele önállóságát is. Biztosnak érzé magát, hogy a fegyver nem használtathatik a nemzet érde-

kei ellen; mert aki viselte és aki határozott felőle, úgyszólván egy személy volt. Őseinknek szintoly kedves volt az ősi intézmények palladiuma, mint a haza földe, s néha azt is nem csupán szóval védelmezte, amire nemcsak hogy oly mértékben képtelen volt volna az állandó katona, hanem könnyen fordulhatott ellene.» (Salamon: Magyarország a török hódítás korában 164. és 165. l.)

Az 1797-iki nemesi felkelést a francia forradalom bonyodalmai tették szükségessé. A forradalom ugyanis nem szorítkozott Franciaországra, hanem mindenütt fel akarták szabadítani a népeket, a királyság helyébe köztársasági államformát s mindenkinek szabadságot, egyenlőséget, testvériséget hirdetve. Az európai nagy dinasztiák: Anglia, Ausztria-Magyarország, Poroszország, Olaszország, Spanyolország, Hollandia már 1793-ban szövetkeztek a felforgató irányzat ellen s többé-kevésbbé folyton bele is avatkoztak Franciaország dolgaiba. A háború azonban teljes erővel 1796-ban tört ki, s ekkor monarkhiánkat is közelről fenyegette, midőn a francia hadak élén a fiatal Bonaparte Napoleon egyre-másra aratta győzelmeit Lombardiában, ami akkor osztrák birtok volt. Berzsenyi, mint vasvármegyei ember, Szombathelytt volt tanuja a nemesi had gyülekezésének. Valóban a délceg alakok tüzes paripáikon, pompás nemesi öltözetükben elragadtak látványukkal; megújult a régi magyar dicsőség lelkesítő emlékeivel. A költők (Csokonai, Kisfaludy Sándor) mindenfelé szózatokat intéztek a fölkelőkhöz s bizton várták tőlük a veszélyben forgó haza megmentését. Tényleg azonban a banderiális rendszer ez időben már nem felelt meg a hozzáfűzött várakozásoknak. Ezuttal ez ugyan még nem tűnt ki, mert Ferenc Campoformioban békére lépett s így az insurgensek ellenséget sem látva hazatértek. 1805-ben sem látott vért a nemesség, mikor másodízben kelt fel Napoleon ellen; Berzsenyi akkor is lelkes ódával ünnepelte. *(A felkelt nemességhez II.)* A győri csata (1809) azonban végkép kitüntette e hadiszervezet korhadtságát. Mit is tehetett volna hiányos felszerelésével, gyakorlatlan, rendezetlen állásaival Napoleon fegyelmezett serege ellenében, amelynek akkor első volt a tűzérsége Európában?

A legújabbkori, álfalános hadkötelezettségen nyugvó hadsereg épen azon a gondolaton épül, hogy az ország egész anyagi és erkölcsi ereje érvényesüljön, anélkül mégis, hogy mindenki egész életén át katona legyen, vagy hogy gyakorlatlanul lépjen a csatatérre. Zsoldos katona mindenki, de csak élete bizonyos korában.

Jegyzetek: 7. *Régen félt veszedelmidet:* melyek annyiszor fenyegettek, de melyekből kimenekültél.

Hunyadink kevély zászlóit. Hunyadi Mátyás király Frigyes elleni 1482-iki hadjáratára vonatkozik, midőn a magyar csapatok diadalmasan vonultak be Bécsbe Abban a korban különösen jól esett e hajdani fényes győzelem emléke. V. ö. Hymnus 3. vsz.

9. *Hálá* eredetibb alakja a *hála* szónak.

15. *Csak sast nemzenek a sasok.* V. ö. 21. j. 76. l.

17. *Thetis nagy fia:* Akhilleus, Peleusnak a myrmidonok királyának s Thetis nereidának (Nereus tengeri király leányának) fia. Kheiron (lat. Chiron), hősök nevelője, nevelte s oktatta vadászatban, lantverésben. Mikor a trójai háború kitört, Akhilleus még gyermek volt s anyja, tudván a jóslatból, hogy fiának, ha harcba megy, el kell vesznie, női ruhába öltöztetve Skyros szigetén, Lykomedes király leányai közt elrejtőztette. Odysseus előtt, midőn a harcra vitézeket toborzani megjelent, el is tagadták ottlétét. A leleményes Odysseus erre ajándékokat küldött a lányoknak, de paizst és dárdát is rejtett közéjök s egyszersmind ráharsantatta a hadikürtöket. Alig vetette szemét Akhilleus a fegyverekre, kitört belőle hős természete s míg leánytársai rémülten menekültek, ő a harcosok közé rohant. Nem maradt nevelőinél, mikor alkalma nyílt a férfias küzdelemre.

22. *Kolcsag:* gémfajta madár, melynek tollaiból, főként a fehérekből, forgót, kalapdíszt készítenek.

26. *Heves* (forró) *Afrika búsult* (dühös, vad) *tigrise.* Szintén horatiusi hely. V. ö.

> Atqui ego te tigris ut aspera
> Gætulusve (afrikai) leo frangere persequor. (Carm. I. 23.)

30. *József* főherceg, Magyarország nádora (1796—1847) volt a fölkelő sereg vezére. Apja Lipót s így nagyanyja Mária Terézia. *Trézia bajnoki.* A költő a nemesi fegyverek 1741-iki diadalára céloz, midőn a bajnokokat e névvel nevezi.

32. *A jégalpeseken.* A harc főtere Lombardia volt.

34. *Bús buzogány:* haragos, dühös. *Nem gyülevész csoport,* mint Napoleon serege Lombardiában. V. ö. 69. l. 23. j.

36. *Horgas:* hajtott, görbe; v. ö. pl. horgaslábú. — *Hant:* pars pro toto.

37. *Bibor süveg:* a vezéri süveg.

38. *Hunnia csillaga:* V. ö. 96. l. 11. j.

39. *Eszterházy* Miklós herceg, a szombathelyi tábor parancsnoka, Sopronmegye főispánja.

42. *Andrásnak ragyogó napja.* II. Endre uralkodása, tudjuk,

nem tartozik a fényesebbek közé: a nemesség hatalma a királyénak rovására túlságosan megnőtt s a versengők közt természetesen az ország húzta a rövidebbet, mígnem az arany bulla szabályozta a király meg a nemesség jogait és kötelességeit. A 31. cikk szerint: «ha a király vagy utóda e törvényt megsértené, a főpapságnak, főuraknak és nemeseknek szabadságában áll, hogy neki minden hűtlenségi bűn nélkül ellentmondjanak és ellenálljanak.» (Jus resistentiæ) A mult századbeli nemesség tehát II. Endre korában azt a kort tisztelte, mely alapjait lerakta, sőt a 31. cikk hatalmát mintegy a királyé fölé emelte. Mindig is büszkén emlékeztek reá. — E cikket az 1687. pozsonyi országgyűlés eltörölte ugyan, de még 1790-ben is ünnepelték; a vármegye visszaállításának örömünnepén egyebek közt a nagyváradi jogakadémia illuminálva hirdette: Andreæ II. Regis Hierosolymitani decr. Articulus XXXI. (Keresztesi Naplója 214. l.)

Magyarázat. A nemzeti élet 1790-iki föllendülésére következett ernyedés idejét diadalmasan szakította meg 1797-ben a nemesi hadak országos fölkelése. A ragyogó dandárok, a lelkesülés büszke nyilatkozatai újra örömmel töltötték be a hazát s a tespedést a régi dicsőség napjai látszottak fölváltani. Berzsenyi is büszke örömmel sorakozik az ünneplők seregébe: a nemesi vér, mely ereiben folyt, hatalmas háborgásnak eredt s a költő, ki elfajult nemzetét nem régen még vérző szívvel ostorozta, a kerülhetetlen végzet erőszakába fojtva fájdalmát: most lelkesült fölkiáltással, örömtől könnyező szemekkel, újraébredt reménnyel ontja szívének nagy érzéseit. Az óda a lelkesedés legmagasabb fokán mozog: egyszerre buzog elő a költő kebléből a legújongóbb öröm s mint egységes hangulat fenmarad az egész költeményen keresztül. Csak egy pillanatra vonúl el, mint futó felleg, a multak sötét árnya, de a hazafias aggodalmat elnémítja a kitörő diadalérzés; hangulata a legfenségesebb képeket varázsolja a költő képzelete elé a multból: Trója ostromát, Bécs megvételét, Akhilles, Árpád dicső alakját. Képeit is ez teremti: a sas, a párduc, a tigris jutnak eszébe ennyi hősiség, elszántság láttán. Mily boldogan siet a diadal mámorában elmondani bizakodásait, kikiáltani, hogy Árpád vére nem hűlt el, méltán él ivadékaiban. Nem vész el a nemzet, mely hű marad az ősök erényeihez! Lelke előtt föltűnik a harcra készülő had, amint fölöltve deli öltözetét, kardot köt s vitézséget esküdve megindul a havasokon át

harcolni a honi hantokért. Szinte látjuk, amint dicső vezérei alatt a csatamező felé halad. És ekkor meghatottan szeretetet kér számára az élükön álló vezértől. Ez a magyar sereg a trón legbiztosabb támasza, megmentette már 1741-ben is, nagy lelki és erkölcsi tulajdonaival egyedül alkalmas e feladatra. A független magyar nemesség, amilyennek II. Endre akarta, a magyar nemzet és a dinasztia egyedül biztos, hatalmas alapja!

A költemény nyelve válogatott, emelkedett kifejezéseivel, a fölkiáltások gyakoriságával a költő fölindult lelkiállapotának méltó tolmácsa. Verse az asklepiadesi strófa.

A tizennyolcadik század.

1. Század hanyatlik. Már küszöbén vagyunk
Bámult korunknak, századok istene!
Buzgó örömmel feltekintek
S titkaidat huraim csodálják.
2. Népek születnek, trónusok omlanak
Lehelleteddel, s a te szemöldöked
Világokat ronthat s teremthet
A nagy idők folyamit vezérlvén.
3. Hány századoknak szélveszes ostromin
Harcolt szerettem nemzetem ekkorig!
Hány száz Charybdis s mennyi örvény
Várta nemes remeked halálát!
4. Már sírba szállott hajdani nagy nevünk,
Már-már lecsüggött győzni szokott karunk,
Mikor hatalmas szárnyaiddal
Befedezéd lebegő vitorlánk.
5. Megszántad e nagy bajnoki nemzetet,
Mely annyi harc közt vívta ki hantjait,
S véráldozattal kérte vissza
Ősei szent viadalma bérét.
6. Révpartra hoztad: Trézia karjain
Köztünk Perikles napjai nyíltanak;
Saturnus áldott lelke jött fel,
S vérbe merült mezeinkre szállott.
7. Dicső szabadság temploma lett hazánk,
Nem dúltak áldáz pártot ütő hadak,
A szent rokonvér nem kiáltott
A babonák tüze közt az égre.

8. Áldás virágzott a Duna partjain,
Áldásba ferdett a Tisza síkjain,
Áldásba a vad Dráva berkin
S Fátra kopár farain lakó nép.
9. S már most Ferencnek títusi trónusa
Fénylik közöttünk: jer, magyar, e napon
Nyisd meg dicsőült szent királyid
Templomait s leborúlva áldozz.
10. Nézd, mely hatalmas népeket eltörült
Körűlted e nagy s ritka időszakasz!
Nézd, mely viszontság kénye játszott
A legerősb szegeletkövekkel.
11. Téged megőrzött őseid istene.
Trajánok s áldott Marcusok álltanak
Kormányodon, kiknek királyi
Homlokokon ragyogott az erkölcs.
12. Mindenható kar méri ki sorsodat,
Kar, melyen ég s föld sarkai forganak,
Kar, mely dicsőűlt őseidnek
Rettenetes hadait vezette.
13. Bízzál s virágzóbb századokat remélj,
Eldődeidnek szép kora visszatér;
Csak lelkeden tartsd: mennyi sok szent
Vérbe kerűlt az igaz dicsőség.

Jegyzetek: 1. *Századok istene:* idők istene, örök isten.
2. *Népek születnek* ... Az isteni hatalom e képe Homeros Iliasában jelent meg először:

Igy szólott Zeüsz és szögbarna szemöldivel intett,
Ambroziás haja feltorzadt a boldog uristen
Mennyei főjének, mire megrendűle Olümposz.
(Ilias I. 528—530. ford. Szabó István.)

Horatius is használja:

Regum timendorum in proprios greges,
Reges in ipsos imperium est Jovis
Clari Giganteo triumpho,
Cuncta supercilio moventis. (Carm. III. 1.)

Quid prius dicam solitis Parentis
Laudibus, qui res hominum ac Deorum,
Qui mare ac terras variisque mundum
Temperat horis? (Carm. I. 12.)

Berzsenyi Fohászkodásában:

Te hoztad e nagy Minden ezer nemét
A semmiségből, a te szemöldöked
Ronthat s teremthet száz világot,
S a nagy idők folyamit kiméri.

Vörösmarty Zalán Futásában (IV. én.):

S amint szikrázó karddal ráinte Hadisten,
Reszkete ég és föld s a földnek büszke lakói.

3. *Ostromin:* ostromai közben.

Charybdis: veszedelmes örvény a siciliai tengerszorosban, átellenben van vele a Scylla kőszikla. Mindkettő a hajók réme s így lett a költőknél a veszedelem jelképe. Berzsenyinél többször előfordul.

Partra szállottam. Levonom vitorlám,
A szelek mérgét nemesen kiálltam.
Sok Charybdis közt, sok ezer veszélyben.
Izzada orcám. (Az én osztályrészem.)

Remeked: remekműved.

4. *Lebegő vitorlánk.* V. ö. Virág: Egy hajóhoz.

5. *Véráldozattal kérte vissza ősei szent viadalma bérét.* Az ősöktől harcon szerzett hazát a nemzet vérének árán védte. A vér mintegy áldozat, melyet istennek mutattunk be, hogy hazánkat adja vissza.

6. *Trézia karjain:* aki a nemzetet karjain hordozta.

Perikles: aki Athenait a harcviszályok után békében tette naggyá.

Saturnus (görögül Kronos) időisten, Zeus atyja. Az ő uralkodása alatt élte a világ az aranykort. Abban a görög mythologia is megegyez a keresztény hittel, hogy az emberiség első kora boldog, gondtalan idő volt s bűneink miatt vesztettük el az ég kegyét.

7. *Dicső szabadság temploma* . . . amilyenekben Libertast, a szabadság istenét tisztelték Rómában. A szabadságon természetesen csak a nemesi szabadságot kell érteni. Másról még e korban nem volt fogalma Magyarországnak.

A babonák tűze (heve, dühe): a vallási harcok. V. ö. Vak tüzedben, Visszavonás tüze közt (A magyarokhoz).

9. *Ferencnek titusi trónusa:* népének jóltevője, atyja, mint Titus a rómainak.

10. *Mely hatalmas népeket eltörült.* Valóban az a kor, mely Magyarországnak a béke boldog kora volt, Európa életében egyike a legmozgalmasabbaknak. A hétéves háború s a porosz állam megalakulása (Nagy Frigyes), Oroszország nagyhatalmi állása (Nagy Péter, Katalin) Lengyelország fölosztása Orosz-, Porosz- és Ausztria-Magyarország közt, a francia forradalom és Napoleon hódító hadjáratai elsőrendű világtörténelmi események s Magyarországnak jó oka volt örülnie, hogy annyi viszály után végre a béke tartós művét élvezhette.

Szegeletkő: alapkő.

11. *Trajánok s áldott Marcusok:* a jó császárok. Marcus Aurelius mint (stoicus) filozófus is nevezetes.

Magyarázat. A század végén visszatekint a költő a multra s elgondolva Európa történetét e korszak alatt: a roppant

politikai változásokat, államok bukását s romjaikon újabbak alakulását, mély csodálattal borul le az ég örök ura, a népek sorsát intéző istenség előtt. S ha ez idő alatt hazája történetét tekinti, lehetetlen, hogy a hála mély fohásza ne emelkedjék kebléből. Ugyanaz a korszak, mely Európára nézve egyike volt a legmozgalmasabbaknak, mely annyi vért ontott, annyi országot földúlt és megölt: Magyarországnak boldog békét hozott a viszályok után. A hazáért és alkotmányos szabadságért való küzdelmet, a vallási harcok rokonvérontását a fejlődés és művelődés szép kora váltotta fel. Képzelete hatalmas színekkel festi a béke dicsőségét s pazarul magasztalja létrehozóit, a magyar nagy királyait: Teréziát és Ferencet. Az istenség kegyelme, mely e viszályos korban oly gazdag osztályrészül jutott a nemzetnek, reménnyel tölti el a költő szivét s a jelen üdvén fellelkesülve virágzó jövőt jósol nemzetének, mellyel a kétség napjaiban — érezzük lelkesedése hevén — együtt aggódott, együtt szenvedett. Csak a nemzet is maradjon hűnek a dicső ősök erényeihez!

Ime, nyoma sincs a hazafibánatnak, mely a költőt az imént még untig epesztette. Berzsenyi a hatalmas s épen azért egységes érzelmek költője. Egyszerre csak egy érzelem foglalja el s abban él, végletekig víve azt, szíve-lelke egész hevével. Mint bánatát nem derítette föl egyetlen fénysugara a reménynek, örömét sem zavarja egyetlen sötét pont, egyetlen árnyék sem, melyre nem régen még annyi okot talált.

A költemény verse az alkaiosi strófa.

Összehasonlítás. Érdekes e költeménnyel párhuzamba állítani Schillernek *Der Antritt des neuen Jahrhunderts* c. költeményét. Schiller elkeseredve panaszolja barátjának — alkalmasint Gœthének — az új század véres hajnallását. Európa két hatalmas nemzet zsákmánya: a franciáé és angolé, a béke és szabadság országát hasztalan keressük, csak a költők képzeletében él még. Berzsenyi boldogan mutat az álmok e honára: Magyarországra s a jelen áldásai közt, feledve árnyait, átadja lelkét a boldogságnak és reménynek. Ott a háborgó világesemények költője szól, itt a korlátoltságában oly megelégedett kis nemzeté.

Az új évszázad kezdetén.

.... hez.

1. Oh nemes barátom! hol találhat
A szabadság s béke menhelyet?
Zivatarban alkonyult a század
S vérben kél az új, fejünk felett.
2. Országoknak kapcsa mind kitágul,
Régi formák összeomlanak;
És nem áll a harc dühének gátul
Oceán, se Nil, se Rajna-hab.
3. Két hatalmas nemzet kelt birokra,
Kockán a világ uralma függ,
S a szigonyt és villámot suhogva
Rázza népigázó vas-kezük.
4. Aranyat mér nékik minden ország,
És mint Brennus, durva kor fia,
Súlyos kardját dobja a jogosság
Mérlegébe most a francia.
5. Flottáját a britt kinyújtja messze,
Mint polyp-kart, hogy mint önlakát,
A világtól zárral elrekessze
Amphitrite szabad birtokát.
6. És egész a déli sark nem ismert
Csillagihoz tör merész nyomot;
Minden partot s szigetet fel is lel —
Kivéve a paradicsomot.
7. Ah, világszert' hasztalan keressz te
Oly hazát, hol díszlik egyre még
A szabadság örökzöldü kertje
S virul ifjan az emberiség.
8. Végtelennek látszik a világ, lám
A hajózás alig méri fel;
Mégis roppant, mérhetetlen hátán
Nincsen tíz boldog számára hely.
9. Szíved szentélyébe vond magad hát
Az életnek tolongásibul,
Álomhonban van csupán szabadság.
És a szép csak a dalban virul.

(Ford. Vargha Gyula.)

Jegyzetek. 2. *Oceán ... Nil ... Rajna.* I. Napoleon nem elégedett meg európai hódításaival Németország, Ausztria-Magyarország, Italia és Dániával szemben, hanem Angliát, legerősebb ellenfelét keleti birtokaiban, Egyptomban, Syriában támadta meg.

Az angol hajóhad azonban Nelson vezérlete alatt leverte s ő kénytelen volt 1801-ben Egyptomot az angoloknak visszaadni. — 3. *Szigony és villám.* A szigony: Neptunusnak, a tenger istenének jelvénye; a villám: a fegyverek tüze. — 4. *Brennus:* a gallok királya, tehát a francia királyok elődje. Vonatkozással az ismeretes «Væ victis»-féle ítéletmondásra: Napoleon is a kard jogát vallja s a leigázott tartományokat óriási adóval sújtja. — 5. *Amphitrite:* Neptunus neje. Anglia akkor hatalmas flottájával teljesen uralkodott a tengeren s ha érdekei úgy kívánták, blokádát, ostromzárat, rendelt egyes tengerrészekre s nem eresztette be a hajókat, ha nem akarta. — 6. *A déli sark.* Anglia ugyanekkor hadat viselt Amerikában és Afrikában a holland és spanyol telepek ellen. — 9. *Szíved szentélyébe . . .*: Schiller költészetének alapjelleme az eszmének élő idealizmus.

Felsőbüki Nagy Pálhoz

az országgyülés alatt 1807.

1. Már midőn a föld letapodva hódol
S Róma felséges geniussa eltünt,
Mint egy őr Cato feded a világot
S mennyköveket szórsz.
2. A közembernek neve vész magával:
Kincs, kevély márványpaloták homályba
Dőlnek, elmúlnak s heverő uroknak
Híre enyészik.
3. A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják.
4. Láttalak fényes hadi öltözetben,
Látlak országunk ragyogó gyülésén:
Ott merő Hektort s Kinizsit mutattál,
Itt Cicerónk vagy.
5. Ősz atyáink közt fiatal korodban
Pálmaágakkal koszorús fejedre
A kitündöklő magas elme s lélek
Égi sugárt vont.
6. Nagy, midőn tündér paripádra szöktél,
Nagy, hazánk kormányvezető tanácsán:
Itt az érdempolc! ez az égnek útja,
S régi magyar dísz!

Bevezetés. *Felsőbüki Nagy Pál*, Sopronmegye követe, a jelen század elejebeli országgyülések kiváló alakja volt. 1797-ben mint húszéves ifjú, s 1805-ben a magyar nemesi

fölkelésekben vett részt s mindenkit elragadott daliás alakjával, 1807-től pedig, Sopronmegye rendei egyhangulag követükké választván, a pozsonyi diætákon ragyogtatta fényes tehetségét. Az ősi alkotmány s ezzel együtt a magyar nemzetiség védelme volt politikájának alapelve. Mindjárt az 1807-iki országgyűlésen hatalmas agitációt fejtett ki a magyar nyelv érdekében. Az 1790-iki országgyűlés kimondta volt ugyan a nemzeti nyelv művelésének szükségét iskolákban, hivatalokban, javasolta szinház és tudós társaság felállítását, de minden nevezetes eredmény nélkül. Az irók kis csapata buzgón ápolta, terjesztette ugyan az eszmét a maga körében, de a törvényhozás épen semmivel sem támogatta. Végre az 1807-iki országgyűlés tette ujra magáévá az eszmét. Az országos bizottság a sérelmek és postulatumok között kijelentette, hogy a magyar nyelv tágabb körben való terjesztésére az eddigi törvényes intézkedések nem elégségesek s sürgette, hogy az elemi és középoktatás nyelve a magyar legyen, a törvényhatóságok ügyeiket magyarul végezzék s az országgyűlési naplók és a hozott törvények a latin szöveg mellett magyarul is kiadassanak s végre, hogy a magyar nyelv kiművelésére magyar szinház szükséges. Minden pont felett beható vita keletkezett. A magyar nyelv ellenzői, élökön az országgyűlés alsó táblájának elnökével, a nemzeti nyelv terjesztésének kényszerét veszedelmes és hiú vállalkozásnak bélyegezték. Magyarország törvényes és tudós nyelve legfényesebb korszakaiban, Szent István, Nagy Lajos, Mátyás alatt is a latin volt, ezen van írva alkotmánya s félő, hogy a nyelv megdöntésével az is meginog. Hazánk műveltségének főeleme az, hogy latinul tudunk; ha eltöröljük, megszünik a szomszéd művelt nemzetekkel érintkezésünk lehetősége. A haza érdekeinek e helytelen felfogásával szemben ragadta el hallgatóit Nagy Pál lelkes, ragyogó ékesszólásával s mondta ki a nagy alapgondolatot, hogy «*a nemzetiség fontosabb az alkotmánynál is, mert az elveszett alkotmányt vissza lehet szerezni, de a nemzetiséggel elhal a nemzet is*». Csengery Antal a Magyar Szónokok és Státusférfiak könyvében (6. l.) így jellemzi szónoklatát: «Szónoklata egészen sajátságos volt s miként az egészen önmagából fejlődött, úgy

nyelvet, képeket, indokolást mindent magából a szőnyegen forgó tárgyból merített és ismét mindent, fölvilágosítást és elragadtatást, meggyőződést és nevettetést a fenforgó tárgyra tudott mindig visszavezetni. Henye fejtegetésekben, ömledezésekben sohasem tévelygett és azok által nem vesztette vagy halaványította el tárgyát. Beszédének sebes folyama szikrázó, lángoló, sujtó, elragadó volt. Hatása nagy, többnyire általános és az ülésen túlterjedő, igen sokszor állandóan fenmaradó a közvéleményben és szellemben . . . Melle erős, tüdeje fáradhatlan. Taglejtése tetszetős, minden mesterkedéstől ment. Majdnem mozdulatlanul beszélt, csak arckifejezése kisérte s élénkíté még inkább szónoklatát. Többnyire rögtönzött, de ha készült is valamely tárgyban, az rendesen abból állott, hogy a mint történetesen kisebb-nagyobb körökben találta magát, a szőnyegre hozandó tárgyról ismételve beszélgetett s mindinkább nekihevülve, élénk eszméi ömledezésének engedte által magát. Ezt örömest tette s őt is örömest hallgatták. Sokszor sajátságos ötletei voltak, melyekkel mintegy lesujtotta a vitatás tárgyát. Néha torzképekkel is élt, de sajátságos modorával azokra nézve is ki tudta a komolyabb ízlésű szónoki birálatot is engesztelni.» A sérelmi politika erőteljes űzéséért az országgyűlés után ad audiendum verbum regium idézték Bécsbe s a következő országgyűlésre (1811—12) megválasztását eltiltották. 1825-ben azonban a nemzeti fölbuzdulás ismét benne látta vezérét s midőn ekkor a nemzeti nyelv ápolása újra szóba került, ő indítványozta, hogy a nemzet tehetősbjei adakozzanak egy tudós társaság felállítására, melynek a nyelv művelése lenne főfeladata. Ekkor állt fel a hallgatóság sorában Széchenyi István s ajánlotta föl birtokának egy évi jövedelmét. Utána adakoztak többen is és vált tetté a nagy eszme. Nagy Pál mindvégig megmaradt a rendiség, az ősi alkotmány eszmekörében s az újabb reformmozgalmakkal élte végén meghasonlásba jutott, de mint a régi Magyarország egyik nagy alakja örök tiszteletünkre méltó.

Jegyzetek. 1. *Róma felséges geniussa.* A költő végig tekintvén a világon, úgy találja, hogy a szabadságnak az a szelleme, mely a római köztársaságot éltette, eltűnt, a népek uralkodóknak hódolnak. De most is akad bátor, aki síkra mer szállni, akit nem

riaszt vissza a hatalom nyomása s ostorozni meri az emberek hibáit, itt kétségkívül Nagy Pálnak a kormány politikáját kárhoztató működésére s a követő királyi megintésre vonatkozással.

Feded: itt *fedded* értelmében; ejtjük egyszerű *d*-vel is.

Ór Cato: M. Porcius Cato Uticensis, az erkölcsös szigorúság mintaképe életmódban, cselekvésben. Lángoló szavakkal hirdette, hogy Cæsar a szabadság ellensége s egyeduralomra törekszik: erre vonatkozik a római genius emlegetése. Nagy Pál maga is puritán egyszerűségű férfiú volt, hivatalt nem vállalt, kitűntetésre nem törekedett, a követség nála csak eszköz volt eszméinek hirdetésére.

Genius: eredetileg az *éltető isten* (gignere); később általában a *szellemet* jelentette.

Mennyköveket szórsz. A költő a haragos Jupiterre gondol, ki villámaival boszúlja meg az emberek gonoszságát. (V. ö. Hymnus. 4. j.)

2. *Kincs, kevély márványpaloták.* Horatiusi hely. V. ö.

Te, bár sírod előtted áll,
Nem gondolva reá, tervezesz, egyezel,
S márványból palotát rakatsz ...
... Ám fényesb hely azért a Styx
Partján a ragyogó úrra korántse' vár.
(Hor. Carm. II. 18. Ford. Barna I.)

3. *A derék.* V. ö. Horatiusból:

Dignum laude virum Musa vetat mori. (Carm. IV. 8.)
Virtus recludens immeritis mori cælum. (Carm. III. 2.)

(E helyeket legteljesebben Csengeri János állította össze *Berzsenyi* és *Horatius* c. tanulmányában. Középiskolai Szemle 1882. 732. l.)

4. *Láttalak fényes hadi öltözetben* 1797-ben vagy 1805-ben, mikor Nagy Pál részt vett az insurrectióban.

Hektor: Priamos trójai király fia, a trójaiak legnagyobb hőse, Akhilleus méltó ellenfele.

5. *Fiatal korodban.* Az országgyűlésen jobbára már a kilencvenes *reformáló diætákon* résztvett honatyák ültek.

Pálmaág. A régiek a versenyekben győztesek számára pálmaágakból fontak koszorút; így lett a pálma általán a kitűntetés jelképe. (Palma nobilis terrarum dominos evehit ad deos. Hor. Carm. I. 1.)

Égi sugár: a glória, mely a szentek homlokát övezi; itt átvitten s a római kép egyesítésével.

6. *Nagy:* szójáték.

Ez az égnek útja: Sic itur ad astra. (Aen. II.)

Magyarázat. A nemzetiség eszméjének fejledezésével egyszerre ébred a köz iránt való érdeklődés, a nemzeti élet nyilvánulásainak megfigyelése, a haza nagyjainak ünneplése. Berzsenyi ódával tiszteli meg Nagy Pált, kiváló földijét, s lelkesen ünnepli szabad szólását, bátor őszinteségét e le-

tapodt korban, melylyel az ősi alkotmány és nemzetiség védelmében síkra szállt. A köznapi ember kincseivel együtt elenyészik, a köznek élő hírét föntartják a jövendő századok. Valóban Nagy Pál mint a magyar ősi erények példaképe tűnik föl a költő előtt, harcban vitéz, mint a mult hősei, békében a szabadság szónoka, mint atyáink, az ősmagyar alkotmány teremtői az ország házában, megvédelmezői a csatamezőn. Igazán nagy magyar, ki a legszebb erényekkel gazdag, mint csak az ókor dicső alakjai: Cato, Hektor, Cicero. Nagy a dicsőség utján halad, s nevét tisztelettel fogja emlegetni az utókor!

A költemény verse a sapphói szak.

Wesselényi hamvaihoz.

1. Leomlom én is szent porodon, nemes!
   A jókkal együtt könnyeket áldozok,
   S hamvvedredet bús cyprusággal
   Illeti Melpomeném zokogva.
2. Nem úgy jelentél meg te hazád egén,
   Mint egy szökőfény, mely mosolyog s kivész,
   Mint egy szivárvány, tarka párák
   Kölcsönözött ragyogásaikkal:
3. Te, mint az orkán, s mint az olympi láng,
   Megráztad a gőztorlatok alpesit;
   S villámszavad megszégyenité
   A gonoszok s cudarok dagályát.
4. A jók csudáltak, mint az Egész javát
   Titkon segítő mennyei tűneményt:
   Neved, dicsőült Wesselényi,
   Rettenetes vala és imádott.
5. Ritkán talál itt enyhelyet a derék.
   A virtus útját szörnyetegek lesik:
   Pályája küzdés; ámde végre
   Talpa alá szegi a chimærát.
6. Mint hajdan a szép Aethra jeles fia,
   Felbírtad ifjú karral az éktelen
   Márványt; s atyáid pallosával
   Győzödelem vezetett az égbe.
7. Tekints le hozzánk hős eleid közül!
   Lebegj körűltünk, légy szeretett hazád
   Védlelke, s ó add vissza fényes
   Díszeidet deli magzatodban!

Bevezetés. Idősb báró Wesselényi Miklós kiváló országgyűlési szónok, a magyar művészet és irodalom lelkes pártfogója, Szolnokmegyének főispánja volt. Egész jelleme, élete ellentétek sajátságos láncolata. «Kellemes társalgási modorral vad szenvedélyeket, a szép és nemes iránti lelkesedéssel durvaságot, a tizennyolcadik század bölcselő szellemével arisztokratikus gőgöt kötött össze, s jellemében úgy fölolvasztotta az átmeneti korszak ellentéteit, hogy minden ismerősét a tisztelet és megbotránkozás, a szeretet és iszony ellentételei közt tartotta s ki ma általa megbántva érezte magát, holnap megint ragaszkodott hozzá, ki ma előitéletein csudálkozék, holnap belátását bámulta.» (Kemény Zsigmond. A két Wesselényi.) Nejét, Ilonát, Cserei Farkas író és udvari tanácsos angyalszelídségű leányát, ki férje nehéz jellemét mindig ellensúlyozni iparkodott, a zárdából rabolta el. Zsibói várkastélyát a középkori lovagvárak mintájára rendezte be s páncélos csatlóshadat tartott. Az életveszélyes vadászkalandok, kockáztató lovaglások, céllövések, melyeknél az ügyetlenség bűnnek tartatott, napirenden voltak az indulatos, de vendégszerető gazda házánál. Amellett nagy gondot fordított gazdaságára, ménesének messze földön híre ment. Egyszer azonban egyik kalandjának komoly következményei lettek. 1781-ben Haller grófnak, szomszédjának házát fegyveres haddal támadta meg; régóta haragudott rá aulikus érzelmei miatt. Hiába igérte az okozott kár megtérítését, József császár elfogatta s Kufsteinban öt évi börtönre vetette. A kastélybeli élet azontúl sem változott, de W. pezsgő vérének csakhamar méltóbb tere nyílt, midőn II. Lipót 1791-ben összehívta az erdélyi országgyűlést. W. kiváló alakjává vált e gyűlésnek. A sérelmi politikát művelte ő is, lelkes bajnoka volt az ősi alkotmánynak s a magyar nemzetiségnek. Kemény Zsigmond így jellemzi szónoklatát: «Dörgő hangja uralkodott a zajon. Arcának parancsoló és villámló tekintete megdöbbenté a bátrat is. Támadásai érvvel, gyors fordulatokkal, a fölolvadt szív nemes ömledezésivel és a rajongásig fokozott meggyőződés varázsával hatottak. Ingerlékeny kedélyénél fogva Wesselényi gyakran sodortatott a pathostól, mely nála részint csinált, részint belső hév volt, az indulatos előadásig

s onnan a dühöngésig, melynek hatalmában már többé nem voltak a kifejezések, de az eszmék logikai kapcsolata mindig. Az embernek bámulni kellett e különös jellemen, mely néha a gondolatok kerekeinek rendes forgása közt támadt surlások miatt oly féktelen hévbe sodorta magát, mintha mérges skorpiók fulánkai által szurkáltatott volna, hogy őrjöngésbe hozassék; s mindamellett e hév, e zabolátlan kedély dacára is nem fordult elő eset, midőn a megtámadott, a parlamenti csaták közt felbőszített és többé semmi határt, semmi kiméletet nem ismerő Wesselényi ne vezette volna előadását a szoros logika zsinórvonalain végig. Az ő logikája mint kiolthatlan Pharos világított a szenvedélyek éjjelén és a megtámadások tajtékzó hullámain még a legkisebb habra is csillámot vetvén. Az ő logikája, mint a salamandra a tűzben, az indulatok olvasztó kohóiban is, melyekben a jellem aranya már elvesztette szilárdságát, bántatlanul maradt. Az élet terén ez nem történt nála mindig így, de a rostrumon örökké.» 1804-ben Szolnokmegye főispánja lett s hivatalát katonai pontossággal vezette. Nagyok W. érdemei mint a magyar színészet pártfogójának is. Udvarában állandó színházat tartott s ő alapította, igazgatta a kolozsvári színházat is, Thalia első magyar állandó csarnokát, megelőzve vele Pestet is (1792). Ekkor jött érintkezésbe a két haza íróival is. «A gondolkodó emberek szelíd és visszavonult köztársasága lefegyverzé a szilaj szellemet s mint a királyi oroszlán és a rengetegek büszkébb jellemű vadai, midőn ingerülve is vannak, nem bántják a játszó gyermeket: szintúgy W. kiméletes vala a tudomány körében, szelíd az ismeretek terjesztésével foglalkozó egyének iránt és meleg barátja a költőknek. Ezek bámulták ragyogó és nagy tulajdonait. Hazafiságát az égig emelték és a világ szeme elől gondosan befedték gyarlóságait, mint az első patriárkáét a hű gyermekek. Halálának híre megrázta a két országot s a legszebb fájdalomhangokat szakasztá ki a költők kebléből.» (1809.)

Hadd álljon itt Kazinczy szép, görögös epigrammája:

Báró Wesselényi Miklós.

Az atya.

Kétled-e, hogy lelkünk él, vándorol? Ott fene Cato
S lágyszívű Brutus, itt Wesselényi valék.
Erdély, szűnd keseregni fiad, nem holt el az; él még
S hős lelke a régi fényre deríti Zsibót.

Jegyzetek. 1. *Bús cypruság:* a gyász jelvénye, a temetők fája. Egyptomi szokás, melyet a klasszikus népek is átvettek s az újkor föntartott.

Melpomene: a dal múzsája. A hasonlat értelme: Dalom gyászt zeng.

3. *Az olympi láng:* a villám.

A *gőztorlatok alpesi* kifejezést már Kölcsey megrótta homályosságáért Berzsenyi verseinek birálatában. Berzsenyi feleletében így mentekezett: «Wesselényi nem úgy jelenik meg, mint ember, hanem mint isten, orkán és villám; mely szerint a főtárgy a nagyításnak legfőbb grádusára lévén emelve, a melléktárgyaknak is oda kellett emeltetniek. Ezek szerint úgy hiszem, hogy az egésznek emelkedettségéhez képest a már prózában is vásott *gőzhegyek, fellleghegyek* helyett gőzalpeszeket mondani s azzal az ideát megujítani nem volt egészen szükségtelen». Itt a közélet légkörére kell érteni, melyet a sok önzés, gőg, gyáva kicsinyesség s egyéb gyarlóság megfertőzött.

A gonoszok s cudarok dagályát. A *dagály* a *pöffeszkedés, gőg, kevélység* értelmében Berzsenyinél többször előfordul. «Az Atridák ragyogó dagályát tarka párázon mosolyogva nyögni» Kölcseytől szintén kifogásolt kifejezés *(A jámborság és középszer* c. versében) B. felelete szerint annyit tesz, mint: «a nagyok fényes kevélységét cifra rabkötélen mosolyogva tűrni».

5. *A virtus útját szörnyetegek lesik.* A költő a görög héroszokról veszi a hasonlatot, kiknek (Herakles, Jason, Bellerophon, Theseus) emberfeletti szörnyekkel kelle megküzdeniök, mígnem megdicsőűltek. A *chimæra* elől oroszlán, közbül kecske, hátul sárkány volt. Lykia királya Bellerophont, Sisyphos fiát, bízta meg elejtésével, mert a szörnyeteg sok kárt tett birodalmában. Athene a Pegazust, a szárnyas lovat adta a hősnek segítségére s az a levegőben repűlve szúrta le a rettentő állatot.

6. *A szép Aethra jeles fia:* Theseus, Aigeusnak, Athenai királyának és Áithrának, a pelopida Pittheus leányának fia, Athenainak később királya. Nagyatyjánál nevelkedett Komidasban s atyja azt akarta, hogy csak akkor jöjjön haza, ha fel birja emelni azt a roppant márványkövet, mely alá kardot és sarut rejtett számára. Theseus még gyermek volt, mikor «atyáinak pallosát» már megszerezte s útjában a rettegett rablók egész seregét (Prokrustest, Periphetest, Kerkyont stb.) elejtve, diadallal vonult be szülővárosába, hol atyja mint Athenai jövendő, méltó urát üdvözölte. Életének későbbi folyama is tudvalevőleg a hőstettek egész láncolata.

Magyarázat. Ott Magyarország, itt Erdély legnagyobb szónokát ünnepli a költő; azt pályája tetőpontján, ezt megdicsőült halálában, de mindkettőt mint az Egészért élő hazafit. Valóban Wesselényi nagyjában az volt Erdélynek, ami Nagy Pál Magyarországnak: nyíltszivű, szabad nemes, az ősi alkotmány lelkes védője, a nemzetiség buzgó bajnoka. A gyász lesujtja a költőt a hon nagy fiának elvesztésekor, de feltűnik előtte az elhunyt alakja: nem a hiú csillogás, a külszín embere, hanem az orkán, mely végigságuld a hon fellegekkel telt egén s dörgő szavának villámaival megtisztítja a szemhatárt, a politikai helyzetet, s a megrémült emberek istenként csodálják, látva, hogy javukon működött. A nagy férfiak pályája küzdés, az erény útja akadályokkal van tele, de az igazi erő leküzdi s jutalma győzelem és megdicsőülés. Nem a veszteséget siratjuk többé: Wesselényi megdicsőült alakja tekint le az égből s a bánatot a jövendő reménye deríti. A hasonlatok: a száguldó vihar, a szörnyekkel küzdő óriás, a szikladöntő hérosz találóan jellemzik Wesselényi rettentő erejét, mely pusztított, rombolt, akadályokat tört, de megtalálta ez erő nemes felhasználásának útját is s imádattá változtatta a rettegést. Az óda hatalmas nyelvében mintha az erdélyi szónok dörgő hangja viszhangzanék. Szerkezete elejétől végig ellentétek közt mozog — gyász és megdicsőülés, külszín és őserő, rettegés és imádat, küzdelem és diadal, bú és remény — valamint a nagy halott ellentétekkel teljes, hatalmas jelleme.

A költemény végén kifejezett reményt bőven beváltotta az ég Wesselényi fiában, Miklósban, ki mint szónok és író Magyarország újjászületésének egyik jelentékeny tényezője vala.

A költemény verse az alkaiosi strófa.

KAZINCZY FERENC.

1759—1831.

A tisztúlás innepe az Ungnál.

886. eszt.

A nép.

Érettünk küzd, értünk csatáz
A harc nagy istene;
Segéli az elnyomottakat,
S elnyomja az elnyomót.

A jósok.

Bízzál te benne, hű sereg,
Rád néki gondja van.
Segéli az elnyomottakat,
S elnyomja az elnyomót.

Együtt.

Segéli az elnyomottakat
A harc nagy istene.
Ránk gondja volt, ránk gondja lesz
S elnyomja az elnyomót!

Az oltár szüze.

Az agg erdőben aludtam el
Egy lombos tölgynek alatta.
Zaj támada az agg tölgy lombjai közt,
S elverte szememről álmomat.
Idegen raj űlte meg a magas
Tölgy gallyait, egy tömött gerezd;
S a régi lakók kirohantak,
Elűzni szelíd vendégeiket.
Dühösen folyt a küzdők között
A vércsata, hulltak sergeik:
De most szeretetté vála tusájok,
S a két raj egy rajjá leve.

A főpap.

Tisztúljatok meg! vár az Ung,
Újabb hazátok szép folyamja.
Nem nyér segélyt a szennyezett;
Nem aki más tulajdonát,
Hölgyét, cselédit, barmait,
Orúl vagy nyílt arccal rabolja.
Nem aki csal; nem aki jobbját
Felének avagy ellenének
Mosolygva nyújtja, s másfelől
Mérges nyilat fúr oldalába.
Nem aki jámbor szenvedőnek
Enyhítni rest gyötrelmeit.
A szenvedő isten sajátja,
S az érte mindig bosszút áll,
Bosszút a bántón! Tisztúljatok!

A fegyvernök.

Ártatlan vére Balambert,
S a nagy erejű Csaratont, Ödönt,
És téged, dicső Etelyénk, soha nem fertőze meg,
A hős nem fenevad; védi szabadjait,
S másnak szabadját tiszteli.
Ötöly így fut, elhagyott hazánk
Bérceinek kevély nagy fia,
Szelíden s áldást hozva medreiben.
De ha szirtek gátlják a szabad menését,
Kicsap a mederből, s ront, pusztít haragja.
Árpád, a pálca tiéd, tied a kard és az érc paizs;
Szabad nép adta, s önként, azt kezedbe,
Magáért és nem magadért.
Viseld, fia és atyja néki, s a szép örökbe —
Etelyénk hagyá azt reánk — te légy vezérünk.

Mind.

Érettünk küzd, értünk csatáz
A harc nagy istene;
Segéli az elnyomottakat
S elnyomja az elnyomót.

Bevezetés. *Tisztulás ünnepe* (Reinigungsfest, Versöhnungsfest) minden kezdetleges nép szertartásai közt szerepel; nem más az, mint a büntől való megtisztulás bizonyos vallásos

cselekmények gyakorlása által. Ilyen volt a zsidóknál a *Jomha-kippurim:* «És szóla az Úr Mózesnek mondván: E hetedik hó tizedik napján az engesztelésnek igen nagy ünnepe legyen és szentnek hivassék és sanyargassátok azon lelkeiteket és mutassatok be az Úrnak égő áldozatot.» «Ez nap legyen engesztelestek és minden bűnötökből megtisztulástok; tiszták legyetek az Úr előtt.» (Mózes III. k. 23. r. 26, 27. és 16. r. 30.) A görögöknél efféle szertartás volt a *καθαρμοί*, a rómaiaknál a *lustratio* (mindakét szó tisztulást jelent), melyet minden ötödik évben a census végeztével tartottak a Marsmezőn az egész nép részvétele mellett. Goethe *Walpurgisnachtjában* a germán nép őskorából is fest egy tisztulás ünnepét. Hogy a magyaroknak voltak-e efféle ünnepeik, azt őseink vallásáról való rendkívül hiányos tudásunkkal el nem dönthetjük. Azt azonban minden kútfő vallja, hogy folyók partján áldozni szoktak istenségeiknek s épen a honfoglalást illetőleg Ungvárnál Anonymus beszél egy nagy ünnepről: «Álmos vezér és előkelői Hungvárba bévonulván, a halhatatlan isteneknek nagy áldozatokat tőnek és négy nap lakomázának. Negyednap pedig Álmos vezér tanácsot tartva és minden övéinek esküjét véve, fiát, Árpádot még életében vezérré és parancsolóvá tevé. És Árpádot hungvári vezérnek és Hungvártól minden vitézeit hungváriaknak nevezték az idegenek nyelvén és azon nevezet mind maig tart egész világon.» (XIII. f.)

Jegyzetek. *886. eszt.* A honfoglalás évéről Kazinczy korában természetesen még kevesebbet tudtak a tudósok, mint ma. Befejezése legvalószínűbben 889—895 közé esik.

A harc nagy istene. Hogy az ős magyaroknak milyen isteneik voltak, arról egyáltalában nincs tudomásunk. Azt azonban bizonyosra vehetjük, más népek analogiájára, hogy hittek valamely főgondviselőben, aki midőn a nép a honfoglaló harcokat megkezdte, hadak istenévé alakúlt át. (V. ö. Csengery A., A magyarok ősvallásáról 109. l.) Költőink általában szerepeltetik a harcok istenét a magyar ősidőkből való elbeszéléseikben s neve Aranyosrákosi Székely Sándor «*Székelyek Erdélyben*» c. költeménye óta *Hadúr*. Ezt használja Vörösmarty «*Zalán futásá*»-ban, Arany «Buda Halálában».

A jósok. Varázslókat, bűbájosokat krónikáink említenek az ősmagyaroknál, haruspex, magus néven, a minthogy a jóslás, kuruzslás tényleg minden kezdetleges népnél szerepel.

Az oltár szűze. Papnőkről is emlékeznek a krónikák. Nevük:

pythonissa. Kazinczy előtt bizonyára a görög Pythia is állott ez alak megalkotásánál. A honfoglalást a krónikás hagyományok szerint is Álmos anyjának Emesének jóslátása előzte meg, «kinek álmában isteni látmány tűnék föl saskeselyű képében, mely mintha alászállva teherbe ejtette volna őt s úgy tetszék előtte, hogy méhéből forrás eredne és ágyékából dicső királyok származnának, de nem a magok földjén sokasodnának.» (Anonymus III.) Álmos innen nyerte aztán nevét. Ezt a mondát helyettesíti Kazinczy a papnő ajkán a méhek regéjével, mely saját alkotása.

A főpap: a táltos. — Hogy őseink általában mint jól szervezett nép, céljaiknak teljes tudatában foglaltak hazát, azt krónikáink egyhangúlag vallják. Vessük össze pl. Anonymusból a pusztaszeri gyűlés rajzát: «És azon a helyen a vezér és nemesei megállapíták az ország minden szokásos törvényeit és minden igazait, miképen szolgáljanak a vezérnek és előkelőinek, vagy miképen tegyenek törvényt minden elkövetett vétek fölött... És azon helyet, hol mindezeket elrendezték vala, a magyarok tulajdon nyelvökön Scerijnek (Pusztaszer Csongrádmegyében) nevezték, mivelhogy ott vették volt szerbe az ország minden dolgát.» (XL.) — A főpap itt adott intései különben némileg a tízparancsolatra emlékeztetnek.

Balambér, Csaraton, Ódön: a hunok három első fejedelme. (L. Pray Annales Hunnorum 67 és köv. l.) Balambér alatt költöztek ki 374-ben Kr. u. ázsiai hazájokból Európába. *Ödön:* eredetileg Uldinus, ezt magyarosította Kazinczy (Uldin: Öldin, Öldön, Ödön, mint urdung: ördög).

Etelye: Etele. (V. ö. Mihál: Mihály, Károl: Károly.) A magyarok krónikáink szerint úgy foglalták el az országot, mint Etele örökét. «Jóllehet az én ősapám, a nagyhatalmas Attila király, bírta vala a földet, — szól Árpád Zalánnak, — mely a Duna s Tisza között a bulgár határszélig terjed, ... a magam igazából csak egy kis részt kérek barmaim miatt t. i. a Souiou vizéig való földet s ezenfölül kérem vezértektől, hogy küldjön nekem a maga emberségéből két kulacs Dunavizet és egy nyaláb füvet Olpar homokjáról, hogy megkisérthessem, ha édesebbek-e Olpar homokjának füvei a scythiai vagyis dentumogeri füveknél s ha a Duna vize jobb-e a Tanais (Don) vizénél.» (Anonymus XIV.) A hagyomány hitelére v. ö. A magyarokhoz 11. j.

Ótöly: Átel, a Volga. «Átel vagy Etel a tatár nyelvekben folyóvizet jelent. A Volgát mint azon táji legnagyobb folyót, per excellentiam Atel vagy Etelnek nevezik.» (Horváth M. Magyarország történelme I. 26. l.) V. ö. Atelköz, Etelköz: a Bug, Dnjeszter, Pruth, Szereth folyók köze.

Árpád, a pálca tied. Krónikáink részletesen elmondják Álmos és Árpád vezérré avatását. Árpádot Ungvárnál választották vezérré annak rendje és módja szerint. (V. ö. a Bev. végét.)

Magyarázat. Kazinczy e költeménye a honfoglalás korából fest képet, úgy amint e kort krónikáink őrzik s amint a század elején, történeti kritika híján, mindenkinek hitében

élt s amint még ma is vallja a néphagyomány. Költészetünk nagy érdekkel fordult ez időtájt a mult felé s midőn a hon elvesztésétől kelle tartani, lelkesedve rajzolták elfoglalását «az unokáknak némán is kiáltva: hát ti el fogjátok-e veszteni e dicsőn szerzett hont? már elvesztettétek, de újra meg kell alapítanotok, nem karddal, hanem hazafiúi erénynyel és kitartással; lelkesüljetek őseitek nagy példáján, pirulva, szenvedve és soha ki nem fáradva; e napok épen oly elhatározók, ha nem is oly dicsők, mint Árpád csatái.» (Gyulai, Vörösmarty életrajza 57. l.) Már Ráday Gedeon készült *Árpádiászt* írni. Csokonai fölhagyott minden egyébbel, hogy «halála napjáig azon a heroica epopœián dolgozhassék, melyet Árpádról akart a maradék számára készíteni.» Horvát István, a történetíró, Horvát Endrét szólítja föl egy Árpádeposz írására. Aranyosrákosi *Székely Sándor* ezek közt előállt *Székelyek Erdélyben* című négyénekes eposzával, melyben a székelyek őstörténetét adja elő, kik a krónikás hagyomány szerint a húnok ideje óta lappangtak Erdély bércei közt s egyesültek beköltöző magyar rokonaikkal. Ez a munka lelkesítette föl Vörösmartyt *Zalán futásának* megirására; ő teremtette meg végre költői alakító tehetségével a magyar ősidők epopœiáját (1825).

Kazinczy egy *kantáte* (kardal) alakjában festi a magyarok honfoglaló szertartását (1823). Ilyeneket írtak *Stesikhoros és Arion* a görög istenek tiszteletére, ilyenben ünnepli *Horatius* Apollót és Diánát az Augustustól rendezett évszázados ünnep (ludi sæculares) alkalmából *Carmen Saeculare* című költeményében; ilyen alakban írja le Goethe *Die erste Walpurgisnachtja* a germánok szertartását, midőn a kereszténység hatásától meg akarták tisztítani ősvallásukat. Kazinczynak ez a költemény szolgált mintájául. Vele egy időben Kis, utána leginkább *Garay* művelte még a kantátét.

A költemény az egybegyült nép fohászszerű kardalával kezdődik, melyben a harc istenének segítségét kérik ellenségeik ellen. Ráfelel a jósok kara, kik a jelek vizsgálata alapján megerősítik a népet hitében, mire az összes kar a teljes hit emelkedettebb hangján ismétli a szózatot. Most az oltár szüzének, a főpapnak s a fegyvernöknek szólamai következ-

nek. Valamennyien a honfoglalás tényét dicsőítik. Az oltár szüze megerősíti Isten nevében, ki látást mutatott számára s megjósolja a harcokat követő munkás béke korszakát; a főpap megtisztítja a népet, hogy feladatának, céljainak szent tudatában lépjen az új földre; a fegyvernök a honfoglalás jogosságát mutatja föl: a magyar nem rablóként jő e hazába, jogos örökét, a maga igazát foglalja el, szabad nép, mint elhagyott földjének folyói és bércei s szabadon választ magának hazát és vezért, tisztelve mások jogát, de érvényesítve a magáét. A megtisztult nép teljes kara zárja be a fenséges jelenetet, ismételve istenbe vetett hitét: a költemény, mint a jól szerkesztett zenemű, visszatért önmagába.

Ime a magyar jogának hangoztatása e földhöz, abban a korban, midőn e jogot kétségbe vonta az idegen hatalom; szabadságának dicsőítése, midőn alkotmányát végveszély fenyegette: a kantáte nemcsak a mult dicső képét festi, a jelennek is tiltakozása az, mintegy előre éreztetve, ha «gátolni fogják szabad menését, kicsap a mederből s ront, pusztít haragja».

A költemény jambusokban és anapæstusokban van írva. Skandálásánál azonban figyelni kell az *elisióra*, a szóvégi magánhangzók latinos összerántására a következő első magánhangzóval, aminek Kazinczy minden költeményében híve maradt.

Mosonyi Mihály 1860-ban meg is zenésítette a *Tisztulás Ünnepét.*

Vajda-Hunyadon.

Szirt! rendíthetetlen, mint karja és keble rakódnak,
Nagy mint ő, nagy mint társai, mint fia nagy!
Hol van urad? hol van Mátyása? hová leve László?
Hol van az egykori fény? hol van az egykori zaj?
«Nincsenek!» így dörmög falaidnak kriptai csende.
Nincsenek? ah!... De mi ez? látom-e nyílni kapud?
Látom; zászlóját már szélnek ereszti Capistrán;
Ime indúl s vezeti győzödelemre hadát.
Szól a tárogató, s a síp, a trombita s a hős
Néma haragjában most maga léptet elő.
Jobbja és balja felől László szökdelteti ménét
S atyjának vészi és osztja parancsolatit...
Szirt, mi vagy, és mi valál egykor! megborzadok. A hív
Érti a szent jelenést, s felriad álmaiból.

Magyarázat. A költemény eszméje erdélyi útja alkalmával kelt Kazinczy lelkében (1816). «A gyönyörű völgyön, — írja Erdélyi leveleiben, — mely Szebentől Hunyadon végig Magyarország felé nyúl, egy más kisded völgy nyílik, közel Dédácshoz, dél felé; s az visz azon helyre, mely nemzetünk előtt örökre szent marad, mert a legtiszteletesb magyarnak birtoka, még pedig ősi birtoka, sőt szülője is volt: Vajda-Hunyadra. — Már tízkor délelőtt Hunyadon valánk. Fellegvárat reménylettem találni itten is, mely aszerint uralkodnék az alantabb táj felett, mint a dévai: s ime ez itt nem elébb tűnt szemembe csodás szögű, csodás fedelű magas falaival, mint midőn már előttem vala a mezőváros ka, minden dísz nélkül, hasonló egy nagyocskább faluhoz, melynek a vár nyugoti szögét foglalta el. Hatalmasabban kele most lelkemben az a gondolat, hogy ahol vagyok, hogy amit látok, ott Hunyadi is volt, azt Hunyadi is látta, magáénak látta; s az nagygyá teve előttem minden tárgyat. A hogyan gyermekes képzeletünk közönségesen nagyobbnak festi, amit csodálgatunk, hogy meglátván végre s a gigászi nagyság közönséges növéssé lohadván, itéletünk a való mértékénél is alábbra sülyed, s a nagy halandó, kit érdemeinek csodáltában Atlásznak gondolánk, kisdeddé sorvad, mint mi vagyunk, földnek egyéb szüleményei: úgy vagynak viszont esetek, hol a jelenés túlhaladja a nagyító képzeletek festéseit, s többet lelünk, mint váránk; — s engem itt ez ére. Elevenebben tünt fel lelkem előtt ama szerencsétlenek emléke, az ő hajdani erejök, nagyságok, midőn most Vajda-Hunyadra beérénk» ... A vár részletes rajza után így sóhajt föl: «Mi volt valaha Hunyad és mi az most! A palota, hol Hunyadinak nagyjai gyűltek valaha össze, mostan só és vaspáhó.* — Nagy és tiszta lelkű férfi, mely kevés örömet érzél vala te, munkás és örök tusakodások közt elélt napjaidban, ha láthattad volna, betekintvén a végzések könyvébe, mi várja hunytod után házádat és házadat!»

Ez a költemény is egy kép a dicső multból. A költő meg-

* 1867-ben a magyar kormány és országgyűlés félmillió forintot szavazott meg a műremek helyreállítására.

látogatja Vajda-Hunyadot, de hiába keresi a régi nagyságot; az egykori zajt és fényt csend és pusztulás váltotta fel, — csak a szirt mered az égnek. A szent érzések, melyek keblét a mult emlékeinek felidéztekor megszállják, egyszerre vízióvá magasúlnak s ő maga előtt látja a várat fénykorában, midőn hős lakói a nándorfehérvári világraszóló diadalt megvívni vonultak ki falai közül. (1456). Összeborzad: újra magához tér. A látomás égi jelenség volt: a multnak szent intése nagy tettekre ösztönözni az elhanyatlott jelent.

A vajdahunyadi várat Petőfi is megénekelte *Vajda-Hunyad* c. versében, Hunyadi dicsőségével magasztalva szabadságharcunk nagy alakját, Bemet.

A költemény verse az epigramma (a hová Kazinczy maga sorozta) rendes versalakja: a *distichon.*

A mi nyelvünk.

1. Isteni bája a szép Hellasnak, római nagyság,
   Francia csín és német erő s heve Hesperiának
   És lengyel lágyság! titeket szép nyelvem irígyel.
   S ti neki semmit nem irigyeltek? Nyelve Homérnak
5. S Virgilnek, ha találtok-e mást Európa határin,
   Mely szent lantotokat ily híven zengve követné?
   Dörg ő s nem csikorog; fut ha kell, mint férfi fut a cél
   Nem tört pályáján: de szaladva, szökelve, sikamva.
   Lángol keble, ajakán mély bánat leble sohajtoz,
10. S mint te, olasz s lengyel, hévvel nyögdelli szerelmét.
    Hull a lánc, közelít az idő s mi közöttetek állunk.

Jegyzetek. 2. *Hesperia:* nyugot (Hesperus: estcsillag). Olasz- és Spanyolországot szokták rajta érteni.

4. *S ti neki semmit nem irigyeltek* ... germanismus vagy latinismus: neiden einem etwas, invidere alicui aliquid. Kazinczynál, ki nyelvünket idegen szépségekkel is gazdagítani akarta, nem ritkaság.

5. *Homér és Virgil:* a legnagyobb görög és latin epikus általában a klasszikus költészet helyett. Való igaz, hogy az európai nyelvek közt a magyar a legalkalmasabb a klasszikus verselésre. A német még valahogy megbirkózik vele, de erős szóhangsúlya nem vetekedhetik a klasszikus nyelvek zenei hangsúlyozásával. A többi nyugoti nyelv meg épen képtelen a görög-latin ritmust utánozni. Nálunk ellenben ekkor már javában fordították a klasszikusokat eredeti mértékben (Baróti Szabó Vergiliust, Virág Benedek Horatiust, Kazinczy maga is különböző

költőket) sőt a klasszikus iskola (l. 77. l. 58. j.) majd kizárólag e ritmust használta. Vörösmarty hexameterei kiállják a versenyt a göröggel.

Magyarázat. Kazinczy e kis költeménye a *Tövisek és Virágok* című epigramma kötetben jelent meg, melyben nyelvújító eljárását védi s a maradiakat ostorozza. Az ő életecélja, mely idegen irodalmak tanulmányozásán ébredt lelkében, nyelvünket művészivé, a különböző hangulatok stilbeli kifejezésére alkalmassá tenni vala. Költeményei, műfordításai ezt a célt szolgálták s mily sikerrel, mutatja a magyar irodalom ez időbeli fellendülése. A becsülettel kezdett munka tudatával örül a célnak: *a magyar irodalmi nyelv európai szinvonalra emelésének.* Azt tette ő az irodalom terén, amit később Széchenyi a politika és a műveltség egész körében. (Működésének bővebb méltatását l. Tompa *K. F. emlékezete* bevezetésében.)

A költemény verse a hexameter, a 4. és 6. sorban némi szabadsággal.

KÖLCSEY FERENC.

1790—1838.

1823

Hymnus a magyar nép zivataros századaiból.

1. Isten áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Balsors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Megbünhődte már e nép
A multat s jövendőt.

2. Őseinket felhozád
Kárpát szent bércére;
Általad nyert szép hazát
Bendeguznak vére;
S merre zúgnak habjai
Tiszának, Dunának,
Árpád hős magzatjai
Felvirágozának.

3. Értünk Kúnság mezein
Ért kalászt lengettél,
Tokaj szőlővesszein
Nektárt csepegtettél.
Zászlónk gyakran plántálád
Vad török sáncára,
S nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszke vára.

4. Hajh, de bűneink miatt
Gyúlt harag kebledben,
S elsújtád villámidat
Dörgő fellegedben:
Most rabló mongol nyilát
Zúgattad felettünk,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

5. Hányszor zengett ajkain
Ozmán vad népének
Vert hadunk csonthalmain
Győzedelmi ének!
Hányszor támadt tenfiad
Szép hazám, kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre!

6. Bújt az üldözött, s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett s nem lelé
Honját a hazában,
Bércre hág és völgybe száll,
Bú s kétség mellette,
Vérözön lábainál,
S lángtenger fölette.

7. Vár állott: most kőhalom;
Kedv s öröm röpkedtek:
Halálhörgés, siralom
Zajlik már helyettek.
S ah, szabadság nem virúl
A holtnak véréből,
Kínzó rabság könnye hull
Árvánk hő szeméből!

8. Szánd meg isten a magyart,
Kit vészek hányának,
Nyújts feléje védő kart
Tengerén kinjának.
Balsors akit régen tép
Hozz rá víg esztendőt,
Megbünhődte már e nép
A múltat s jövendőt!

Jegyzetek. 2. *Kárpát szent bércére:* szentté avatta a honalapítás nagy ténye.

Bendegúz: Etele atyja. Bendegúznak vére: a magyar nemzet. V. ö. 96. l. 11. j.

Tiszának, Dunának: a Tisza mint a legmagyarabb folyó előbb áll, a közszokás ellenére; a vers akármelyiket megtűrné.

3. *Értünk — ért:* testesebb alliteratio, melyben a költemény egyébként is bővelkedik.

Nektár: istenek itala; a régiek édes, illatos, borféle nedűnek képzelték. Párja az ambrózia, az istenek étele; mindkettő halhatatlanságot szerzett.

Plántál: ültet. V. ö. lat. planta, plantare. A magyar nép is ismeri a *palántát;* mégis e kifejezést csak ama latinismusokban bővelkedő kor izlése mentheti. Egyébként germanizmus: die Fahne pflanzen.

Kunság, Tokaj: pars pro toto.

Mátyás bús hada: a fekete sereg. Bús: itt elbúsult, elkeseredett, vad. V. ö. 104. l. 34. j.

4. *Elsujtád villámidat.* A kezdetleges népek nem áhitattal, hanem félelemmel fordulnak istenükhöz. A villám s a mennydörgés hitük szerint isten haragjának kifejezése. Mint kép a klasszikus kor költészetében is sűrűn előfordul.

V. ö. Horatiusnál:

Nil mortalibus ardui est;
Cœlum ipsum petimus stultitia, neque
Per nostrum patimur scelus
Iracunda Jovem ponere fulmina.

(Hor. Carm. I. 3.)

A magyar nép is *isten haragjának* nevezi a villámot:

Hallanám dübörgő hangjait szavának,
Kit ma képzelnétek isten haragjának.

(Toldi, Előhang.)

Az Isten haragja megütött egy hajdút.
(Toldi VII.)

A költemény fölfogása különben a XVI. század világnézetét tükrözi. V. ö. 13. l.

5. *Ozmán* a török nép első hatalmasabb fejedelme a XIII. században; alatta indultak meg a nagy hódító hadjáratok Kis-Ázsiában, hogy nemsokára Európába is átterjedjenek. Róla nevezik a török népet ozmánnak is.

Kebledre: a kép az anyáról van véve. (V. ö. Vörösmarty, Elhagyott anya.)

6. *Nem lelé honját a hazában.* A rokonértelmű szók röviden, találóan fejezik ki így egymással szembeállítva a gondolatot.

7. *Kedv s öröm röpkedtek.* V. ö.

Sive tu mavis, Erycina ridens,
Quam Jocus circumvolat et Cupido.
(Horatius Carm. I. 2.)

Árvánk: a harcokban elestek utódai, a későbbi nemzedék.

Magyarázat. A hazafibánat, mely a század elején költészetünk alaphangulata, Kölcsey lantján szólal meg a legmegindítóbb erővel. A hazafi igaz érzelmével, a bölcs mély belátásával, a vallásos kebel szent fájdalmával gyászolta veszni indult hazáját. A Hymnus 1823-ban kelt, valóban Magyarország legválságosabb idején, a balsorstól tépett nemzet új küzdelmeinek kezdetén. Méltán száll a fohász az égfelé isten áldását könyörögni. E nemzet sokat vétkezett, de hosszú nagy szenvedéseivel lerótta bűneit s méltóvá tette magát isten kegyelmére: nyilatkozik mindjárt kezdetben a költemény alapgondolata s a további versszakokban mintegy ennek bizonyítékául vonul el Magyarország egész története jellemző, nagy vonásaival. A tejjel-mézzel folyó ősháza, a honalapító, honvédő, békében-hadban dicső nép: isten egykori szeretetének tanúsága. Szerette volt Isten e nemzetet: maga játszotta el, maga tette érdemtelenné magát áldásaira. A bekövetkezett szenvedések: az ostorozó isteni kéz csapásai bűnéért dúlták hosszú századokig. A vad mongol hordák, a török pusztító kegyetlensége, zsarnoki uralma nem volt elég, a nemzet meghasonlott önmagában is, magyar a magyarra támadt, lerontva amit az ellen még meghagyott, bújdosók csapatjai, bánat és kétségbeesés töltötték be a rombadőlt hazát. Elveszett e küzdelmekben minden,

szomorú, szegény, rab nemzet lett a magyar. A fölidézett bűnök súlya alatt, a szenvedések átérzésétől könnyes szemmel fordul a költő újra az egek hatalmas urához s nem áldást, szánalmat alig mer már esdeni veszendő nemzetének.

A költemény úgy van szerkesztve, mintha az elmult századok szenvedéseit festené s valóban mintha a régi korok önvádja ihletné, de a nemzet, melyet a cenzúra szigora fogékonnyá tett a költők rejtett célzásainak kitalálására, megérezte benne a jelen viszonyok rajzát s a gyönyörűen alkotott, mély érzelmével oly igaz költemény rövid idő alatt nemzeti éneke lett a magyarnak. Mint bizonyos kor és költői egyéniség terméke, kétségen kívül magán viseli ugyan keletkezése viszonyainak jellemét, de a hitnek fensége s a hazának ama mély szeretete, mely hangjain elömlik, közös minden nemesen dobogó kebellel s az a méla bánat, mely a nemzet sorsa fölött borong, jobb napjaiban is sajátja a sokat szenvedett magyarnak. A Hymnus *Erkel Ferenc* magasztos zenéjének megrendítő, hatalmas akkordjaival közös örök kincse lesz a nemzetnek, míg fiait egy gondolat, egy érzelem lelkesíti e hon határai között.

Irodalmunkban akkortájt a klasszikus versnemek kezdenek már tért veszteni. Kölcsey, Vörösmarty első költeményeiket még a klasszikus iskola formáiba öntik ugyan, de mindinkább meghonosodnak épen az ő működésük folytán a nyugoti versalakok: a *rimes* jambusok, trochæusok, anapæstusok és dactylusok. A Hymnus strófái negyedfeles és hármas trochæusokból alakulnak.

Zrinyi dala.

1. Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemben csorga szent földére,
Mely nevével hév szerelmet gyújt;
S messze képét bújdosó magzatja
Még Kalypso keblén is siratja,
S kart feléje búsan vágyva nyújt?
2. Itt van a hon, ah nem mint a régi:
Pusztaságban nyúlnak el vidéki,
Többé nem győzelmek honja már;

Elhamvadt a magzat hő szerelme,
Nincs magasra vívó szenvedelme,
Jégkebelben fásúlt szívet zár.

3. Hol van a bérc és a vár fölette,
Szondi melynek sáncait védlette,
Tékozolva híven életét;
Honnan a hír felszáll s arculatja
Lángsugárit távol ragyogtatja,
S fényt a késő századokra vét?

4. Itt van a bérc s omladék fölette,
Mely a hőst és hírét eltemette,
Bús feledség hamván s néma hant;
Völgybe űl a gyáva kor, s határa
Szűk köréből őse saslakára
Szédeleg ha néha felpillant.

5. És hol a nép, mely pályát izzadni
S izzadás közt hősi bért aratni
Ősz atyáknak nyomdokin tanúlt;
S szenvedett bár, s bajról bajra hága,
Hervadatlan volt szép ifjusága,
A jelenben mult s jövő virúlt? —

6. Vándor állj meg, korcs volt anyja vére,
Más faj állott a kihúnyt helyére,
Gyenge fővel, romlott, szívtelen;
A dicső nép, mely tanúlt izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni,
Névben él csak, többé nincs jelen.

Bevezetés. Nem a szigetvári hős, gróf Zrinyi Miklós, hanem hasonnevű dédunokája, a *költő Zrinyi* (1616—1664) értendő, ki azonban kardforgatásban sem igen engedett híres ősének, mint államférfiú pedig politikai irataiban — legnevezetesebb *A török áfium ellen való orvosságról* szóló — oly magas szempontokból fogta fel hazánk állapotát, mint Széchenyiig senki sem. A mély hazafi bánatot, mely művein elömlik, majd harag váltja fel, mellyel a jelen elkorcsosult nemzedékét ostorozza, majd remény, mellyel bajainkat, ha még idején helyes útra térünk, orvosolhatni hiszi. Nagy katonai képzettségével biztosan meg is jelöli a módot, mellyel szervezkednünk kell, hogy az ez időben már gyengülő töröknek sikerrel ellenállhassunk. Összetartás és a saját erőnkbe vetett hit a jelszavai. Eposzában, a Zrinyiászban, a szigetvári hőst énekli meg, de voltakép ez is ugyanazon célt szol-

gálja, melyért a hős s a politikus küzdött, midőn a nagy erények győzelmét hirdeti, s az ótestamentomi eszmével: isten bűneiért bünteti a magyart, az újtestamentomit állítja szembe, hogy Zrinyi erényeivel megváltotta nemzetét. Kölcsey tehát első sorban a régi kor költőjének adja ajkára e dalt, másrészt a hazafinak, ki nemzetét hibáiban is szerette s mélyen elborult hanyatlásán. Költőink figyelme különben is élénken fordult e korban Zrinyi felé. Eposzát, mely a hanyatlás ideje alatt feledésbe ment, Kazinczy ismét mint a legkitünőbb magyar eposzt hozta napvilágra; Kónyi, Ráday már előzőleg modern alakba öltöztetésével foglalkoztak. A szigetvári hősről pedig épen ekkoriban írt drámát egy német költő, Körner, ezt Szemere Pál fordította magyarra s épen Kölcsey birálta meg terjedelmesen.

Jegyzetek: 1. *Kalypso keblén:* Ogygia szigetének nymphája, ki a hazautazó Odysseust visszatartotta. Homeros így festi a honvágyó hőst:

> Nympha Kalypso pedig, miután híréül esének
> Zeus akaratjai, felkeresé nagyságos Odysseust.
> A tengerparton lelt rája, hol árva szeméből
> A könnyek sohasem szikkadtak már ki, honába
> Vágyván vágyónak s a tündért nem szeretőnek.
> Ő ugyan éjenként akaratlanul ottben az ékes
> Barlangban hált a szívélyesen azt akaróval;
> Napszaka ellenben sziklák- és partokon ülvén,
> Könnyek, evődések, sohajok közt töltve világát
> Harmatozó szemit a sivatag tengerre feszíté.
>
> (V. én. Szabó István ford.)

2. *Fölette:* Kölcsey föletté-t írt, mai izlésünknek szokatlan. *Szondi.* Drégel ostroma 1552-ben volt. A magyar költészet Szondival még többet foglalkozott, mint Zrinyivel. V. ö. Arany, Czuczor, Erdélyi és Csengeri költeményeit.
Tékozolva híven életét. Horatiusi hely. V. ö.

> Regulum et Scauros animæque magnæ
> Prodigum Paullum superante Pœno
> Gratus insigni referam Camena
> Fabriciumque. (Hor. Carm. I. 12.)

Berzsenyi is használja:

> Rakj zöld borostyánt kalpagodra,
> Vagy nemesen pazarold el élted.
>
> (A felkölt nemességhez 1805.)

A *hír* fényes égi testhez van hasonlítva.

5. *Pályát izzadni:* sudare metam; antik versenyekből vett kép. V. ö.

Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit...
(Hor. De Arte poëtica.)

Berzsenyinél:

...Úgy éltem, hogy életemet
Végezni ne fájlalnám;
Megcsókolgattam rózsáját
Megizzadtam vas pályáját.
(Életphilosophia.)

6. *Vándor állj meg.* A sír fölött elmélkedő vándor a régiek költészetének gyakori közhelye. Legszebb Simonides verse Leonidas s a 300 spartai sírján Thermopylaiban:

Vándor! vidd hirűl ezt a lakedaimoni népnek:
Itt pihenünk, híven tevén parancsolatát.

Magyarázat. Kölcsey 1830-ban írta e költeményt. A hazafiúi bánat, mely a Hymnusban oly megtörve esd isten áldásáért, itt egész rideg valójában megjelenik. A hazáját oly bölcsen szerető Zrinyi, a kardnak és lantnak egyaránt hőse, végigtekinti hona sorsát, de kérdéseire, melyek a mult nagyságát keresik, csak a sivár jelen ad bús feleletet. Azonban az idegen név alatt maga a hazafi Kölcsey rejlik. A dicső mult képeit tanulmányozva, ő keresi népe egykori erényeinek nyomait a jelenben, s talál nagy hősök, honszeretet és dicsőség, munka és kitartás helyett sivár, elpuhult ivadékot. Valóban a nemzet, melynek szivében a földért, hol atyáink vére folyt, nem él szeretet, mely eszmékért lelkesedni elfelejtett, mely jeleseit meg nem tiszteli, nagy, a jövő korokra kiható tettekre képtelen s nem érdekli a babér, mely a dicsők fejét ékesíti: korcs, elvénhedt, haldokló nemzet, csak multja van, jövője nincs. A kérdés és felelet, a mult és jelen, a dicsőség és hanyatlás folytonos váltakozása drámai elevenséget visz a méla búba, mely a hajdan képei felett borong s annak nagyságától izgatva egyre hevülő, korholó fájdalommal fordul az elfajult jelen felé.

Verse a trochæus.

Huszt.

Bús düledékeiden, Husztnak romvára, megállék;
Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.
Szél kele most, mint sír szele kél, s a csarnok elontott
Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém.
És mond: Honfi! mit ér epedő kebel e romok orrán?
Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövendővel komolyan vess össze jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül.

Jegyzetek. Huszt, város Máramarosmegye huszti járásában. A város közelében egy sziklán emelkedett a kuruczok vára, utolsó birtokuk; itt folytak a békealkudozások is, mikor Rákóczi már útban volt Lengyelország felé.

Magyarázat. Ime a dicső mult éjféli sírnak tűnik föl a nemzet előtt, melynek szellemei kisérteni visszajárnak. A rombadőlt várért nem kár, lejárta virágzó idejét: a tettekre gyúlt nemzet új épületet akar alkotni a mult romjain.

Széchenyi föllépése Kölcsey bánatát is földerítette — egy-egy pillanatra, s a nemzet valóban megkezdendő volt már a tevékenység korszakát.

Verse: az epigramm rendes versalakja.

V.

MAGYARORSZÁG ÚJJÁSZÜLETÉSÉNEK S A SZABADSÁGHARCNAK KORÁBÓL.

1825—1849.

Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?
Századok űltenek el s te alattok mélyen enyésző
Fénnyel jársz egyedűl. Rajtad sürü fellegek és a
Bús feledékenység koszorútlan alakja lebegnek.
Hol vagyon, aki merész ajakát hadi dalnak eresztvén,
A riadó vak mélységet fölverje szavával,
S késő százak után méltán láttassa vezérlő
Párducos Árpádot s hadrontó népe hatalmát?
Hol vagyon? Ah ezeren némán fordulnak el: álom
Öldösi szíveiket s velök alszik az ősi dicsőség.
A tehetetlen kor jött el, puhaságra serényebb
Gyermekek álltak elő az erősebb, jámbor apáktól . . .

Így énekel a régi dicsőség koszorúsa, Vörösmarty. Szava fájdalomtól reszket, de a mult fényes ködén keresztül a jelen fölemelkedésének útját keresi.

E korban lépett a küzdelem terére *gróf Széchenyi István*. Széchenyi Ferencnek, a Nemzeti Múzeum alapítójának fia, ama nagyszerű szándékkal, hogy romlásnak indult nemzetét, ha még lehet, felsegíti. Az újuló irodalom, az ébredező nemzeti tudat, a fejlődő közérdeklődés s a jelennel való elégedetlenség: ez az, amit a nemzetben talált; lángoló honszeretet s egyetemes világműveltség, amit az atyai házból s külföldi útjaiból magával hozott. A célt, mely lelke előtt állott, ő maga így fejezte ki:

«A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni Európában, egyedüli heterogen sarjadék, ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságit; sajátságit egy törzsökfajnak, mely jóllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit s fel-felbőszüléseiben, mint isten ostora, mindenütt vérrel

járt — bizonyosan annyi különöst s erejénél fogva bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja. Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtelen minőségében kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni: — ez a feladat.» (A Kelet népe, 16. l.)

Nemzeti életünknek azt az oldalát ragadta meg első fellépésével, mely felé leginkább odafordult a nemzet figyelme s mely legtöbb életrevalóságnak adta jelét: *az irodalmat,* midőn az 1825-iki országgyűlésen 60,000 frtos alapítványával megalkotta a Magyar Tudományos Akadémiát.

A mult iránti lelkesedést s a jelennel való elégedetlenséget, mely eladdig csak az ősi alkotmány magasztalásában s a sérelmi politika terén nyilvánult, vitték helyes útra gyors egymásutánban megjelenő művei: a *Hitel* (1830), *Világ* (1830) és *Stádium* (1832). E könyveiben nemzete mestereként szól s az atya szerető hangján, a honfi mély érzelmével, a világlátás tapasztalatával vezeti a bajokból való kibontakozás útjára. Főeszméje mindenütt *a nemzetiség,* melynek míg egyrészt az emberi szív legmélyén rejlő gyökereit ápolja, s erkölcsi jelentőségét hirdeti, másrészt államalkotó erejét hangoztatja egész nagyságában. «Sokan azt gondolják, Magyarország — *volt,* én azt szeretem hinni — *lesz!*» Kiáltja a csüggedőknek s kitűzi a jövendő célt: *Magyarországot rendi államból modern nemzeti állammá emelni.*

A mint új volt a cél, újak voltak az eszközök is, melyeket Széchenyi elérésükre használt. A közjogi kérdések ugaráról átvitte a nemzeti feladatokat a *közművelődés* termőföldjére. Csak gazdag és művelt ország lehet szabad, hirdette; a vagyonosság és a közértelmesség jobban biztosítja a szabadságot harcok és szerződéseknél. Még a sajátlag politikai feladatot: a rendi alkotmány átalakítását is közgazdasági és közművelődési eszközökkel igyekezik megoldani, midőn a nemesség előtt azt bizonyítja, hogy a jobbágyság felszabadítása neki magának anyagi és szellemi érdeke. A jobbágyság kelletlen robotmunkája az oka szegénységének, ez meg ismét műveletlenségének, mert a haladás eszközeit nincs módjában megszereznie.

Maga rögtön meg is kezdte korszakalkotó működését a közműveltség minden ágában. Első tette: az akadémia megalapítása is már ennek szolgált. A szabad polgárt többé nem a születés egyesíti rendekbe, hanem az érdekek közössége gyűjti társulatokba, egyesületekbe. Így alkotja meg részvénytársaságok útján a *nemzeti kaszinót* s a

lótenyésztő társulatot (lóversenyek), majd a *gazdasági egyesületet*, az *iparegyletet* (mely Kossuth föllépésével *Védegyletté* nőtt s jelentékenyen hatott a hazai ipar előmozdítására), így hozza létre a *lánchidat*, a *városligetet*. Az ő érdeme a *Dunagőzhajózási társaság* s *folyóink szabályozása*, főként a Tiszáé, ami rengeteg területet nyert meg a magyarság színe-javának.

A művelődés központjává *Pestet* tette. Legyen ez Magyarország igazi fővárosa, vagyoni és szellemi központja: a politika és irodalom harctere, az arisztokrácia tartózkodási helye, a vidék követendő példája.

Széchenyi reformjai megelevenítették Magyarország zsibbadt közéletét. Csakhamar részére állt az irodalom, mely egymásután szülte meg nagyságait. *Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Bajza, Garay, Petőfi* remekműveit a Széchenyi nyomán támadt közhangulat ihlette. Részére állt a politika is, s megalakult a *liberális* vagy *reformpárt*, élén báró *Wesselényi Miklós, Kölcsey Ferenc* és *Deák Ferenccel*, s 1832-ben már heves harcokat vívott a *konzervativekkel*, kik a régi állapotok föntartását óhajtották.

De e politikai küzdelmekben kiragadta Széchenyi kezéből a zászlót (1841): *Kossuth Lajos*, az egyszerű köznemes, immár az új Magyarország nemzedéke. Míg Széchenyi a közművelődésre helyezte a súlyt, Kossuth újra felvetette a Széchenyi által háttérbe szorított közjogi kérdéseket. Mindig népszerűbbek voltak ezek a politikai küzdelmekben nevelkedett középnemességnél s Széchenyi csakhamar arisztokrata politikusnak tünt föl. Kossuth jobban ismerte sorsosainak gondolkozása módját s szónoklatának erejével jobban is tudott hatni reájuk. Igy történt, hogy bár Kossuth programmja teljesen a régi sérelmi politikából s a Széchenyi eszméiből telt ki, a nemzet csakhamar őt ismerte el vezérének. Széchenyi a magyart gazdagság és műveltség útján akarta szabaddá tenni, Kossuth függetlenségétől várta boldogulását. Hiába jósolta meg Széchenyi a forradalmi törekvések bukását *(Kelet Népe* 1841), a nemzet, melyet a nagy politikával való foglalkozás másfélszázados hiánya megfosztott a tényezők mérlegelésének belátásától, föltartóztathatatlanul hitt az eszmék mindenhatóságában. Széchenyi eszméit Kossuth jnttatta diadalra, de ugyanakkor egyszersmind bukásba is.

Mert Ausztria nem jó szemmel nézte Magyarország fölvirágzását. Ime az ország, melyet már megöltnek hitt, felébred s ellenszegül birodalmi terveinek. Irigy szemmel nézték a többi nemzetiségek is a magyar faj kiemelkedését. Azért az osztrák kormány minden kitelhető módon gátolta a reformokat. A nemzet végre fölizgatott tevékenységében folyton ellenállásra találván, a forradalom utjára lépett s

1848 március 15-én kivívta a *sajtószabadságot.* Ausztria nem mert határozottan föllépni, sőt engedni látszott. Így alakult meg április 7-én gr. Batthyányi Lajos elnöklete alatt az *első magyar felelős miniszterium.* (Tagjai voltak: gr. Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, br. Eötvös József, Szemere Bertalan, Klauzál Gábor, Mészáros Lázár és hg. Eszterházy Pál.) Egyszersmind a népképviselet, a közteherviselés, az ősiség eltörlése, a vallások egyenjogúsága és a szabad sajtó elvének kimondásával megszüntek az összes középkori jogviszonyok. A pénz- és hadügy önállósítása által Magyarország csupán personalis unióba jutott Ausztriával. Az elmaradt ország ismét európai szinvonalra emelkedett, vér nélkül, vezetőinek nagy lelke, kiváltságosainak józansága által.

Ausztria azonban ezalatt felkészült vesztett hatalmának visszaszerzésére. Először a nemzetiségeket bujtotta föl ellenünk, aztán maga is élükre állt. A magyar szabadságharc általánossá lett a monarchia többi része ellenében. A nemzeti lelkesedés oly sereget teremtett, mely 1849 elején az egész vonalon győzelmet aratott s a debreceni országgyülés a Habsburg-családot trónvesztettnek nyilvánította. Ausztria ekkor orosz segítséggel rontott hazánkra s a nemzet dicsőséges harcok után a túlerőtől végre elnyomva, *Világos*-nál (1849 augusztus 13.) letette kezéből a fegyvert. Elveszett minden.

KISFALUDY KÁROLY.

1788—1830.

Mohács.

Hősvértől pirosúlt gyásztér! sóhajtva köszöntlek,
Nemzeti nagylétünk nagy temetője Mohács!
Hollószárnyaival lebegett a zordon enyészet,
S pusztító erejét rád viharozta dühe,
S vad diadalma jelét robogó villámival itten
Honni vitéz seregink holttetemikre sütè.
Tomori! büszke vezér! mért hagytad el érseki széked?
Nem halt volna hazánk dísze, virága veled.
Harc tüze lángítá bizton viadalra kikelted',
S érted mennyi dicsők estenek áldozatúl!
Szűk vala egy ország! be kicsiny most néma lakásod;
Tárogatód megszűnt, rozsda emészti vasad.

Nyúgodj'! rajtad üzé dölyfét a csalfa szerencse:
A békítő sír enyhe takarja porod.
Hány fiatal szívet, tele sok szép földi reménnyel
Sujtja le kegytelen itt a riadó csatavész!
Élte kies tavaszán kora sírt hány ifju talála,
Kit nem rég az öröm lágy öle ringata még!
Dísztelen itt fekszik, deli termete összerutítva,
Száguldó paripák' vasszegü körmök alatt;
Szöghaja fürteivel nem játszik kedvese többé,
Vér- s tapadó portól elmerevedtek azok.
Hasztalan áll az uton váró hive fris koszorúval,
Nem jön-e bajnoka még, félve reménylve vigyáz:
Hogyha levél zördül, őt sejteti véle szerelme,
Néz, piheg, arca tüzel, s keble feszülve haboz.
Ah! de hiába tekint a távol lenge ködébe:
Elmarad a kedvelt, s érzete búnak ered.
Végre megérti Mohács veszedelmét; gyönge virágként
Hervad el a szép szűz néma keserve között.
Sírja felett enyeleg suttogva az alkonyi szellő,
S a hűség csendes angyala őrzi porát.
Mennyi nemes bajnok, méltó sok századot élni,
Fénytelen itt szúnyad s kő se mutatja helyét!
Ősi szabadságért harcolt bár férfikarokkal,
Rendzavaró hévvel vérbe' füresztve vasát,
Ámde hol ollyan erős, kit meg nem dönt sok ezer kar?
Testhalmok közepett küzd, noha élte szakad.
Sínli szokott terhét tűzménje, nyikogva kapar, vág,
Rugdal, rázza fejét, hosszu sörénye lobog,
Elszáguld, haza tér, s így hírli vitéz ura húnytát,
Kit repedő szívvel hölgye zokogva sirat;
Mig sürü könnye apad, s ő is hű férje után hal,
S a kiürült háznak csak döledéke marad.
A tölgy, mely zivatar közt annyiszor álla kevélyen,
Dőltében viruló ágait így temeti.
Hány bajnok hala így, de csak a boldog leli bérét,
A meggyőzöttnek csillaga véle tünik.
Így hamvadtak el ők alacsony mohlepte gödörben;
S a feledékenység éje borítja nevök.
Hantra dül a pásztor s fütyörészve legelteti nyáját,
És nem tudja kinek hős pora nyugszik alatt;
Titkon mégis eped, szomorú dalt zengedez ajka:
A hős árnyékok csendesen íhletik őt.
A csatasíkon mély borulattal ballag az útas,
Elgondolva minő kétes az emberi sors;
Néz és elkomorúl, s lesütött szemmel halad ismét,
Felpattant sebeit belseje érzi maga.

Ott, hol az esti sugár gőzfátyolt úsztat az éren,
Mintha födözgetné, hogy ne tekintse szemünk:
Ott vergőde Lajos, rettentő sorsu királyunk,
Sűlyedező lova érchímzetű terhe alatt.
Hasztalanúl terjeszti kezét, nincs, nincs ki segítse!
Bajnoki elhulltak, nincs ki feloldja szegényt!
Tátogat a mélység, aranyos páncélja fakó lesz,
S összezuzott testét hab fedi s barna iszap.
Ekként halni kinos! s kegyalak, neked életed így tünt!
Veszteden a magyar ég napja sokára leszállt.
Ifju valál, örvényt nem sejtvén szörnyen adózál;
Szendergő porodat béke lebegje körűl!
Hajh s ezt visszavonás okozá mind, s durva irígység:
Egységünk törten törve, hanyatla erőnk.
A sorvasztó lánc így készüle árva hazánkra:
Nem! nem az ellenség, ön fia vágta sebét.
Gyászemlékü vidék! mi sok inség kútfeje lettél:
Párolgó mezeid bánatos oszlopa ez.
Naggyá lett Szolimán gőgét Buda ormai nyögték,
S kénye vadon dúltán annyi viszályra jutánk.
Hány szűz fonnyada el zsarlónk buja karjain ekkor,
S a Duna szőke vizén hány rabok úsztak alá!
Birtok nem vala már, idegen lett a magyar otthon;
Félhold kérkede szét városi tornyairól . . .
El! ti komoly képek! ti sötétség rajzati, félre!
Új nap fényle reánk annyi veszélyek után.
Él magyar, áll Buda még! a mult csak példa legyen most,
S égve honért bizton nézzen előre szemünk.
És te virúlj, gyásztér! a béke malasztos ölében:
Nemzeti nagylétünk hajdani sírja Mohács.

Jegyzetek. 3. *Hollószárnyaival lebegett a zordon enyészet.* Az enyészet viharhoz van hasonlítva, diadalmának jele: az elesettek tetemei. A kép különben meglehetősen zavaros, mit növel még a «hollószárnyak» említése. A holló mint a halál madara szokott megjelenni a harcok előtt, megérezve a zsákmányt. V. ö. 11. l. 7. j. Arany János «Keveházá»-ban szintén a ragadozómadarak érkeztével jelzi a harc közeledését:

Mért víjjog a saskeselyű?
Mért szállong a turul s ölyű?
Hadintéző, baljós madár,
Széles Dunának partinál?
Azér' víjjog a keselyű,
Azér' szállong turul s ölyű,
Mert holnap ilyenkor, halott,
Százezrivel fog veszni ott.

V. ö. még Petőfi «A puszta télen»:

S csak félig mutatják (a ködök)
A betyár alakját,
Kit éji szállásra prüsszögve visz a ló...
Háta mögött farkas, feje fölött holló.

5. *Robogó villámival.* Némely kiadásban: *ropogó.*

6. *Honni:* régi költőinknél sokszor. V. ö. otthonn.

Seregink holttetemik. Kisfaludynál gyakran így. V. ö. 11. l. 5. j.

7. *Tomori Pál,* kalocsai érsek, mint a veszélyeztetett rész bandériumának feje vonult ki. «Mennyiben terheli a csatavesztésért a felelősség súlya Tomorit? oly kérdés, melyre könnyen megadhatni a választ», mond *Fraknói* Tomori jellemrajzában. «Kötelessége lett volna minden erejével odahatni, hogy a királyt és a sereget az ütközet elfogadásától visszatartsa, vagy legalább elhalasztására bírja. A meseszerű hírek, melyek a magyar táborban a könnyű győzelem hiú reményét felkeltették, a nemesség fenyegető magatartása, az a körülmény, hogy az ő ellenzése valószínűleg eredménytelen maradt volna: nem menthetik ki teljesen. Szerencsétlensége vala, hogy saját akarata ellenére, a viszonyok hatalma oly állásra helyezé, amelynek nehézségeit talán más sem, de ő kevésbbé mint sok más, volt képes leküzdeni. Kiváló tulajdonai, lelkesedése és önfeláldozó buzgalma dacára nem volt a rendkívüli idők embere.» Az újabb történetírás mentegeti Tomorit, mert jórészt kedve ellen, a király határozott kívánságára fogadta el a vezérséget.

9. *Lángít:* hevít, tüzel, nyelvujítási szó. V. ö. aufflammen, entflammen.

12. *Tárogató:* általában mint régi magyar hangszer, mert csak a törökökkel került hozzánk (töröksíp).

17. *Hány ifjú.* Köztük a Nagy Lajos alapította pécsi egyetem 200 tanulója.

21. *Szöghaj:* barna haj. «Kékszemű, de szöghajú.» (Arany, A gyermek és szivárvány.)

22. *Haboz:* hullámzik.

37. *Ámde hol ollyan erős...* A spondeusok s a cæsurák hiánya meglassítja, nehezíti a vers folyását mintegy a döntés súlyát jelezve.

32. *Tűzmén:* Nyelvujításkorabeli összetétel, milyeneket jobbára német mintára honosítottak meg íróink. Ide tartozik a jobbhangzású: *hősvér, hőspor, hősárnyék, gyásztér* meg a *kegyalak* is.

42. *Hölgy:* a nyelvujítás a *kedves* vagy *hitves* fogalmában használja.

52. *Alatt:* eredetibb e h. alant, mely a *lent* analogiájára jött létre.

70. *Szendergő porodat...* V. ö. a különböző formát, melylyel a költő az elvonuló alakokat búcsúztatja.

83. *Sötétség rajzati:* fajzati. V. ö. rajzik, raj.

Magyarázat. A mult fényes történetei közt, melyek epikus költőinket ezidétt (1824) lelkesítették, Kisfaludy nemzeti

történelmünk leggyászosabb mozzanatát ragadja meg. A magasztalt multnak egy sötét lapját tárja a nemzet elé s jobbrafordult jelenével igér neki szebb jövőt. A meginduló nemzeti mozgalmak reményt élesztettek a szivekben, a tétlenséget lelkes munka váltotta föl s a multon még fájó tekintettel merengőnek bátran kiáltja oda a költő, hogy emelje szemét a jövő felé, abban kel új napja. Ez az első eleven hangja lyránkban a reménynek.

A költő sóhajtva köszönti a mohácsi harcmezőt s a nagy nemzeti gyászeseten elborulva egymásután ébrednek lelkében a tragédia egyes mozzanatai. Leírja a harcot elejétől végig: a büszke kivonulástól az ország fővárosának földúlásáig, de nem beszéli el az eseményeket, hanem az egyes kiemelkedőbb, érzelemre és képzeletre ható jeleneteket ragadja meg és színezi ki. A heves, nagyravágyó vezér, ki oly keserűn lakolt elbizakodottságáért, az élettől duzzadó ifjú, kit tavaszán oly kegyetlenül sujtott le a halál, buvában elhervadt ifjú menyasszonya, a hőshalált halt férfi s gyászos özvegye sorban megjelennek előtte. Képzelete mindenütt szinte kedvtelve borong a bús jeleneteken. Az elveszett ifjú élete örömei, elrutított deli termete, vértől csapzott szöghaja, a lány, ki a fiatal szerelem gyöngédségével várta jöttét s néma keservében utána halt; a nemes bajnok sorsa, ki eszméiért hősen ontotta vérét, élteszakadtáig küzdött a túlerővel s most még nevét is felejtés takarja; a hű paripa, az értelmes állat, ki a csapást maga is átérezve rohan vissza a jólismert úton, elhagyatottságával hirdetve ura elestét, a hű özvegy, ki zokogó búban éli napjait, elsorvad s követi férjét a halálba és csak a kiürült ház romjai hirdetik az egykor benne virágzó életet: mindebben a bánat őszinte hangja rezeg, de a szemlélődés részletességével, mely higgadtságában kerüli az indulatot s megnyugvást keres. A halottak porát immár béke fedi s az értök hulló könny nem éget, csupán ragyog. A mult képeit egy pillanatra a jelenéi szakítják meg, de a hantra dülő pásztort s a ballagó utast a mult bánatán keresztül tekinti a költő, annyira elfoglalják érzelmei. Majd tovább halad a mezőn, mely a nagy gyászt hirdeti s föltünik előtte a patak, hol a boldogtalan király

oly méltatlan véget ért: általa egy pártoskodástól dúlt ország maradt magára. A visszavonás, a pogánypusztítás rajzai egyre jobban felizgatják s a merengés, mely a multak rajzát keresé, egyszer csak a jelen küzdelmeiben hevülő indulattá emelkedett. Mintegy erőszakosan eldobja magától a mult lehangoló képeit s a jelen és jövő fényére mutat. Az Él magyar, áll Buda még! lelkes szálló igéjét nemsokára felváltotta a Széchenyié: Magyarország nem volt, hanem lesz.

Verse: a distichon, az antik elégiák verse, mely kerekded szerkezetével s izgatott lágyságával oly alkalmas lyrai hangulatok kifejezésére is.

Rákosi szántó dala.

1. Miről apám nagy busan szólt,
   Hogy itt hajdan szebb élet volt,
   Érzi szivem s felsohajtok.
   Amint Rákos térén szántok.
2. Hol Mátyás, az igazságos?
   Te láttad őt boldog Rákos!
   Tán itt nyargalt hajdanában,
   Hol én szántok mostanában.
3. Mondják, itten vitéz urak
   Összegyűltek, tanakodtak;
   S ha csatára trombitáltak,
   Mint a sasok víni szálltak.
4. Eltűntek ők: Rákos te állsz,
   Meződön hány embert táplálsz,
   Hej de magyart alig látok,
   S nehéz szívvel tovább szántok.
5. Pest-Budárul sok nép kijár,
   S alig érti nyelvünket már.
   Hej! ma-holnap a magyar szó
   Ritka mint a fejér holló.
6. Hűs szél támad onnan felül,
   Zúgó szárnyán sötét köd ül;
   Tán a por is e szép mezőn
   Nemes szívek hamvából jön.
7. Barna leány a falubul!
   Hej ne igyál a Rákosbul!
   Magyar csonton foly a vize,
   Könnyektül sós annak ize.
8. Rákos! Rákos! hová lettél?
   Szép hiredből de kiestél!
   Fáj szivem, fáj, ha ezt látom,
   S hazám földét sírva szántom.

Jegyzetek. 1. *Rákos:* a Budapest közelében elterülő mező és község. 1526 előtt az országgyűléseket itt tartották szabad ég alatt. A régi országgyűlés ugyanis egyszersmind táborba gyűlés volt: a nemesek banderiumaikkal jelentek meg s ha a határozat harcra szólt, rögtön indúltak a csatatérre.

5. *Alig érti nyelvünket már.* Budapest lakossága legnagyobbrészt bevándorolt német polgárokból telt ki. Azon mozgalmak, melyek az ország műveltségi központjává tételére irányultak, egyszersmind magyarosodását is célozták. E század elején még egészen német volt. «A kereskedésekben, kávéházakban, vendéglőkben, szinházban és egyéb mulatóhelyeken, valamint a családi tűzhelyek körül, — írja egy akkori német iró, Schams — oly általános a német nyelv használata, hogy inkább Németország

valamely városában képzelhette magát az idegen, mint Magyarország földjén.» A szerb kereskedők, a tót napszámosok szintén a maguk nyelvén beszéltek, a törvénykezés, felsőbb oktatás nyelve pedig a latin lévén, a tanultabb osztály ezen társalgott, úgy hogy a magyart a csekélyszámú nemességen kívül csak az a lelkes kis kör beszélte, mely annak ápolására is legtöbbet tett az irodalomban. (Badics, Fáy életrajza 217. l.)

Magyarázat. A Rákosi Szántó 1828-ban kelt. Még Széchenyi fellépte után is, midőn a nemzet hite jövőjében mindinkább felébredt, számos költészetünkben a mult nagyságát a jelen alacsonyságával szembeállító, borongó költemény. A révbe jutó még sokáig nem hisz megmenekülésében. Az ország fővárosában élő Kisfaludy előtt, ki oly sokat búvárkodott a magyar történetekben, gyakran felmerült e vidék egykori nagy jelentősége, dicsősége s lelke elborult megváltozott jelenén. Érzelmeit egy rákosi szántóvető ajkára adja s annak dalában önti ki. A nemesi alkotmány ellen irányuló mozgalmak ez időben mindinkább a nép alsóbb osztályai felé terelték a közfigyelmet, a nép egyszerre jutott jelentőségre a politikában s az irodalomban, s íróink már kezdték kutatni ama kincseket, melyeket a megvetett kunyhók költészete rejteget. Kisfaludy írt a népdalok nyomán először műdalokat, megnemesítve művészetével a népi formákat.

Rákos szántója a török alatt szántás közben sóhajtva gondol a mult azon történeteire, melyekről a néphagyomány is regél: a nemesi országgyűlésre, Mátyás igazságos uralmára s a járókelő népről eszébe jut az ország mostani fővárosa, amely oly nagy és szép, de — idegen. A föltámadt szél, a közelgő felhő, a mező pora mind bús érzelmeibe olvadnak, fájó szívvel látja a kútra járó barna leányt, ki közönyösen meríti meg korsaját a szentelt habokból és sírva szántja tovább az édes hazai földet.

Világos, hogy a költemény nem a mohácsi vész utáni kort akarja voltakép rajzolni, hanem a költő korát s a Pest-Budán lakó sok nép közt a német szó miatt ritka a magyar és nem a törökért. Kölcsey hasonlóképen a mult időkbe helyezte Hymnusát, hogy a jelen politikai viszonyaival minden összeütközésnek elejét vegye.

128, 146.

Rákost Kölcsey is két szép költeményben énekelte meg: a *Rákos*-ban és a *Rákos Nymphájá*ban.

A költemény verse magyar nemzeti. Ütemei, rímei mai ízlésünk előtt fogyatékosaknak tetszenek; de a nemzeti ritmus ez időben még kezdő korát élte.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

1800—1855.

1831.

Szózat.

1. Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar;
Bölcsőd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.
2. A nagy világon e kivül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.
3. Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt;
Ez melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt.
4. Itt küzdtenek honért a hős
Árpádnak hadai;
Itt törtek össze rabigát
Hunyadnak karjai.
5. Szabadság! itten hordozák
Véres zászlóidat,
S elhulltanak legjobbjaink
A hosszu harc alatt.
6. És annyi balszerencse közt,
Oly sok viszály után,
Megfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán.
7. S népek hazája, nagy világ!
Hozzád bátran kiált:
«Egy ezredévi szenvedés
Kér éltet vagy halált!»
8. Az nem lehet, hogy annyi szív
Hiába onta vért,
S keservben annyi hű kebel
Szakadt meg a honért.
9. Az nem lehet, hogy ész, erő,
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt.
10. Még jőni kell, még jőni fog
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százezrek ajakán.
11. Vagy jőni fog, ha jőni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.
12. S a sírt, hol nemzet sűlyed el,
Népek veszik körűl,
S az ember millióinak
Szemében gyászköny űl.
13. Légy híve rendületlenül
Hazádnak, oh magyar:
Ez éltetőd, s ha elbukál,
Hantjával ez takar.
14. A nagyvilágon e kivül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.

Magyarázat. A *Szózat* jelentőségét, szépségét és hatását remekül megirta nagy æsthetikusunk, *Gyulai Pál,* Vörös-

marty életrajzában (257. l.). Ezt adjuk legszebb magyarázat gyanánt:

«Midőn Széchenyi *Hitel*ében az európai új eszméket hirdetve s alakító erejüktől várva az alkotmány, nemzetiség és társadalom újjászületését, nem habozott kimondani, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz, felindított minden magyar szívet. Volt lelkesülésében valami szent és szentségtelen; az elragadtatás és gúny bizonyos vegyülete, mely különbözőkép, de mindenkire hatott, egész a velők oszlásáig. Széchenyi meggyalázta a multat, a magyar egyetlen büszkeségét s oly jövendőt igért neki, melyről még álmodni sem mert; kigúnyolta a nemzeti fájdalmat, a magyar egyetlen hű érzését, s vakmerő reményt és hitet követelt tőle az ország romjain, melynek omlását megszokta minden szem, egy nagy elhatározás díjában, melytől elszokott minden szív. A lelkesülés és gyűlölet rajongása üdvözlé a látnokot, a reformátort, az izgatót s a nemzet az átalakulás pályájára lépett. A siker elnémítá a gyűlöletet, az akadály lehangolta a rajongást, de a hit többé nem aludt ki. A költők épen oly megdöbbenve tekintettek Széchenyire, mint maga a nemzet. Lyrájuk nem volt oly vakmerész és siralomhoz szokott húrjain remegve zendült meg az öröm. Ők voltak az elsők, kik elfogadták a reményt és hitet, de csak a kétségbeesésből emelkedtek ki, a nemzeti fájdalomról oly kevéssé mondhattak le, mint szive mélyén maga a nemzet. Összeolvasztották a kettőt, a reményt és emléket, a bánatot és örömet, a hitet és aggodalmat. A mult dicsősége előttök oly szent volt, mint a jövendőé, egyik kézzel a multra, másikkal a jövendőre mutatva, lelkesítették a jelen küzdelmét. Ez volt a nemzet hangulata is, melyet Vörösmarty *Szózat*a fejezett ki legerőteljesebben, s emelt tisztább lelkesüléssé (1836).

A *Szózat* mindenre hivatkozik, ami újjászületési küzdelmében csak lelkesítheti a magyart, s a remény és emlék, a hit és balsejtelem húrjain játszva, mindenbe az önbizalom és nagyság érzetét vegyíti. Semmi csüggedés többé, bátran nézhetünk szembe a jövővel. Nagy válság felé közeledünk, egy jobb kornak kell jőni, vagy ha nem, ha el kell vesznünk, többé nem veszhetünk nyomorultan. Az bizonyos,

hogy *így* többé nem élhetünk, s ez már magában lélekemelő. Vörösmarty egészen kiemeli a magyar lyrát eddigi kétségbeeséséből; még nem zengi a jövő dicsőségét, de elhatározónak érzi a jelent, nem korholja az elfásult nemzetet, az életre ébredt, de tettre és hazafi hűségre lelkesíti. Emlékezteti a mult dicsőségére, előszámlálja epikai és tragikai nagy emlékeit, a kereszténységnek tett szolgálatokat; felhozza az őrködő isteni gondviselést, mely annyi viszontagságok közt sem engedte megtörni életerejét, említi a jelen küzdelmeit, az ész, erő, szent akarat harcát. S nem csak nemzetéhez fordul, hanem Európához is, melynek eszméiért küzd nemzete, méltó helyet követel tőle a többi nemzetek között; a múlt szolgálatai, a jelen törekvései díjában kéri a jövendőt, részvétet küzdelmei iránt, könnyet sírjára, ha vesznie kell, de nem fog gyáván veszni: a temetkezésnél egy ország vérben áll. Mily önérzet s mennyi fájdalomba merűlve, mennyi hit és balsejtelmek közepett s mennyire uralkodik mindkettőn az elszántság. Mióta lyránk többé nem olvasztotta össze a hazafisággal a katholicizmus és protestantizmus eszméit, megvált az európai szolidaritás érzelmétől. Vörösmarty újra összeköti e két elemet; midőn Európára, a népek hazájára hivatkozik, a specificus magyar hazafiság az emberiség érdekeivel egyesül.

E költemény az ifjuló Magyarország himnusza lőn, ma is az, a létele- és jogaiért küzdő Magyarországé. A nemzet 1848-ig a jövendő jobb kor jóslatát hitte benne s mennél követelőbb, hevesebb lőn vágyaiban, annál kevésbbé háborította a nagyszerű halál sejtelme. Midőn a forradalom árja elzúgott, Vörösmarty alig találkozhatott valakivel, ki azt ne mondotta volna neki: a jóslat teljesült, a nagyszerű halál bekövetkezett. A költő mindig elkomorult ilyenkor, ingerülten mondá: a jóslat még nem teljesült, ez még nem halál, nem ilyen halált értett. Gyermekeinek ama versszak hijján kellett megtanulniok a *Szózat*ot. Megtört szivvel, de mély hittel nemzete jövőjében, szállott sírjába. Nem csalatkozott. A magyart ama nagy csapás nem ölte meg, s midőn üdűlni kezdett, a *Szózat* zendült meg ajkán s az kiséri folyvást minden ünnepélyesb pillanatát. A Szózat nem egyetlen ki-

tünő szüleménye az újabb kor hazafi lyrájának, de egyetlen egy sem tett ily nagy és tartós hatást, mert a nemzet legfőbb eszméit, legállandóbb hangulatát fejezi ki. A szabadság és diadal dithyrambjai, melyeket Petőfi harsogott, elhaltak az ágyúk utolsó dörgései közt, a nemzeti mély melancholia, mely Arany és Tompa néhány költeményéből sóhajt, könnyeket facsart a nemzet szeméből, de letörölte s visszatért a *Szózat*hoz, mert érezte életerejét, remélt jövőjében, hitte, hogy még előtte van a jobb kor, vagy a nagyszerű halál. Valóban e költemény mindaddig nemzeti ének marad, míg a nemzeti küzdelem, melynek szüleménye, célt nem ér s a magyar létele önmagához méltán nincs biztosítva.»

Verse a jambus. Zenét többen írtak hozzá; 1843-ban a nemzeti szinház pályázatán Egressy Béni lőn a nyertes. A Szózat majd minden művelt európai nyelvre le van fordítva.

Az élő szobor.

1. Szobor vagyok, de fáj minden tagom
   Eremben a vér forró kínja dúl;
   Tompán sajognak dermedt izmaim;
   Idegzetem küzd mozdulhatlanúl.
2. Szemeim előtt képek vonúlnak el
   A népemésztő harcok napiból:
   Véráldozók a szent, örök jogért,
   S bérért ölők éjszak csordáiból.
3. És látom gyermekimnek árnyait,
   A vég csatában elhullottakét,
   Varsó falán s az égő falvakon
   Vad üldözőmnek vérrel írt nevét.
4. És hallom a vesztett csaták zaját,
   Az árulók bal suttogásait,
   S fejökre hajh le nem zúdíthatom
   A megcsalottak szörnyü átkait.
5. S nem sírhatok, bár hő zápor gyanánt
   Szememben a köny százszor megered:
   Midőn kiér a zord világ elé,
   Hideg, kemény jéggyöngyökké mered.
6. Agyamban egyik őrült gondolat
   A másikat viharként kergeti:
   Szent honfitűz, mely áldozatra kész,
   S rút hitszegés, mely nyomban követi:

7. S a bal szerencse minden ostora,
Mely népem' érte annyi vér után;
Magas dicsőség a harc reggelén;
Inség, halál, gyalázat alkonyán.
8. S szivemben — oh mondhatlan szenvedés! —
Lázongva forr a szent boszú heve;
Gyúlt ház az, mely ön gazdájára ég,
Kit nem ragad ki szomszédok keze.
9. S holott örökké ég a fájdalom,
Nehéz mellem sohajjal van tele:
De rajta áll megbűvölt gát gyanánt
A szenvedő szív márvány fedele.
10. Nem szólhatok; nyögésem néma jaj;
Szó és fohász kihalnak ajkimon,
A gondolat s az érzés ölyvei
Csak benn tenyésznek gyötrő lángimon.
11. Emelten függ a harcra szomju kard,
De nem mozdúlnak a feszűlt karok;
Dermedten állnak lépő lábaim,
S nagy kínjaimtól el nem futhatok.
12. Oldódjatok, ti megkövűlt tagok!
Szakadj fel dúlt keblemből, oh sohaj!
Légy mint a földrendítő éji vész,
Bútól, haragtól terhes és szilaj.
13. S te elnyomott szó, hagyd el börtönöd',
Törj át a fásúlt nemzedék szivén,
Hogy megcsendűljön minden gyáva fül
Mennydörgésedtől a föld kerekén.
14. Kevés, de nagy, mit szólni akarok:
«Ember, világ, természet, nemzetek!
Ha van jog földön, égben irgalom,
Reám és kínaimra nézzetek!»

Magyarázat. Vörösmarty e költeménye *Lengyelországot* példázza. Magyarország mindig részvevő érdeklődéssel kisérte a lengyel nemzet sorsát, hisz észak felé legközvetlenebb szomszédja volt, helyzete Európában rokon az övével s története nem egyszer összeforrott vele: *Nagy Lajos* alatt egy fejedelmi főt ékesített Magyar- és Lengyelország koronája, *Báthory Istvánt* az erdélyi fejedelmi székből hívták meg a lengyel trónra. A török harcok után, mikor mi annyi szenvedés árán végre révbe jutottunk, a százados pártviszályoktól dúlt Lengyelország akkor bukott végveszélybe. «Hatalmas kezek verék le a nemzetet, mely velünk együtt a

kereszténység védfalának századokig méltán nevezteték, mely nélkül Bécsnek tornyai most romban feküdnének (Szobieszky) s palotáit épen úgy hijában keresné a vándor, mint Budavárában Mátyás termeit.» (Kölcsey. A lengyelek ügyében I. 1830). Katalin orosz cárnő Nagy Frigyes porosz királlyal és Mária Teréziával szövetkezve 1772-ben a három birodalom közt felosztotta Lengyelországot. Mária Terézia csak nehezen egyezett a felosztásba s az osztrák uralom alá került lengyelségnek mindvégig viszonylag legkevesebb oka volt panaszra. Orosz- és Poroszország 1792-ben másodszor osztoztak.

A hatalmasok áldozatává lett birodalom sorsa mélyen megdöbbentette már ekkor a magyar szivét. Hátha ez a sors vár ő reá is? *Bacsányi* lázasan tör ki a hír hallatára:

> . . . E szörnyű hír jöve
> S úgy csapa le reám, mint az ég mennyköve,
> Hogy a természetnek ama fő remeke,
> Királyok példája, dicsőség gyermeke,
> Staniszló, népének újraszülő atyja,
> Két erőszakosnak leve áldozatja:
> Egyik eláltatván csapodár szavával,
> Másik új rabságra veté országával.
> Ó emberi nemzet *egy* méltó bálványa,
> Szabadság, egeknek legszebb adománya!
> Ó hazám! . . .
> Ó népek! mi lesz belőletek?
> Hát igy játszhatnak-e legfőbb kincsetekkel?
> S ti egek, hát ti ezt tűrve néznétek el?
> Hah, nem változhatik a természet rendi.
> Ily bűn a büntetést el nem kerülendi.

Azonban a boldogtalan ország sohasem nyerte vissza szabadságát. Története ezentúl véres, de eredménytelen felkelések szomorú láncolata. Napoleon céljául tűzte ki Lengyelország feltámasztását is, s már nagyon közel állt hozzá, de 1812-iki vereséges hadjárata Oroszország ellenében mindennek végét szakasztotta; a bécsi kongresszus 1814-ben visszaadta birtokát a három hatalmasságnak, az európai közvélemény nevében szentesítve Lengyelország megsemmisítését. Mikor 1830-ban a párisi forradalom vihara végigsüvöltött Európán, Lengyelország ismét fegyvert ragadt az orosz zsar-

nokság ellen, de a túlerő rettentő módon állt bosszút a lázadó kisérletért. Paskievics bevette Varsót s fölgyujtatta, a háború főbb vezetőit halállal lakoltatta, vagy Szibériába számkiűzte. Lengyelország kétségbeesve kiáltott segítségért Európához, de hasztalan. Magyarország megyéi is felirást indítványoztak Ő felségéhez, Kölcsey két lelkes beszédben szólította a lakosságot adakozásra. (A lengyelek ügyében I, II.) De mit tehetett a maga létéért is küzdő ország?

Lengyelország szomorú példája annak, miként dönt sírjába egy országot az egységes nemzeti elvek hiánya. A középkori államforma ott nem bírt átalakulni modernné, a nemesség önzése nem tudott megalkudni az újkor követelményeivel s a nemzetnek nem támadtak nagy tanítói, kik nagy eszmékért lelkesedni, áldozni, alkotni megtanítsák. Midőn az 1830-iki forradalom kitört, a nemzet fejei alig tudtak megegyezni a vezér személyében s ez tette lehetővé az oroszok oly gyors előnyomulását; s míg Paskievics Varsó falait ostromolta, benn a városban az arisztokrata és demokrata párt versengése véres tusákká fajult s jogainak védelmére a nép is fellázadt. A későbbi 1848. és 63-iki forradalmakat is magának az országnak meghasonlása, egységes eljárás hiánya jellemezte, s 1863-ban Oroszország egyenesen a lengyel parasztság segélyével győzött, amelyet jogait megvonó urai ellen uszított. Abban a korban, midőn Magyarországnak szintúgy kellett egy hatalmas birodalom elnyomásától tartania, a középkori államforma hátrányait megszüntetnie s minden erejét közös nemzeti eszmények zászlaja alá egyesítenie: a múlt emlékek hatása alatt különösen fájó, aggódó, iszonyodó érzelmekkel fordult a közvélemény a testvérnemzet felé.

A lengyel nemzet sorsát gyönyörű magyar költemények örökítik. Bajza *Aptheosisa,* Vörösmarty *Élő szobor, Hontalan, Elveszett ország* c. költeményei remekei a nemzeti rokonérzésnek és költői művészetnek. Az élő szobor Lengyelország találó képe (1841). Lelke él: a nemzet ereje, de tagjai mozdulatlanok: leköti a zsarnokság hatalma. A mult emlékei: a rettenetes harcok, a népjog küzdelme a durva erővel, a honfitűz s a pártütés átkai, a nemzet szenvedése

s a világ részvétlensége, dicsőség és gyalázat mondhatatlan szenvedéssel töltik el megkövült keblét s bosszúra lázítják dermedt tagjait. A kar megfeszül, a láb kilép — s leszegzi a nagyobb erő mozdulatlanul. Az óriás lelkiküzdelem megtöri a test tehetetlenségét s a megölt ország a nemzetekhez kiált a népjog nevében, bosszúlják meg a legiszonyúbb bűnt: egy nemzet meggyilkolását. — A jambikus menet jól illik az érzelmek lüktetéséhez, az egyenlő sorok a szobor mozdulatlanságához.

Liszt Ferenchez.

1. Hírhedett zenésze a világnak,
Bárhová juss, mindig hű rokon!
Van-e hangod a beteg hazának
A velőket rázó hurokon?
Van-e hangod, szív háborgatója,
Van-e hangod, bánat altatója?
2. Sors és bűneink a százados baj,
Melynek elzsibbasztó súlya nyom;
Ennek láncain élt a csüggedett faj
S üdve lőn a tettlen nyugalom.
És ha néha felforrt vérapálya,
Láz betegnek volt hiú csatája.
3. Jobb korunk jött. Újra visszaszállnak,
Rég ohajtott hajnal keletén,
Édes kínja közt a gyógyulásnak,
A kihalt vágy s elpártolt remény:
Újra égünk őseink honáért,
Újra készek adni életet s vért.
4. És érezzük minden érverését,
Szent nevére feldobog szivünk;
És szenvedjük minden szenvedését,
Szégyenétől lángra gerjedünk;
És ohajtjuk nagynak trónusában,
Boldog- és erősnek kunyhajában.
5. Nagy tanítvány a vészek honából,
Melyben egy világnak szíve ver,
Ahol rőten a vér bíborától
Végre a nap földerűlni mer,
Hol vad árján a nép tengerének
A düh szörnyei gyorsan eltünének;
6. S most helyettök hófehér burokban
Jár a béke s tiszta szorgalom,

S a művészet fénylő csarnokokban
Égi képet új korára nyom;
S míg ezer fej gondol istenésszel,
Fárad a nép óriás kezével:

7. Zengj nekünk dalt, hangok nagy tanárja,
És ha zengesz a múlt napiról,
Légyen hangod a vész zongorája,
Melyben a harc mennydörgése szól,
S árja közben a szilaj zenének
Riadozzon diadalmi ének.

8. Zengj nekünk dalt, hogy mély sírjaikban
Őseink is megmozdúljanak,
És az unokákba halhatatlan
Lelkeikkel visszaszálljanak,
Hozva áldást a magyar hazára,
Szégyent, átkot áruló fiára.

9. És ha meglep bús idők homálya,
Lengjen fátyol a vont húrokon;
Légyen hangod szellők fuvolája,
Mely keserg az őszi lombokon,
Melynek andalító zengzetére
Fölmerül a gyásznak régi tére;

10. S férfi karján a meggondolásnak
Kél a halvány hölgy, a méla bú,
S újra látjuk vészeit Mohácsnak,
Újra dúl a honfi háború,
S míg könyekbe vész a szem sugára,
Enyh jön a szív késő bánatára.

11. És ha honszerelmet költenél fel,
Mely ölelve tartja a jelent,
Mely a hűség szép emlékezetével
Csügg a múlton és jövőt teremt,
Zengj nekünk hatalmas húrjaiddal,
Hogy szivekbe menjen által a dal;

12. S a felébredt tiszta szenvedélyen
Nagy fiakban tettek érjenek,
És a gyenge és erős serényen
Tenni tűrni egyesűljenek;
És a nemzet, mint egy férfi, álljon
Érc karokkal győzni a viszályon.

13. S még a kő is, mintha csontunk volna,
Szent örömtől rengedezzen át,
És a hullám, mintha vérünk folyna,
Áthevűlve járja a Dunát;
S ahol annyi jó és rossz napunk tölt,
Lelkesedve feldobogjon e föld.

14. És ha hallod, zengő húrjaiddal
Mint riad föl e hon a dalon,
Melyet a nép millió ajakkal
Zeng utánad bátor hangokon,
Állj közénk és mondjuk: hála égnek!
Még van lelke Árpád nemzetének.

Jegyzetek. *Liszt Ferenc*, a világnak addig legnagyobb zongoraművésze magyar származású. 1811-ben Raidingen született Sopronmegyében. Bár élete javát külföldön, főleg Párisban töltötte, — hol tanulmányai legnagyobb részét is végezte, — mindig magyarnak tudta magát. Nyelvünket nem beszélte, de annál jobban értette a magyar zenét s a népi motivumok művészi felhasználásával készült compositióival az egész világon hírnevet szerzett számára. Mint gyakorló művész eladdig utólnemért magaslatra emelkedett; óriási technikájával csodálatosan tudta egyesíteni a mély érzést s egyaránt ki tudta fejezni az indulatok viharát s a bánatos merengést. Hallgatóságát valósággal elragadta s imádottabb művésze még nem volt nálánál a világnak, élete egy nagy diadalút. Művészi körútjaiban többször fölkereste Magyarországot, először 1839-ben, midőn Bécsből kiindúlva a 38-iki árvízkárosultak javára rendezte fényes hangversenyeit. 1886-ban halt meg örök hírt szerezve magának s nemzetének.

1. *Bárhová juss.* A 39-iki hangversenyút után Liszt ismét elhagyta Magyarországot.

2. *Sors és bűneink.* A költő nem húny szemet nemzete hibái előtt, de meg kell adnia, hogy a sors is felette mostohán bánt a magyarral.

Vérapály: a beteg ember vagy bágyadt vagy lázasan izgatott. Itt oly esetekre vonatkozik, mint a 90-iki felbuzdulás, a nemesi felkelések, az országgyűlések heves kifakadásai, melyek a nemzeti nagy célokat megismert költő szemében immár kicsinyeseknek tűnnek föl.

4. *Érezzük minden érverését.* A haza ügyét mindenki a maga ügyének tekinti.

És óhajtjuk nagynak t. i. a hazát.

5. *A vészek hona:* Franciaország, hol Liszt tanulmányai legnagyobb részét végezte. Valóban Párizsról el lehetett mondani, hogy benne ver a világ szive. 1789-től ő volt a szellemi mozgalmak vezetője. A szabadság, egyenlőség, testvériség eszméi onnan indultak ki s járták be a világot; az 1830-iki ú. n. júliusi forradalom szintén áthúzódott egész Európán, előidézte többek közt a lengyel fölkelést, a 48-iki pedig hozzánk is eljutott. Mind e forradalmak vezérgondolata a középkori társadalom átalakítása s a népfelség eszméjének érvényre emelése volt. Természetesen ez eszmék nem jelentkeztek, csak végeredményükben, a maguk tisztaságában; kiküzdésük óriási vérontással, a nép dühének zabolátlan kitörésével járt s a francia forradalmak borzalmaikkal ép oly híresek, mint eszméikkel.

6. *Hófehér burokban.* A háború rőt bíbora, s a béke hófehér burka élénk, hatásos ellentét.

Istenésszel: Isten az emberi nembe beleoltotta a tökéletesedés eszméjét, ez irányítja életét s természetesen mindjobban elnyomja azt, ami az emberben «állatnak» nevezhető s közelebb hozza istenhez. Ezért *égi* a művészet s isteni az ész.

Magyarázat. Ugyanakkor, midőn a negyvenes években az irodalom, a művészet, a politika terén hazánk legnagyobb jelesei fölléptek, járta be és hódította meg a világot külföldön egy művész, kit egyhangúlag a kor legnagyobb zongoravirtuózának ismertek el, s ki születésénél fogva szintén e hon földjének volt fia: Liszt Ferenc. Vörösmarty, ki annyira szívén viselte a haza érdekét s saját körében annyit tett az írók pártulfogására, buzdítására, csodálattal fordult a külföld e fényes csillaga felé s midőn az, honáról megemlékezve, a fővárost ért nagy csapás után honfitársai közt megjelent s művészetének káprázta tó nagyságával a lelkesedésnek ama kitöréseit fölidézte, mint előbb a külföldön: lelke egész hevével áldozott nagyságának. A nemzet díszkarddal fejezte ki tiszteletét, ő ez ódát költötte Liszt számára (1841).

A haza állapotát, multját, törekvéseit tárja a müvész elé s fényes tehetségére hivatkozva részvétre hívja a nagy munkában, egy nemzet életrekeltésében. A hirhedett, ünnepelt zenész adjon dalt e kis, beteg hazának, mely fölkeltse a szív nagy érzéseit s elaltassa bánatát. A sorsüldözte nép most ébred csapásaiból s föllángolt honszerelme újra tettre gyújtja. A vészek honának nagy tanítványa megérti céljait, hisz ott élt, hol a világ szíve ver. Segítse művészetével s zendítse meg húrjain történetét! Szilajan a dicső multat, mely vészek közt aratta diadalait, méla bánattal a szomorú kort, midőn külellenség és saját maga egyként tört romlására, hatalmas árja legyen a jelen kitörő lelkesedése, mely a mult tiszteletén emel jövőt s tettre egyesül. A nemzet ébredésének nagy munkájához a művészet lelkesítő hatalmát kéri a költő: hisz az ihletett művész maga is fia e fölébredt hazának. Liszt zongorajátékának sajátságai összeolvasztva a hon multja, jelene, jövőjének eszméjével!

A költemény verse a trochæus.

Az úri hölgyhöz.

1. Fürtidben tengervészes éj,
Szemekkel, mint a csillagtűz;
Hol annyi gőg és annyi kéj,
Ki vagy te márványkeblü szűz?
2. Birván az istenek minden kegyét,
Imádva férfiaknak általa,
Szép és dicső, s lélekben oly setét,
Milyen derűlt arcodnak hajnala.
3. Nincs hát remény? nincs semmi kegyelem?
Hiába minden esdeklés szava?
Hiába kér a leghőbb érzelem?
Nem olvadoz fel kő kebled hava?
4. Egy eskü kell, egy néma fogadás:
«Szeretni e mindent adó hazát!»
Mért hát szemedben büszke tagadás?
Mért áruló a hang, mit ajkad ád?
5. Pedig nem mondhatod, hogy nincs szived,
Szeretsz pompát, hizelgő csapodárt,
Hintót, lovat, sőt hitvány ölebet,
És selymiért imádod a bogárt:
6. Mind állat és hívságos semmiség,
Hizelgőd is, ki hűséget hazud!
És mégis, mégis — oh türelmes ég! —
Kedélyed rajtok édelegni tud.
7. Mig a könyűk hiába fénylenek
A hon szemén! — Hah, gőgös Goneril,
Megemlekezz', hogy vannak istenek,
S még van kezökben bűnt torolni nyíl.
8. Az apaátok teljesedni fog,
Az apaátok súlya szörnyü lesz:
«Tennen fajodban éljen ostorod,
Csaljon meg, akit legjobban szeretsz.
9. Hervadjon el szépséged! a gyönyör
Váljék utálattá, ha ízleled;
S midőn panaszban bánatod kitör,
Legyen kacaj reá a felelet.»
10. De nem, te nem vagy bűnös. Nevelőd
Jellemtelen kornak volt gyermeke.
Gyengéd szived hajlott a kény előtt,
S megvette a szellemtél hidege.
11. Mi vagy te most? Kérdezd meg magadat.
Angol talán? vagy német, francia?
Igen, ha megtagadnák fajokat;
De ah előttök szentség a haza!

12. Te azt nem ismered, — nincsen hazád, —
Nincs nemzeted, — nincs mondható neved.
És ami van, gyalázat szennye rád!
Mert esdeklő szülődet megveted.
13. Erényeidnek senki sem hiszen;
Mert ami fő, nincs meg sugári közt;
Csillag vagy, tündöklő és üdvtelen;
Félünk, csodálunk, mint az üstökös.
14. Asszony vagy, a leggyarlóbb, semmi más!
Nemednek nincsen tiszteltebb neve:
Gyöngéd, hol annak lenni árulás,
Szivetlen, ahol égned kellene;
15. Buzognod e hon- és e nemzetért,
Mint égnek minden nemzet hölgyei:
Nem kérünk munkát s áldozatra vért;
Miért esdünk: részvéted kegyei.
16. S mindeddig ez te megtagadhatád!
Láttad, miként küzdénk és epedünk,
S csak egy enyhítő szót nem monda szád;
Könyed nélkül mi kín volt vérzenünk!
17. De még előtted áll egy új világ,
Anyára vár egy újabb nemzedék:
Akard, s erényed a fő polcra hág,
Neved dicsőség lángtüzében ég.
18. Mit szűz hevében égő szív teremt,
Költőt, müvészt, hőst és nagy férfiat,
És mindent, ami szép, jó, tiszta, szent,
Tőled, nemedtől várjuk, hogy megadd.
19. Kezedben a gyermeknek álmai,
Tündérvilága lelkes ifjunak,
A férfi boldogsága; játszani
Ily drága kincsek nem adattanak.
20. Emeld fel bájaidnak zászlaját,
Utánad kelnek a hon jobbjai:
Gyönyör lesz tűrni hosszu éven át,
Ha díjt szelíd kezed fog nyújtani.
21. Teremtsd elő azon dicső időt,
Hol a magyar szó s név imádva lesz;
Midőn kegyelmet nem nyer szűd előtt,
Ki e kettőnek ellenére tesz.
22. A kisdedeknek néma szája kér,
Hogy adj nekik hazát. Ne vond meg azt,
Áldás vagy átok vár e válaszért;
Határozz és kimondtad sorsodat.

Bevezetés. *Orczy* szatirikus rajzából, *Baróti Szabó* honfibútól áthatott episztolájából láttuk, mint vették fel a művelt magyar nők Bécs erkölcseit, divatát s mint idegenedtek el egyidejűleg minden honitól, mint alacsonyabbtól, műveletlenebbtől. Az idegennek hódoló anyától származott magyar lány német nevelőnők mellett nőtt föl: a leánynevelést majd kizárólag a Mária Terézia s II. József alatt megtelepedett külföldi apácák végezték s az anya elnémetesedésével együtt járt a család elidegenedése is.

Nem volt magyar haza s nemzet
Már a nőagyvelőben,
Nem magyar szív a kebelben,
Nem magyar tej emlőben,
Hogy anyából gyermekekbe
Magyar ősvér ömlene
És az anya ajkairól
Magyar hangzat fejlene.
(Kisfaludy Sándor, Hattyúdal.)

Íróink a nemzeti törekvések megindulása óta nem vesztették többé szem elől a nők nevelését. Az 1790-iki mozgalmak idején lelkes hangokkal üdvözölték a nemzeti viseletet felvevő hölgyeket s törekedtek számukra nemesebb lelki tartalmat is teremteni. Kármán József nagyrészt nekik indította meg *Urania* című folyóiratát (1794). Kisfaludy Sándor két dalkötete: a *Himfy Szerelmei* is főleg a hölgyvilághoz szóltak, testvéröccse, Károly *Aurorája* pedig, e szépirodalmi almanach, 1822—1830-ig minden évben beköszöntött hozzájuk. Az 1825-iki országgyűlés a törvényhozás útján is gondoskodni kívánt a nők helyesebb irányú neveléséről. De az igazi magyar honleány eszményét Széchenyi teremtette meg. «A magyar nemzet moraliter nőtelen, mondta egyik országgyűlési beszédében (1835); asszonyaink nagy része nemcsak hogy nem tud, de nem is vágy tudni magyarul.» Első művét a *Hitelt* is (1830) «honunk szebblelkű asszonyinak» ajánlta: «Annyi nemes és szép, ami az emberiséget felemeli, a ti nemetek műve. Ti viszitek karjaitokon életbe a kisded nevendéket s jó polgárrá nevelitek; a ti nemes tekintetekből szí a férfi lelkierőt s elszánt bátorságot. S ha léte alkonyodik a

haza ügyében, ti fontok koszorút homloka körül. Ti vagytok a polgári erény s nemzetiség védangyali, mely nélkületek soha ki nem fejlik, vagy nemsokára elhervad, mert ti vontok minden körül bájt s életet. Ti emelitek egekbe a port s halhatatlanságra a halandót.»

Vörösmarty is Széchenyi hatása alatt kezdte a magyar nőkhöz intézni szebbnél-szebb költeményeit. Elsőjében ezeknek, egy Barthos Paulinához intézett kis epigrammban szószerint ismétli Széchenyi szavait:

B. P. emlékkönyvébe.

Nőtelen országnak méltán mondhatni hazánkat,
Mert szívben s szóval hölgyei nem magyarok.
Szent legyen és feledetlen a hon s honi szózat előtted,
S leghőbb vágyaidat töltse be érte az ég!

Következnek a *Magyartalan hölgy, Az elhagyott anya, Az úri hölgyhöz* jeremiádjainak megrázó hangjai. Garay *Hölgyeinkhez, Magyar költők apotheozisa* című versei a magyar költő sorsát gyászolják, kinek énekére nem felel a magyar nőszív viszhangja. A negyvenes évek folytán a magyar nő megérti költőjét és nemzetét. Garay *Magyar hölgye* már magyarságáért áldja sorsát, betölti hivatását s nemtője lesz a honnak. (V. ö. Beöthy Zsolt. Széchenyi és a magyar költészet. XIII.)

Jegyzetek: 1. *Fürtidben* ... Mint a tengervészes éjben fölvillanó csillag: oly hatásos ellentétet alkot a hölgy fekete haja szemének ragyogásával.

Ki vagy te márványkeblű szűz? Érdekkeltő kérdés.

2. *Milyen derült arcodnak hajnala:* meglep a lélek setétségének s az arc derűjének ellentéte; a külső rendszerint tükre a belsőnek is.

7. *Hah, gőgös Goneril:* a hon nevének említése lángra lobbantja a költő haragját. — Goneril: Lear király legidősb lánya; közte s az ifjabbik, Regan, közt osztotta meg birodalmát az ősz uralkodó, kit hízelgő szavaikkal elváltattak. De midőn ennek fejében atyjukat el kellett volna tartaniok, föltámadt kegyetlen önzésük s kiűzték házukból. Lear megátkozta leányait s bujdosásában megőrült, mígnem a leányokat is elérte a bosszú. Ez átokra emlékeztet a Vörösmartyé is. Shakspere Lear király című tragédiáját ő fordította magyarra; innen a hatás.

V. ö.

Természet hallj meg engem!
Te drága istenség hallgass reám!

Tartsd vissza szándokod, ha kész valál
Gyömölcsözővé tenni e teremtményt;
Tedd magtalanná méhét mindörökre,
Hervaszd el benne a tenyészetet,
Hogy hitvány testéből gyermek soha
Ne származzék, mely díszt adjon neki!
S ha akarnád, hogy szüljön valaha,
Haragból alkosd gyermekét, hogy éljen
Természet csúfjaként gyötrelmeül,
Hogy ráncokat ásson ifjú homlokába;
Hulló könnyűi arcain csatornát
Égessenek; szülője gondjait,
Jótéteményét gúny- és megvetéssel
Térítse meg: hogy lássa mennyivel
Élesben fáj, mint a kigyó foga,
Hálátalannak tudni gyermekét. (I. 4.)

E szenvedélyes, erős hangot utánozza Vörösmarty is kifakadásában.

10. *Nevelőd jellemtelen kornak volt gyermeke:* melynek nincsenek eszméi, nincs igazi szellemi iránya, fiai napról-napra élnek a maguk mindennapi szűk körében. Gondolkodásmódjuk sivár lesz, lelkesülés föl nem melegíti: beáll a *szellemtél.*

11. *Mi vagy te most?* «Legnagyobb palotáinkban a magyar nyelv idegen, — írja Széchenyi, — ritkán fogadják szivesen s ha megjelen is néha különös alkalmaknál s úgyszólván kivétel gyanánt, csak úgy lövell a számos külföldi szózaton keresztül, mint villám a borult ég hasadékin. A szegény számkivetett csak előszobákban s istállókban, cselédek közt tartózkodik inkább; s a ház élénksége, az asszony, ki mindent elevenít s a legszárazabb dolgokra is bájt hint, nem érti s ha érti is, hátat fordít neki.» (Világ 64.) Vagy Naplójában: «Mily borzasztó typus az, mely ily nemesi házban uralkodik. Se hus, se hal. Mily nyelven beszélnek? Voltakép egy nemzethez sem tartoznak» írja, midőn Palinban Inkeyéket meglátogatta (1828). De azért nem itélhetjük el őket egyoldalulag. «Az asszonynak hona a férje háza s ha palotáinkban nem tanítják az anyanyelvre s nemesi lakjainkban nem gyakorlák szebb divatokban, vajjon az ő vétke, az ő bűne ez, vagy nem a szülőké-e? és a nőé-e, vagy tán a férjé, kérdem? Legyünk igazságosak, szeressük a valót, ne csaljuk minmagunkat, hanem ítéljünk a dolgokról milétük és nem külsőségük szerint.»

14. *Nemednek nincsen tiszteltebb neve.* Csak asszony vagy, erényed nem teremt számodra nemesebb nevet. A haza és nemzet szeretete, melyhez tartozol, nincs meg közöttük. V. ö.

De te midőn születtél,
Két hívatást nyerél:
A hölgyét s honleányét,
Mert hölgy s magyar levél.
Tenéked szebb, dicsőbb tért
Szabott a végezés;

Születni és szeretni
Magyar hölgynek kevés.

(Garay, Magyar hölgy.)

18. *Nagy férfiat* csak az a szív teremthet, mely maga is *ég*.
20. *Ha díjt szelid kezet fog nyújtani:* a kép a középkori versenyekre emlékeztet, hol a lovagnak valamely előkelő hölgy nyújtotta át a jutalmat.
21. *Szűd:* szíved helyett gyakori a régibb költészetben; ma már divatját múlta.

Magyarázat. A negyvenes évek honújító mozgalmaiban épen azon osztály vett aránylag csekélyebb részt, mely vagyonánál, társadalmi helyzeténél, műveltségénél fogva legtöbbet tehetett: a magyar arisztokrácia. Nyelvében, gondolkozásában idegenül nagy részük nem értette meg igazán nemzetünk törekvéseit. S a német, francia nevelők mellett felnőtt nők még kevésbbé mint a férfiak; az eszményeiért küzdő nemzet épen legműveltebb nőiben nem talált magyar anyákra, kik számára lelkes fiakat neveljenek.

Vörösmarty költeménye a hon javán dolgozók szózata az előkelő nőkhöz. A szépséggel, dicsőséggel megáldott úri hölgy idegen a létét vívó hazához, melynek mindenét köszönheti! A hívságos semmiség — lelkének tartalma — méltán hívja ki a gúny hangjait s szemben a vérző hon a hálátlan gyermekeit büntető égnek átkával fenyeget. A honfi kiáradt érzelmét föltartóztatja útjában a dolgok mélyét kutató megfontolás. A szivtelen, rideg nő: gyarló asszony, azzá tette a gyönge szívet oly könnyen rabbá ejtő nevelés. A nemzet is átélte e jellemtelen kort, ő annak késő gyümölcse. Mutassunk számára jobb utat, s ha még szívében nem aludt ki az erények tüze, közénk fog állni munkánk részeseként. A higgadt értelem szigorú hangja mindjobban felolvad a munka érdemén felhevült szív érzéseiben. E nő egy nemzedék záloga, vezetője a kisdednek, boldogsága a férfinak: teremtője egy jobb, nemesebb jövőnek. Bár föltárná előtte az anyai szeretet, a női ösztönök e leghatalmasbja, feladatának egész nemes jelentőségét, kijelölve helyét a nemzet szívében.

A költemény verse a jambus.

Így

164

Jóslat.

1. Ki mondja meg, mit ád az ég?
Harag, káromlás volt elég;
Gyülöltünk mint kuruc, tatár.
Bánkodtunk mint a puszta vár;
Ügyünk azért
Sikert nem ért.
Pedig neked virulnod kell, o hon,
Lelkünk kihalna hervadásodon.
2. Hát félre bú és gyűlölet!
Vagy bár gyülöljünk szellemet,
Azt, mely közöttünk lakozott,
És eggyé lenni nem hagyott:
E gyűlölet
A szeretet.
Mert még neked virulnod kell, o hon,
Tul és innen sok késő századon.
3. A gyűlöletnél jobb a tett,
Kezdjünk egy újabb életet.
Legyen minden magyar utód
Különb ember, mint apja volt.
Ily áldozat
Mindig szabad.
Mert még neked virulnod kell, o hon,
Vagy szégyen rögzik minden fiadon.
4. Mi tilt jobbakká válnotok?
Ha eddig pazaroltatok,
S idő, ész, pénz elszóratott
Megvenni a gyalázatot:
Elég az ok
Javulnotok.
Mert még neked virulnod kell, o hon,
Bár bűneink felhőznek arcodon.
5. A verseny nyilt, a nemzet él,
Ha egy jobb tagja sem henyél,
Jut ember és kéz, munka, vér;
Mi volna az, mit el nem ér?
S legyen dicsőbb,
Ki tettre főbb.
Mert még neked virulnod kell, o hon,
Ragyogva hírben büszkén, szabadon.
6. Itt még e föld, mély sírjaiból
Az elhunyt ősök lelke szól.

Munkát reá s szabad kezet:
Dicső kert lesz a sir felett,
Zöldelni fog
Bérc és homok.
Mert még neked virulnod kell, o hon,
Miért volnál az éggel oly rokon?

7. Mit a müvészet, tudomány
Csodásat, üdvöst hagy nyomán,
Adjuk meg e hazának azt,
A hervadatlan szép tavaszt.
Mult és jövő
Igy egybe nő.
Mert még neked virulnod kell, o hon,
Fölül időn és minden sorsokon.

8. Vagy nincs erőnk? Az nem lehet:
Értünk egymásnak eleget.
Lesz költő, szónok és vezér,
És tudomány, mely eget ér;
De tisztelet
A gúny helyett!
Mert még neked virulnod kell, o hon,
A szellemek kincsével gazdagon.

9. Fut, fárad a sok idegen,
Miért? hogy tápja meg legyen,
S mi tőlük várjuk a csodát
Fölékesítni e hazát?
E jog nekünk
Szent örökünk.
És még neked virulnod kell, o hon,
Vérünknek lángja ég oltárodon.

10. Kié e hon, ha nem miénk?
Ha érte mindent megtevénk,
Ha tiszta kézzel áldozánk,
S lettünk, mi eddig nem valánk:
Nincs hatalom
Mely visszanyom.
És még neked virulnod kell, o hon,
Mert isten, ember virraszt pártodon.

Jegyzetek: 1. *Harag, káromlás volt elég.* Mi más szavak multunkról, mint amelyek költészetünkben eleddig s még Vörösmarty Zalán Futásában is felhangzottak. «A multban nemzeti nagyságot, legalább olyant, melyen a magyar túl ne emelkedhetnék, itéletünk szerint nem találtunk . . . E tisztára hozott meggyőződés, ahelyett hogy elszomorított volna, inkább felvidámított s így vigasztalánk magunkat: Hála az egeknek, úgy látszik, még fiatal nemzet vagyunk, nekünk nem fénylik a mult, ellenben más

nemzeteknek nincs jövendőjük; — — kik szerencsésebbek?» Így írt Széchenyi a Világban (77. l.)

Pedig neked virulnod kell, o hon. A refrain Kölcsey dithyrambjából, a Rákos nymphájából van véve.

De néked élni kell, ó hon!
S örökre, mint tavasz, virúlni —
Ah, mert omladékidon
Reszketve, fognék szétomolni
Hazám, hazám!

Az eszme, mely Kölcseynél a hazaszeretet mindent elborító lángjából tör elő, Vörösmartynál a higgadt, de nem kevésbbé mély megfontolás nyilatkozata.

2. *Gyúlöljünk szellemet.* Ime mily képet fest Széchenyi a Világban (63. l.): «Hazánk rútul el van darabolva pártfelek, hitvallás, külön nemzetek s municipális alkotmányunk által. A pártfelek vagy 5 részre, a hitvallás tán hatra, külön nemzetek vagy 10-re, municipális alkotmányunk 52-re s így összesen 73 külön részre szakítjuk honunkat, ide nem számítva a jászok, kunok stb. kerületeit, királyi városokat stb. S mi gyengeségünk okát nem látjuk át, — sőt sokan közülünk nem is sejtik, mily gyengék vagyunk, — pedig ezen elboncolás teszi hazánkat egy beteg, egy haldokló testhez hasonlóvá, melyben a vér nem kereng. S ha valóban tisztán kivánunk látni, e szomorú heterogeneitásban keressük a mult idők viszontagságait, melyek annyiszor gyászba boríták anyaföldünket; e természetelleni állásban keressük a jelenkor szégyenit, mely mindeddig a nem ismert, meg nem nevezett kisded nemzetek sorába törpeszt minket.»

3. *Kezdjünk egy újabb életet* ... «Hátramaradásunk, mivel annyi dicséretreméltó van bennünk, korunk s körülállásainkhoz képest mi szégyenünkre válhat? *Nagy szégyenünkre* valóságosan, ha jónak hirdetjük, vagy palástolgatni kivánjuk, ... s amellett makacson maradunk meg ami helytelen s az idő lelkéhez nem illik ezentúl; *nagy becsületünkre* ellenben, ha bebizonyítjuk a világ előtt, hogy hátramaradni nem tudunk s ott, hol hiányt érzünk magunkban, nőtten nő lángoló akaratunk s győzhetetlen állhatatosságunk előre lépni, javítni.» (Hitel 223.)

5. *Ha egy jobb tagja sem henyél.* A nemzeti közszellem fejlesztése volt Széchenyi főtörekvése. «A jobblelkű ember, ha már ifjúsági heveiből kihűlt, legszebb örömit hazája előmenetelének eszközlésében találja s lelke sohasem lehet nyugodt, míg magamagának csak azt mondhatja: «N e k e d h a z á d m i n d e n t a d a s t e h a z á d n a k s o h a s e m m i t.» (Hitel 233.) «Mennél jobban megismerkednek az emberek, annál tökéletesebben eltűnik az őket rémítő váz s annál jobban átlátják, hogy utoljára, ha ideigóráig nem is, de minden bizonnyal végesleg abban fogja találni kiki legnagyobb jólétét, boldogságát s ezek bátorságos birtokát: h a m i n d e g y i k t e r m é s z e t i s z a b a d s á g á n a k e g y r é s z é t a t á r s a s á g b e l i s z a b a d s á g m e g n y e r é s e v é g e t t f e l á l d o z z a. Így támadtak társaságok, országlások s egy nemzet ereje azon idomzatban nő vagy apad, melyben vagy még egyes

familiák is háborgásban élnek egymással, vagy e társalkodás legfőbb polcra s a társasági szabadság legtökéletesb kifejlődésre emelkedett már.» (Hitel 172.) «A munkafelosztás emeli az emberi fő tehetségit lehető legmagasb tökéletességre. Természetes, hogy az, ki mindig eggyel foglalatos, azt ügyesebben tudja vinni, mint az, ki húsz tárgyban munkás.» (H. 181.) «A nemzetiség s polgári erény derék hívei azon hazafiúi egyesületekből fakadnak, melyek egyszerű, de legmagasb címe: Mindenkinek idő, ész s pénzbeli tehetsége szerint forró s állhatatos járulása a közjóhoz.» (H. 182.) Mi más világ, mint a XVIII. század kisded bogárként félrevonuló magyarjaié. (Orczy, Seneca.)

6. *Dicső kert lesz a sír felett.* Széchenyi igyekezett bebizonyítani a magyar nemességnek, hogy kiváltságainak feláldozása tulajdonképen saját anyagi hasznával fog járni. A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene. A magyar nem birja magát oly jól, mint körülményei engednék. A magyar gazda ma nem viheti mezeit a lehető legmagasb virágzásra. Ime a Hitel főpontjai. Mindennek főoka első sorban a hitel hija. A nemesi birtok nem lévén eladható, a birtokosnak nincs hitele s minden vagyona mellett pénzszükséget szenved, viszont a tőkepénzes sem talál biztos kamatozó helyet: ekként az érték forgalma — a gazdagodás útja — el van zárva. A szegénység meggátolja aztán a birtokba szükséges befektetéseket s ezáltal a termőföld okszerű művelését, annak lehető legjobb kihasználását. Elejét veszi az élet kényelmesebb berendezésének, a hasznos fényűzésnek, csinosodásnak is s iparunk, kereskedésünk pang. A folyók szabályozása, óriási mocsárterületek kiszárítása is nagyrészt szegénységünkön múlik. Innen a nemesség korlátoltsága, maradisága, tunyasága is. Másodsorban: a jobbágy nem végzi úgy a dolgát, mintha a saját maga hasznára dolgoznék; ha a birtokos bérbe adná is neki jószágát, több haszna lenne mindkét félnek. Végre a nemesi birtok megoszlása szaporodás útján szintén a szegényedést mozdítja elő.

7. *A művészet, tudomány.* A nemzet gazdagságával jár művelődése. «Minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalatja: *a kimívelt emberfő* . . . A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. Ezek statisztikája az ország legérdekesb része. Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat stb. teszik a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanul használni tudja. Igazibb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs.» (H. 178.)

8. *Artunk egymásnak eleget.* «Arról kell végre meggyőződve lennünk, hogy nem a kormány valódi oka elnyomatásunk s hátramaradásunknak, hanem értelmi súlyunk fejletlensége s így parányisága, amiből természet szerint fakad: káros intézetink nevetséges magasztalgatása; hazaszeretet s a közhasznot előmozdítani törekedő nemes ösztön helyett kis privilegiumaink bálványzása s *ön legközelebb* hasznunk nyomorult vadászata: helyzetünk, mibenlétünk s igazi hasznunk sohai el nem ismerése s így minden előmeneteli s nemesülni vágyásnak tökéletes hija: amibül megint viszálkodásaink, rokonatlanságaink s nemze-

tietlenségünk veszi szükségképi eredetét s ebből megint végső elkorcsosulás, közlét ingadozása, személyünk és sajátunk veszedelme s egy mindent elpusztító anarchia fog mulhatlanul következni.» (Stadium 9. l.)

9. *Fut, fárad a sok idegen.* «... Nem hihető, hogy egy külföldi magyar intézetekre tetemes áldozatokat tegyen a nélkül, hogy valamely rejtett s mellékes célja ne légyen, s így csak honbeliektől várhatni hű járulást oly tárgyakhoz, melyek minden haszna erkölcsi s nem pénz. A perzsa, spanyol vagy khínai fog-e igen örülni magyar hazánk előmenetelén, ha áldozatibul rá semmi nyereség nem háromol s a részvényibül őtet illető osztalék nem egyéb erkölcsi örömnél? Ez természet ellen volna s csak honáért munkálódhatik kiki tisztább szándékbul, magasabb célbul.» (Hitel 175.)

10. *Nincs hatalom, mely visszanyom* ... «Azon nemzetet, melyben erős lélek van, soha és semmi körülállások közt idegen hatalom nemcsak nem nyomhatja el, de óriási előmenetelében sem hátráltathatja s minden veszély, mely érheti, kirekesztőleg csak tulajdon keblében t. i. elégtelen ismeretiben, természetelleni talpkövekre rakott intézetiben s az ezekbül szükségkép következő egyenetlenségiben s viszálykodásiban veheti valódi eredetét s hogy viszont nincs oly bölcs kormány, nincs oly próféta, ki egy lelketlen korcs népet valóságos dicsőségre felhevítni s igazi halhatatlanságra feltüzelni tudna! S ekkép Dunánk csak kiöntési átkunk és soha más nemzetekkel egybekötő civilisatiói csatornánk nem lehet, míg azon a magyar nemzetiség erős lelke nem segít ... Itt a feltámadás mindenre.» (St. 15.)

Magyarázat. A magyar hazafias lyra 1825 után Széchenyi eszméinek viszhangja. A bölcs hazaszeretet, az emelkedett álláspont, a mértékek, melyekkel a nemzet nagyságát megitéli, mindjobban áthatnak a köztudatba s megzendűlnek a nemzet jövőjét immár követelve sürgető költők dalaiban. A költészet, míg eszméiből ihletet merít, másrészt eszközévé szegődik terjesztésükben. «Az a reformmozgalom, — írja Gyulai Pál Vörösmarty életrajzában (247. l.) — melyet Széchenyi mind a társadalmi, mind a politikai téren felköltött, új lelkesüléssel töltötte el Vörösmartyt. Nemzeti mély érzelme, lángoló hazafisága az európai eszmék cultusával vegyült, a mult dicsőségén borongó költő a jelenhez fordúlt s hinni kezdett a jövőben. A küzdelem célja immár nemcsak az alkotmány védelme volt, több kifejtésénél is, egy nemzet regeneratiója. Vörösmarty nem lépett a politikai szónokok közé, se becsvágya, se tehetsége nem volt hozzá, de foglalkozott minden szőnyegen levő kérdéssel s barátai vagy jó ismerősei voltak a legkitünőbb politikai nevezetes-

ségek. Mint politikai író sem kívánt szerepelni, de lyrája folyvást hol előharcosa, hol kísérője volt ama nemzeti nagy küzdelemnek, mely 1848-ban lelte befejezését. Lelkesülést nyerve tőle s árasztva vissza reá, a magyar hazafiságnak költő elődeitől lényegesen különböző kifejezést adott.»

A *Jóslat* (1847) a Széchenyi jóslata, mellyel az elernyedt nemzetet az oktatás, a bizalom, a gúny és korholás változatos hangjain a mindent átható hazaszeretet követelő jogával hívja életre. «Ha valami felemelheti még a hazát önboldogságára, ura örök dicsőségére s hozzáillő magasságra, az semmi egyéb nem lehet, mint *nemzetiség s közértelmesség.*» A Világ e szavai alapjai Vörösmarty költeményének is.

Versmérték: a jambus.

Hymnus.

1. Isten segíts! királyok Istene!
Emeld fel hozzád a király szivét,
Értelme légyen mint napod szeme,
Hogy végig lássa roppant helyzetét,
Hogy aki fényben milliók felett van,
Legyen dicsőbb erényben, hatalomban.
2. Isten segíts! népeknek Istene!
Tedd jóra munkássá e nemzetet,
Hogy amihez fog óriás keze,
Végére hajtson minden kezdetet.
Add, hogy mit emberész és kéz kivíhat,
Ne várja mástól mint szerencsedíjat.
3. Isten segíts! országok Istene!
Ruházd fel áldásoddal e hazát,
Hogy mint az őskor boldog édene
Dúsan virítson bércen, síkon át,
És míg keblén a hűk örömben élnek,
Pallost mutasson fondor ellenének.
4. Isten segíts! szabadság Istene!
Add, hogy megértsük e nagy szózatot,
Adj csüggedetlen szívet is vele,
Hogy tűrni tudjuk, mint szent közjogot:
Tiszteljük azt a törvény érc szavában,
S ha víni kell, a vérnek bíborában.
5. Mindenható egyesség Istene,
Ki összetartod a világokat!

Engedd, hogy bármi sorsnak ellene,
Vezessen egy nemes s nagy gondolat,
Hogy nemzetünknek mindenik nyomára
Ragyogjon emberméltóság sugára.

Jegyzetek: 2. *Ne várja mástól mint szerencsedíjat.* A sérelmi politikára is vonatkozik, mely az ország hátramaradásáért egyedül a kormányt tette felelőssé. Ne várjuk a segélyt sehonnan, hanem tegye mindenki a magáét! hirdette Széchenyi.

3. *Az őskor boldog édene.* Az emberiség első kora a legtöbb nép hite szerint boldog volt s bűneink okozták szerencsétlenségünket. Így tartja ezt a biblia, így a görög-római mythos, mely az emberiség első korát aranykornak nevezi.

4. *Add, hogy megértsük e nagy szózatot.* Még a negyvenes években is sokan voltak nálunk, kik szabadságon csak a nemesi kiváltságokat értették: vagyis, hogy egyik osztálynak szabadsága van elnyomni a másikat. Franciaországban a forradalmak idején szintén féktelenséggé fajult a közszabadság. Az igazi szabadság az, midőn — mint Széchenyi kifejezte — az egyes természeti szabadságának egy részét a társaságbeli szabadságért feláldozza. Természetesen így aztán nemcsak élvezni, de «tűrni is kell, mint szent közjogot».

Magyarázat. Vörösmarty ezt a költeményt a Kisfaludy-társaság megbízásából írta 1844-ben; minden sorának egy arany volt a díja. A költemény a hymnus fenséges szárnyalásával Isten áldását esdi a király és a nemzet frigyére. Legyen a király nemzetének első fia, mint hatalomban vezére, erényben példaképe! Viszont a nép alapítsa meg munkájával szerencséjét; legyen országa hatalmas békében-háborúban; legyen minden polgára szabad, jogokat élvezve s másét tűrni tudva; törjön egyesült erővel az *ember* azon eszményképe felé, melyet Isten számára felállított! — A költemény lelkesedve emeli ki a viszonyt, mely a nemzetet s uralkodóját összefűzi s melyet e küzdelmes korban sem zavart meg a harci zaj és a haladó kor emelkedett felfogásával szól azon feladatokról, melyek az önmagához méltó nemzetre várnak. Mint legjelesebb királyhimnuszunk maig megtartotta helyét. — Verse a jambus.

Fóti dal.

Fölfelé megy borban a gyöngy, Jól teszi.
Törjön is mind ég felé az Ami gyöngy;
Tőle senki e jogát el Nem veszi.
Hadd maradjon gyáva földön A göröngy.

Testet éleszt és táplál a
Lakoma,
De ami a lelket adja,
Az bora.
Lélek és bor két atyafi
Gyermekek;
Hol van a hal, mely dicső volt
És remek?

Víg pohár közt édesebb a
Szerelem.
Ami benne keserű van,
Elnyelem.
Hejh galambom, szőke bimbóm,
Mit nevetsz?
Áldjon meg a három isten,
Ha szeretsz.

Érted csillog e pohár bor,
Érted vív,
Tele tűzzel, tele lánggal,
Mint e szív;
Volna szívem, felszökelne
Mint a kút,
Venni tőled vagy szerelmet,
Vagy bucsút.

Hej barátom, honfitársam,
Bort igyál.
Víg, komor, vagy csüggeteg vagy,
Csak igyál.
Borban a gond megbetegszik,
Él a kedv.
Nincs a földön gyógyerőre
Több ily nedv.

Borban a bú, mint a gyermek,
Aluszik.
Magyar ember már busúlt sok
Századig.
Ideje hogy ébredezzen
Valaha:
Most kell neki felvirúlni,
Vagy soha.

Bort megissza magyar ember,
Jól teszi;
Okkal móddal meg nem árthat
A szeszi.
Nagyot iszik a hazáért,
S felsivít:
Csakhogy egyszer tenne is már
Valamit.

No de sebaj, máskép leszen
Ezután;
Szóval tettel majd segítsünk
A hazán.
Ha az isten úgy akarja
Mint magunk,
Szennyet rajta és bitor bűnt
Nem hagyunk.

Rajta társak hát, igyunk egy
Húzamost;
Bú, szerelmek, házi gondok
Félre most;
A legszentebb, legdicsőbbért
Most csak bort,
De ha kellend vérben adjunk
Gazdag tort!

A legelső magyar ember
A király:
Érte minden honfi karja
Készen áll,
Lelje népe boldogságán
Örömét,
S hír, szerencse koszorúzza
Szent fejét!

Minden ember legyen ember
És magyar,
Akit e föld hord s egével
Bétakar.
Egymást értve, boldogítva
Ily egy nép
Bármi vésszel bizton, bátran
Szembe lép.

Ellenség vagy áruló, ki
Hont tipor,
Meg ne éljen, fogyjon élte
Mint e bor.
Áldott földe szép hazánknak,
Drága hon,
Meg ne szenvedd soha őket
Hátadon.

Most hadd forrjon minden csepp
Mint a vér, [bor
Melyet hajdan frigyben ontott
Hét vezér;
S mint szikrája a szabadba
Felsiet,
Úgy keresse óhajtásunk
Az eget.

Légyen minden óhajtásunk
Szent ima,
S férfi keblünk szent imáink
Temploma.
És ürítsük a hazáért
E pohárt:
Egy pohár bor a hazáért
Meg nem árt.

Érje áldás és szerencse
Mindenütt,
Ahol eddig véremésztő
Seb feküdt,
Arca, mely az ősi bútól
Halovány,
Felderűljön mint a napfény
Vész után.

Hű egyesség tartsa össze
Fiait,
Hogy leküzdje éjszak rémes
Árnyait:
Künn hatalmas, benn virágzó
És szabad,
Bizton álljon sérthetetlen
Jog alatt.

S vér, veríték vagy halál az,
Mit kíván,
Áldozatként rakjuk azt le
Zsámolyán, [ban:
Hogy mondhassuk csendes vihar-
«Szent hazánk!
Megfizettük mind, mivel csak
Tartozánk!»

Bevezetés. «E dalról az a közhiedelem, hogy Fóton készült, Fáy András 1842-iki szüretje alatt. A dolog nem épen úgy áll. A dal már készen volt, midőn Vörösmarty a szüretre kiment, hanem annyi igaz, hogy ott olvasta fel barátjainak, kik nagy lelkesüléssel fogadták s «fóti dal»-nak keresztelték, mibe Vörösmarty szivesen beleegyezett. Fóton magának Vörösmartynak is volt egy darab szőleje, melyet ugyanakkor vett gr. Károlyi Istvántól, midőn Fáy András és Ferenczy, a szobrász, a magokét. A Vörösmarty, valamint a Ferenczy szőlejét is később Fáy András váltotta magához. A Fáy fóti szüretjei híresek voltak. A szíves házigazda majdnem egész 1848-ig mindig megtartotta a szüreti lakomát. Számos író, művész, publicista rándult ki ide Pestről, Fáynak részint barátjai, részint tisztelői. Ha Pesten volt, Deák Ferenc is megjelent e szüreteken; 1842-ben épen Vörösmartyval ment ki. Vörösmarty legrégibb vendége volt a fóti

szüretnek s alig volt valahol jobb kedve, mint itt. Ebéd alatt és után egymást érte a szellemes toaszt, tréfa és adoma. Néha a költők közül valamelyik még eddig meg nem jelent művét szavalta el. Este felé a lobogó tüzek mellett foglalt helyet a társaság. A dal, leginkább népdalok éneklése, ritkán hiányzott. Vörösmarty ilyenkor el-eldalolta a *Bort ittam én, boros vagyok* kezdetű népdalt. Barátjai gyakran mondották, ideje volna már, hogy ő írjon egy szép bordalt s azt énekelje. Toldy sajnálkozott, hogy a magyar műköltészet lyrájában még mind hiányzik az úgynevezett *geselliges Lied*, a műveltebb víg társaságok dala. Vörösmarty a jövő szüretre igért is ily dalt, de egyik év a másik után mult s a várt dal még mind nem készült el. 1842-ben csakugyan beváltotta igéretét s a *Fóti dal* lőn a fóti szüretek kedvenc dala, melyhez Thern Károly még azon évben dallamot írt». (Gyulai, Vörösmarty összes munkái, jegyz. a Fóti dal-hoz.)

Jegyzetek. 1. *Fölfelé megy* ... Már a két első mondat mutatja azt az izgatott, egy kissé mámoros hangulatot, mely nem törődik a gondolatok szoros logikai kapcsolatával.

2. *Hol van a hal, mely dicső volt és remek?* E hely értelme sok vitára adott alkalmat s kifejezése módját csakis eredete magyarázza. Szemere Pál beszéli a *Divatcsarnok* 1853 ápr. 28. számában *Fáy András* cím alatt a következőket:

«Vörösmarty, Ferenczy (a szobrász) és Fáy András egymás szomszédságában vettek volt meg egy-egy szőlőt a fóti hegyen két kis mértföldnyire Budapestről. Évenkinti szüretelés alkalmával több vagy kevesebb napokra, nagyobb vagy kisebb számmal itt gyülekeztek össze: Bajza, Bártfay, Bugát, Czuczor, Deák Ferenc, Egressy Gábor, Érdi, Pólya, Szentpéteri (a színész), Toldy, Zádor, Zichy, Wesselényi Miklós, Fáy-Máriássy Ilona, Fáy Emil, Ferenc és Gusztáv, Lendvayné, Schodelné, Szemere-Csoma Borbála, Sztrokay Katalin és Louise ... Ezen részint rokonok és társak, részint barátok és ismerősök körében kérdezé az áldomáspoharat fölemelő: Hol van a hal, mely dicső volt és remek? — midőn egyik napon, 1841-ben a víg poharak, vagy pezsgő üvegek szomszédságából a virágokkal körülkoszorúztatni szokott (tehát átvitelesen szólva: dicső és remek) hideg csemege-hal kimaradván, házi gazdánkat, Fáy Andrást, mint a haladás (szójátékként: hal-adás) felekezetétől elpártoltat, róvá meg — dévajságból.»

Vörösmarty 1842-ben írt Fóti dalában tehát Szemerének erre, az előbbi évben mondott tósztjára céloz. Ez azonban csak a kifejezés módját illeti; a sor értelme a költeményben az, hogy

olyan hal, mely dicső és remek lenne, nincs, mert vízben él, hideg a vére, lelkesülést s vele minden szépet és nagyot, csak a bor teremt.

3. *Ami benne keserű van.* A költő bor mellett felejti szerelmi bánatát. Valóban Vörösmartynak élete e szakáig csak a szerelem keserve jutott osztályrészeül. Első szerelme, — Perczel Etelka, — mely a Zalán Futásának nőalakjait s lyrai szerelmi költeményeit sugallta, mint ifjúsága édesbús emléke élt még dalaiban e korig. Csak a következő év hozta meg számára a boldog szerelmet, midőn Csajághy Laurát nőül vette. (1843.)

4. *Volna szivem:* t. i. e pohár.

7. *Bort megissza magyar ember.* A tárgyas alak használata e sorban hosszas irodalmi harcra adott alkalmat, melyet főként *Brassai* és *Gyulai* vívtak. Az megtámadta, ez számos idézettel a népköltészet s a legjelesebb írók műveiből védte e helyet. Tény, hogy nyelvtanilag szigorúan véve nem szabatos, de másrészt az idézett példák kétségbevonhatatlanná teszik a költői nyelv e szabadabb sajátságát. V. ö. *Szegény embert* az ág is húzza. *Járt utat* a járatlanért el ne hagyd.

Nyomórudat félkezével kapta vala.

(Ilosvai, Toldi.)

Véres zászlók alatt
Lobogós kopiát
Vitézek ott viselik.

(Balassi Bálint. A végek dicséreti.)

Bontja meg a hajtók sűrü elősorját,
Rázza le nyilvesszőt, valamint pozdorját,
Kelevéz nem járja, ha ütik nem szédül,
De ökle csapásin hajtók sora szétdül.

(Arany. Buda halála. VIII.)

A szeszi. Népiesen, régiesen: szesze helyett. Költőinknél gyakran. V. ö. pl. A végek *dicséreti.* (Balassi Bálint.)

Hah, nem változhatik a természet *rendi:*
Ily bűn a büntetést el nem kerülendi.

(Bacsányi. Az európai hadakozásokra.)

Magyar ember kandallóba
Maga gyújtja fáját,
S versenyt szíja *füsti* mellett
Hosszu nagy pipáját.

(Garay, Kandallódal.)

Nagyot iszik a hazáért. Mint imént a szerelem, itt a hazafiság emlegetésén tör át valami keserű józanság. De a mámoros hangulatnak megfelelően a következőkben megint megvígasztalódik.

10. *A legelső magyar ember* . . . A költemény eddig a bor

dicsérete, itt kezdődik az áldomás (tószt), melyben az első hely természetesen a királyt illeti.

11. *Minden ember legyen ember:* adjuk meg mindenkinek az emberi jogokat.

16. *Éjszak* itt: éjszaka.

Magyarázat. A Fóti dal a legkitünőbb magyar bordalok egyike s mellé csak Csokonai és Petőfi egyes darabjai állíthatók. *(Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz. Rég veri már a magyart a teremtő.)* Érzik rajta a bor mámora, de úgy dicsőíti a bort, mint a lélek elevenítő szellemét, nemes érzelmeinek serkentőjét, fájdalmainak csillapítóját. A bortól izgatott képzelet szeszélyes csapongása, hevülő lelkesedése, az érzelmek nekiáradása mindenütt megőrzi a kellő határt, míg másrészt a szerelem, barátság s a kitörő hazaszeretet eszméi gyakran a fenségesig emelkednek. Áldomása a legszebb hazafi költemény ama kor törekvéseivel és fájdalmaival, aggodalmával és lelkesedésével, melynek merész képeit, szónoki kitöréseit csak itt-ott szakítja meg a keletkező mámortól ízzött ajak egy-egy közönségesebb kifejezése. Kedvemelő zenéjével, melyet Thern Károly írt hozzá, méltán vált be a legnépszerübb nemzeti dalok közé.

Verse: a trochæus, mely azonban a tizenegy szótagos magyar sorok hármas rendje szerint is eloszlik. A magyar vers elmélete e korban még nem volt tisztázva s így sok magyaros vers trochæusokban is skandálható.

Epigrammák.

Magyarország címere.

Szép vagy o hon, bérc, völgy változnak gazdag öledben,
Téridet országos négy folyam árja szegi;
Ám természettől mindez lelketlen ajándék;
Naggyá csak fiaid szent akaratja tehet.

Pusztaszer.

Pusztaszer a nevem, itt szerzett törvényeket Árpád
Hőseivel s a hont biztos alapra tevé.
S áll az azóta kilenc századnak véridején túl;
Várja virágzását s vajha ne várja hiún!

A puszta sír.

A Duna habjainál ki van itt a kisded üregben
Pusztán s omladozó hamvai jeltelenül?
Menj harsogva folyam! mely gyakran vitted emelve
A győző seregét, zengj hadat álmaihoz;
S melyet szerze, te légy, ország! az erősnek örök jel:
Népvezető Árpád hamvai nyugszanak itt.

Zrínyi a költő.

E lantot, koszorútlant bár *Violája* kezétől,
Mely Szigetet zengé s hősei áldozatát;
És e rettenetes szablyát, sok erősnek ölőjét,
Melyre «ne bántsd a magyart!» jelszavam írva vagyon,
Zrínyi hagyom neked, oh haza! és gondjaidba ajánlom,
Zrínyi az éneklő s a diadalmi vezér.

Jegyzetek. *Violája.* Zrínyi nagy eposzán kívül nehány szerelmes idyllt is írt s ezekben kedvesét, a latin költők mintájára, költött néven *Violának* nevezi. Mindenütt kedvese kegyetlenségével küzd, ki nem viszonozza szerelmét. — *Ne bántsd a magyart!* A középkori hősök rendesen választottak maguknak jelmondatot, mely kardjukat, címerüket diszítette.

Pázmán.

Pázmán, tiszta valóságnak hallója egekben,
Megtért térítő állok az Isten előtt, [nép:
S hirdetek új tudományt, oh halld s vedd szívre magyar
«Legszentebb vallás a haza s emberiség.»

Jegyzetek. *Pázmány Péter,* Magyarország biboros érseke (1570—1637), a katholikus ellenreformáció vezére, a magyar irodalmi nyelv megalapítója.

Magyarázat. Vörösmarty könnyed művészettel foglalta ez epigrammákba egyes költői gondolatait, melyek kidolgozva egy-egy ódának, elégiának szolgálhattak volna alapjául. Többnyire a mult szemlélete közt támadt eszméit tartalmazzák, de mindenütt a jelen tükrében látja a multat. *Magyarország címere* a természettől dúsan megáldott hon művelődésének szükségét hangoztatja, hogy igazán naggyá lehessen. *Pusztaszer* a törvényszerző Árpádra tekint vissza a nemzet kilenc századon át megvédte harcaiban a megalapított hazát, most fölvirágzásán kell munkálnia, minek annyi akadály állja útját. *A puszta sír*-nak a dicső mult csodálata

ad hangot. Árpád a Duna mellett van eltemetve, de hamvait hiába keressük; legyen emlékjele a Duna s a föld, melyet szerzett! *Zrinyi, a költő,* a nemzetiségért való harcra lelkesít, karddal s tudománnyal egyaránt. *Pázmán,* a nagy vallási harcok intézője, most, megtérten, a haza s emberiség szeretetében való egyesülésre buzdít. Mindenik költeményt rövid, tartalmas stilus, emelkedett hangulat, csattanós vég jellemzi. Versük az epigramma rendes versalakja: a distichon.

BAJZA JÓZSEF.

1804—1858.

Sóhajtás.

1. Multadban nincs öröm,
   Jövődben nincs remény!
   Hanyatló szép hazám,
   Miattad vérzem én.
2. Miattad zeng panaszt
   S örök bút énekem:
   Sötét felhőd alatt
   Ez élet gyász nekem.
3. Oly sok küzdés után
   Örvény s habok közűl
   Segélni part felé
   Egy csillag sem derűl.
4. Ki szívet alkotál,
   S belé érzelmeket
   Szeretni lángolón
   Hazát és nemzetet,
5. Kinek hatalma szab
   Törvényeket, határt:
   Ó népek istene,
   Küldj egy reménysugárt.

Magyarázat. Bajza 1834-ben írta ez igaz érzelmével oly mélyen megható kis dalt. A hon állapotán búba merült lelke az emberi érzelmek nevében sóhajt a népek istenéhez s félve esdi egy sugarát a reménynek. Az eszme mélysége párosul a kifejezés egyszerűségével s őszinteségével.

Verse a jambus.

Ébresztő.

1. Ébredj nagy álmaidból,
   Ébredj, Árpád fia!
   Fölkelt a nap; hazádnak
   Föl kell virúlnia.
2. Ellenséges hadakkal
   Víttál ezer csatát,
   Szívvéreden ezerszer
   Váltád meg a hazát.

3. A felviradt kor ismét
Igényli szívedet;
Vért nem kér, csak hazáért
Égő szerelmedet.
4. Igényli, hogy becsüljed
Honod külföld felett;
Védd, ápold, mikkel isten
Megáldá földedet.
5. Amit gyártott magyar kéz,
Nevelt a hontelek,
Amit magyar zamattal
Ihlettek a szelek;
6. Mi a rónák felett él,
Hegyaknában terem:
Mind az nemes fajodnak
Erőt adó elem.
7. S függjön rajtad daróc bár,
S szembántó színzavar,
Becses, mikor hazáért
Égő szivet takar.
8. Ó nemzet, nemzet, eszmélj,
Becsüld meg tenmagad,
Gyilkold le szolgavágyad,
Mely külföldhöz ragad;
9. Járj egyesült erővel,
Tégy egy nagy fogadást:
Hazádnak istenén kül
Nem fogsz imádni mást!
10. Te népek óceánján
Hullámtól vert sziget,
Kit mint elsülyedendőt
Ezer jós emleget,
11. Mutasd meg a világnak,
Hogy még erőd szilárd,
Hogy ezredes fokodnak
Új ezredév sem árt.
12. Mutasd meg, mit vihet ki
Erős szívláng alatt
Az elszántság hatalma
És az érc akarat.
13. Ébredj nagy álmaidból,
Ébredj, Árpád fia!
Fölkelt a nap: hazádnak
Föl kell virúlnia!

Bevezetés. Bajza e költeménye a *Védegytel* megalakulásakor született. A Védegylet Kossuth izgatására jött létre (1845), de csak kifolyása volt amaz egyesületi szellemnek, melyet Széchenyi a nemzetbe oltott. A Védegylet első sorban a honi ipart szolgálta s mindenki, aki tagja lett, hat évre becsületszavával kötelezte magát, hogy minden szükségletét, amennyire csak a hazai ipartól telik, honi készítményekkel fogja kielégíteni s az egyesület céljainak elősegítésére évenkint 20 krajcárral adózik. Az egyesület elnökévé gr. Batthyány Kázmér, alelnökévé gr. Teleki László, igazgatójává Kossuth Lajos, választmányi tagjaivá pedig politikai s irodalmi életünk legjelesebb egyéniségei, egy Deák Ferenc, Vörösmarty Mihály, Wesselényi Miklós, Fáy András választattak. A Védegylet eszméje óriási népszerűségre lelt a nemzet körében s valóban az lett, aminek alapítói tervezték: a honi ipar előmozdítóján kívül a különböző rendek és felekezetek egyesítője, — mert mindenki tagjává lehetett, — a

nemzeti szellem hatalmas ébresztője, Magyarország óvása az önállását fenyegető idegen befolyás ellen. Deák Ferenc szépen fejtegeti a zalaszentgróti fiók-egyesület megalapításakor (amilyenek majd minden városban keletkeztek) tartott beszédében az egylet hivatását:

«Hátramaradásunk okát az ipar és szorgalomban, úgymond, sokan sokfélében keresik. Egyik azt mondja. Egyik azt mondja: a múlt idők mostohasága —; a másik: nem, hanem a kormány —; a harmadik: ez sem, hanem minmagunk vagyunk okai hátramaradásunknak. Mindeniknek igaza van; legigazabbja mégis annak, ki mindezeknek összefolyásában találja az egész okot. Vannak minden időnek saját kötelességei: apáink páncélban fizették le a hazának tartozásukat; de míg ők nem egyedül tűzhelyökért, hanem egész Európáért küzdött nehéz harcokban, évek hosszú során, szívök vérét folyatták, addig más nemzetek, a béke olajága alatt, az ipar és szorgalom pályáján előrehaladtak. Megtették tehát apáink, amit tenniök kellett, mert hazát tartottak meg s hagytak hátra nekünk. Azonban igen rosszul vélekednék, ki azt hinné, hogy csak harcok zivatara sodorhat el egy nemzetet; van még egy más, lassúbb, de dísztelen és aljas nemzeti halál is: — a köz elszegényülés vagy nemzeti sorvadás. Ettől megóvni, a jelen időnek feltétlen parancsa, nekünk legszentebb kötelességünk, legmagasztosabb honfi tisztünk.

Mennyire elszegényült e nemzet, mutatja az, hogy alig van már hazánk földén adóssággal nem terhelt jelentékeny család; holott csak ötven évvel ezelőtt a magyar családok még jól birták magokat; és mivel az egyes polgárok gazdagsága összevéve teszi a nemzeti boldogságot, akkor az egész nemzet jól állott. 1802-ben Ausztria gyárakat állított; a magyar pedig könnyelműleg pazar fényűzésnek adván át magát, a pénz nagy mennyiségben vándorlott át a haza határain, sokkal nagyobban, mint kebelébe vissza. Csak pamutszövetekért évenként tizenhét millió szivárgott ki és így több mint amennyi minden főárúcikkeinkért visszajöhetett. Mi természetesb tehát, hogy nekünk mindig szegényülnünk és a nemzeti sorvadás azon stádiumára kelle jutnunk,

melyen jelenleg tengünk . . . Nemzetünk végre öntudatra jött és most az a kérdés: hogyan kell és lehet e bajon segíteni? Egy elhanyagolt gazdaságot restaurálni két mód van: t. i. vagy a jövedelmet kell szaporítani, vagy pedig a kiadást fogyasztani. Mi a jövedelemszaporítást illeti: Magyarország a mezei gazdaságban, ezen egyetlen neki jövedelmező téren, ötven év óta nagy lépést tett előre. Azóta egy atyának javain három fiú osztozott és jelenleg egy is termeszt osztályrészén annyit, mint elébb az atya az egészen termesztett. Mindemellett ír bajainkra nem jött; sőt nem is remélhető, hogy ily körülmények közt jöhet vala. Nincs tehát egyéb hátra, hanem a lehetőségig fogyasztani a kiadást . . . Nemes öntagadással törüljünk ki jövőre sokat kiadási lajstromunkból; mások helyébe pedig írjunk honi kelméket. A fényűzés minden más országnak áldás, csak a magyarnak átok, — átok azért, mert csak innét szívja külkezekbe a pénzt, míg más országokban a gazdagok jövedelmök fölöslegét iparűző honfiak kezébe rakják, mi által az ipart és szorgalmat előmozdítva, a mesterségek tökélyesítésére hathatós eszközt és a pénznek a nép minden osztályai között elszéledésére alkalmat szolgáltatnak. Ezen nemzeti átok elhárítása végett alakult a védegylet, melynek célja nem csekélyebb, mint a hazának a temetkező sír partjáróli visszarántása . . .»

Az egyesület jótékony hatása hamar érezhetővé lőn az ipar minden ágában. Külföldi árúcikkek nélkül ugyan, épen ipara fejletlensége miatt, ezentúl sem lehetett el az ország, de a gyárak csakhamar fellendültek, gyáralapító társaság keletkezett s a néhány év előtt alakult iparegyesület teljes virágzásnak indult. Az 1846-iki iparkiállítás jelentősen igazolta a magyar ipar fejlődését. A nemzeti összetartás s a reformok útjának egyengetésében még nagyobbak voltak a védegylet eredményei, a mágnáscsaládok kezdtek visszaköltözni az országba s az egyenlőség és reform eszméi napról-napra mélyebb gyökereket vertek a nemzeti köztudatban s terjedtek mind szélesebb rétegekre. Még a honi irodalom, művészet, zene, tánc is megérezte a védegylet hatását. Igy az egylet, midőn mint ilyen, tökéletlen szervezeténél fogva hanyatlásnak indult, jótékony befolyását, mint a nemzeti

eszme képviselője, azontúl sem szünt meg érvényesiteni. — Természetesen a bécsi kormány kelletlenül nézte a magyarság törekvését, hogy társadalmi fegyvereket szegezett a politikaiak ellenébe, melyekkel nem boldogult, s mert magát a védegyletet el nem törülhette, kerülő úton vágott eléje. Azonkívül, hogy lapjaiban a magyar nemzet nyilt ujjhúzási és elszakadási törekvéseit korholta (Széchenyi is ez ellenséges viszony kialakulásától való féltében nem nézte jó szemmel a védegylet működését) egyszersmind a vámvonal megszüntetését tervezte. Az ebből volt jövedelem pótlására pedig dohánymonopoliumot rendezett be Magyarországon, de a nemzet passziv ellenszegülése ezt a tervét is megbuktatta. A harc már ekkor az egész vonalon szenvedélyesen folyt s a többi reformokkal együtt ezt is az 1848-iki törvények lettek volna hivatva rendezni, de azután ez is beleveszett a fegyverek zajába.

Jegyzetek. 2. *Szivvéreden:* nyelvújítói összetétel. Ilyen még: szivláng (12), hontelek (5): honi föld. V. ö. Mohács Kisf. K. 38. Az *igényel* (ma már kerülendő) szó is ekkor kapott lábra, ma versben meg nem állhatna.

7. *S függjön rajtad daróc bár.* «A védegylet jótékony erkölcsi eredménye volt az is, hogy a külföldieskedés eszelős divata hazánkban megszűnt; és miután egy Batthyány Lajosné, egy Károlyi Györgyné s annyi más dús családok finomult ízlésű hölgyei honi kelmékbe öltözködtek, honit viselni, habár talán még selejtesebb volt is, mint a régóta létező s szabadon tökélyesbülhetett külföldi ipar gyártmánya: nem szégyen volt többé, mint még csak pár évvel azelőtt, hanem dicsőség s magasztalva említett hazafiúi cselekedet. A rangot, melyet előbb a külföldi divat s termény bitorlott, a *honi* foglalá el a közvéleményben, a szociális élet minden viszonyaiban.» (Horváth Mihály. Huszonöt év Magyarország történelméből III. k. 121. l.)

Magyarázat. A költemény a védegyleti mozgalmakkor keletkezett hazafilelkesedés kifejezése. A szunnyadásából fölébresztett nemzeti erő hatalma lüktet benne, melynek imimár nem harcokban kell érvényesülnie, mint a multban, hanem a béke mesterségeinek: az ipar, gazdaság és fényűzésnek terén. A hazájáért halni mindig kész magyarnak *élni* kell tudni a hazáért, élni mint szabad, büszke, művelt polgárnak, az európai civilizáció részesének. De minden tettünket, minden léptünket a *nemzetiség* eszméje vezesse! Legyünk

magyarok! Legyünk egyek! A nemzet, melyben lélek és elszánt akarat párosul, megél az idők viszályai között; csalódnak a vészjósok, kik a magyar halálát emlegetik; most virrad fel a napja, mikor feladatának magaslatára emelkedett! A költemény ugyanazon gondolattal végződik, mint kezdődött; lelkesedés a kerete, lelkesedés hatja át azt a tanítást, melyet a költő fölvilágosodott feje, honszerelemben égő szíve nyujt benne nemzetének. — Verse a jambus.

GARAY JÁNOS.

1822—1853.

Kelet népéhez.

1. Mi vagyunk-e még a hét vezérnek
Sarjadéki, tiszta, szittya vér?
Mi vagyunk-e vére még a vérnek,
Melyet ontott a szent hét vezér,
Amidőn nagy Árpád nemzetének
Hont szerezni esküt esküvének?
2. Ők az esküt, a szentet kimondták
S vérben itták rá az áldomást,
Mi, kikért a hősi vért kiontak,
Elfeledjük a nagy tartozást?
Vagy tán nem köt, mert nem esküvésünk?
És a vér, mit ittak, nem mi vérünk?
3. Itt van a föld! Kárpátok tövében,
Völgye, halma e vértől kövér;
A kaszás derékig áll füvében,
Dús kalászin áldás a kenyér!
S van bizalmas nyája, van borága,
Drága ércet rejt a bánya ága.
4. Im de a föld, oly gazdag magában,
Mért virágzik csak felére fel?
Mert a föld lenyügző bérigában,
Mert a nép rajt bérigát visel;
Mert a földön ég malasztja mellett
Emberátok vad burjána termett!
5. Itt van a víz, négy folyó medrében,
Dráva, Száva, nagy Dunánk s Tiszánk;
Annyi életér a hon szivében,
Mennyi cseppje áldást hozna ránk.

Itt a tenger, őr gyanánt a szélen,
Mint egy isteneszme terjedékben!
6. Im de a víz, négy folyód zugása,
Többször átok, mint áldás, mit ad;
Négy szilaj mén ádáz nyargalása,
Mely kocsit kocsissal elragad —
S tengerünket, ész és kor dacára,
Tétlenségünk vaslakatja zárja!
7. S itt van a nép! mely nyolc századon túl
A nemessel együtt vérezék,
Mely ekéhez, kardhoz egyaránt nyúl,
Ahogy a harc kérte vagy a bék';
Itt van a nép, vére még a vérnek,
Sarjadéka a szent hét vezérnek!...
8. De a népet megtöré igája,
Nyolcszáz évet könnyel áztatott,
És ha van, tövisből van virága,
És ha vet, magának vet magot?
Láthatára sűrű, vastag éjjel,
S fáklya nincsen, mely oszlassa széjjel!
9. Mi vagyunk-e, mi vagyunk-e kérdem:
A nagy Árpád sarjadékai?
Mi vagyunk-e váltva ősi véren,
Ős elődink méltó fiai?
Kik midőn véren hazát szerzének,
Nagy, dicső nemzetté esküvének?
10. Az elődök a törvényt kimondák,
S megtarták az eskü szent szavát:
Hogy, kik mint ők, véröket kiontják,
Legyen egy a nagy nemzetcsalád,
És ki híven küzd a köz haszáért,
Köz javából egyaránt vegyen bért.
11. Mi a törvényt, esküt és a népet
Megvetettük sok száz éven át;
Jog fölé a kény hatalma lépett,
S szörnyen megcsonkult az ős család!
És a földön, vízen és a népen
Isten átka fekszik szörnyüképen!
12. Fel tehát, ha még egy szikra benned,
Fel keletnek népe, tettre fel!
Őseidnek lelke még-e lelked?
Megmutatni új, nagy esküvel.
És az eskü szent zsolozsmaképen
Kárpátoktól Ádriáig érjen.
13. Oldassék meg a földnek bilincse,
A tulajdon szent legyen, s örök,

S lészen a föld népeidnek kincse,
Színarany az isten-adta rög;
Ami szárnya a madárseregnek,
A szabad föld az a nemzeteknek!

14. Fékre vedd a víznek tombolóit,
A világnak nyisd meg kapuját,
Ő világrész lássa lobogóid,
Lássa gályáidnak árbocát!
Tenger a föld vére, lüktetése
Népek és hazáknak érütése.

15. És a nép, mely vér a régi vérből,
Nyerje vissza régi részjogát:
Osztalékát vízből és kenyérből,
És a törvény védő paizsát;
S mert terhet visz, oszt a köz hazáért:
Köz javából egyaránt vegyen bért!

16. És te, isten, a végtelen égben,
Magyaroknak védő istene!
Szentesítsd meg összes összeségben,
Ami esküt a nemzet teve —
Add hozzá az ember legfőbb kincsét:
Szabadítsd fel a szellem bilincsét,

17. S fény, dics árad Árpád nemzetére,
Mely megérti vére érdekét;
Vagy halál lesz hosszu bűne bére,
Mint ki elvetette istenét.
És betelve ezredévi átkunk:
Hogy magunktól jőjön pusztulásunk!

Jegyzetek. *Kelet népéhez.* Széchenyi a magyar nemzet «ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait» akarta a maguk egész nemes nagyságában kifejteni. Egy keleti faj, mely a nyugoti civilizáció legmagasb fokáig emelkedik: mily érdekes kincse az emberiségnek! Abban a művében nevezi Kelet népének a magyart, melyben mintegy beszámol eddigi tetteivel s bizalmat kérve a jövőre, föltárja a nagy, a fő célt, melynek kezdettől fogva szolgálatában állott.

3. *Itt van a föld.* «Magyarországban a termékeny föld kiterjedése s mennyisége oly bő, hogy annak csak haszon nélkül fekvő része is gazdaggá tenne más nemzetet . . . Hogy pedig nem találkozik könnyen ország, melyben számosabb nevezetes birtokosok javaikra nézve napról napra nevetségesebben vagy szomorúabban aljasodnának el, mint magyar hazánkban, azon se lehet egy cseppet is kételkedni, hacsak szemeink hasznát venni akarjuk» írja Széchenyi mindjárt a Hitel bevezetésében s ez állapot okát épen a hitel híjában leli (v. ö. 166. l. 6. j.). A javításnak egyik eszköze a jobbágyság felszabadítása is, mit egyelőre mint magának

a nemes gazdának javát tűntet föl. Később, a külföldi demokratikus mozgalmak hatása alatt is, e nemzetgazdasági szempontot háttérbe szorítja az általános emberi, mely a népnek, mint a társadalom egyenrangú tagjának egyenlő jogokat követel; költőinknél e szempont érvényesült.

5. *Itt van a víz.* «A hon vizei korlátlan dühökben mindig öntsék el az ország legtermékenyebb vidékit s az örök posványok méreglehelő önkényök mindig kínt s halált szűljenek? Severin bércei s a Duna kőszirtei mindig gátolják a világ egyéb lakosival közösülésünket? Szabadságróli idétlen képzetünk s törvényink balmagyarázata századokig tiltsa tőlünk el a közösülés kellemit? Egyetlen egy sovány esztendő gyászba borítsa jövendőben is — mint már annyiszor — a fél hazát? A népre vetett idomlag oly csekély adó mind terhesb legyen időfolytával? A haza szivét, Buda s Pestet álló híd soha ne kösse egybe? S elbomolhatlan színház örökre meg legyen tagadva azon nemzettől, melynek nyelvén kívül úgyszólván semmi sajátja? A földmüvelés jobb ismérete soha ne ruházzon zöld színt naptul aszott meztelen pusztáinkra s avar fenyerinkre? Manufactura, fabrika, kereskedés hazánk gazdagságát soha ne emelje magasbra? Külföld előtt mindig ismeretlen maradjon a magyar? s több efféle. Nem, nem! szebb létre méltó hazánknak ki kell vetkőzni e szánakozást vagy megvetést érdemlő szennyeiből s mi ily égető, a XIX. századra s keresztények közé többé nem illő szégyeneket henyélve s karnyugva tekinteni tovább nem tudtunk.» (Világ 83. l.)

7. *Itt van a nép.* A nép sorsával az általános emberi jogok szempontjából a politikában főként Kossuth foglalkozott, a költészetben Petőfi, a magyar demokrácia költője, ki költészetének népies irányát is demokratikus elveivel kapcsolta össze. «Hiába a népköltészet az igazi költészet, — írja Aranynak Toldija megjelenésekor — legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék s ez a század föladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint martyrkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezhessenek.» Garay e helyére v. ö. Petőfinek «*A nép*» c. költeményét.

Egyik kezében eke szarva,
Másik kezében kard,
Igy látni a szegény jó népet
Igy ont majd vért, majd verítéket,
Amíg csak élte tart.

Miért hullatja verítékét?
Amennyit ő kiván
Az eledelbül és ruhábul,
Hisz azt az anyaföld magától
Megtermené talán.

S ha jő az ellen, vért miért ont?
Kardot miért foga?

Hogy védje a hazát? . . . valóban! . . .
Haza csak ott van, hol jog is van
S a népnek nincs joga.

10. *Az elődök a törvényt kimondák.* Garay az általános emberi jogokon kívül még a történelmi jog szempontjából is kívánja a nép fölszabadítását. E hazát egy nép hódította meg s egyenlő jogokkal alakult nemzetté, később az erőszak szorította ki a régi jogot. Ha tehát a népnek megoldjuk bilincseit, csak őseink szellemében cselekszünk. Garay természetesen még azon ideális színben látja a honfoglalás korát, amelybe a mondaköltészet öltöztette. Egyéb történeti költeményei (Árpádok, Szent László) is e világot tükröztetik.

Ki híven küzd a köz hazáért. A hadikötelezettség egy része már ekkor régen a köznépre hárult s az állandó seregek jobbára az ő soraiból teltek ki (verbuválás).

11. *S szörnyen megcsonkult az ős család.* Széchenyi sokszor hangsúlyozta, hogy 600,000 nemes helyett 10 millió polgár dolgozzék a hon javán.

14. *A víznek tombolóit:* örvényeit.

16. *Magyaroknak védő istene.* Még az ős pogánykorból eredő fogalom. A magyar ugyanis mint egykor a zsidó s mint kezdetben minden nép, magát isten választott, különösen kegyelt népének tartotta s azt hitte, hogy isten csak reá visel gondot, a többi népekkel nem törődik. A szólásforma ma is él s népünknél, költőinknél gyakran előfordul. V. ö. Petőfi «A magyarok istene» c. költeményét:

Félre, kislelkűek, akik mostan is még
Kételkedni tudtok a jövő felett,
Kik nem hiszitek, hogy egy erős istenség
Őrzi gondosan a magyar nemzetet!

Él az a magyarok istene, hazánkat
Átölelve tartja atyai keze;
Midőn minket annyi ellenséges század
Ostromolt vak dühvel: ő védelmeze.

Czuczor Riadójában:

Sikolt a harci síp, riadj, magyar riadj!
Csatára hí hazád, kifent acélt ragadj!
Villáma fesse a Szabadság hajnalát,
S fürössze vérbe a zsarnokfaj bíborát!
Él még a magyarok istene,
Jaj annak, ki feltámad ellene;
Az Isten is segít — ki bír velünk?
Szabad népek valánk s azok legyünk.

Lévay a szabadságharc leveretése után kétségbeesve kiáltja:

Hol vagy, hová lettél?
Nem könyörűlsz, nem-e?

Im' hozzád kiáltunk,
Magyarok istene!
Mintha nem is volnánk
Többé a te néped,
Bennünket a világ
Bosszulatlan téphet.

(Magyarok istene.)

Magyarázat. A mult dicsősége abban a korban is (1845) fényesen ragyogott, mely tevékenységével sokkal inkább élt már a jelennek s jövendőnek. A hazai történet képeit lelkesen rajzoló Garay *(Árpádok, Szent László)*, a kor új eszméit hirdetve a nagy ősök nevében követeli az unokáktól az örökül maradt haza felvirágoztatását. Az egy nemzetcsalád, az ősök dicső alkotása darabokká tört a méltatlan utódok kezében s a meggyengült népfaj nem birta teljesíteni a rámaradt feladatokat. Az istenáldta föld, a négy hatalmas folyam, a harcban-békében munkás köznép pusztulni indult s velük azok is, kik kényt ültettek az ősi törvények helyébe. Térjünk vissza atyáink hagyományaihoz, legyen újra eggyé a nemzet: az alap, melyen megalakult, lesz fölvirágzásának is alapja! A költői képzelem lelkesülten bontja ki szárnyait, midőn a jövő nagyságának egében jár s a tett mezejét megmutatva, isten áldását vagy átkát igéri a nemzetnek. A szónoki fordulatok, az érzelmes képek mindenütt megóvják az ellaposodástól a költeményt, mely majdnem kész politikai programm.

Verse a trochæus. A hosszú strófák lüktető, mégis mérsékelten haladó soraikkal jól fejezik ki a költemény emelkedett, de meg-megcsillapodó hangulatát.

PETŐFI SÁNDOR.

1823—1849.

A magyar nemzet.

Járjatok be minden földet,
Melyet isten megteremtett,
S nem akadtok bizonyára
A magyar nemzet párjára.

Vajjon mit kell véle tenni:
Szánni kell-e vagy megvetni?
Ha a föld isten kalapja,
Hazánk a bokréta rajta!
Oly szép ország, oly virító,
Szemet-lelket andalító,
És oly gazdag!... aranysárgán
Ringatózik rónaságán
A kalászok óceánja;
S hegyeiben mennyi bánya!
És ezekben annyi kincs van,
Mennyit nem látsz álmaidban.
S ilyen áldások dacára
Ez a nemzet mégis árva,
Mégis rongyos, mégis éhes,
Közel áll az elveszéshez.
S szellemének országában
Hány rejtett gyöngy és gyémánt van!
S mindezek maradnak ott lenn,
Vagy ha épen a véletlen
Föl találja hozni őket,
Porban, sárban érnek véget,
Vagy az inség zivatarja
Őket messze elsodorja,
Messze tőlünk a világba,
Idegen nép kincstárába.
És ha ott ragyogni látjuk,
Szánk-szemünket rájok tátjuk,
S áldicsőséggel lakunk jól,
Hogy ez innen van honunkból.
Ez hát nemes büszkeségünk,
Melyről annyiszor mesélünk?
Azzal dicsekedni váltig,
Ami szégyenünkre válik!...
Csak a magyar büszkeséget,
Csak ezt ne emlegessétek!
Ezer éve, hogy e nemzet
Itt magának hazát szerzett,
És ha jőne most halála,
A jövendő mit találna,
Mi neki arról beszélne,
Hogy itt hajdan magyar éle?
S a világtörténet könyve?
Ott sem lennénk följegyezve!
És ha lennénk, jaj minékünk,
Ezt olvasnák csak felőlünk:

«Élt egy nép a Tisza táján,
Századokig lomhán, gyáván.»
Oh! hazám, mikor fogsz ismét
Tenni egy sugárt, egy kis fényt
Megrozsdásodott nevedre?
Mikor ébredsz önérzetre?

Jegyzetek. 13. *A kalászok óceánja.* A hasonlat kétszer talán egyszer a terjedelmet, másodszor a hullámzást illetőleg.

22. *Hány rejtett gyöngy és gyémánt van:* tudósok, költők, művészek. E korban az irodalmi és művészeti viszonyok hazánkban még meglehetős fejletlenek voltak. Nem mintha nagy tehetségek nem tűntek volna fel minden téren, hisz ez a magyar irodalom aranykora, hanem mert nem volt igazi műpártoló közönségünk, mely műveiket élvezni s méltányolni tudta volna, illő megélhetést biztosítva szerzőiknek. Magyar író, ha nem volt magának vagyona, biztos szűkölködésnek nézett eléje. Csokonait sírba vitte a nélkülözés, Berzsenyi alig tudta műveit kiadni. Virág, Kazinczy, Kisfaludy Károly, Garay, Vörösmarty s még Petőfi is egész életükön át küzködtek. A művészet munkásai sem álltak jobban, színészeink jórészt nyomorban sínylettek, Barabás, a híres festő, arcképek rajzolásával még fentartotta magát, de a szobrász Ferenczy István munkát is alig kapott. S ugyanekkor Liszt Ferenc külföldön vagyont és roppant hírnevet szerzett magának!

39. *A magyar büszkeség.* Széchenyi műveiben sokszor említi haraggal vagy gúnnyal a magyar nemzeti büszkeséget, mely nyomorult viszonyaink közepett «extra Hungariam»-féle elveket hirdet. Eredetét a Stadiumban (3. l.) így magyarázza: «Azon hatalmak, melyek Magyarországot dúlni akarták vagy dúlták is, inkább a hízelkedés, mint a való szózatját választák, mert ki hódítni, fogni, rabbá tenni akar, inkább s biztosabban jut célhoz, ha tömjénez, mézet nyújt s virágokkal fűzi békóit körül, mint ha a mindig annyira ijesztő valóval akarná a szíveket megnyerni. S így történt, hogy századokon keresztül a magyar hízelkedéshez megszokott, amibül honosink nagy részének önmaga túlbecsülése, gőgje s hiúsága támada; az igaz, egyenes szótul pedig elszokott, amibül megint soknak azon teljes meggyőződése vevé eredetét, hogy Hunniát mint dicsőségtül ragyogót s lakosit mint magas helyen állókat a világ bámulja s irígyli, mely két adatbul azon következésnek kelle elvégre folyni, hogy mi maiak, ha hideg vérrel fontolgatjuk állásinkat s azt más nemzetekéivel hasonlítjuk össze, fájdalomteli mellel leszünk kénytelenek nyomorult álláspontunkat megvallani, melynél még alacsonyabban állni alig lehető.» Kármán József már a múlt század végén mélyrehatóan vizsgálva nemzeti hátramaradásunk okait, vádolta a magyar nemes alaptalan büszkeségét s forrását leginkább a nemesi kúriák elvonult életmódjában találta meg, mely kizárta az összehasonlítást. «A falusi élet melengeti a magunk szeretetét és elkényeztet bennünket. Midőn valaki mindég egyedűl beszél és senki ellene nem szól, elhiszi végre, hogy mindég okosan beszél és hogy

ellene nem is lehetne szólani. Aki háznépe által minden szavát mint oraculumot látja tiszteltetni, könnyen elhiteti magával, hogy oraculum. Mivel egynehány béreseket és gyáva szántóvetőket el tud igazgatni, azt véli, hogy Montesquieu és Calonne hozzá csak árnyékok.» (A nemzet csinosodása. Urania III.) A magyar büszkeségét e politikai és társadalmi okokon kívül még az a gazdasági is előmozdította, hogy az ország legműveltebb és legtermékenyebb vidékét foglalván el, a szegényebb vidékekre szorított nemzetiségekkel szemben mindenkor, még elnyomatása idején is, uralkodó szerepet játszott. Közrehathatott végre az a földrajzi körülmény is, hogy a síkföld, melyet lakott, az egyenes föllépésnek, a bátor kiállásnak kedvezett; megbúni, orvtámadásokat intézni síkságon nem lehet; ez is alkalmas volt egyenességet, önérzetet nevelni a magyarban. Petőfi is úgy tekintette az alföldet, mint a szabadság nevelő-iskoláját.

Magyarázat. A mély hazaszeretet, mely kitörő fájdalommal vagy csendes bánattal merült a mult történetébe, a kétkedő remény, mely mind erősbödő hittel fordult a jelen felé, Petőfinél az elégedetlenség és gúny alakját ölti magára: kérlelhetetlenül elitéli a multat, kicsinyli a jelen igyekezetét s mindent átható hévvel tör a jövőbe. Petőfi a jövő költője.

«Tiéd minden dal, minden hang,
Melyet kezemben ád a lant,
Te lelkesítesz engemet,
Én tégedet köszöntelek,
Te, a beteg
Emberiségnek orvosa, jövendő!»

(Csalogányok és pacsirták.)

A Magyar Nemzet is a jövőnek szól, midőn szatirikus színekkel festi az ország jelen állapotát (1846). Odamutatja a minden széppel megáldott földet s szemben henye lakóit, kik ezer éven át nem tudták kincseit megbecsűlni s nyomorúságukban mégis álbüszkeség dagasztja keblüket. A hazafi-fájdalom keserű gúnyja ostor a tétlen nemzetnek, hogy lerója a jövőnek, mit a multnak vétkezett s ama szégyenletes sors helyett, melyet kiérdemelt, szorgalmas munkával biztosítsa fönnmaradását és dicsőségét.

Petőfi költeményei tele vannak a nemzetét gúnyoló, korholó, ostorozó hangokkal. De ő maga gyönyörűen magyarázza meg ennek okát és célját:

S jaj nekem, százszor jaj, hogy szülőm ellen kell
Kart emelnem, hogy megostorozzam őt,
Gyermek a szülőjét . . . engem jobban éget
A seb, melyet rajta vágok; és nagy vétek,
Jól tudom, az ily tett ég és föld előtt.

S én ezek dacára sem fogok pihenni,
Érezzek bár százszor több fájdalmakat,
S verjen meg bár engem a nagy isten érte . . .
Addig ostorozlak, nemzetem, míg végre
Földobog szived, vagy szívem megszakad!
(Van-e egy marok föld.)

A költemény trochæusokban van írva. Ismeretes dallama csak a költemény elejét öleli fel s annak lelkes hangját tolmácsolja.

A nép nevében.

1. Még kér a nép, most adjatok neki!
Vagy nem tudjátok, mily szörnyű a nép,
Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad?
Nem hallottátok Dózsa György hirét?
Izzó vas trónon őt elégetétek,
De szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga tűz. Úgy vigyázzatok:
Ismét pusztíthat e láng rajtatok!
2. S a nép hajdan csak eledelt kivánt,
Mivelhogy akkor még állat vala;
De az állatból végre ember lett,
S emberhez illik, hogy legyen joga.
Jogot tehát, emberjogot a népnek!
Mert jogtalanság a legrútabb bélyeg.
Isten teremtményén, s ki rá süti:
Isten kezét el nem kerülheti.
3. S miért vagytok ti kiváltságosok?
Miért a jog csupán ti nálatok?
Apáitok megszerzék a hazát,
De rája a nép-izzadás csorog.
Mit ér, csak ekkép szólni: itt a bánya!
Kéz is kell még, mely a földet kihányja,
Amíg föltűnik az arany erc . . .
S e kéznek nincsen semmi érdeme?
4. S ti, kik valljátok olyan gőgösen:
Mienk a haza és mienk a jog!

Hazátokkal mit tennétek vajon,
Ha az ellenség ütne rajtatok? . . .
De ezt kérdeznem! engedelmet kérek,
Majd elfeledtem győri vitézségtek.
Mikor emeltek már emlékszobort
A sok hős lábnak, mely ott úgy futott?
5. Jogot a népnek, az emberiség
Nagy szent nevében, adjatok jogot,
S a hon nevében egyszersmind, amely
Eldől, ha nem nyer új védoszlopot.
Az alkotmány rózsája a tiétek,
Töviseit a nép közé vetétek;
Ide a rózsa néhány levelét,
S vegyétek vissza a tövis felét!
6. Még kér a nép, most adjatok neki;
Vagy nem tudjátok: mily szörnyű a nép,
Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad?
Nem hallottátok Dózsa György hirét?
Izzó vas trónon őt elégetétek,
De szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga tűz . . . Úgy vigyázzatok:
Ismét pusztíthat e láng rajtatok!

Magyarázat. Petőfi az ébredő magyar demokrácia legnagyobb költője. A rendi alkotmány ellen irányuló mozgalmak óta politika és irodalom mind sűrűbben szólal fel a nép mellett s Széchenyi egyelőre főleg nemzetgazdasági érdekekből, a szónokok és költők az emberi jogok nevében akarják magukhoz emelni: Petőfi, a népnek feltörekvő gyermeke, egynek érzi magát vele s mint az emberiség és a hon egyenlően hasznos tagjának jogot és elismerést követel számára.

A türelmetlen, izgatott hang, mely a gúny fegyverét sem kerüli, e költeményében (1847) is fenyegetve fordul a nemesség ellen, mely apáinak szerepét immár eljátszotta s kiváltságainak fejében a nemzeti munkát egymaga elvégezni képtelen. Nem riad vissza a jogok véres kiküzdésétől sem, sőt lelkesedve hivatkozik a szellemre, mely e küzdelmekben érvényesült, s alig hisz a békés megoldás lehetőségében.

Verse a jambus.

Összehasonlítás. A demokratikus eszmék Petőfi költésze-

ténck világában következetesen érvényre emelkedtek s a köztársaság ideáljában tetőztek (v. ö. *Respublica, Itt a nyilam* című költeményeit). A királyságban csak zsarnoki intézményt lát, a népek boldogtalanságának forrását s gyűlöletben égő költeményekkel ostromolja (v. ö. *A királyokhoz, A király és a hóhér, Akasszátok föl a királyokat),* míg a rendi intézmények, mint kicsinyesek és elavultak, többször gúnyjának, mint haragjának tárgyai. Ama költeményeit gyakran megrontja érzéseinek szertelensége, a gúnnyá fagyott harag ellenben ú. n. genreképeiben (jellemkép) legsikerültebb költeményeit ihlette.

Hadd álljon itt kettő, melyekben a magyar nemest festi a demokrata ecsetével. Ősök büszkesége, költők ideálja, mivé tett a változó idők alakító hatalma!

A magyar nemes.

1. Őseimnek véres kardja
Fogason függ, rozsda marja,
Rozsda marja, nem ragyog.
Én magyar nemes vagyok!
2. Munkátlanság csak az élet.
Van életem, mert henyélek.
A paraszté a dolog.
Én magyar nemes vagyok!
3. Jól készítsd, paraszt, az útat,
Mert hisz a te lovad vontat.
Csak nem járhatok gyalog.
Én magyar nemes vagyok!
4. Tán a tudománynak éljek?
A tudósok mind szegények.
Nem irok, nem olvasok.
Én magyar nemes vagyok!
5. Van, igaz, egy tudományom,
Ebben párom ritkán látom:
Enni, inni jól tudok.
Én magyar nemes vagyok!
6. Milyen jó, hogy nem adózok.
Gazdaságom van, de nem sok,
S van adósságom, de sok.
Én magyar nemes vagyok!
7. Mit törődöm a hazával?
A hazának száz bajával?
Majd elmúlnak a bajok.
Én magyar nemes vagyok!
8. Ősi joggal, ősi házban
Éltemet ha elpipáztam,
Mennybe visznek angyalok
Én magyar nemes vagyok!

Jegyzetek. 3. *Jól készítsd paraszt az útat:* az útkészítés robotmunkába ment s tökéletlen módszere miatt egyike volt a legnehezebbeknek. (V. ö. Hitel 108. l.)

4. *A tudósok mind szegények:* épen, mert nincs művelt publikumuk. (V. ö. 188. l. 22. j.) Mentől műveltebb valamely ország, annál különb sorsot biztosít jeleseinek.

6. *S van adósságom, de sok:* a magyar nemességnek a hitel hija miatti eladósodására céloz. Ha megszorult, csak uzsorapénzhez juthatott. (V. ö. 166. l. 6. j.)

Ime a magyar nemes szatirikus életképe a negyvenes évek világításában. A kortól elmaradt, tétlen, de dölyfös úr kiváltságaival a megváltozott viszonyok közepett, boldog megelégedése szemben saját alacsonyságával, a népnek nyomorával, a köznek kárával! A rajz élénkségét csak fokozza magának a nemesnek megszólaltatása s a folyton hangoztatott nemesség még kirivóbbá teszi ez életmód nemtelenségét. «Nemes magyarok legyünk, ne magyar nemesek» szokta volt Széchenyi is emlegetni.

A magyar nemesség javarészének ez életmódja ellen már Széchenyi is kivonta a gúny fegyverét. A régi dicsőség fényében sütkérezőket ő riasztotta föl először a reformátor bátorságával s világnézetének ujságával. «A magyar nemes oly irígylésre méltó helyzetben él a világon, hogy szerencsésb sorsú szülöttet csillagunkon találni bajos. Ha leveleket s ujságokat házától eltilt s izmos kapusa van, ki várába nem ereszt senkit, élte fogytáig azon édes andalgásban ringattathatja magát, hogy ő egy külön s boldogabb planéta lakosa, melyben minden csak öröm s víg időtöltés, gond, fáradság, munka pedig semmi. Ő az országnak semmiféle terhét nem viseli, nem adózik, se nem katonáskodik, se gyűlésre nem jár, ha nem akar; — mert ezeket mind mások által vitetheti végbe, — szóval: őtet az Alkotó felséges jó kedvében olyanná teremté, ki a világ legszebb örömére s az élet legédesb érzésére született. És, gaudeant bene nati!» (Hitel 227. l.) «Hol csak a régi név maradt meg, a régi becsület s tehetség pedig eltünt, ott a gyémánt kitört s csak üveg tölti be helyét. S többet ér a királyra s országra nézve egy új nemzetség, mely ahelyett, hogy eldődei dicső példája által hasonló nagy tettekre buzdíttatnék, — inkább magát minden áldozat s munkától mentnek hiszi, mert már ősei vittek végbe valaha sok szépet s halhatatlant s így azt gondolja: ingyen élhet s csak ünnepelve töltheti napjait!» (Hitel 204. l.)

A másik költemény egy maradi táblabíró elhanyagolt házi körében a nemességnek tengődő, kisszerű életét gúnyolja, mely a haladó világtól való elzártságában főrészt tétlenségének is forrása. A javítást célzó tanácsok mintegy

ébredező jobb szellem nyilatkozatai, melyet azonban elhallgattat a megszokott tunyaság hatalma.

Pató Pál úr.

1. Mint elátkozott királyfi
Túl az Óperencián,
Él magában falujában
Pató Pál úr mogorván.
Be más lenne itt az élet,
Ha egy ifjú feleség . . .
Közbe vágott Pató Pál úr:
«Ejh, ráérünk arra még!»

2. Roskadó félben van a ház,
Hámlik le a vakolat,
S a szél egy darab födéllel
Már tudj' isten hol szalad;
Javítsuk ki, mert maholnap
Padlásról néz be az ég . . .
Közbevágott Pató Pál úr:
«Ejh, ráérünk arra még!»

3. Puszta a kert, e helyett a
Szántóföld szépen virít,
Termi bőven a pipacsnak
Mindenféle nemeit.
Mit henyél az a sok béres?
Mit henyélnek az ekék? . . .
Közbe vágott Pató Pál úr:
«Ejh, ráérünk arra még!»

4. Hát a mente, hát a nadrág,
Úgy megritkult, olyan ó,
Hogy szunyoghálónak is már
Csak szükségből volna jó;
Híni kell csak a szabót, a
Posztó meg van véve rég . . .
Közbe vágott Pató Pál úr:
«Ejh, ráérünk arra még!»

5. Életét így tengi által;
Bár apái nékie
Mindent oly bőven hagyának,
Soha sincsen semmije.
De ez nem az ő hibája;
Ő magyarnak születék,
S hazájában ősi jelszó:
«Ejh, ráérünk arra még!»

A magyar nemesség ez életmódját már a XVIII. század végén elitélte Kármán József *A nemzet csinosodása* című tanulmányában (Uránia III. k.). «A magányos, félrevaló élet, az elzárás a világtól, elzár a gondolkozástól is. Az a kis darab föld, amelyen lakik a mezei ember, az ő egész horizontja. Nem tudja, mi történik faluján kívül s azt hiszi, hogy megyéjének határdombjain túl már ott kezdődik a Fekete-tenger. Minden figyelmetessége abban az egy újjnyi peripheriába szorul, amelyen született és amelyben él. Minden törekedése itt határozódik. — A mindennapi történetek, melyek épen azért figyelmetességet nem érdemelnek, mivel mindennap előfordulnak, minden újságkivánását betöltik. Sokaknak szólásformájukat, ha megmagyaráztatnánk velök, az alatt: az egész világ, meg fogjuk látni, hogy nem értenek egyebet, hanem legfeljebb a vármegyét, amelyben élnek.

Sivatag üresség uralkodik az ily fejekben. A gondolatok kiapadnak az ily koponyákban, melyeket az aszály megcsapott, vagy stagnálnak, mint a mocsárban a poshadt víz. Nem rázza meg kemény fibrájokat *(rost)* semmi egyéb a jégeső félelménél, amely lábon álló gabonájokat fenyegeti, vagy a deliberatum *(itélet: célzás a sok nemesi pörre)* előtt való rettegésnél, mely félmérőnyi ugarjának elvesztését netalán adinveniálhatja *(kitalálhatja)*.

A tehetségek halva feküsznek. Meggátolja a henye és vad életmódja azoknak kifejlődésöket. Nincs alkalmatosság, mely csomójából kioldozza, nincs indító ok, mely mozgásba hozza, nincs fermentum, mely azokat felforralja . . .»

Széchenyi is lépten-nyomon emlegeti műveiben a magyar nemes műveletlenségét, tunyaságát, mint haladása főakadályát. «A világ egy csinosultabb emberében sincs aránylag oly kevés világi műveltség, mint a magyar nemzetben, melynek oldalainál fogva érintkezésbe jöhetne más nemzetiekkel. Hazája is sziget, ő is sziget, jó kikötő egyikben sincs . . .»

Petőfi költeményei találóan tükrözik ez élet képét s mert a kor hibájában egyszersmind általános emberi hibát is ostoroznak, mely a viszonyok szerint más-más alakban újra előjő, értékük örökre megmarad.

Mindkét költemény verse a trochæus.

Erdélyben.

Barangol és zúg, zúg az őszi szél.
Csörögnek a fák száraz lombjai,
Mint rab kezén a megrázott bilincs.
Hallgass, zugó szél, hadd beszéljek én!
Ha el nem hallgatsz, túlkiáltalak,
Mint nősirást az égiháború.
Egy nemzet és két ország hallja meg,
Mi bennem eddig titkon forra csak,
S amit keblemből mostan kiröpítek,
Mint a volkán az égő köveket.
Az forra bennem, az fájt énnekem,
Hogy egy nemzetnek két országa van, hogy
E két-országos nemzet a magyar!
Ez tette lelkem pusztává, a bánat

Pusztájává, hol egy tigris lakik:
A vérszemű, a lángszemű harag.
Oh e vadállat hányszor verte el
Magányos éjim csendét, amidőn
Besüvöltette puszta lelkemet! —
Mely ördög súgta, hogy kettészakadjunk,
Hogy szétrepesszük a szent levelet,
Mit diadalmas őseink irának,
Szivök vérébe mártván kardjokat?
Kettészakadtunk, és a szép levélből
Rongyok levének, miket elsodort
És sárba dobott a századok viharja.
Lábbal tiportak bennünket. Könyűket
És jajkiáltást küldöttünk az égbe,
De panaszunkat az be nem fogadta,
A rabszolgákat nem hallgatja az meg,
Mert aki jármot hágy nyakába tenni,
Méltó reá, hogy azt hurcolja is,
Míg össze nem dől a korbács alatt.
Tartottunk volna össze: a világ most
Tudná hirünket, nem volnánk kizárva
A templomból, hol a nagy nemzeteknek
A tisztelet tömjénét égetik.
Tartottunk volna össze, nem törölnénk
Szemünkből annyi fájdalmas könyűt,
Midőn forgatjuk reszkető kezünkkel
Történetünknek sötét lapjait.
A porszemet, mely csak magában áll,
Elfúja egy kis szellő, egy lehellet;
De hogyha összeolvad, összenő, ha
A porszemekből szikla alakúl:
A fergeteg sem ingathatja meg!
Fontoljuk ezt meg, elvált magyarok,
Amit mondtam, nem új, de szent igaz.
Az események romboló szele
Nem fú jelenleg, és a porszemek
Nyugton hevernek biztos helyökön;
De ha föltámad a szél, mielőtt
Eggyé olvadnánk: el-szétszór örökre
A nagy világnak minden részibe,
És soha többé meg nem leljük egymást.
Iparkodjunk. A század viselős,
Születni fognak nagyszerű napok,
Élet-halálnak vészes napjai.
Fogjunk kezet, hogy rettegnünk ne kelljen
Az eljövendő óriásokat.

Tartsuk meg a szép, a szent kézfogást,
Tartsuk meg azt, oh édes nemzetem!
Ki legelőször nyújtja ki kezét,
Azé legyen a hála s a dicsőség;
S ki elfogadni azt vonakodik?
Annak porára szálljon minden átok,
Melyet sirunkra majd virág helyett
Ültetni fognak maradékaink,
Kiket örökre megnyomorítánk!

Magyarázat. Erdély különválása Magyarországtól a mohácsi vész után történt, midőn az ország déli része török, nyugoti része Ferdinánd, a keleti: Tiszántúl és Erdély pedig Szapolyai János kezére került, s e felosztás az 1538-iki nagyváradi békében szentesítést is nyert. Az erdélyi fejedelmek a töröknek adóztak ugyan, de ennek fejében jóformán függetlenséget élveztek s így lőn Erdély századokon át a magyar művelődés igazi védbástyája, ahol harcoktól és idegen befolyástól menten, amennyire a nehéz idők engedték, szabadon fejlődhetett. Oly fejedelmek udvarai, mint Bocskai István, Bethlen Gábor, Apaffy Mihály, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc, valóban a nemzeti művelődés elsőrendű tényezői voltak s a bécsi kormány fondorlataival szemben a vallási és alkotmányos szabadság megannyi oszlopai. A szatmári békében (1711) Erdély is elismerte ugyan a Habsburgház örökösödését, de alkotmányos különállását megtartotta s másfél századon át külön országgyűlés és kormányszék által kormányoztatott. Midőn azonban Széchenyi az egyesülés elvét minden téren hangoztatta, belátta mind a két haza, hogy az egyesülés eredménye csak kölcsönös erősbülésük lehet s a magyar országgyűlési szabadelvű párt főkivánatai közt emlegette az uniót Erdéllyel és a Részekkel (Partium: Zaránd, Középszolnok, Kraszna és Kővár vidéke). Erdélyben Wesselényi Miklós állt az uniópárt élén, míg a nemesség nagy része s a nemzetiségek az egyesüléstől Erdély önálló fejlődését féltették. A bécsi kormány természetesen az unióellenes pártot támogatta, mert átlátta, hogy a magyar nemzet mennyire erősödnék az egyesülés által. Nem is jött az létre előbb, csak 1848-ban, a többi nagy reformokkal egyetemben. (1848: VII. tv.-c. Erdélyben az I.)

A szabadságharc után Erdélyt ismét külön kormányozták s véglegesen csak 1867 óta tartozik az anyaországhoz.

Az unió egyik lelkes bajnoka volt gróf Teleki Sándor, Kővár vidékének főkapitánya. Az ő házánál Koltón tartotta tanácskozásait az uniópárt. 1846 októberében Petőfi is vendége volt s egy ily gyűlés számára írta és szavalta el e költeményét. Ugyanakkor az erdélyi országgyűlés is együtt volt s az unió ügyével foglalkozott, de nagy viták után sem tudott benne dűlőre jutni. Petőfi költeménye a legműveltebb és leglelkesebb magyarok érzelmeit tolmácsolja, akik teljes nagyságában átérezték az egyesülés fontosságát s a vállvetett munka szükségét.

A költemény a táj rövid rajzával kezdődik; hangulatos bevezetés, mely csakhamar sikerült párhuzamba kerül a költő lelkével. A sivár őszi táj illik bánatához, mint a szélűzött levelek a hányatott rab nemzet sorsához. De a költő nem nyugszik bele ez állapotokba, kilép a nemzet színe elé: hangos szavával fölvilágosítani, jobb útra téríteni. A mult idők szenvedéseinek, a jelen gyöngeségének, hátramaradásának forrása — a magyarról nem is tudja a világ, hogy létezik! — az *összetartás hiánya,* holott a haza minden polgárának egyesült ereje emelhet csak fel nemzetet. Ennek meg kell változnia. Erélyének egész türelmetlenségével sürgeti a cselekvést s jós lelke sugalmával mutat a jövő véres képére, melyben csak az egyesült honfierő vívhatja ki Magyarország felemelkedését, a század eszméinek szellemében való átalakulását. A mult szenvedésein, a jelen gyalázatán, a jövő kétségein felindulva, áldást mond az egyesülés jobbját először nyújtóra s megátkozza a pártot, mely a nemzet nagy céljait meg nem értve, azt elfogadni netán vonakodnék. A mély honfibánat, a vád és harag, átok és áldás méltó tolmácsot lelt a költemény hatalmas nyelvében, merész képei, kérdései, fölkiáltásaiban, lüktető jambusaiban.

Midőn 1848 a többi nagy reformok mellett meghozta az uniót is, nagy lelkesedés üdvözölte országszerte. A költők is fölhangolták lantjaikat megzengeni a boldog eseményt s *Urházy Lajos* egy egész könyvet szerkesztett *Unio* címen

az egyesülés ünnepének. Petőfi költeményén kívül még a következők voltak benne: *Kelet Népe,* Urházytól; *Erdélyországhoz,* Lisznyai Kálmántól; *Magyarországhoz,* Ajtay Gyulától; *Unio,* Székely Józseftől; *Testvérszó Magyarhonból,* Szelestey Lászlótól; *Retyezát ormán,* Döbrentey Gábortól. De míg e költemények több-kevesebb változattal az ünnepi örömnek adnak csak kifejezést, Petőfi mint a nemzet erkölcsbírája szól s itélete egyaránt hivatkozik a multra s a jövőre, melyet jóslelke előrelát. — Ekkor írta az uniót ünneplő másik lelkes költeményét: a *Két ország ölelkezésé*-t is.

Egy gondolat bánt engemet...

Egy gondolat bánt engemet:
Ágyban, párnák közt halni meg!
Lassan hervadni el, mint a virág,
Amelyen titkos féreg foga rág;
Elfogyni lassan, mint a gyertyaszál,
Mely elhagyott, üres szobában áll.
Ne ily halált adj, istenem,
Ne ily halált adj, énnekem!
Legyek fa, melyen villám fut keresztül,
Vagy melyet szélvész csavar ki tövestül;
Legyek kőszirt, mit a hegyről a völgybe
Eget-földet rázó mennydörgés dönt le...
Ha majd minden rabszolga-nép
Jármát megunva síkra lép,
Pirosló arccal és piros zászlókkal
És a zászlókon eme szent jelszóval:
«Világszabadság!»
S ezt elharsogják,
Elharsogják kelettől nyúgatig,
S a zsarnokság velök megütközik:
Ott essem el én,
A harc mezején,
Ott folyjon az ifjui vér ki szivembül,
S ha ajkam örömteli végszava zendül,
Hadd nyelje el azt az acéli zörej,
A trombita hangja, az ágyudörej,
S holttestemen át
Fújó paripák
Száguldjanak a kivivott diadalra,
S ott hagyjanak engem összetiporva. —

Ott szedjék össze elszórt csontomat,
Ha jön majd a nagy temetési nap,
Hol ünnepélyes, lassu gyász-zenével
És fátyolos zászlók kiséretével
A hősöket egy közös sírnak adják,
Kik érted haltak, szent világszabadság!

Magyarázat. A negyvenes évek derekán, midőn a nemzeti átalakulás minden téren megkezdődött, midőn minden a hasadó hajnalt üdvözölte s a béke műveinek örült: két lángszellem véres napokról álmodik; az egyik, kimondhatatlan aggodalmak közt hazánk romlásáról, mértéktelen haladásának végzetességéről, a másik, tettvágytól ittasan, szabadságról, dicsőségről, nem sejtett, nem ismert tündérjövőről. Széchenyi és Petőfi e két lángszellem. Az kétségbeesett erővel halmozza gátjait az idő folyama elé, melynek árját egykor ő indítá meg s a lángész éleslátásával kiált vészt a fékeveszett népre, mely kockára dobja munkájának összes eredményeit; ez a cselekvés szédülésig fokozott rohamában, csak érzéseiben bizakodva, a körülmények fontolgatása helyett egy nagy elhatározástól teszi függővé a nemzet sorsát. Petőfi 1846-tól a közelgő forradalom énekese. Mint nyomorúsága napjaiban fényes jövőjét, boldogsága tetőpontján élte napjának kora leáldozását: úgy sejtette meg nemzete nagy küzdelmét, mely átalakítva a jelent, meghozza számára a szabad népek boldogságát.

Ez a költeménye is vágy és sejtelem: meghalni a világszabadság harcosaként. A vizió tisztaságával festi a nagy napot, melyen a világ összes népei fegyverre kelnek, hogy kivívják függetlenségüket a zsarnokság ellen. Miként a francia forradalom vezérei nem csupán saját honuk, de egész Európa szabadságáért hittek küzdeni: Petőfi sem választja el népe szabadságát a világszabadságtól. El akarja osztani nemes hevében e kincset mindenütt, hol érző ember él. E nagylelkűséggel szemben megható a dalos szerénysége: neki elég, ha eszközül szolgálhatott a nagy harcban s a diadal mámora helyett a névtelen vértanúk közös sírja jut osztályául.

A költői óhaj végzetszerűen betelt. Petőfi minden valószínűség szerint a segesvár-fehéregyházi csatában esett el

1849 julius 31-én; hamvai a hősök közös sírgödrében pihennek. Látomása nem csalt, de a holttestén át száguldó paripák nem a szabadság diadalára rohantak!

A vers sorai szabadok, mint a nagy indulat. A jambus lüktetésével kezdődnek, majd az indulat tetőpontján a harc zavara, a paripák száguldása közt rohanó anapæstusokká válnak, végre a költemény ünnepélyes meglassudásával ismét a nyugodtabb jambusnak engednek helyet.

Nemzeti dal.

1. Talpra magyar, hí a haza!
Itt az idő, most vagy soha!
Rabok legyünk vagy szabadok?
Ez a kérdés válasszatok! —
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!
2. Rabok voltunk mostanáig,
Kárhozottak ős apáink,
Kik szabadon éltek haltak,
Szolgaföldben nem nyughatnak.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!
3. Sehonnai bitang ember,
Ki most, ha kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongy élete,
Mint a haza becsülete.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!
4. Fényesebb a láncnál a kard,
Jobban ékesíti a kart,
És mi mégis láncot hordtunk!
Ide veled régi kardunk!
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!

5. A magyar név megint szép lesz,
Méltó régi nagy hiréhez;
Mit rá kentek a századok,
Lemossuk a gyalázatot!
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!
6. Hol sírjaink domborulnak,
Unokáink leborulnak,
És áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!

Magyarázat. «A francia forradalom kitörése (1848. febr. 23.) egész Európában mintegy jeladás volt az önkényes uralom eltörlésére s a népszabadság kivívására. Megvolt hatása utolsó rendi gyűlésünkre is, mely akkor Pozsonyban ülésezett s néhány hét alatt teljesen átalakította a magyar alkotmányt. Siettették e nagy munkát az időközben kitört bécsi és pesti mozgalmak. Pesten ugyanis a párizsi események hírére az «Ellenzéki kör» s az ifjúság szintén lázas buzgólkodást fejtettek ki a demokratikus eszmék érdekében, folyton azt hangoztatva, hogy «itt az idő, a kedvező alkalom, most vagy soha! meg kell tehát azt ragadnunk!» A kör március 12-iki gyűlésében 12 pontba foglalta a nép szabadelvű kivánságait, hogy aztán az országgyűlés elé terjessze; az ifjúság pedig a párisi ellenzéki lakomák példájára március 19-én a Rákoson tartandó nagy reformlakomát tervezett. Erre az alkalomra írta Petőfi — mint napló-töredékében maga elmondja — a «Nemzeti dal»-t március 13-án. A lakoma elmaradt, a dal azonban nevezetes szerepet játszott. Március 14-én a kör épen a kérelem tömeges aláirásával, az ifjúság pedig a lakomát betiltó egyetemi tilalommal foglalkozott volt, midőn estére megérkezett a bécsi forradalom híre, melyben az egyetemi ifjúság vezérlete alatt a nép megbuktatta a kormányt s nevezetes vívmányokat eszközölt ki. Ennek hírére az ifjúság gyors és nagyobb je-

lentőségű lépésre határozta el magát, mint aminő a lakoma lett volna. Másnap, március 15-én, Petőfi, Jókai, Vasváry Pál s még néhány ifjú már kora reggel összegyűltek, majd az orvos- s mérnök-növendékek intézete s végre a központi egyetem elé vonultak; Jókai felolvasta a kiáltvány-alakban szerkesztett 12 pontot, Petőfi pedig elszavalta a «Nemzeti dal»-t. Mindkettőt, főkép az utóbbit, viharos tetszéssel fogadta s az eskü-szavakat mindannyiszor utána mondotta a hallgatóság, mely csakhamar nagy tömeggé verődött. Így megnagyobbodva, a hatvani-utcába mentek, s a Landerer-Heckenast nyomdában a 12 pont s a dal kinyomatása által a sajtót tényleg felszabadították. Délután népgyűlést tartottak, onnét pedig a városházára mentek, hol az együtt ülő tanács szintén elfogadta a 12 pontot, melynek nagyobb része, mint régi óhaj: (sajtószabadság, felelős miniszterium, közös teherviselés, törvény előtti egyenlőség stb.) nemsokára törvénnyé is vált. Majd megindult a menet Budára, hogy a helytartótanács által is kimondassa a sajtószabadságot s kiszabadítsa fogságából Stancsics Mihály népies írót, ki a szabad szó áldozata volt. Mindkét kívánsága teljesültével diadalmasan tért vissza az ezernyi tömeg Pestre. A tüntetés a Nemzeti szinházban ért véget, hol egyéb hazafias költemények között újra elszavalták a «Nemzeti dal»-t. Másnap fellobogózták a házakat s este kivilágították a várost. Az ifjúság s különösen Petőfi mindenütt ünnepeltetés tárgya volt; arcképét egyik könyvkereskedő kirakatában fényár közepett lelkesedve szemlélte az utcákon hullámzó közönség. Petőfi ekkor állott népszerűsége tetőpontján. Mint a mozgalom egyik vezetőjének, mindenesetre főrésze volt a közlelkesedés fölébresztésében s a szellem szabad nyilatkozatát régóta s törvénytelenül leigázó cenzura eltörlésében. Nem ok nélkül volt tehát büszke e nap eseményeire s főkép a sajtószabadság kivívására. A «15-dik március 1848» és «A márciusi ifjak» című költeményeiben e nap emlékeit s szereplőit énekli meg. — Bécsben ugyane nap kitűntetésekkel fogadták a pozsonyi magyar országgyűlés nagy küldöttségét, mely a felelős minisztériumot kérő feliratot terjesztette a király elé. Az események hatása alatt harmadnapra kedvező

választ nyert a küldöttség, s kineveztetett az első felelős független magyar minisztérium; ezután nyomban megkezdődött az alkotmány átalakítását illető törvényjavaslatok tárgyalása. Ez e nevezetes nap és költemény története.» (Badics F.: Petőfi válogatott költeményei. I. r. 165—6. l.)

Petőfi lantja végigkisérte a szabadságharc eseményeit. Az ország még békének örült s az ő költeményei már fegyverzajt visszhangoztak s midőn a történtek igazolták jóslatait s a nemzeti mozgalom megindult, az események hullámaiba vetette magát s harcosa, énekese egyaránt volt a forradalomnak. Mi több, az első jelentékeny, mert határozott eredményekre hivatkozó mozgalomnak, mely a forradalmi korszakot bevezeti, Petőfi elsőrendű tényezője s Nemzeti dala március 15-ének, a sajtó szabadságának történeti okmánya.

A költemény ama nagy elhatározás szülötte, mely egy döntő küzdelemmel új korszakot akar emelni a mult romjain. A mult dicsősége, a jelen gyalázata, a jövő fénye egyaránt lelkesítik a harcra, melyet bizonyára meg kell víni a magyar szabadság ellenségeivel s a nagy ősök iránti kegyelettel, az utókor hálájával buzdítja a méltatlan nemzedéket, melynek tétlensége még akkor is haragra ingerli, midőn már az elmék biztos fordulatát tapasztalja. A nemzet feleletét maga megadja a költő a refrainben, a szabadság e hatalmas fogadalmában.

A költemény verse magyar, nemzeti. Petőfi, főként *Béranger*, a nagy francia lyrikus hatása alatt, gyakran alkalmazza a refraint, mely népköltészetünkben egyáltalán nem s egyéb költőinknél is csak kevéssé használatos.

A harci dalokból.

I. Csatadal.

1. Trombita harsog, dob pereg,
Kész a csatára a sereg.
Előre!
Süvít a golyó, cseng a kard,
Ez lelkesíti a magyart.
Előre!

2. Föl a zászlóval magasra,
Egész világ hadd láthassa.
Előre! [sák,
Hadd lássák és hadd olvas-
Rajta szent szó van: szabad-
Előre! [ság.

3. Aki magyar, aki vitéz,
Az ellenséggel szembe néz.
Előre! [gyar,
Mindjárt vitéz, mihelyt ma-
Ő s az Isten egyet akar.
Előre!

4. Véres a föld lábam alatt,
Lelőtték a pajtásomat.
Előre!
Én se leszek rosszabb nála,
Berohanok a halálba.
Előre!

5. Ha lehull a két kezünk is,
Ha mindnyájan itt veszünk is,
Előre!
Hogyha el kell veszni nosza,
Mi vesszünk el, ne a haza.
Előre!

Magyarázat. Petőfi a forradalom kitörésekor a harctérre sietett. Küzdeni akart azon eszmékért, melyeket költeményeiben hirdetett. Mint százados egyideig Debrecenben tartózkodott, majd Bem hadosztályába osztották Erdélybe. Dévánál, Szászsebesnél tettleg is kitűntette magát s a hős lengyel tábornok maga tűzte mellére a vitézség érdemjelét.

Ezt a költeményét Debrecenben írta, mikor családi körülményei egyidőre távoltartották a harctértől s 1848 december 8-ikán a képviselőháznak is megküldötte a következő sorok kiséretében: «Képviselő polgárok! Milyen nagy fontosságú lehet egy kis költemény, bizonyítja egy francia tábornok levele, ki azt írta a conventnek, hogy vagy küldjenek neki tetemes segédsereget, vagy küldjenek egy kiadást a a Marseillaiseből. — Ha elég buzdítónak találják önök a következő költeményt, nyomassák ki annyi példányban, amennyit szükségesnek fognak látni s küldjék szét országszerte a magyar táborba. Részemről igen óhajtom, hogy miután szigorú körülményeim elvonták egy kis időre a hadipályáról személyemet, legalább lélekben azalatt is részt vegyek nemzetem harcaiban.» A képviselőházban fel is olvasták a költeményt s elhatározták kinyomását és a sereg közt kiosztását.

A Csatadal a sereg harcraindulását és küzdelmét festi szemléletesen s a harc izgatott elevenségével. A költő maga is a küzdők közt van. Látjuk amint trombitaszóval, dobpergéssel megindulnak, majd az összeütközés zajában golyók süvítése, kardok csengése közt a magasra emelt zászlót, halljuk a buzdítás lelkes hangjait. Már sebesültek is vannak, de

a hősök csak annál elszántabban rohannak a halálba: inkább ők vesszenek, semmint a haza! A csatazajból folyton kihangzik a refrain: előre! s még izgalmasabbá teszi a költeménynek a harcot híven tükröző hangulatát.

A költemény verse nemzeti, az első strófa 3+2+3 és 2+3+3, a többi 4+4 eloszlással.

II. Csatában.

1. A földön is harag,
   Az égen is harag!
   Kifolyt piros vér és
   Piros napsugarak!
   A lemenő nap oly
   Vad bíborban ragyog!
   Előre katonák,
   Előre, magyarok!
2. Komoly felhők közül
   Bámul reánk a nap,
   Rettentő szuronyok
   Füstben csillámlanak,
   A sűrű lomha füst
   Sötéten gomolyog.
   Előre, katonák,
   Előre, magyarok!
3. Ropog, hosszan ropog
   Csatárok fegyvere,
   Ágyúk bömbölnek, hogy
   Reng a világ bele;
   Te ég, te föld, talán
   Most összeomlotok!
   Előre, katonák,
   Előre, magyarok!
4. Szilaj lelkesedés
   Foly bennem mint tüzár,
   A vérszag és a füst
   Megrészegíte már.
   Előre rontok én,
   Ha élek, ha halok!
   Utánam, katonák,
   Utánam, magyarok!

Magyarázat. A Csatában a medgyesi harc alkalmából keletkezett. A véres küzdelem közepett vagyunk. Harc égen és földön. A haragos ég képei s az összemért fegyverek rettentő zaja megrészegíti a költőt és vitézeit s szilaj lelkesedés, vak halálmegvetés közt támadnak az ellen soraira. A harc bódító hatásának e közvetlen rajza, melyhez a háttér is oly illő: főszépsége a költeménynek. Verse a jambus.

VI.

AZ ELNYOMATÁS KORÁBÓL.

1849—1867.

A forradalom vihara elzúgott. A nemzet legkiválóbb fiait kivégezték (a 13 aradi vértanú, Batthyány Lajos gróf) vagy börtönbe vetették. Széchenyi a döblingi tébolyházban, Kossuth török földön, az emigránsok Európaszerte gyászolták népük halálát.

A bécsi kormány végre eljöttnek látta az időt háromszázados törekvéseinek megvalósitására: Magyarország bekeblezésére. Lázadó kisérletével — hite szerint — rászolgált bőségesen. Horvátországot, Erdélyt, továbbá Bács-Bodrogmegyét a Bánsággal együtt elszakította s külön tartománnyá alakította, a megyei közigazgatást megszűntette. Az ország öt helytartóságra osztatott, hivatalos nyelve a német lett; a sajtót szigorú cenzura korlátozta.

A diadal mámorától imént elragadott nemzet végpusztulásának nézett elébe. Káromlás és kétségbeesés, sivár fatalizmus és csendes lemondás szórják jajaikat, nyögik sóhajtásukat. A szív egyetlen vigasza ismét a költészet kiapadhatatlan forrása. Bezárt oroszlán, sebzett vad, kietlen éjszaka, ködös ősz, szúette tölgy jelképzik a szenvedő hazát, az erőszak nyomása alatti titkon sóhajtva érzelmeit, de egyszersmind fenntartva a nemzeti lét tudatát.

Tíz év (1849—1859) halálos zsibbadtsága után ismét Széchenyi az, ki harsány szavával megtöri az enyészetes csendet. *Blick*je, melyet elméje világát visszanyerve a döblingi tébolyházban szerzett, kegyetlen iróniával támad az abszolut kormány visszaéléseire, céljainak hiúságára, a nemzet föltámadását s a rémuralom végét sejtetve.

A külföldi események igazolták e feltevéseket. Az 1859-iki olasz-osztrák háború — melyben a nemzeti egységért küzdő országot III. Napoleon és a magyarság (szabadcsapatok,

Garibaldi)* oly lelkesen támogatták, — kemény vereséget mért Ausztriára, Kossuth egyre-másra járta a külföldi udvarokat, közbenjárást, fegyveres segítséget keresve; így Ő Felsége elhatározta, hogy népeinek alkotmányt ad. Az 1861-ben Budára összehívott magyar országgyűlés azonban az eléje terjesztett alapon, mely szerint Magyarország a birodalomnak része lenne s a *Reichsrath*ba küldené képviselőit, nem tartotta a tanácskozást lehetőnek s Deák Ferenc felirati javaslatát elfogadván, a tanácskozást megszüntette. Ausztria még mindig nem volt meggyőzve Magyarország erejéről.

Pedig a nemzeti élet lüktetése egyre sűrűbben jelentkezett. A mind terjedő irodalom, a tudományok és gazdaság lendülete egyre szélesebb körökbe hozott mozgalmat s a kezdettől oly állhatatosan folytatott passziv ellenállás a nemzeti erő kétségtelen nyilvánulása vala. A bú hangjait, ez erő érzetében, a gúnyé váltja fel, a merengést a közel jobb jövő hite.

Az 1866-iki porosz-osztrák háború szerencsétlen kimenetele végkép meggyőzte Ő Felségét a hazánkkal való kibékülés szükségéről. A kiegyezési párt, élén Deák Ferenccel, már régebben egyengette is útját (Pesti Napló 1865. husvéti vezércikke). 1867-ben megnyilt a magyar országgyűlés, alkotmányunk visszanyertük s miután Deák és Andrássy bölcsesége a közös ügyek (pénz-, had-, külügy) kérdését szintén szerencsésen megoldotta, a nemzet és király békéje helyreállt s I. Ferenc József még azon év junius 8-án kitörő lelkesedéssel magyar királlyá koronáztatott.

* A népköltészet újra az országos eseményekhez szegődött. Leghíresebb terméke a forradalom második felében keletkezett *Kossuth nóta*. Ennek legeredetibb alakja az 1707-ben kelt *Székely kuruc dala*. A napoleoni harcok alatt 1810—12 körül *verbunkos* lett belőle, később édeskés *szerelmi dal*, mígnem 1849-ben nemzeti dallá lett s maradt maig. (V. ö. Káldy: Kuruc dalok III. l.) A nép a szabadságharc után jóval később is bizonyos szent érzelemmel tekintett Kossuthra, mint a nemzet megváltójára s még egyéni bajainak orvoslását is tőle várta, mint e kis dalban:

Szennyes az én ingem,
Szennyes a gatyám is;
Majd hoz Kossuth tisztát,
Türr Pista meg puskát.
Éljen Garibaldi!

TOMPA MIHÁLY.

1819—1868.

A Gólyához.

1. Megenyhült a lég, vídul a határ,
S te újra itt vagy, jó gólyamadár!
Az ócska fészket megigazgatod,
Hogy ott kiköltheed pelyhes magzatod.
2. Csak vissza, vissza! meg ne csaljanak
Csalárd napsúgár és siró patak;
Csak vissza, vissza! nincs itt kikelet,
Az élet fagyva van s megdermedett.
3. Ne járj a mezőn, temető van ott;
Ne menj a tóba, vértől áradott;
Toronytetőkön nézvén nyughelyet:
Tüzes üszökbe léphetsz, úgy lehet.
4. Házamról jobb ha elhurcolkodol,
De melyiken tudsz fészket rakni, hol
Kétségb'esést ne hallanál alól,
S nem félhetnél az ég villámitól?
5. Csak vissza, vissza! dél szigetje vár,
Te boldogabb vagy, mint mi, jó madár.
Neked két hazát adott végzeted,
Nekünk csak egy — volt! az is elveszett!
6. Repülj, repülj! és délen valahol
A bujdosókkal ha találkozol:
Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk;
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk . . . !
7. Sokra sír, sokra vak börtön borul,
Kik élünk, járunk búsan, szótlanul;
Van, aki felkél és sírván, megyen
Uj hont keresni túl a tengeren.
8. A menyasszony meddőségért eped,
Szüle nem zokog holt magzat felett,
A vén lelke örömmel eltelik:
Hogy nem kell élni már sok ideig.
9. Beszéld el, ah . . . ! hogy . . . gyalázat reánk!
Nem elég, hogy mint tölgy kivágatánk:
A kidült fában őrlő szú lakik . . .
A honfi honfira vádaskodik.
10. Testvért testvér, apát fiú elad . . .
Mégis, ne szóljon erről ajakad,
Nehogy, ki távol sír e nemzeten:
Megútálni is kénytelen legyen!

Jegyzetek: 3. *Toronytetőkön nézvén nyughelyet.* A mezőt az elesettek tetemei fedik, a tó vérüktől piroslik, míg a város porrá égett; még a toronytető, e legbiztosabb hely sem nyújthat oltalmat.

4. *S nem félhetnél az ég villámitól,* melynek a magas helyen álló gólyafészek könnyen áldozatul esik, mikor az ég villáma oly bőven sújtja a magyart.

6. *A bújdosók.* A fegyverletétel után sűrűn menekültek külföldre a forradalom tevékenyebb részesei, az osztrák kormány zsarnoki föllépése elől oltalmat keresve. Méltán, mert Ausztria (Haynau) barbár eljárása a levert országgal szemben példátlan az újkori nemzetek történetében. A magyar miniszterium elnöke gr. Batthyány Lajos s tizenhárom tábornok kivégeztetett (Dessewffy Arisztid, Kiss Ernő, Lázár Vilmos, Schweidel József golyó által, Aulich Lajos, Damjanich János, Knézics Károly, Lahner György, gr. Leiningen Károly, Nagy Sándor, Pöltenberg Ernő, Török Ignác, gr. Vécsey Károly kötél által, Aradon, 1849. okt. 6-án. A többi kivégzettek főbbjeit l. 242. l.) Azonkívül még számtalan többé-kevésbbé nevezetes egyén életét oltotta ki a hóhérok dühe. Fogságra jutottak: Lonovics József egri érsek, Czuczor Gergely bencés költő s a püspökök közül még sokan. A vértörvényszék 32 magyar író életét követelte, köztük Vörösmarty, Bajza, Garay, Jókaiét. Akikhez nem férhetett, azokat legalább «in effigie» itélte el a tehetetlen vérszomj; így a bújdosók legnagyobb részét. Ime a nevezetesebb emigránsok: Kossuth Lajos (Törökország, Anglia, Olaszország). Haláláig hű társa maradt Ihász Dániel főhadnagy, mint Mikes Rákóczinak. Bem (Aleppo), Duka Tivadar (India), Egressy Gábor (l. Arany költeményét), br. Eötvös József (München), Guyon Richárd, ki Kmetty Györggyel a krimi hadjáratban még egyszer harcolt a muszka ellen (mint török tábornokok), Horváth Mihály (Genf), Jósika Miklós (Brüsszel), Kerényi Frigyes (Amerika; l. Tompa költeményét), Klapka György (Kossuth társa), Mészáros Lázár (Amsterdam), Perczel Mór (Jersey), Pulszky Ferenc (Kossuth társa), Reményi Ede (Anglia, l. Arany: Reményihez), Szalay László (Svájc), Szemere Bertalan (Törökország), gr. Teleky László és Sándor (Páris), Türr István (Piemont), Xantus János (Ohio). Az emigráció első sorban Törökországot kereste fel, majd Svájcot, a politikai menekültek földjét, aztán egyéb nyugoti országokat. Kiadásukért mindenütt hiába zörgetett az osztrák kormány.

9. *A honfi honfira vádaskodik.* A zavaros idők mindig sok szennyes elemet vetnek fölszínre. A vádaskodások, feladások egymást érték, némelyek haszonlesésből, mások ellenséges indulatból. Tompát is feljelentették épen a *Gólya* miatt.

Magyarázat. Tompa Gólyája 1850 tavaszán készült, de csak költeményeinek 1867-iki gyűjteményében jelenhetett meg; az első kiadást (Magyar írók füzetei) elkobozták. Kéziratban azonban száz meg száz példány forgott közkézen: szíve mélyéből szólott mindenkinek Tompa maga 1852 és

53-ban hosszas zaklatást szenvedett miatta, névtelen feljelentés következtében haditörvényszék elé idézték s csak házának felkutatása és iratainak elkobzása után nyerte vissza szabadságát.

A költemény megrázó kifejezése ama nemzeti nagy kétségbeesésnek, mely a szabadságharc leveretése után a szíveken erőt vett. A költő meglátja háza tetején a gólyát, melynek megérkezte máskor a vidám kikeletet, új élet kezdetét jelentette. A napsugár tündöklik, a patak csörög most is, de a fészkébe térő madarat virulás helyett mindenfelé pusztulás és halál képei fogadják. A boldog madár jobb hazát kereshet. A széthullt nemzet, a sír, a vak börtön, a bú hona nem tartóztatják, a kidőlt fa őrlő férgei, hazaárulás elől van hová menekűlnie szebb vidék ölébe: a honfi hazájával mindenét elvesztette! A nyomor és gyalázat szívszaggató látványait, melyek a csendesen meginduló érzelmeket egyre sietőbb emelkedésben a legmagasabb kitörésig fokozzák, mélységes hazaszeretet födi el s míg a más hazába repülő madár a szabadulás csábos képévé válik: szenvedései között keblébe fogadja azokat is, kik túl a hon határain virrasztanak miatta. A költemény igen érdekes eszmetársulás eredménye, a gólya benne nem allegória, csak azon a népies hiten alapuló személyesítés, hogy a gyorsröptű madarak elviszik az emberek izenetét messzi földre s így mintegy maguk is részt vesznek gondjaiban, érzéseiben. Mikor az emberekben már nincs a költőnek bizalma, a természetnek panaszolja el bánatát.

A költemény nyelve szépen illik a benne kifejezett mély bánathoz s kitörésekor erélyes tolmácsolója lesz. Verse a jambus.

A madár, fiaihoz.

1. Száraz ágon, hallgató ajakkal
Meddig ültök csüggedt madarak?
Nincs talán még elfeledve a dal,
Melyre egykor tanitottalak?!
Vagy ha elmult s többé vissza nem jő
A vig ének s régi kedvetek:
Legyen a dal fájdalmas, merengő,
Fiaim, csak énekeljetek!

2. Nagy vihar volt. Feldult berkeinken
Enyhe árnyas rejtek nem fogad;
S ti hallgattok? elkészültök innen?
Itt hagynátok bús anyátokat?!
Más berekben másképp szól az ének,
Ott nem értik a ti nyelvetek' . . .
Puszta bár, az otthonos vidéknek
Fiaim, csak énekeljetek!
3. Hozzatok dalt emlékül, a hajdan
Lomb s virággal gazdag tájirul;
Zengjétek meg a jövőt, ha majdan
E kopár föld újra felvirul.
Dalotokra könnyebben derül fény,
Hamarabb kihajt a holt berek;
A jelennek búját édesítvén:
Fiaim, csak énekeljetek!
4. A bokorban itt az ősi fészek,
Mely növelte könnyü szárnyatok';
Megpihenni most is abba tértek,
Bár a fellegek közt járjatok!
S most, hogy a szél összevissza tépte:
Úgy tennétek, mint az emberek?
Itt hagynátok, idegent cserélve . . .?
— Fiaim, csak énekeljetek!

Magyarázat. Tompát e költemény is mint a forradalom utáni kor költőjét mutatja. Egyenes allegória: az anyamadár: a megszemélyesített haza, fiai: a költő, kiket ő nevelt, ő tanított dalolni.

A szabadságharc leveretése után a fájdalom szabadtsága, a zsarnokság nyomása alatt költészetünk, irodalmunk elhallgatott, közéletünk úgyszólván megszűnt (1850). A hirtelen csapás romboló, megsemmisítő erővel érte a lelkes tevékenység tetőpontján álló nemzetet s főként a hon újjászületésén, irodalmának naggyálétén örvendő költőket, a nemzetek fenkölt fiait. Arany János panasza minden magyar költőé vala:

Zengettük a jövő reményit,
Elsírtuk a mult panaszát;
Dicsőség fényével öveztük
Körűl a nemzetet, hazát:
Minden dalunk fris, zöld levél
Gyanánt vegyült koszorujába.
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjusága!

Ah, látni véltük sírjainkon
A visszafénylő hírt-nevet:
Hazát és népet álmodánk, mely
Örökre él s megemleget.
Hittük: ha illet a babér,
Lesz, aki osszon . . . Mind hiába!
Hová lettél, hová tevél
Oh lelkem ifjusága!

Most . . . árva énekem, mi vagy te?
Elhunyt daloknak lelke tán,
Mely temetőből, mint kisértet,
Jár még föl a halál után . . . ?
Hímzett, virágos szemfedél . . . ?
Szó, mely kiált a pusztaságba? . .
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjusága!

Letészem a lantot. Nehéz az.
Kit érdekelne már a dal.
Ki örvend fonnyadó virágnak,
Miután a törzsök kihal:
Ha a fa élte megszakad,
Egy percig éli túl virága.
Oda vagy, érzem, oda vagy
Oh lelkem ifjusága!
(Letészem a lantot.)

Vörösmarty is visszavonult s elnémult örökre, Petőfi eltűnt, csak ragyogó pályáját hagyva örökül, Bajza megőrült, Garay végkép elbetegesedett. Sokan külföldön kerestek menekvést.

A pusztulás csendjét Tompa lantja töri meg s hangjai mély hazaszeretettől rezegnek. «Irodalmunk művelése nemzeti kötelesség!» E boldogtalan nemzetnek nyelvén kívül nem maradt egyebe: a költőkön áll, nem hagyni pusztán az egyetlen ágat, melyben még élte nyilatkozik. «Lelkesüljenek, énekeljenek a költők az elmult romboló vihar után. Lelkesüljenek! Szent reménynek nem szabad elaludni. Ezt éleszszék a költők a sötét gyásznapokban még inkább!» mondja maga e költeményhez tett jegyzetében. S ne higyje az igaz magyar költő, hogy itt hagyva a vérző hazát, enyhület fakad számára idegenben. Az a nyelv, az az érzés, az a gondolat, mely sajátja, ismeretlen az édes haza határain kívül. A haza

most kihalt berekhez hasonlít, melynek csendjét nem veri fel madárdal; a költők dala legyen az első hang, melynek nyomán ébredés, remény, élet fakad. Buktában, gyalázatában is szeretni kell e hont, hűnek maradni a földhöz, mely táplált és fölnevelt. A megszemélyesített haza hangjával a Tompa szívének melege hat.

S valóban, mint Széchenyi előtt, újra az irodalom lett a magyar kincse. Iróink a fájdalom csapásaiból felocsúdva újra együtt sírtak a nemzettel vagy vigasztalták szenvedései közt, habár a mult leple, az allegória burka alatt. Arany János balladái, Buda Halála, Tompa történeti beszélyei a hajdan emlékeibe merültek, mígnem a jelen erősbödő mozgalmai között költészetünk lassankint vigasznak és reménynek lett életadó forrásává.

A hazáját szerető szív őszinte, tiszta hangján csendülő költemény megható emléke marad ama bús időknek.

Verse: a trochæus.

Hasonló irányú Vajda János allegorikus költeménye:

A virrasztók.

1. Itt a nagy halott előttünk,
Kiterítve mereven;
A hideg, a téli éjben,
Csillagoltó sötétségben
Mi vagyunk még éberen.
2. A sirásban elfáradt már
Valamennyi jó rokon.
Talán mi se volnánk ébren,
Hanem mert a torban éhen
Rágódunk a csontokon.
3. A csontokon se rágódnánk
De hát — ez a kenyerünk:
Nem maradt ránk dús örökség,
Fizet minket a nemzetség,
Ha sírnak, énekelünk.
4. Már maholnap ez se kell majd;
«Elég volt a gyász, a dal;
Ami megholt, föl nem támad,
Haszontalan minden bánat!
Hajrá étel, haj ital!»
5. Ilyen szelet hallunk is már!
Ki legtöbbet örökölt,

Annak van a legjobb kedve;
Ott van a mult elfeledve,
És eladva az a föld,
6. Hol pihennek a nagy ősök,
Kik szerezték vérökön
Azt is, amin ők mulatnak . . .
Idegenek jól aratnak
Vértől ázott térökön.
7. Ők alusznak szépen, mélyen,
Ébren már csak mi vagyunk!
Ők alusznak s nem álmodnak,
Mi virrasztunk ébren, haj, csak
Ébren is mi — álmodunk.
8. Álmodunk mi hihetetlent,
El se merjük mondani.
A holt szeme félig nyitva,
Hátha meg nem volna halva
S lehetne még valami.
9. A nagy tenger éjszakába
Ki-kinézünk olykoron:
Mert nem tudjuk, hány az óra,
Hallgatunk a kakasszóra,
Merengünk egy csillagon.
10. Jó reménnyel, vak reménnyel:
Hogyha megvirradna már!
De a hajnal csak nem pirkad,
S amit látunk az a csillag:
Bolygó fény vagy fénybogár.
11. És csak oly csöndes ne volna,
De ez úgy fojt, úgy ijeszt . . .
Dalunk is már egyre fárad,
Alig ad még bátorságot . . .
Égen földön semmi nesz . . .
12. Szempillánk is csuklik immár . . .
S ha az álom elnyomott,
S mi is alszunk, boldog Isten!
Akkor aztán késő minden —
Mozdúlhat a tetszhalott!

Levél egy kibujdosott barátom után.

1. Ki messze, messze vagy, kinek hajója már
A zúgó tengeren remélve küzdve jár,
Vagy a boldog világ előtt horgonyt vetett:
Egy-két szót, jó barát, hadd szóljak még veled!

2. Nem is érlek be tán, mint madárt a haraszt,
Amelyet a szellő azon fáról szakaszt,
Hol rejtett fészke állt s kisded családja benn,
S a távozó után lebbenti csendesen.
3. Lelked mit érezett, hogy elhagyád e hont,
Midőn úgy hagytad el, hogy sohse lásd viszont?
Nem állított meg a határnál valami . . . ?
Honszeretet, ha azt ki tudnók mondani!
4. Égnek fejed felett nagy fényes csillagok,
A gazdag föld ezer virágtól mosolyog;
Ah de azok neked mind ösmeretlenek!
S nem ezek közt valál futkározó gyerek.
5. Mert a boldogságra kevés csak a jelen,
A multon épül az s az emlékezeten;
Örömeinkre szint s derűt titkon az ád,
Mint a gyök adja a virág szinét, szagát.
6. Szó nélkül távozál, — nem vádollak, hiszen
Hogy kínos lett volna bucsúznod, elhiszem!
A daru is busan kiáltozik, pedig
Egész nemzetével útra kerekedik.
7. Mégis, mégis minek hagyál bennünket el?
Meglásd, ha itthon fájt, ott is fáj a kebel;
Bizony, ha lelked fáj, ha rajta seb vagyon:
Könnyebben begyógyul a honi hantokon.
8. S ha vígan lépted át a háznak küszöbét,
Honnan vidám zene s pohár csengett eléd:
Nincs lelked, hogy meleg részvéttel hágjad át,
Midőn nagy bú miatt gyászt öltött a család?
9. Ha, aki fölnevelt, a kedves jó anya
Betegen, rongyosan elédbe állana:
Karjába omlanál, ölelve melegen,
Azért, hogy rajta már nincs bársony és selyem.
10. Mégis szülő honod', a legszentebb anyát,
Nehéz óráiban, rossz gyermek, elhagyád!
Mert úgy szeretted, hogy tovább nem nézhetéd
Sápadt arcúlatát és könnyező szemét.
11. Mert akit szeretünk, mig ajka mosolyog:
Búbánatában is legyünk osztályosok!
Vegyük el a csapást, mikép a jó napot,
S egymást ne hagyjuk el, ha a sors elhagyott!
12. Nincs-e elég sebed, oh népem, ami fáj,
Hogy elszéledsz, mint a pásztor nélkűli nyáj . . ?
Itthon még nemzet vagy, bár gyászba öltözött,
Koldus földönfutó más nemzetek között.
13. S te mit mivelsz? Mi sors kiséri életed?
Megadta a remény, mivel kecsegtetett?

Ha hallanád szavam, tudom mit érzenél:
Szivet cseréljen az, aki hazát cserél!

14. Hol annyiszor vigan barátkozál velünk:
A kerti hárs alatt úgy el-emlegetünk!
És a szokott helyen szemünk gyakran keres,
De széked örökre üres maradt . . . üres . . . !

15. S ha koccan a pohár — míg a meleg szavak
A bujdosók nevét éltetve hangzanak, —
Nem hangzik össze jól, — csengése oly siket . . .
Oh hogyne volna az? — hiányzik a tied!

16. Mért is nem vagy köztünk elbujdosott barát!?
Minden szó és emlék búsan utal reád . . . !
Bejárom a mezőt, a zúgó patakot,
Hol ábrándos lelked gyakorta mulatott.

17. Megnézem elhagyott kerted s szilvásodat,
Hol ápoló kezed nem nyes, nem oltogat;
Minden ugy elvadult, ugy elhagyatva van,
Csak a vad természet munkál szabálytalan.

18. Ledőlt gyeppamlagod befutta a szeder,
Virágos ágyaid mohar, gaz verte fel,
Öreg szüléd, szegény, mitsem gondol vele,
Te voltál szívének virága . . . öröme . . . !

19. Befordulék hozzá: már sokkal csendesebb,
Mélyen talált szivén beljebb vonult a seb;
Mint a láng elsőben felcsap s ha ellobog:
Hamu fedi el az élő zsarátnokot.

20. Beszélgettünk, . . . ő is szólott, de keveset, —
Kiméltem fájdalmát s nem emlitém neved;
S mellette a bánat keserün meghatott,
Hogy úgy kell tartanunk, mint aki már halott!

21. Pedig te élsz. Élj is barátom boldogan!
Erős légy, ha mégis a bánat megrohan;
Mert hosszu hervadás emészti azt a fát,
Melyet nagy korában tesznek más földbe át.

22. S midőn hazánk felé a vándor madarak
Hazádnak partiról majd visszaszállanak:
Távol más világból, nagy tengerek felett,
Küldd vissza nékünk e szíves üdvözletet!

Bevezetés. A kibújdosott barát: *Kerényi Frigyes,* negyvenes évek korabeli költő (családi nevén Christmann), Petőfi és Tompa közös barátja. Vagyonos, német családból származott, s bár nyelvünket csak serdülő korában tanulta meg, buzgó magyar íróvá lett. Szerényebb tehetségénél fogva nem versenyezhetett ugyan ama kor óriásaival, de részese volt a

magyar írói életnek s 1845 tavaszán igaz barátságot kötött Petőfivel és Tompával, eperjesi házának akkori vendégeivel. E barátság emlékei azon levelek, melyeket a három költő egymás közt váltott s az *Erdei lak* című költemény, mely költői versenymű volt egy Eperjes környékebeli vadászlakról. Kerényi mint eperjesi háziúr megúnván az egyhangú életet, 1846-ban, egy nagyobb európai út után, földet bérelt Abaújmegyében. Gazdálkodásbeli járatlansága, majd a forradalom dúlásai azonban nem engedték, hogy az új foglalkozásban boldogúljon. Vagyonának csak romjai maradtak. A világosi fegyverletétel után Pesten tartózkodott, de csak azért, hogy innét minél előbb kivándorolhasson. 1850 őszén végre, egész megmaradt vagyonát pénzzé téve, kivándorolt s Amerikának Yowa nevű tartományában, Új-Budán letelepedett. De lelke nyugalmát az új világ sem hozta vissza. Tönkremenve, megtébolyodva halt meg ugyanott 1852 tavaszán.

A költemény első címe gyengéden «Levél egy *elútazott* barátom után» volt. De Tompa maga jegyzeteiben később a mostani cím szerint óhajtotta közleni.

Jegyzetek: 1. *Kinek hajója:* a hajó itt konkrét is, képes is.
2. *Haraszt:* száraz lomb.
6. *Szó nélkül távozál.* Némi túlzással, mert Kerényi már a világosi fegyverletétel után azon céllal tartózkodott Pesten, hogy vagyonát pénzzé téve kivándoroljon. Búcsúestélyt is tartott, mint Pákh Albert írja: «Az 1850-iki ősz egyik éjszakáján Pesten búcsúpoharakat emelgetett egy baráti kör, nem mind, kik odatartoztak volna, hanem kiket még fennhagyott a sors.» Tompa sem volt ott, mint keleméri prédikátort hivatala visszatartotta. Ennyiben állnak a költemény szavai.
12. *Pásztornélküli nyáj.* Bibliai hasonlat, melyben a prédikátor Tompa költeményei annyira bővelkednek.
17. *Elhagyott kerted . . .* Kerényi eperjesi lakában, melyet a forradalom alatt az orosz hordák szétdúltak, fölégettek.

Magyarázat. E megható levelet Tompa kibújdosott költőbarátjához, Kerényi Frigyeshez intézte. Kerényi Pesten tartózkodott a búcsúkor, Tompát hivatala Keleméren marasztotta, onnan küldte a költeményt utána utolsó búcsúlevélként. Olvasta-e Kerényi a levelet? Nehezen. A fa, melyet nagy korában tettek más földbe át, akkor már száradásnak indult, gyökerei kihaltak, hervadt leveleit elszórta a szél . . .

A bánat méla hangja reszket a költő szavában, midőn barátját utolsó útján köszönti. Szeretne haragudni a hálátlanra, ki nehéz óráiban elhagyta boldogtalan honát; nem tartotta vissza a honszeretet hatalma, mely szenvedéseink közepett is oly édesen köt a földhöz, mely táplált és nevelt, elmult korunkhoz, szép emlékeinkhez; nem a kötelesség szava, mely a balsorsban is hűséget parancsol ahhoz, kinek boldogságában egykor osztoztunk: de szemrehányásait mérsékli a részvét és szeretet. Hisz nem hálátlanság vezeti annak lépteit, ki honát elhagyva most idegenben jár: meghasonlott lelkére keres írt boldogabb hazában. Pedig hasztalanul; azt a nemes, szerető szivet, mely az első honnal összeforrt, kicserélni a másodikért nem lehet. Itt vannak csak egyedül, kik őt szeretik; és ki az idegenben vigaszt nem talált, itthon is csak fájdalmat hagyott maga után: pusztuló gazdaságot, könnyező barátot, boldogtalan anyát. A szomorú újságmondást szokásos jókivánság fejezi be: vajha szerencsét küldhetne a távolból a bús hazának!

A költemény igaz tükre Tompa lelkének: mint hű barát, mint szerető fiú telve részvéttel, gyöngédséggel, mint az élet útjait ismerő nemesen komoly férfi, mint gyászoló költő s mint a természet gyermeke, melynek ölében élt s bokrai, csermelyei, madarai közt tanulta szeretni mélységes, igaz hazaszeretettel.

A költemény a levél alakjában jelenik ugyan meg, még sem egyéb tulajdonképen mint elégia; azzá teszi az érzelem melege, s a csendes, szemlélődő merengés, mely szinte fájó kedvét leli a bú képeiben. — Verse a jambusi alexandrínus, középütt metszettel.

Kazinczy Ferenc emlékezetére.

Hív és nagy vala.
Kazinczy Ferenc.

1. Szép nap viradt fel Széphalomra,
A honra szép, nagy nap viradt.
Zendüljön a Sátorhegy orma,
Völgy és lapály víg zaj miatt!

Az őszi lomb sárgán omol bár:
Mulasson itt élet, mosoly!
Rózsát hozzon a vad folyondár,
Mely e mohos sirkőre foly!

2. Ki nyugszik itt, csendes ligetben? —
A sokaság ösméri jól,
Mely erre néz s tolong lélekben
A négy folyam tájékiról.
Eljutni oly könnyű idáig!
Az ég a sirhalom felett
Örök fényben dereng, világlik . . .
Míg a föld vérnyommal fedett.

3. Mert érdemére halhatatlan,
De nem várt rá virágos út;
Vérzett nehéz viadalokban, —
Felé ezer hullám tolúlt.
S míg folyt — sokáig folyt — az élet:
Viszály nem szünt, hab nem lohadt;
Pazar kézzel hinté a végzet
Lábához a sárkányfogat.

4. A törpeség, a bűn, a vakság
Agyarkodott, ment ellene;
Szégyenlék őt és megtagadták
Kik egy vérből voltak vele;
S élet, világ mit tőle megvont:
Tán tűzhelyén föllelve lőn?
Ült homlokán itt is rideg gond . . .
— Örök felleg, magas tetőn.

5. Ki jő s profétál, bére: vad méz,
Szőrköntös és — fejére kő;
De mégis, hogy *nem értik* az lész
A gyilkoló, a leverő!!
Itt sem maradt el átka, sérve. —
Majd nyomta a börtön fala,
De itt is csak céljának éle,
Mivel ő «hív és nagy vala».

6. S vajon mi, — kik ma ünnepelvén
Emlékezünk, álmélkodunk —:
Busúlásnak szóljunk-e nyelvén,
Zöld mirtuszát tépvén magunk?
Hozzá vigyük mult szenvedésit
A mennybe föl s a föld alá?
Fájlaljuk, hogy fényben nem élt itt?
Midőn ő azt «nem fájlalá!»

7. Nem, nem Dicső! mi büszkeségünk!
Öröm zendűl az ajkakon!

Dicsőséged, melyről beszélünk,
Kint, életet zománcba von!
Hiszen — mikép zord fellegekben
Küld újító esőt az ég —:
Átokszerű küzdelmeidben
Ez a nemzet megáldaték.

8. Volt ugy, hogy ez feledve kábán,
A nyelv, a hon mi szent nevek:
A sietö enyészet ágyán
Lőn öntudat-vesztett beteg;
Támadt *igaz*, ki hangosan szólt
Epesztvén a nép bűnei . . .
De — mint a szívütés az alvót —
Nem birta azt felkölteni.

9. Te megjövél, — szeretve jobban
A hon ügyét mint tenmagad! —
S az alvó tűz gyors lángra lobban,
A lélekzet megint szabad.
Az első hév eszmélet óta,
S hogy fürteid már fedte zuz.
Lelket lopál veszőbe, holtba
Te új, dicső Prométheusz!

10. Nem állottál a nyelv ügyéhez
Hideg, gyarló kézművesül.
De mint akit tengése vérez
S virúlatán függ, lelkesül.
Ástál — sok kincset rom fedett el, —
Sokat teremte szellemed, —
S az ó erő új kellemekkel
Testvér gyanánt ölelkezett.

11. Ura a dús, de zord anyagnak
S az ízlésnek nagy mestere!
Hő csókjától a Géniusznak
Lelked kettős kegyet nyere!
Kezedben a *kőből szobor* vált,
Min ült merész kecs és szabály;
A szó hő dalba hangozott át, —
— Nem csak bányász, müvész valál!

12. A szép közös kincs; — érte mentél
Élő és holt népek közé. —
Kisded elmét karodra vettél;
Az álmost szód ösztönözé.
Lelkednek szent, izzó hevétől
Érdek, harag széthamvadott . . .
Kiáltván az oltár kövéről
Oda gyűjtél lelkest, nagyot!

13. És zeng apáink drága nyelve!
Ingó szellő, zugó vihar —
Mi szép: gyöngéd érzést lehelve,
S midőn a harc terén rivall!
Élet — halál, bú — s kedvre megnyer,
Igéiben bübáj lakik . . .
Behat mint a kétélü fegyver
Mind a velők oszlásaig!
14. *Zeng* és mi élünk . . .! annyi villám
Nem sújthatá le a magyart;
Velünk az ég kegyelme nyilván . . .
S őrlelkeink véd-karja tart!
Élünk, élünk . . .! s milljók remélnek . . .
Vevén ajkad nyilt jóslatát:
Mellyel népünk nagy, büszke népek
Müvelt sorába állatád!
15. Oh Szent! melyért küszködve éltél,
— Sorsán kiontva lelkedet —
Ez ünneplés öröm-tüzénél:
Lásd nemzeted, halld nyelvedet!!
Mi üdvadóbb: az égi pálma,
Mely ott boritja fürteid?
Vagy ez a nép, mely itten áll ma?
Vagy ez a hang, mely istenít?
16. Igaz valál — emléked áldott:
Haló-földed szent, éltedért;
Szült sok jelest, nem szülte párod'
Egy század, mig végére ért;
Mit mondjunk jöve hült porodhoz?
Áldás és fény nagy neveden!
S amely nyelvén s lelkében hordoz
Áldás és fény a nemzeten!

Bevezetés. *Kazinczy Ferenc*, a magyar irodalmi nyelv újjáteremtője, 1759 okt. 27-én született Érsemlyénben, Biharmegyében. Élte javarészét azonban nem itt, hanem a zemplénmegyei Bányácskán élte le, melyet Széphalomnak nevezett, mintegy jelezve a célt, az irodalmi ízlés felkeltését, amiért egész pályáján küzdött. Temérdek munkái, országos híre és hatása nem menthették fel a megélhetés nehézségeitől, nagyszámú családját fogyatékos örökségéből csak küzködve tudta fentartani. Különösen megrongálta vagyonát fogsága, melyet Spielberg (Brünn) és Kufstein, majd Munkács börtöneiben szenvedett hét hosszú éven keresztül, amiért

a Martinovics-féle *Egyenlőség és szabadság* társulatába állott. Ez a Martinovics apát volt a francia forradalmi eszmék (szabadság, egyenlőség, testvériség) hirdetője Magyarországon. Tettleg ugyan nem avatkozott az ország alkotmányába, mindössze a francia forradalmi kátékat (a társadalmi erkölcstan ezentúl követendő elveit) fordította és terjesztette s egy társulatot alakított hatása általánosabbá tételére. De a kormány mihamar nyomára jött, a francia forradalom eszméinek behatolását a rettegés minden eszközével meggátolni iparkodott s drákói szigorral lépett föl; Martinovicsot és hat társát a Vérmezőn (Budán) lefejeztette, a társulat többi tagjait fogságba hurcolta. A magyar írók java: Kazinczy Ferenc, Bacsányi János, Verseghy Ferenc, Szentjóbi Szabó László börtönbe kerültek s évek hosszú sorára elvesztek az alig fejledező magyar irodalom számára. Kazinczy erélyét azonban mind e csapás nem törhette meg. Midőn fogságából kiszabadult, akkor kezdte meg korszakalkotó működését s folytatta szenvedésekkel, nélkülözésekkel telt hosszú pályáján csüggedetlen kitartással, soha nem apadó lelkesedéssel. A száz év óta parlagon heverő magyar irodalmi nyelv megújítása, meggazdagítása, választékossá, hajlékonnyá, kifejezővé tétele, egyszóval a többi művelt európai nyelv színvonalára emelése, mint irodalmunk fölvirágzásának eszköze, volt élete célja. Ezt szolgálták eredeti költői és prózai művei s még nagyobbszámú fordításai a világirodalom remekeiből. Az az irodalmi mozgalom, mely a XVIII. század végén megindult, csakhamar őt ismerte el vezérének; újabb irodalmunk kifejlődését Kazinczy felléptétől kell számítanunk. S irodalmunk megerősödése kétszeresen fontos volt oly korban, midőn a magyarnak e kívül úgyszólván semmije sem volt; a nemzet jövendő ébredését, nagyszerű átalakulását a Kazinczy alatt fölvirágzott magyar irodalom készítette elő. «A nyelvújítás nagy eszme volt, nagyobb társadalmi és politikai következményeiben, mint tisztán irodalmi szempontból. Bukása nagy csapás lett volna összes fejlődésünkre nézve. Arról volt szó: akarunk, tudunk-e még nemzet lenni, ébredésünk az élet jele-e vagy a haldokló végvonaglása? Arról volt szó: le tudjuk-e vetni az ó embert és felvenni az

újat, van-e erőnk az európai szinvonalig emelni nyelvünket, irodalmunkat, hogy később társadalmunkat és államéletünket is odáig emeljük? Az a vágy, mely megúnta a múlt dicsőségén andalogni s a még alaktalan jövő sejtelmein ábrándozott, mely nem hitt a holt formákban, az írott betűkben s öntudatlan érezte, hogy az európai új eszmék feldolgozása életkérdésünk, amely nem elégedett meg az alkotmány és nemzetiség védelmével, hanem egyszersmind kifejtésökre is törekedett, mely rontani akart a múlton, hogy építsen a jövőnek, legelőször az irodalomban nyilatkozott, s Kazinczyt választá bajnokául. Kazinczy küzdött lelke egész erejéből s a legrendkívülibb forrongást idézte elő. — A reformáció korszakát kivéve, soha sem volt irodalmunkban annyi élénkség, zaj, pezsgő élet. Az írók két nagy táborra szakadtak: neologokra és orthologokra. Ezek épen úgy tagadták az új szók alkotási jogát, mint hibáztatták a régi szók fölelevenítését s a tájszók általánosítását; megelégedtek azzal a szókinccsel, melyet az ország minden része használt, megvetették a költői nyelv és műpróza ó és új klasszikai példányait s a hagyományos, színtelen és nyers magyarságot kedvelték. E táborban volt az ó Magyarország előitéleteivel és tehetetlenségével, üres hiúságával és tespedő hajlamaival. Csak védte az ősi nyelvet, mint az ősi alkotmányt, de nem fejlesztette. Kazinczy zászlója alatt az ifjú Magyarország küzdött erőtől duzzadozva, reménnyel, hittel tele s büszke önbizalommal törve előre egy álmodott nagy jövő felé. Az egykedvű nemzet figyelme egészen ide fordult s apraja-nagyja besodortatott a szenvedélyes küzdelembe. Midőn új izlés támad, új eszmék terjednek s az emberek más stilben társalognak és írnak, mint azelőtt, az mindig nagy társadalmi és állami változásoknak előjele. Kazinczy izlés- és nyelvújítása egy nagy előcsatája volt társadalmi és politikai átalakulásunknak. Minden új szó egy-egy eszme, érzelem és tény tiltakozása volt a mult ellen s a jövő megannyi győzelmi zálogául tünt fel. Midőn Kazinczy kivívta a harcot s a megifjult irodalom élén hirdette, hogy a magyar nyelv és irodalom nem volt, hanem lesz, nem soká kellett várakoznia, hogy megjelenjen Széchenyi és visszhangozza: Magyarország

nem volt, hanem lesz. Ime a két korszak érintkező pontjai, ime hogyan készítette elő az irodalom társadalmi és politikai átalakulásunkat, ime újjászületésünk két hőse, akik egymás föltételei voltak, egymást egészítették ki. Kazinczy nyugodtan halhatott meg 1831-ben, küldetése be volt végezve: Mózes megmutatta az igéret földjét, Josua megjelent.» (Gyulai Pál, Emlékbeszéd Kazinczy F. felett.)

1859 október 27-én nagy nemzeti ünneppel ülte meg Kazinczy születésének százéves fordulóját Magyarország. Az írók (először Erdélyi János) már két év óta izgattak érdekében sajtóban és társadalomban: legyen az méltó a nagy férfiú érdemeihez s legyen egyszersmind egy elnyomott nemzet első hatalmas életnyilvánulása. Valóban az lett: az ország fővárosától kezdve az utolsó városkáig, faluig egy érzelem, egy gondolat foglalt el minden szivet e napokban. Pest ünnepének fénypontja az akadémiai ülés volt, melyet a nemzeti múzeum dísztermében tartottak. Ez alkalommal olvasták fel Tompának jelen pályanyertes költeményét, melyet 14 társa közül 50 arannyal tüntettek ki. Dessewffy Emil, az akadémia elnöke és Csengery Antal, a történetíró, ünnepi beszédben méltatták Kazinczy pályáját, melyek aztán Tompa ódájával együtt egy *Akadémiai Emlékkönyvben* láttak napvilágot. Ugyanakkor megjelent Toldy Ferenc tanulmánya: *Kazinczy és kora,* melyet mint *életrajzi emléket* szintén az akadémia megbizásából írt. Kazinczy-emlékpénzt is veretett az akadémia s Orlay P. Somával megfestette *Kazinczy találkozását Kisfaludy Károllyal.* Délben az Európa nagytermében bankett volt. Este a nemzeti szinházban Vörösmarty *Áldozatát* adták s Tompa ódáját szavalták, melyhez Szepessy Imre zenét írt. A banketten egyszersmind nagy adakozás eszméjét pendítették meg s valóban a nemzet áldozatkészsége rövid időn 60,000 frtot gyűjtött úgy, hogy Széphalmot, a Kazinczy-család eladósodott, pusztulásnak indult birtokát — melyet Petőfi 1847-ben még a nemzet-szégyen Káin-bélyegének nevezett — vissza lehetett váltani s a mester dolgozószobája helyén, mely bérlak volt, ma dórstilusú mauzoleum emelkedik festményekkel, emléktárgyakkal s Kazinczy mellszobrával. Márványszobrát különben az akadémia üléstermé-

ben, érczszobrát a nemzeti múzeum kertjében is felállították. Az alapítvány maradéka Kazinczy munkáinak kiadására lőn fordítva, de ez még maig sincs befejezve. Ünnepelt a vidék is. Miskolc, Sárospatak emlékkönyvet szerkesztettek, sok helytt utcát neveztek el a nyelvújítóról. Még Konstantinápoly, Lengyelország, Jéna magyarjai sem maradtak el az ünneplők seregéből.

Kazinczy ünnepe nemzeti ünnep lett, egy elnyomott, de nem elveszett nemzeté. «Elveszni — oh Istenem! — hogyan vesznénk el? Hisz szelleme lelkesít, példája buzdít, emlékét ünnepeljük», mond Gyulai. «Az a lelkesülés, mely e pillanatban minden magyar szívet feldobogtat, egy újabb nagy eskü, hogy utolsó csepp vérünkig védni fogjuk nemzetiségünket s mindent áldozunk a hazáért. Oh dicsőült szellem, nézz le reánk a magasból, áldj meg bennünket! Ime élünk, bár megfogyva, de nagy veszteségünk után is híven megőrizve azt a legdrágább kincset, melyet te visszaszereztél nekünk, a hű ragaszkodást nemzetiségünkhöz, az erős hitet önmagunkban. Mi bízunk a jövőben, mint te bíztál, készek vagyunk küzdeni, áldozni, szenvedni, mint te küzdöttél, áldoztál, szenvedtél. De ha valaha csak gondolatban is fajulni kezdenénk, ha csak egy percig is ingadoznánk, ha csak lankadni is mernénk, jelenj meg közöttünk éjfélenként, mint az ős apa veszélyben forgó unokáinak, ints, vádolj, kérj, követelj, buzdíts és vezess s mi újra lelkesülni fogunk, mint te ezelőtt félszázaddal.»

Jegyzetek: «*Hív és nagy vala.*» E jelige Kazinczy *Themistokles* c. epigrammjából való:

Üss, csak szólni hagyj; mond — hív és nagy vala. Bántó
Honja ellen nem költ — hív vala, nem vala nagy.
(Magyarázatát l. K. jegyzetei közt költeményei végén).

1. *Sátorhegy,* Sátoralja-Ujhely nyugoti oldalán, délre és keletre nagy rónaság terül el. Széphalom: Ujhelytől mintegy félórányira.

Rózsát hozzon a vad folyondár: teremjen ma rózsát, az öröm, az ünnep virágát.

2. *Eljutni oly könnyű idáig:* mert megvilágítja a sírhalmot a nagy férfiú örök égi dicsősége s vérnyomok jelzik a hozzá vivő utat, földi pályájának szenvedései.

3. *Sárkányfog,* melyet ha elvetünk, mind újabb meg újabb

sárkányok, veszélyek támadnak belőle. (V. ö. pld. Jason és Medea meséjét.)

4. *A törpeség, a bűn, a vakság:* Kazinczy elleneire vonatkozik. Ilyen volt az *osztrák kormány*, mely igazában csak a külföldi mozgalmak iránt való érdeklődéséért csukatta el, mert Martinovics nem volt forradalmi ember. Kiszabadulása után pedig az *orthologusok*, kik céljait meg nem értve azt hirdették, hogy K. a nyelvújítással s idegen művek utánzásával nyelvünket, irodalmunkat eredetiségéből kiforgatja. — *Kik egy vérből voltak vele:* családja a kiszabadult rabot szégyenlette. Anyja öröksége javarészét visszatartotta s később testvérei az osztozásnál megrövidítették. Mikor megházasodott, sógora nem adta ki neje osztályrészét. A pör végét K. hosszú élete dacára nem érte meg. Nagyszámú családjával e miatt folytonos nyomorban élt (az irodalom akkor még majd semmit nem jövedelmezett) s utóvégre is kénytelen volt birtokát részenként eladogatni s végre magát Bányácskát is elzálogosítani. (V. ő. Petőfi költeményét: Széphalmon).

5. *Ki jő s próféták . . .* Bibliai hasonlat: «János öltözete pedig tevegzőrből vala s bőröve ágyékai körül; eledele pedig sáska és erdei méz vala.» (Máté III. 4.) «Ők pedig mondák: Egy szőrös férfiú és veséinél bőrövvel felövezett. Ki mondá: A teszbii Illés az.» (Kir. könyve IV. 1. 8.) A teveszőrből öltözet Keleten a legszegényebb ruházat, a nagy sáskákból és vad méhek mézéből álló eledel a legszegényebb eledel. Így éltek a próféták. *Fejére kő:* tanaikért még meg is kövezik őket.

6. *Zöld mirtuszát:* a sír bezöldült, bemohosodott, letépjük-e a díszt, amivel az idő gyógyító keze bevonta?

7. *Zománcba:* fénybe von.

9. *Te megjövél:* a fogságból (1794—1801). A magyar irodalmi mozgalom, mint láttuk (77. l. 58. j.), már 1772-ben megindult a testőrírók fölléptével. Martinovics összeesküvésekor azonban a legjelesebb írók elfogatván, megint pangás állt be, végre e század elején Kazinczy felléptével végleg megszilárdult.

Az első hév eszmélet óta. Kazinczy első munkáját (Magyarország geographika azaz földi állapotjának lerajzolása) 16 éves korában írta. *S hogy fürteid már fedte zuz.* Zúz: dér. K. a fogságból 42 éves korában megőszülve tért vissza.

10. *Hideg, gyarló kézművesül:* a nyelvet nemcsak anyagnak nézted, de a néplélek nyilatkozatának.

Sok kincset rom fedett el: kihalt szavakat felújított. Ilyenek pl. *ál, ádáz, ihlet.* Kihalt képzőket használt: *-ány, -ény; -ag, -eg; -am, -em.*

Sokat teremte szellemed: Alig tudunk ma már számot adni ama szavakról, kifejezésekről, fordulatokról, melyek ezidétt jelentek meg először az irodalomban s aztán elterjedve a közönség körében általán járatosak. S bármennyi a hibás köztük, a társadalom elfogadta e szavakat s képzésüknél fontosabb volt, hogy immár magyarban is ki lehetett fejezni a nyugoti eszmevilág fogalmait.

11. *Az ízlésnek nagy mestere.* Kazinczy maga különben nem is annyira szóújító volt, mint inkább a szavak, kifejezések vá-

lasztékossága által irodalmi stilust akart teremteni, az egyes műfajokat nyelvben, szerkesztésben megkülönböztetni, nemes tárgyakat feldolgozni, egyszóval ízlést nevelni. Jól tudta ő, hogy mindig «a nép ízlésének mivoltától fog függni, mennyire s mily művelődésre lesz képes a nemzet; azért kell azt előbb a néptömegben felkölteni, mintsem művelődése gyümölcsét várhassuk. Népben legelső és legnevezetesebb az izlés; hol ez nincsen, ott minden lelki birtokban szűkölködnek.» (Hunfalvy, Világpolgárság).

Géniusz. V. ö. 114. l. 1. j.

Lelked kettős kegyet nyere: megteremtetted az anyagot s egyben fel is használtad.

Merész kecs és szabály. K. a művész alkotó szabadságát hirdette a szokással szemben, midőn újításaiért megtámadták. Ellenеinek a következő kis epigrammal felelt, melyben magát *Palladio* renaissancekori építészhez hasonlítja:

Rontott, mert építeni akart, Palladio, benne
Csak rontót látál, vad kora, jó ideig.
A művész érzette magát s Neked én fogok, úgymond,
Törvényt és példát adni, de nem te nekem.
S íme áll a roppant csarnok s bizonyítja: ki több itt
A művész e vagy a szolgai tompa szokás.

12. *Élő és holt népek közé.* Kazinczy főleg a *görög* s az épen akkor virágjában álló *német* irodalom tanulmányát hirdette.

Kisded elmét karodra vettél. Fejlődő irodalmunk csakhamar körüle csoportosult. Midőn irodalmunknak központja nem volt, irodalmi élet nem ösztönözte az egymástól távol falukon, kis városokban élő irókat: ő vállalkozott maga mint központ köré gyűjteni őket. Mesterien megírt nagyszámú levelei adtak irányt, helyettesítették a folyóiratok, hirlapok ösztönző eszmecseréjét. A kezdő tehetséget ő vezette világba, az izmost ő bírálta,

. . . Félszázadig
Tartá vállán, mint Atlas az eget,
A nemzetiségnek ügyét. (Petőfi, Széphalmon.)

13. *Apáink drága nyelve:* a megújított, mely immár a legkülönfélébb hangulatok kifejezésére képes.

14. *Őrlelkeink:* őrző angyalaink.

15. *Az égi pálma.* V. ö. 114. l. 5. j. Dicsőség az osztályrészed égben, földön.

Magyarázat. A költemény úgy van írva, mintha Széphalmon, Kazinczy sírja mellett mondanák el nagy, ünnepi sokaság jelenlétében. Az őszi tájat, a sír csendjét örömzaj váltja fel: a magyar nemzet ünnepelni jő nagy halottját halhatatlan dicsőségéért. A hangulatos bevezetés után a költői emlékbeszéd: Kazinczy pályájának rajza következik az óda magas, szárnyaló hangján. Azzal kezdődik, amivel Kazinczy pályája: fogság, családi keserűség, nélkülözés, félre-

értés, fogadták pályája kezdetén; — azok kisérték sírjába is. Csak az ünnep céljára való emlékezés rezzenti fel a költőt bús merengéséből. Hisz e szenvedés Kazinczyt sem törte meg; nem ez életének főjelleme. Az a korszakalkotó működés: a nemzet életre keltése, nyelvének megújítása — régi eszközök felhasználása, újak teremtése, idegenek kölcsönzése útján — az irodalom fölélesztése, a magyarnak a nyugoti művet nemzetek sorába állítása, az a sokoldalú, fáradhatatlan, lelkes tevékenység: ez Kazinczy további pályája, ezért illeti meg örök dicsőség a mennyben s idelenn nemzetének hálája. A nagy élet rajza és kapcsolata a jelennel mindjobban elragadja a költő lelkét s nyer kifejezést stilusában. Az ég kegye nem hagyta el a magyart, a viszályok közt megváltót küldött számára, most sem veszhet el: őrlelkei, nagy fiai ott a mennyben, gondját viselik. A befejezés, isten áldásának könyörgése a dicsőült halottnak és nemzetének, nem csupán az ünnep lelkesedése, egyszersmind egy elnyomott nemzet reményfohásza, mely nagyjainak emlékéből, multjának egykori jobbrafordultából meríti a jövendő hitét.

Az egykorú hivatalos birálat — melyet Lukács Móric, Arany János és Székács József szerkesztettek — így jellemzi a «hymnusi emelkedettségű» költeményt: «Szerző egyikét adja e műben legszebb ódáinknak, gondolat, érzemény, képek a legbensőbb egyesületben, költői felfogás, valódi lyrai lengület, hív s ragyogó szinezet által elkapó, megindító, emelő hatást gyakorolnak a honfias szívre. Szemléletes, tömött, erőteljes nyelvbeli előadás és gondos technika egészítik ki a költemény érdemét.» — Verse a jambus.

Új Simeon.

1. Térdem remeg, hajam fehérlik,
Orcám redős . . . öreg vagyok!
S az új évet megértem ismét . . .
Nem vittek el bú, kor, bajok!
Az élet mintegy kérdi tőlem:
Mire vársz még? minek vagy itt?
És tol, miként a fán letolja
Az ifjú lomb a tavalyit.

2. Mégis, mit szívem váltig óhajt
És fennhangon kér ajakam:
Az, hogy csak éljek! kínosan bár
Kenyér nélkül, hajléktalan;
Ha most meghalnék, el nem érve,
Mit szívem oly buzgón remélt:
Nem tartanám hosszabbnak éltem',
Mint egy kimúló kisdedét.
3. S mért függök e zajos világon,
Mikor csend s béke lesz amott?
Mit várhatok még életemtől?
Semmit, semmit . . . csak egy napot!
Melynek fényes, csábos reménye
A rég megunt földön maraszt,
S gátolja e sárház ledőltét . . .
Azt a napot várom, csak azt!
4. Szép, szép leend az! sok hasonlót
Nem szűlnek évek, századok;
Oh, hogy e fényes, e dicső nap
Mivoltáról nem szólhatok!
Pedig képét itt hordom . . . amint
Magát lelkembe rajzolá;
Ahogy' velem volt alva s ébren,
Ahogy' kisért mindenhová.
5. Rá gondolék magányom csendén,
S ha örvény nyilt hajóm alatt;
Rá a börtön fojtó legében,
És bujdokolva, mint a vad;
Heves csatákban azt kerestem
A por- s füstben szakadt derűn,
Hulló vérem- s muló napomra
Miatta néztem keserűn.
6. Sokszor véltem, hogy messze van még,
Sokszor hittem, hogy már közel!
Sugárit fellövelni láttam:
Akkor fedé sürű köd el;
Elhalványult, leszállt reményem,
S megint mosolygva tűnt elő,
Mint nyári esthajnal világa
Lassan mindig keletre jő.
7. Igy folyt el éltem, — s vén vagyok már,
De boldogabb, mint annyi sok,
Kiknek tört hittel kelle délben
A koporsóba szállniok,
Az új évet köszöntve: lelkem'
A hitnek karján ringatom,

Hogy e feltünt év rejtí, hozza
Ama napot, az én napom'!
8. Oh, akkor életem megújul!
Izmam gyors lesz, vérem meleg;
Kézen fognak, kik koszorúsan
S dalolva körben lejtenek;
Az életnek rozsdája: a gond,
Kor, kétség, bánat egy se bánt!
E várt napon lelkem utószor
Cseng, villog fényes kard gyanánt.
9. S ha feltárul az áldozóknak
Ama szent csarnok kapuja,
S megzendűl a győzelmi ének:
Hallélujah! Hallélujah!
Ha tömjénem javát az oltár
Izzó tüzére hinthetem:
Elég, elég lesz, . . .! vén szolgádat
Bocsásd el akkor, Istenem!

Jegyzetek. 5. *A por- s füstben szakadt derűn.* Ha a por s a füst egy pillanatra felszállt és a derűlt eget megpillantotta: a hogy annak örült, úgy keresi az élet minden körülményei közt ama nap üdvét.

6. *Nyári esthajnal világa.* A leáldozó nap sugarai vörösre festik az égbolt nyugoti részét s ez az esti pír lassanként tovaterjed kelet felé.

Magyarázat. Tompa e költeménye 1863-ban kelt s a kortársak tanusága szerint oly hatást tett, mint a maga idejében a Gólya. Egy szépirodalmi lapban jelent meg először, de azonnal lemásolták s mindenfelé szavalták hangversenyeken és magánkörökben egyaránt. Ez is allegória, a biblián alapszik s Tompát mint hazafit és papot mutatja egyben.

Szent Lukács evangéliumának második részében van szó az öreg Simeon zsidóról. «És íme, vala Jeruzsálemben egy ember, kinek Simeon volt a neve. És ez igaz és istenfélő ember vala, ki az Izráelnek vigasztalását várta; és Szentlélek vala ő rajta. S ennek ki lőn nyilatkoztatva a Szentlélek által, hogy halált nem lát előbb, míg meg nem látja az Úrnak ama Krisztusát. És a Lélek indításából a templomba méne. És mikor a kisded Jézust az ő szülői bévitték, hogy ő érte a törvénynek szokása szerint cselekedjenek, akkor ő azt karjaira vevé és áldá az Istent és monda:

«Mostan bocsátod el a te szolgádat, Uram, a te mondásod szerint, békességgel! Mert látták az én szemeim a te üdvözítésedet, melyet készítettél minden népeknek szemök láttára; világosságot a pogányoknak megvilágosítására és a te népednek, az Izráelnek dicsőségét». József pedig és az ő anyja csodálkozának azokon, miket ő felőle mondanak vala (25—33).

Az elnyomatás idején ismét fölújultak azok a párhuzamok, miket három századdal azelőtt, a reformáció idején, a magyar a maga és a szerencsétlen zsidó nemzet sorsa között vont. Főleg a protestáns költők, Tompa, Arany, Lévay József, vonatkoznak sokszor a bibliára. Simeon zsidó itt maga Tompa, de érthető bármely mélyen érző hazafi is. Nem az évek számára, de hitének teljességére, reményeinek erejére nézve. A rendületlen hitnek, amely alva és ébren, béke és veszély idején, a magány csendjében és az élet háborgásai közt sírig kíséri az igazt: megragadó kifejezése e költemény. Simeon öreg, aggság és betegség megtörték, sírja nyitva, de fenntartja lelkének szenvedélye: az Üdvözítőbe vetett hit s e hit más szóval a jónak, az igaznak megváltó erejében való rajongó meggyőződés. A túlvilág békéjét, boldogságát törődött teste bár óhajtja: késleltesse még az isteni kegy, hogy ama nagy napot, az üdvnek napját, lelkének diadalünnepét megérhesse! Munkás élete e nélkül nem volna teljes, feladatát e földön hosszú élete ellenére se fejezte volna be.

Simeon vallásos hite: a költőnek és a magyar hazafiaknak hite, rajongása: az ő rajongó hazaszeretetük, az Üdvözítő: a magyar szabadság feltámadása. Ez a hit kiirthatatlanul él minden magyar szívében; ez tartotta fönn az elnyomatás napjaiban és tör ki most, mikor a zsarnok erőszak már enged, föltartózhatatlan erővel. A nemzeti erőnek mindig egyik talpköve az önmagába vetett bizalom s ha tettekben ekkor nem érvényesülhetett, mint érzelem, mint cselekvéssé válni kész erély élt és éltetett. A magyarnak van joga élni, az isteni kegy meg fogja hozni az igaz ügy győzelmét! A Gólyában még így kesergett a költő: A vén lelke örömmel eltelik, Hogy nem kell élni már sok ideig. Az agg

Simeon élni kíván, mint a kétségbeesésből fölocsudott Magyarország, hogy új és szebb korát megérje.

A költemény verse a jambus.

Ez a homályos remény, mely nem tud belenyugodni a jelen vigasztalanságába, bámulatos művészettel nyilvánul egy másik híres költeményben, Vörösmarty utolsó remekében, az 1855-ben, halála évében írt Vén cigányban is:

A vén cigány.

1. Húzd rá cigány, megíttad az árát,
Ne lógasd a lábadat hiába;
Mit ér a gond kenyéren és vizen,
Tölts hozzá bort a rideg kupába.
Mindig igy volt e világi élet,
Egyszer fázott, másszor lánggal égett;
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot;
Szív és pohár tele búval, borral,
Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal!

2. Véred forrjon mint az örvény árja,
Rendüljön meg a velő agyadban,
Szemed égjen, mint az üstökös-láng,
Húrod zengjen vésznél szilajabban,
És keményen, mint a jég verése,
Oda lett az emberek vetése.
Húzd, ki tudja stb.

3. Tanulj dalt a zengő zivatartól,
Mint nyög, ordít, jajgat, sír és bömböl;
Fákat tép ki és hajókat tördel,
Életet fojt, vadat és embert öl;
Háború van most a nagy világban,
Isten sírja reszket a szent honban.
Húzd, ki tudja stb.

4. Kié volt ez elfojtott sohajtás,
Mi üvölt, sír e vad rohanatban,
Ki dörömböl az ég boltozatján,
Mi zokog, mint malom a pokolban?
Hulló angyal, tört szív, őrült lélek,
Vert hadak, vagy vakmerő remények
Húzd, ki tudja stb.

5. Mintha ujra hallanók a pusztán
A lázadt ember vad keserveit,

Gyilkos testvér botja zuhanását,
S az első árvák sírbeszédeit,
A keselynek szárnya csattogását,
Prometheusz halhatatlan kínját.
Húzd, ki tudja stb.

6. A vak csillag, ez a nyomorult föld,
Hadd forogjon keserű levében,
S annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől
Tisztuljon meg a vihar hevében.
És hadd jőjön el Noe bárkája,
Mely egy új világot zár magába.
Húzd, ki tudja stb.

7. Húzd . . . de mégse, — hagyj békét a húrnak,
Lesz még egyszer ünnep a világon;
Majd ha elfáradt a vész haragja,
S a viszály elvérzik a csatákon,
Akkor húzd meg ujra lelkesedve,
Isteneknek teljék benne kedve;
Akkor vedd fel ujra a vonót,
És derüljön zordon homlokod,
Szűd teljék meg az öröm borával,
Húzd, s ne gondolj a világ gondjával!

Jegyzetek. 3. *Isten sírja reszket a szent honban.* A Palesztinában és különösen Jeruzsálemben levő szent helyeken, melyek közt van Krisztus sírja is, a görög-keleti és római katholikus egyházak megosztoztak s azokat az ő külön szerzeteseik őrzik, akik — főként nagyobb búcsújárások idején — nem ritkán összekoccannak egymással s a pört védnökeik elé viszik. A görög-keletiek főpatrónusa az orosz cár; a római katholikusokéi, hagyomány és szerződés alapján, a francia királyok voltak; a terület ura pedig a török szultán. A szerzetesek civakodása már sokszor idézett elő kellemetlenséget a két keresztény hatalom intézőinél, mert maga a török nem avatkozott bele a vallásos kérdésekbe. Ez időtájt az orosz cár a vallás védelmének ürügyét fel akarta használni politikai hatalmának terjesztésére, amibe sem a porta, sem Franciaország nem egyeztek bele. Kemény, érdes jegyzékváltás következett, aminek háború lett a vége. Így pattant ki a szent helyek körüli viszálkodásból a véres krimi háború, Franciaország, Anglia, Szárdinia és Törökország háborúja Oroszország ellen, 1854—56. (V. ö. Baráth F.: Vörösmarty és a forradalom. Vasárnapi Ujság 1900. 48. sz.)

4. *Hulló angyal, tört szív, őrült lélek:* az ártatlanul elesettek, szenvedők s akiket a fájdalom megőrjített. A szabadságharc eseményeire vonatkozik. A költő a vihar zúgásában is a szenvedők jajkiáltását hallja. A résztvevők egyrésze meghalt, kivégeztetett, más része börtöne ajtaját döngeti, sok megtébolyodott maga és hona szenvedésén.

5. *A lázadt ember vad keserveit.* A legnagyobb szenvedések és gonoszságok képei: az első emberpár kiüzetése a paradicsomból, mert Isten ellen lázadt; Ábel megöletése testvére, Kain, által; Prometheus kínja, kinek mert Zeus villámát lelopta az égből s az embert tűzzel ajándékozta meg, a Kaukázus sziklájához láncolva, egy saskeselyű máját tépte. A magyart is így űzték ki a paradicsomból, Magyarország virágzó korából, mert meghasonlott s most az idegen hatalom mindennap egy-egy jogát kobozza el.

Magyarázat. A kuruc idők viszontagságai között jelent meg először a cigány mint a régi hegedős utódja, a magyar örömének, bújának hűséges tolmácsa. Dicsősége ezóta nagy a magyar költészetben, főleg az ötvenes-hatvanas években, a sírva vigadás ez igazi korszakában.

A vén cigány itt Vörösmarty maga: az elaggott, hallgató költő. De lelke tele van érzéssel, mélységes elkeseredéssel. A bor mámora megszólaltatja s szilaj erőszakkal, kisérteties színekben, szaggatott ütemekben zajlik le előttünk viharzása. Odakünn is vihar van mindenfelé. A jég elverte az emberek vetését: a forradalom s a követő erőszak megsemmisítette a magyar összes nemzeti törekvéseit. A vihar egyre zúg s elvonul az egész világ fölött: fegyverben áll Európa, béke nincs sehol. Ily rémesen háborog az emberek lelke is: foglyok sóhajtása, őrültek üvöltése, dühös dörömbölés, megtört szívek zokogása — a szabadságharc áldozatai — vegyülnek bele zúgásába. A vakmerő remények, a meghasonlás önmagunk között volt az oka, hogy elvesztettük boldog létünket s most a bősz idegen hatalom, mint egykor a keselyű Prometheus májából, mindennap egy-egy darabot vág ki a nemzeti élet elevenéből. De nemcsak magunk vagyunk vétkesek. Az egész világ, hol mindez megtörténhetik, mint nagy bűntanya tünik föl a költő fellázadt képzelete előtt s szeretné ha e vihar újabb vízözön lenne, mely szenvedései közt megtisztítja e korcs nemzedéket. Lelkét teljes meghasonlás dúlja: ez a költemény alaphangulata; hisz a költő maga is hitt egykor ama vakmerő reményekben és törekvései egyek voltak a bűnös nemzedékével! De nem vesz rajta végkép erőt a pesszimizmus. Nem okok alapján, csak lelkének jobb ösztönétől indíttatva hisz az emberiség megváltásában, a gonosz

nem uralkodhat örökké, jönni kell egy jobb, igazabb kornak a világra, — a vihar is kifárad — s ez a kor lesz a magyarnak is fölszabadulása. Ő tán már meg sem éri e kort, — mint a jövő látója szól itt, — de a hegedű szívhez szóló hangjainál, tölt pohár mellett, sötét bánata közt is, lelkesedve várja a bűn éjén az igazság győzelmét.

ERDÉLYI JÁNOS.

1814—1868.

A menekültek.

1. Vivének-e földet, egy maroknyi földet,
Bujdosó gyermekid, oh haza! belőled,
Hogy a távolban se váljanak el tőled?
2. Amerre ők járnak, sehol sincs nyugalom;
Emlékezvén reád minden lépten-nyomon,
Életök egy szálon függ, s ez a fájdalom.
3. És a nagy óceán könnyeiktől telik,
Sóhajtásaikkal a szellőt szeldelik;
Vajjon hol lehetnek nyugovó helyeik?
4. Bújdosó társaink be is elszakadtunk!
Ti kün sokan, mi hon kevesen maradtunk,
Mintha a föld ketté nyilt volna alattunk!
5. Oh! ha ketté nyilnék s betakarna minket,
Vagy inkább mag gyanánt honfi erényinket,
Vetéssé növelné magas érzelminket.
6. Mert igazabb népet a világ nem látott;
Mégis az ég midőn ránk ostort bocsátott,
Egész világon sem leltünk egy barátot!
7. Támadni kellene egy új Etelének,
E romlott világot hogy fenyítené meg
Súlyos csapásival öldöklő kezének.
8. Mondván: Ez a csapás lengyelek honáért,
E második csapás szép Olaszországért,
A harmadik pedig tulajdon fajtámért!

Jegyzetek: 1. *Vivének-e földet?* Ami mint külső jel a hazára emlékeztesse őket. Kölcsey is szépen rajzolja a lengyel menekültet, ki futva búcsúzván el honától, az elválás pillantatában még egy maroknyi földet kapott fel s keblében hordá, míg Európát keresztülbolyongta után, Oporto alatt, Dom Pedro soraiban

barátjának karjain meghala. Barátja vevé a marok port s szemeit hintette be vele; s ő már nyugszik — a boldog! Mert hazai föld nyomja szemeit, mert nem érez többé bajt . . .» (A lengyelek ügyében.)

2. *Életök egy szálon függ s ez a fájdalom.* Ez az egy érzés eleven még bennük, minden egyéb kihalt.

3. *A nagy óceán,* mert ahhoz értek, akár délre, akár északra menekültek.

4. *Ti kün sokan, mi hon kevesen maradtunk.* A menekültek száma mintegy 6000-re tehető, de ezek jóformán az ország legjobbjai, a közügyek vezetői voltak.

5. *Mag gyanánt.* A merész hasonlatok főként Petőfi hatása alatt terjedtek el ekkor irodalmunkban. V. ö. pld.

Kedvemnek ha magja volna,
Elvetném a hó felett,
S ha kikelne, rózsaerdő
Koszorúzná a telet,
S hogyha földobnám az égre
Szívemet,
Melegítné a világot
Nap helyett. (Egri hangok.)

V. ö. ezekre Arany János levelét Szemere Miklóshoz. (Levelezése II. 44.)

6. *Egész világon sem leltünk egy barátot.* A magyar szabadságharc fejei előtt nemcsak Magyarország szabadságának kivívása állt cél gyanánt, hanem mint egykor a franciák (1789), azonosították ügyüket a világszabadsággal. Petőfi költeményei élénken tükrözik e szellemet s még a szabadságharc utolsó stádiumában is azt hirdette Kossuth, hogy «Szeged lesz az archimedesi pont, honnét a szabadság az egész világra fog kiterjedni». Ezért aztán a forradalom leveretése után viszont Európa segítségében bizakodtak s Magyarország tekintélyének emelése volt a trónfosztó debreceni országgyűlésnek is egyik célja. Pedig a magyar szabadságharc a lehető legkedvezőtlenebb európai constellátiók közt folyt le. A szabadság mozgalmait épen ezidőben verték le Európaszerte. A francia köztársaság Napoleon Lajost választotta elnökké, ki egyeduralmi törekvéseivel csakhamar meghiúsított minden republikánus reménykedést. A felsőolaszországi forradalmat Radetzky hadai leverték. A berlini forradalom is azzal ért véget, hogy a fővárost katonaság szállta meg s a király önkényesen adott népének új alkotmányt. A bécsi szabad törekvések is kudarcot vallottak, a császári hadak bevették a várost s elnyomtak minden forradalmat. Mindenütt a reakció tört magának utat. Az abszolutizmus beálltával főként Anglia és Olaszország felé fordult Magyarország szeme, első sorban Kossuthé, ki a végsőig nem szűnt meg az európai nagyhatalmakban bizakodni. De hiában tartott meetingeket Angliában s lépett érintkezésbe az olasz államférfiakkal. Angliának nem állt érdekében Ausztria nagyhatalmi állását Keleten Magyarország elszakításával kockára vetni, bármint tisztelt is törvényt

és szabadságot. Az olasz államférfiak is csak azért hitegették Kossuthot s Magyarországot, hogy Ausztria erejének egy részét szabadságharcaikban lekötve tartsák; komolyan nem gondolhattak csekély erejükkel a mi önállásunk visszaállítására.

8. *Ez a csapás lengyelek honáért,* melynek fölosztását Ausztria is elősegítette. V. ö. 150. l. Bev.

Szép Olaszországért. Ausztria már az újkor elejétől fogva bírt a pápaság és császárság küzdelmeiben darabokra szakadt országból egyes részeket. A bécsi kongresszus (1814) intézkedései folytán pedig neki jutott a főhatalom Itáliában (Lombard-velencei királyság). A forradalmi törekvéseket (így nevezetesen 1848-ban) sikerült elnyomnia, mígnem a szárd király, Viktor Emánuel, tűzte zászlójára Olaszország egyesítését. III. Napoleon segítségével 1859-ben ki is vívta nemzeti egységét a sokat szenvedett ország.

Magyarázat. Ismét egy megható szózata a magyarnak bujdosó társaihoz a mély érzés egyszerű, szívhez szóló hangján.

A hű fiak eltávoztak, életük a fájdalom, könnyeiket a tenger, sóhajtásukat elnyeli a szél, elvesztek a hazának, melynek annyira szüksége lenne reájuk. A magyar elbukott, sorsa a sír, de ez a sír lángoló honszerelmet s egy szerencsétlen nemzet ügyének igazságát hirdeti. Ez igazság, az öntudat e tisztasága csak veszteségünk vigasza: nem támad Eteléje a bűnös uralomnak, Európa egykedvűen nézi, mint teszi tönkre Ausztria egymásután a legderekabb nemzeteket: a lengyelt, az olaszt, a magyart. — A búcsú fájó, szelíd hangjának hullámzása az erénynek fenségétől, az igaz ügy bukásán érzett fájdalomtól elragadtatva a bosszú viharáig emelkedik s csak a nyugodt forma mérsékli itt is árjait. Nyelve, ritmusa egyszerű, népies és magyar, mint érzelmei.

LÉVAY JÓZSEF.

1825—.

Mikes.

(Rodostó 1758.)

1. Egyedül hallgatom tenger mormolását,
Tenger habja felett futó szél zúgását,
Egyedül, egyedül
A bujdosók közül

Nagy Törökországban! . . .
Hacsak itt nem lebeg sírjában nyugovó
Rákóczy nagy lelke, az eget csapkodó
Tenger haragjában!

2. Peregnek a fákról az őszi levelek,
Kit erre, kit arra kergetnek a szelek,
S más világra száll a
Csevegő madárka.
Nagy Törökországból:
Hát én merre menjek, hát én merre szálljak,
Melyik szögletébe a széles világnak
Idegen hazámból!?

3. Zágon felé mutat egy halovány csillag,
Hol a bércek fején hókorona csillog,
S a bércek aljában
Tavaszi pompában
Virágok feselnek . . .
Erdély felé mutat, hol minden virágon
Tarka pillangóként első ifjuságom
Emléki repkednek!

4. Ah! mért nem szállhatok hozzád, szülőföldem,
Mikor minden bokor régi ismerősem!
Mért vagy szolgaságban,
Gyászos rabigában,
Oly hosszú időkig!?
Ha feléd indulok, lelkem visszatartja
Az édes szabadság bűvös-bájos karja,
Vissza mind a sírig.

5. Itt eszem kenyerét a török császárnak,
Ablakomra titkos poroszlók nem járnak
Éjjeli setétben
Hallgatni beszédem
Beárulás végett . . .
Magános fa vagyok, melyre villám szakad,
Melyet vihar tördel, de legalább szabad
Levegővel élhet.

6. S egyedül hallgatom tenger mormolását,
Tenger habja felett futó szél zúgását,
Egyedül, egyedül
A bujdosók közül,
Nagy Törökországban,
Körülöttem lebeg sírjában nyugovó
Rákóczy nagy lelke, az eget csapkodó
Tenger haragjában.

Bevezetés. *Mikes Kelemen*, (1690—1762) II. Rákóczi Ferenc apródja, majd bújdosó társa, kit a legnemesebb szeretet fűzött a fejedelemhez jó és balsorsában egyaránt. A szatmári béke után ő is elhagyta hazáját, pedig saját bevallása szerint egyéb oka nem volt rá, «hanem hogy igen szerette az öreg fejedelmet». Követte Lengyel-, majd Franciaországba, 1717-ben pedig Törökországba, hol III. Ahmed szívesen látta őket, mert a német császár ellen remélt bennük támogatást, kivel hadban állott. E kilátások azonban nem valósultak s a bújdosók — jobbat nem tehetvén — Rodostóba vonultak, hol lassankint letéve a szabadulás reményéről, egyhangú, sivár életüket kereszténvi megnyugvással s elveik tisztaságának tudatában viselték. 1735 április 8-án hunyt el Rákóczi s innentúl gyorsan fogyott a kis csapat; egymásután vesztette el Eszterházyt, Horvátot, Bercsényit; 1758-ban Zay halálával Mikes egyedül maradt s ő lett az ottani magyarok basbugja, főnöke. Négy évre rá ő is sírba szállt. Mikes, mint ember, egyike a legnemesebb jellemeknek, szerető gyöngéd szive, csendes, lemondó természete, mély vallásossága, hazájához, szülőföldjéhez való rajongó hűsége s eredeti magyar gondolkozásmódja igaz vonzalmunkat érdemli s nem kevésbbé jelentékeny mint író, mert memoárszerű levelei, melyekben az emigráció sorsát keresetlen egyszerűséggel, bájos őszinteséggel rajzolta a maga tiszta magyaros nyelvén, a XVIII. század legbecsesebb irodalmi termékei közé tartoznak. E levelek elseje 1717-ben kelt Gallipoliban, utolsója 1758-ban Rodostóban. Ez évről keltezi Lévay is a maga költeményét, ez évben maradt Mikes egyedül a Márványtenger partján. Hadd idézzük utolsó leveléből a következő sorokat: «Rodostó, 20. dec. 1758. Kedves néném! Nemcsak mi, hanem az egész emberi nemzet olyan, mint a halálra itéltetett rabok, akik nem tudják, mikor viszik ki a halálra. A mi sorsunk épen olyan. Mennyi urakat, nemes embereket temettünk már el, kit egy, kit más esztendőben? Úgy annyira, hogy már csak ketten maradtunk Zay úrral. Az isten azt is kivevé a bújdosásból 22 octobris. Már most egyedül maradtam a bújdosók közül és nem mondhatom mint eddig, hogy hadd vigyék ki ezt vagy amazt előre; mert egyedül maradván,

nekem kell kimenni az áldozatra.... Az első levelemet, amidőn a nénémnek írtam, huszonhét esztendős voltam, ezt-et pedig hatvankilencedikben írom. Ebből kiveszek 17 esztendőt, a többit a haszontalan bújdosásban töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom; mert az isten rendelésiben nincsen haszontalanság; mert ő mindent a maga dicsőségére rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk és úgy minden irántunk való rendelése üdvességünkre válik. Ne kívánjunk tehát egyebet az isten akaratjánál. Kérjük az üdvességes életet, a jó halált és üdvességet. És azután megszününk a kéréstől, mind a bűntől, mind a bújdosástól, mind a telhetetlen kívánságtól. Ámen.»

Jegyzetek: 3. *Zágon,* háromszékmegyei falu, Mikes szülőhelye, hová gondolatai hosszú számüzetése alatt mindig visszavisszatértek. Hazájának ügyeit sohasem szűnt meg részvevő érdeklődéssel kísérni. «A való, nehéz Zágon nélkül ellenni, nehéz minden esztendőben 12 hónappal a vállamot terhelni és a házasságtól messze vagy végképen elesni; ez mind nehéz és súlyos dolog, de azért vagyunk keresztények, hogy bizzunk» írja még 1718-ban. Mikor 1737-ben a bécsi udvar megszegte a passzarovici békét, a porta a bújdosókat s az esetleg hozzájuk csatlakozó elégedetlen magyarokat is fel akarta használni a háborúban. Szegény Mikesnek nagy lelki harcot kellett vínia! Boldog volt, mikor Romániába érve meglátta a kéklő erdélyi bérceket s az Olt vizét. «Nikápollyal átellenben szakad a Dunában az édes Olt vize. Csak azt sem láthattam suhajtás nélkül; mert olyan édes hazából foly ki, ahonnét 31 esztendőtől fogvást vagyok kirekesztve.» «Elítélheted, néném, micsoda suhajtásokat bocsátottam, mikor az édes hazám havasi mellett mentem el. Örömest bémentem volna Zágonban, de az Úr béfödözte előttem az oda vivő útakot; mert az egész föld az övé.» S mégis szive örült, hogy csak olyan magyarok álltak hozzájuk, «kik a fára való felmagasztaltatást kerülték el»; ily áron nem akarta hazáját meglátni. 1741-ben kísérletet tett a visszatérésre, legalább öreg napjait akarta a hazában tölteni, de felsőbb helyen csak annyit feleltek kérésére: «Nec nominetur in nobis».

Tarka pillangóként. Az öröm képe, mely mint a pillangó, egyik virágról a másikra, egyik tárgyról a másikra száll.

6. *Körülöttem:* az első versszakban «hacsak». A gondolat alakja tehát itt már határozott.

Magyarázat. Rákóczi és a bújdosók mint a szabadság eszményi alakjai éltek a magyar emlékezetében s jelentek meg lelkesíteni küzdelmei között a költők dalaiban. Vörösmarty *Mikes búja,* Petőfi *Rákóczija,* Arany *Rodostói teme-*

tője mind a szabadság e hőseit idézik a maradék elébe. Vörösmarty szemrehányóan mutatja a nagy fejedelem elhagyott sírját a honnak, mely számkivetette, mert «nem vala benne szabadság», Petőfi forradalmi hévvel hívja a szabadság vezérének szellemét: «befejezni a művet, melyet megkezdett» s Arany lelkesedés és kétségbeesés közt hánykódva szintén ama «kisded csapat» szellemeit látja ős Budára vonulni buzdítva, lelkesítve, új életre lehelve a szabadság csatáiban elesőket.

Lévaynak bújdosó társai idézték föl Mikes alakját az elnyomatás gyászidején. Azok is ott járnak most, hol egykor Rákóczi s szabadságtól lelkes csapatja. Az agg Mikes egyedül maradt már a Márvány-tenger partján, gazdája, társai elhagyták, tán csak szellemük jár vele. Az őszi szél, a hulló levelek élte közelgő végét sejtetik s ő visszavágy még egyszer a kék hegyek közé, ifjúsága első emlékeihez. De a hon rabigában nyög hosszú idő óta s a számkivetés keserű kenyerét, a magány búját, vészeit elnyomja a szabadság bűvös hatalma! Ott marad, hallgatva tenger mormolását s bosszús lelke a szabadság haragos szellemét idézi föl a csapkodó habokból. Negyvennyolc bújdosóit is szomorú magány emészti, lelkük visszasóhajt az édes hazába, de a szabadság még nyomorúságaival is kivánatosabb a szolgaságnál. A rab gondolatait kifürkészik a hatalom poroszlói, a számkiűzött haragos gyűlöletet esküdhet elnyomói ellen!

A költemény magának Mikesnek monológja, mintegy gondolatainak rajza, amint búslakodva ül a parton s elnézi a zúgó hullámokat. Mindenesetre alkalmas formája a hatás közvetlenségének, melyet még emel a természet és az emberi lélek oly mesterien megalkotott összhangja. Az agg Mikes s az őszi táj hervadó levelei, hűvös szele, az ifjúság s a virágos tavasz tündéremlékei, a magános fa s a bujdosó száműzött, az eget csapkodó haragos hullám és a lelkes szabadságvágy, melyet föllázít a zsarnokság tudata: mindez megragad, elbájol, oly közvetlen, oly igaz. A kezdet és a vég egyformasága, míg kerek egészet ad, alkalmasan rajzolja a hangulat változatlanságát, csak erősebb színeivel jelezve a fokozódást, elnyúló, majd elkapott sorai az érzelmek hullámzását.

Mikes műveiben a szabadságérzet sohasem nyilatkozott oly elemi erővel, mint e költemény mutatja. Őt a csendes borongás s a szerető érzékenység jellemzi. Lévay csak a külső körülmények rajzában hű forrásához. Mikes jellemét szabadon alakította s a szabadság lelkes hősének, áldozatának tüntette fel.

A költemény verse magyar, nemzeti.

GYULAI PÁL.

1826—.

Szüreten.

1. Szüret-é ez, vagy talán tor?
Hallgatunk, pedig fogy a bor,
És sohajtunk, mint körültünk
A süvöltő őszi szél;
Jól illik, hogy ide ültünk,
Hull reánk a falevél.

2. Hajdanában nem így volt ez,
Hűn megmondja, bárkit kérdezz:
Pezsgett a szív, szólott a hegy,
Millyen vígan, mily nagyot!
A hegy hallgat, a szív szenved,
A lőpor meg elfogyott.

3. Komoran ül a vén gazda,
Nincs már többé vidám napja.
Rajta még a régi mente,
Régi kedve nincs sehol,
Ajkán egy-egy teremtette,
De sem tréfa, sem mosoly.

4. Rá-ráhúznak a cigányok,
De a tánchoz senki sem fog.
Elindúlnak, tovább lépnek,
Elhal a hang szomoran;
Ifjusága a vidéknek
Hol és hol nem — oda van.

5. Fa alatt, a dombok alján,
Űl, mereng egy fiatal lyány,
Szeméből könnyet törűl ki;
Már rég menyasszony szegény,
De sirját nem tudja senki,
Hol nyugszik a vőlegény.

6. Az unalom egymáshoz űz,
Leülünk, hol lobog a tűz,
És beszélünk a multakról,
A szó gyakran megreked...
Lelkünk hosszan el-elgondol
És felszítjuk a tüzet.

7. Köd a völgyben, éj a bércen,
Már a tűz is alvófélben.
Halvány hold és sötét árnyak
A felhők közt odafenn...
A halottak fel-feljárnak,
Sok a sír a völgyeken.

Magyarázat. A költemény egy szüret képében voltakép a szabadságharc utáni hazafifájdalom allegóriája (1851). A szomorú őszi táj, — mintegy háttér, — az elfogyott lő-

por, a komor gazda, a távollevő ifjúság, az elveszett vőlegény, a mult eseményei, a völgyi sírok míg általában élénken alkotják meg a bús szüret rajzát, egyszersmind a szabadságharcot követő nemzeti gyászt példázzák. A leszálló éj borul sötét árnyaival a szomorú képre.

A költemény azonban igaz úgyis mint az ötvenes évek társadalmi életének rajza. Való, hogy a magyar nem tudott vigadni, a haza gyászát viselte mindenki. Midőn az 1850-iki farsangon több helytt megtartották a szokásos táncvigalmat, a következő költemény járt kézről-kézre az országban, mint az eltűnt Petőfi műve. Később kiderült, hogy *Sárosy Gyula* írta. Hadd álljon itt, mert jellemző:

Farsangi Dal 1850.

1. Táncoljatok lányok, táncoljatok!
Hisz úgyis már rég nem táncoltatok;
Magyarország vigalom színhelye:
Épen most van a táncnak ideje.
2. Tekintsetek Arad és Pest felé,
Ott is járják — szintúgy fúlnak belé!..
Járják az osztrákok kötéltáncát,
Csörgetik a zsarnokok rabláncát.
3. *Perényitek* nincs, nincs *Batthyánytok;*
Nagy Sándor sorsa szinte nem titok;
Elveszett *Aulich, Damjanich, Csányi*...
Táncoljatok magyar hon leányi!
4. Kivégezték a lelkes *Szacsvayt;* —
Mi várja még a nemzet jobbjait?
A rengetegben kik bujdoklanak,
Vadak helyett — mind vérző honfiak!
5. *Kossuth,* az isten második fia,
Külföldön érzi, mint nyög Hunnia.
De majd eljő még Messiásotok...
Addig — ti lányok csak táncoljatok!
6. Itt táncnak vége-hossza ne legyen,
Mert a hazának dolga jól megyen;
Akasztófákká lettek tölgyeid
Oh hon... azért táncolnak hölgyeid!
7. Táncoljatok lányok! táncoljatok!
Hisz úgyis már rég nem táncoltatok;
Magyarország vigalom színhelye,
Épen most van a táncnak ideje.

Jegyzetek. *Br. Perényi Zsigmond* a felsőház elnöke 1848/49-ben. Debrecenben résztvett Magyarország függetlenségének proklamálásában (1849. ápr. 14.) s a haditörvényszék halálra itélte. *Szacsvay Imre* o. gy. képviselővel együtt, ki Gorovéval a függetlenségi nyilatkozatot szerkesztette, végezték ki kötél által Pesten az Ujépület mögött, a mai Szabadság-téren. *Batthyány Lajos gróf*, az 1848. miniszterium elnöke, kötél általi halálra itéltetvén, éjjel nyakán törrel több sebet ejtett s így kivégzését golyóval hajtották végre (ugyanott, 1849. okt. 6.) az aradi gyásznappal egyidejűleg. *Nagy Sándor*, *Aulich*, *Damjanich* l. a 13 aradi vértanú közt. *Csányi László* Pest teljeshatalmú kormánybiztosa 1848-ban, majd közmunka- és közlekedésügyi miniszter; 1849 okt. 10-én bitón múlt ki Pesten.

Horatius olvasásakor.

1. Oh Róma, Róma, megalázott Róma!
Horatius im örömrül dalol,
Miként ha rajtad rablánc nem is volna
S diszében állna még a Capitol.
Oda a hit és oda a szabadság,
Egy ember isten — hogy tűrhetni meg!
Dicsőségét lángelmék harsogtatják,
Nincs többé nép, csak élvező tömeg.
2. Avagy csalódom, s e hizelgő óda
Csupán adó, melyet fizetni kell,
S ha lelkével adózik egész Róma,
Mért volna ment az, aki énekel?
Avagy talán az örömök dalában
A költő szíve majd hogy megszakad,
S némán kiált: «A Brutusok honában
Csupán a jó kedv s múlatság szabad.
3. A félelem, az önzés, élvezetvágy
Kiöl belőlünk minden szent hitet:
Erény te, puszta név, te meg szabadság,
Egy álomkép, mit birni nem lehet;
A bölcseség Epikur tudománya,
És az egyetlen erkölcs az eszély;
A közügyektől vonúlj a magányba,
Történjék bármi, tűrd el, vígan élj!
4. Nézd, nézd Soractét magas hó borítja,
Tégy fát a tűzre, bőven tölts, igyál;
Ne kérdezgesd, mi a jövőnek titka,
Előbb-utóbb csak eljő a halál.
Addig hát élvezd, amit sorsod enged,
Övezze mirtus fényes fürteid',

Ne vesd meg a bort, táncot, dalt, szerelmet,
Az élet drága, legfőbb kincseit.
5. Boldog, ki messze a világ zajától
Földét mivelve, önkedvére él,
A gazdagság és szegénységtől távol,
Arany középszer! benned hisz, remél.
A bércoromra sujt inkább a villám,
A szél a legmagasb fát dönti meg,
De minden oly szép Tibur völgye táján,
Virágon, bokron lágy szellő lebeg.
6. A természet, müvészet annyi bája
Köszönt és kínál minden lépteden,
S ha éjjel üt a légyott várt órája,
Mi édesen suttog a szerelem!
Kit kedvelsz jobban: Chloët-é vagy Pyrrhát? . . .
De az idő fut, csak beszélve így:
Szakítsd le minden órádnak virágát,
És a jövőbe kevésbbé se hígy!»
7. Oh édes hang, oh gyönyör nagy költője,
Ne bájold el borongó lelkemet!
Nekünk is ott áll Philippi mezője,
Hol annyi sok, hol minden elveszett.
Korunk talán hasonló a tiédhez,
Ez új világ is már rothadni kezd,
De fáj sebünk, de szívünk mély bút érez,
Hitünk jelképe szenvedés, kereszt.
8. Szenvedve, küzdve és lemondva élni . . .
Nem legnagyobb rosz börtön és halál,
Az igazságban ne szűnjünk remélni:
Egy-egy nagy eszme még utat talál.
A költészet, bár törve égi szárnya,
Még fönnen száll, még folyvást tenni hív;
Ha ijeszt is a kétség rémes árnya,
Szenvedj, remélj, higy, lelkesülj te szív!

Bevezetés. *Horatius Flaccus*, a legnagyobb római lyrikus, ki a római irodalom aranykorában, Augustus császár idejében élt. Az ő korába estek ama nagy küzdelmek, melyeket a köztársaság a mind hatalmasabban kifejlő monarchikus törekvésekkel szemben vívott. A philippi csatában Brutus oldalán harcolt mint a köztársasági eszmék lelkes vallója, de a bukás után, felhasználva az Augustus ajánlotta amnesztiát, visszatért Rómába. A római társadalom akkor már annyira megért volt az abszolut államformára, hogy Augustus csak-

hamar biztosítva látta uralmát, sőt a római nép valóságos dicsfénnyel vette körül s áldozott neki mint istennek (divus Augustus). Való, hogy Augustus végre békét hozott a pártharcoktól évtizedeken át sanyargatott, kimerült népnek, alatta virágzásnak indult a hatalmas birodalom anyagi és szellemi erőben s a császárság nyomasztó, majd vészhozó hatása az ő uralma alatt még nem jelentkezett. Az idők folyamát feltartóztatni nem lehet. H. sem tehette, de nem is vetette magát hullámaiba, inkább kitért előle. Köztársasági meggyőződését ifjúkori ábrándként feláldozta s falusi magányába, kis Sabinumára vonulva a Múzsáknak élt, élvezte a természetet s az élet szelid örömeit. A világváros zajából is — ha egyideig kedvét lelte benne — oda vágyott vissza-vissza. Az arany középszer, a kevéssel megelégedés, a bölcs öröm, a lélek egyensúlya világnézetének s egyszersmind költészetének mintegy foglalatja. Ama törekvés, mely Róma íróit az előkelők szalonjaiba gyűjtötte s mely Augustustól indult ki, őt is csakhamar a nagy uralkodó körébe vonta s Horatius nem riadt vissza költeményeiben dicsőíteni a nagy monarchát, ki azonban őt mindvégig inkább mint az irodalom, a művészet s általán a béke barátja vonzotta. A birodalom jóléte elvégre is megnyugtatta lelkiismeretét. Lehetetlent kivánnak azok, kik szemére vetik köztársasági elveinek feláldozását s méltatlanok, midőn benne csak üres hízelgőt látnak. A költő korának gyermeke. Horatius az volt s tiszta lélekkel elmondhatjuk, hogy a legjobbak közül való volt. (V. ö. a IV. k. 15 ódáját *Phoebus volentem* mint gyönyörűen jellemző költeményét. Megvan Szász K. Horatiusában is. O. K. 125. l.)

Jegyzetek. 1. *S díszében állna még a Capitol.* A Capitolium a mons Capitolinuson: Róma vára, Jupiter s a legfőbb istenek templomainak színhelye, a római történet emlékeinek tárháza. A római ember azt tartotta, hogy Róma sorsa e várhoz van kötve. Költeményünk hasonlata nem tulajdonképeni jelentésében veendő, mert hiszen Augustus kijavíttatta a polgárháborúkban megrongált várat s egyáltalán az a császárok alatt sokkal díszesebb volt, mint annakelőtte. De mit e hiú pompa! Minek a vár, ha már nem a szabadságot védi, minek a nagyszerű templomok, ha kiveszett a hit a keblekből? Ez adta volt meg igaz díszét a Capitoliumnak.

Oda a hit. Augustus nagy gondot fordított ugyan a hitélet ápolására (ezért rendeztette pl. a ludi sæcularest is, melyre Horatius a Carmen sæculare c. himnuszát írta), de már akkor kiveszett a római népből az igazi mély vallásos érzelem s a külső fény csak hitének külszínét emelte. (V. ö. Horatius Rómához c. ódáját 98. l.)

Egy ember isten. Az elfajult római nép hódolata annyira ment a hatalmasok iránt, hogy istenként tisztelte őket. Már Cæsar számára rendeztek emlékünnepeket. Octavianus pedig az *augustus*, *divus* címet nyerte s rendszeres istentiszteletben részesült.

Dicsőségét lángelmék harsogtatják. Augustus dicsőségét nemcsak Horatius zengte, de az aranykor nagy epikusa Vergilius is, ki Aeneisében nemzetségét, a gens Juliát Aeneas fiától, Julustól származtatja s ezáltal uralmát az ősök dicsfényével veszi körül. Eclogáiban (pásztori idylljeiben) is bőven tömjénez neki.

Csak élvező tömeg. Augustus nemcsak magát borította isteni fénybe: nagyszerű ünnepélyekkel, játékokkal szórakoztatta a népet is, ezáltal mind magát kedveltetvén, mind egyúttal elvonta azt a komolyabb foglalkozástól, az állam ügyeivel való törődéstől, ami pedig a jóravaló nép első kötelessége. Nem is *nép* volt már akkor a római, hanem csak élvező *tömeg*, mely — ha kenyerét és játékait (panem et circenses) egyszer megkapta — szívesen bízta sorsának intézését a hatalmasokra.

2. *E hizelgő óda.* Horatius mint lyrikus nagyrészt ódákat írt. Négy könyv ódája van, Augustust mintegy 10-ben magasztalja; azonban nem kevésbbé dicsőítette episztoláiban is.

A Brutusok honában. Lucius Junius és Marcus Junius Brutust érti, kik mindketten a köztársaság apostolaiként küzdtek az egyeduralom ellen. L. J. Brutus Tarquinius Superbust űzte el, az utolsó római királyt, megvetve a köztársaság alapját, M. J. Brutus pedig a köztársaság végnapjaiban harcolt a császárság ellen, résztvett Cæsar meggyilkolásában s Cassiusszal együtt Philippinél sikertelenül küzdvén Antonius és Octavianus ellen, maga vetett véget életének.

3. *Epikur tudománya. Epikuros* IV. századbeli görög bölcselő, ki az állandó élvezetet hirdette az élet főcéljául. A világ minden tényét a belőle háramolható gyönyör szempontjából kell megitélni. Horatius is vallotta, hogy «minden órádnak leszakaszd virágát», de ápolta a stoikusok nemes nyugalmát is, melyet nem rendítenek meg az élet esélyei. Költeményünk az ellentét kedvéért itt inkább azon helyeit emeli ki, melyeken Epikuros hatása látszik. Egyébiránt az epicureismus nem oly léha világfelfogás, mint általában hiszik.

4. *Nézd, nézd Soractét...* E következő három versszak át meg át van szőve Horatius legjellemzőbb költeményeiből vett idézetekkel; a költő mintegy magát Horatiust szólaltatja meg állításainak bizonyítására. E 4. versszak az I. k. 9. ódájának főgondolatait adja:

Thalliarchushoz.

1. Oh nézd Soractét, hó fedi bérceit;
Nézd: künn az erdőn nyögnek az ágak is,
Nem bírva óriási terhök;
Nézd, a patak vize hogy megállott!
2. Rakj fát a tűzre, rakj oda jó sokat,
Hogy meg ne fázzunk! Hozz ide bőkezűn
Nagy, kétfülű sabíni kancsót
S benn negyedéves ital pezsegjen.
3. Bízd rá a többit arra, ki mennybe van!
Bár zúgjon orkán végig a tengeren:
Ő int s a ciprus meg se rezzen
S ingani megszün a szilfa lombja!
4. Holnap mi lészen: sohse kutasd, fiú!
Mind tiszta hasznod, sorsod akármit ad!
Édes szerelmet sohse vess meg,
Sohase vesd meg a táncnak élvét.

(Ford. Radó Antal.)

E költeményt Berzsenyi művészien utánozta *Horác* című ódájában.

5. *Boldog, ki* . . . A két első sor Horatius II. epodosának sokat idézett eleje:

Beatus ille, qui procul negotiis,
Ut prisca gens mortalium,
Paterna rura bobus exercet suis . . .

Az arany középszer Horatius II. 10 ódájára utal:

Liciniushoz.

1. Elned úgy lesz jobb, ha sem a habokkal
Egyre nem küzdesz, sem a csalfa parthoz
Nem nyomulsz váltig, mikor a veszélytől
Ovatosan félsz.
2. Aki el nem tér az arany középszer
Üdvös útjától, laka nem rom és szenny,
Józanul fényes palotát sem épít
Hogy megirígyeld.
3. Termetes szálfát gyakoribb vihar ráz,
Nagyszerű tornyok zuhanása súlyosb,
S legmagasb bércek meredek tetőit
Sújtja a villám.
4. Tűr s reméll a bölcs, ha a végzet üldi,
Jó szerencsében remeg a csapástól;
Zord telet hoz ránk Jupiter, de hoz rá
Enyhe tavaszt is.
5. A jelen nem tart örökön, habár rossz:
Még Apolló is dalolásra készti
Néha Múzsáját, nyilait korántse
Szórja szünetlen.

6. Zord viszontságok sanyarát viselni
Légy erős lelkű; de feszült vitorlád'
Összehúzd bölcsen, ha nagyobb erővel
Hajtja a jó szél!
(Ford. Barna Ignác.)

Tibur völgye, hol Horatius birtoka *Sabinum* volt, melyet költeményeiben sokszor megénekelt. V. ö. Sat. II. 6. 63. l.

6. *Chloët-e vagy Pyrrhát?* Horatius szerelmi költeményeinek hősnői. Pyrrhára l. Od. I. 5. Chloëra írt költeményét ide iktatjuk:

Chloëhez.

1. Futsz tőlem Chloë, mint erdei völgyben a
Félénk őzike fut anyja után, mikor
Zörrenvén a haraszt, őt
Hűs szellőcske ijeszti meg;
2. Ott tán északi szél rázza a nyártetőt,
Vagy vad csipkebokor közt suhanó pici
Zöldgyík ejte zörejt csak:
— Ő fél, s térde remeg s szive.
3. Engem nem fenevad tigrisi szomja, vagy
Arszlán bősz dühe űz, véredet inni, nem!
Szűnj hát futni anyádhoz,
Férj kell már neked angyalom!
(Ford. Szász Károly.)

De az idő fut, csak beszélve így. Berzsenyiből:

Míg szólunk, az idő hirtelen elrepül
Mint a nyíl s zuhogó patak. (Horác.)

Szakítsd le minden órádnak virágát. A horatiusi *Carpe diem* fordítása Berzsenyinél:

Minden órádnak leszakaszd virágát:
A jövendőnek sivatag homályit
Bízd az istenség vezető kezére
S élj az idővel. (Káldi Pálhoz.)

7. *Philippi mezője*, hol a köztársaság igaz ügye s vele a szabadság elbukott.

Magyarázat. A költő Horatius örökbecsű költeményeit forgatva eltünődik a derült világnézeten, mely bennük nyilatkozik. Ime a nagy lyrikus az élet elvezetét hirdeti s hona rab, népe alacsony tömeg, a dicső, a szabad Róma meghódol egy ember mindenható akarata előtt! A problémát azonban úgyszólván csak felállítja, megfejtésök helyett Horatius saját szavait idézi mintegy magyarázat után kutatva. Az élet okos kihasználása, mely félreteszi az ideálokat s

eszélyesen megalkuszik a körülményekkel, a boldog félrevonulás, mely kerüli a közügyek terét s egy szűk baráti kör örömeinek él, a higgadt mértéktartás, az arany középszer, a természet élvezete s az enyelgő szerelem: mindez Horatius nyelvén, művészetével elmondva elbájol, magával ragad s egy percre feledteti, hogy a társadalom, melynek fia így gondolkozik, korhadt s népe megért a bukásra. A hanyatló nép saját hanyatló honát juttatja a költő eszébe. A magyar is elbukott, egyetlen reménye, élete még: a költészet. Ó de a nép, mely a körülményekkel nem alkuszik, mely eszmékért hevűl s tür, szenved bár, de szívében hordja az igazság ideálját: az a nemzet nem halt meg, annak élni van joga; Róma elbukott, de Magyarország felkel s a gyász idejét jobb jövő reménye deríti. A költemény 1859-ben kelt, a legsúlyosabb tíz év utolsóján, mikor Ausztria már engedni kezdett zsarnok erőszakából s a nemzet életerejét tapasztalva közeledni kezdett feléje. A komoly, elmélkedő hang e buzdítást hirdető szakában sem hagyja el a költeményt, mely nyugodt, mint a horatiusi óda; még hármas szerkezete is a római lyrikus trichotomicus compositióira vall. — Verse a jambus.

TÓTH KÁLMÁN.

1831—1881.

Előre.

1. A gárdának a jelszavát
Egész világ hangoztatja:
«A francia gárda meghal,
Hanem magát meg nem adja.»
Nekünk is volt egy jelszavunk.
Lázba jött a *honvéd* tőle:
Nem volt abban a halálról,
Nem volt abban megadásról,
Egy szó volt csak, hogy: *Előre!*
2. Ezzel hímzé a honleány,
E szóval a honfi-zászlót,
Ezzel ment el az a gyermek,
Akit anyja másnap gyászolt.

De ha maradt még egy fia,
S kívánta a haza tőle:
Az egyiket nem siratta,
A másikat odaadta
,S ment a gyermek, ment — *Előre!*

3. Csodálatos ifjú sereg,
Mely, nem tudni, hogyan támadt,
Napok szülték s mégis mintha
Szülte volna három század.
Most rohannak ... pusztító tűz ...
A fele már ki van dőlve ...
Most elnyeli a füstfelleg ...
Meghaltak tán? — nem! ott mennek!
Ott hallatszik, hogy: *Előre!*

4. Mint viharkor a tengernek
Összezúdul minden habja:
Mind ott voltak ... egymás mellett
A fiú és édesapja.
Apa elhullt — és a fiú
Ráborult a vérző főre:
«Csak egy szót még édes apám! . .»
A haldokló fölnézett rá
És azt mondta, hogy: *Előre!*

5. Oh drága kincs, melyet annyi
Sírhalomföld be nem fedett ...
Szó, amely — bár némán — kiált ...
Mit elvenni nem lehetett ...
Ott van a zúgó erdőkbe —
Beírva az arcredőkbe —
Csontok közé, mik széthulltak ...
Mert azok is megmozdulnak,
Ha még egyszer lesz: *Előre!*

Jegyzetek. 1. *A gárdának a jelszavát.* Az idézett jelszót Quinet Edgár szerint Cambronne tábornok mondta Waterloonál (1815): «La garde meurt et ne se rend pas.» Cambronne azonban Waterloonál tényleg megadta magát s később nem győzött eleget tiltakozni e mondás ellen. Szobra Nantesban mégis ezzel a felirattal van ellátva.

2. *Ezzel hímzé a honleány* ... Amiért Kármán és Széchenyi küzdöttek, Vörösmarty epedt, tényleg valóra vált. A szabadságharc idején nem lehetett már panasz a magyar nők hazaszeretete ellen. Petőfi már azon szobában írja a Talpra magyart, melyben neje nemzetiszínű zászlót varr. (V. ö. Mit csinálsz, mit varrogatsz ott? Feleségem és kardom stb.) S nemcsak zászlót varrtak, sebesülteket ápoltak, de a lelkesedés varázsütésére résztvettek ők maguk is a harcokban. (V. ö. Lévay, Vitéz Mariska. Jókai, A női honvédhadnagy. A Politikai divatok c. regényében: Har-

gitay Judit.) A forradalom után menekülni segítettek a harcosoknak s az elitéltek közt nem egy nő is volt. (Pld. gróf Teleki Blanka, kit 10, Leövey Klára, kit 5 évi várfogsággal sújtottak.)

3. *Csodálatos ifjú sereg.* A magyar hadseregnek jelentékeny részét *nemzetőrök,* önkénytesek tették, kik lelkesedésből siettek a zászló alá. Kossuth írja tiszamenti toborzó útjáról: «A nép halni kész inkább, mintsem hazáját eltipratni engedné... Alig voltam kilenc községben s ötvenezer ember állt azokból készen s egy szavára a képviselőháznak talpon lesznek. A szomszéd vidékek szinte nehezteltek, hogy miért nem szólíttattak fel, holott küldenének ők is embereket ezerenként.» Két-három heti gyakorlat után a veszélyeztetett helyekre vitték őket. Nem volt ritka az öreg köztük (V. ö. Petőfi, A vén zászlótartó), még több a 13—14 éves gyermekifjú. A haditudományt pótolta bennük a lelkesedés s sokszor valóságos csodákat műveltek. Nem egyszer megtették például, hogy az ellen ágyúit, szemüket karjukkal elfedve, rohammal foglalták el; oly tett, amilyet a tapasztalt osztrák tisztek lehetetlennek tartottak. (A szabadságharc lelkes jeleneteit szépen rajzolja Jókai *A kőszívű ember fiai* c. regényében.)

Magyarázat. A szabadságharc dicső emlékei az abszolutizmus korában! A küzdelem elveszett, de az az erkölcsi erő, mely ez idők csodaszerű lelkesedésében nyilvánult, örök nemzeti kincs marad. Ez kisérte csak a magyart rabságába, de a szabadság kitörölhetetlen eszméjét ott is hordozza minden szív s várja diadalát. — Valóban az abszolutizmus korát részint a mult nagy emlékei, részint a szabadulás reménye foglalták el. Ausztria vereségei, Kossuth külföldi tevékenysége, haza küldött tudósításai, melyek mindannyiszor reménytől áradoztak, a hatvanas években újabb forradalom lehetőségére mutattak.

Alapeszme, érzelem, vers magyar egyaránt.

ARANY JÁNOS.

1817—1882.

Egressy Gábornak.

1. Ölelő karokkal mennek ki elődbe
És fogadnak, vídám füzérré szövődve,
Boldogabb barátid:
Hát engem mi tilt, hogy kebeledre dőljek?...
Nosza, rontsd szét lelkem az irigy mérföldek
Kényszerű korlátit!

2. Igen, itt vagy, Gábor, itt te, újra köztünk!
Álom! — álom volt hát, hogy kétségbe estünk
Éretted, utánad?
Hogy siraltuk, kölcsön, a nagy veszteséget:
Bánatos szívvel mi, a hazával, téged,
Te távol hazádat?
3. Ah! nem álom volt az: látom, le van irva
Szenvedő arcádon egy hosszú év kinja;
Szólanak betűi!
Monddsza, nem tört-é meg fájdalomban lelked?
Hol vevél reményt, mely e nehéz türelmet
Ki segítsen tűrni?
4. És midőn távolról fölvehetted ismét
A hazai kunyhók szálldogáló füstjét
Mint homályos felleg —
Mi őrzötte szíved ... mi tartá meg épen,
Iszonyú örömnek előérzetében
Hogy ne repedjen meg?
5. Vagy — tudom, tudom már, örömednek kelyhe
Csordultig miért nem lehetett megtelve,
Mi keseríté meg ...
Hanem itt vagy, itten fogsz maradni már most,
Lehetetlenséggel többé nem határos
Megölelnem téged.
6. Mint midőn galyakká szélyeloszlik a fa,
Úgy vala köztetek lelkem elágazva,
Kevés jó barátok.
Már csak egy zöldellő gyöngye volt: a bánat,
Lomb nélkül hagyá a többi minden ágat
Egy siralmas átok.
7. Egyiket sudáron gyors villám üté meg,
Másikat emészti láthatatlan féreg,
Sorvadának mind, mind;
Most azonban egy a másik után épül,
Nyerve lassan-lassan az élet kezébül
Lombokat és zöld szint.
8. Haj! csak egy nem akar éledni — — hiába
Jött a lanyha szellő, kikelet nyilása
És a nyári harmat ...
Ő, kit ugy szerettem, ő kit ugy szerettél,
A közös barát nincs örömünnepednél,
Lantja mélyen hallgat.
9. De fátyolt a búra! — s mellyel köszöntélek,
Ne legyen legalább halotti ez ének;
Szólj vidámabban, lant!
Az öröm, hogy itt vagy, képtelen reménnyel

Csalogat: ki tudja, hát ő nem jön-é el?
Hátha eljő — s dalland!
Igen! visszatérted a jövőre zálog:
S én kétségbeesett, most remélek, várok
Boldogabb időket;
Még sötét az égbolt, de borús határán
Kezdi már jelölni egy feslő szivárvány
A síró felhőket.
Félre, kis hitűek, félre! nem veszett el —
Élni fog nyelvében, élni művészettel,
Még soká e nemzet!
Föl, merész versenyre, kinek az istenség
Nyujtá dallamos ajk s honi hárfa kincsét!
Zengjen, aki zenghet.
Te pedig barátom, lépj ama padokra,
Hol oly gazdagon nőtt koszorúid bokra,
Légy uj büszkeségünk:
Ölts arcodra lelket és igaz betűket, —
Magasztos erényt, mely buktában se' csügged.
Ábrázolva nékünk!

Bevezetés. *Egressy Gábor*, a kiváló tragikus 1808-ban született s miután a vándorszinészet keserveit átélte, már 1837-ben az akkor megnyilt nemzeti szinház díszének tekintették, pedig oly társai voltak, mint Lendvay, Megyeri, Szentpétery, Szerdahelyi. Több külföldi út után, melyekben magát művészetében tökéletesítette s mind gyorsabban haladt a tetőpont felé, résztvett az 1848-iki szabadságharcban előbb mint népszónok, később fegyverrel is a harcok mezején. Az osztrák kormány ezért halálra ítélte, de sikerült menekülnie s mint emigráns egy évet Konstantinápolyban töltött. Azonban nem tudott élni hona nélkül. 1850 aug. 23-án ezt írja naplójába: «Ma esztendeje hagytam el hazámat. Holnap véget vetek hontalanságomnak. Emberiség bölcsője! . . . hit, remény, szeretet örök ifjú hazája, szép kelet! el kell hagynunk virányidat. Elérkezett az időpont, melyen túl nekünk halál hazája leendenél . . .» 1850 szeptemberében jött haza. Élményeit *Törökországi Naplójában* tette közzé. A kormány nem üldözte ugyan, de nyilvánosan fellépnie nem volt szabad, csak 1854-ben. Diadallal folytatta pályáját úgyis mint szinész, úgyis mint a megalakult sziniképző tanára, mígnem 1866-ban a színpadon nemes élete meg nem szakadt. A csata-

téren esett el ő is, mint Molière. Brankovics Györgyöt adták, Obernyik Károly darabját. A harmadik felvonásban fordulnak elő azon jelenetek, melyekben megvakított fiait egymásután az apa elé vezetik. A szerep szerint is össze kellett volna roskadnia; de a halál nem várt a végszóra s ő lerogyott, hogy többé sohase keljen föl. Művészetét Szigligeti Ede *A magyar színészek életrajzaiban* (O. K. 95. l.) így jellemzi: «Széptani irataiban a színészi pályán fölmerült gondolatait, megérlelt meggyőződéseit és gazdag tapasztalatait adja elő; de azok tanúskodnak arról is, hogy hivatása erős tudatában, magasan kitűzött célját mindig szem előtt tartotta; hogy ismerte eszközeit, tudta azokat nemesbíteni s tudta, hogy csak tanulmány és szorgalom fűzhet tehetségének oly szárnyakat, melyekkel a legmagasabb tökélyt megközelítheti. Nem is lehet másképp; tehetség, tanulmány és szorgalom nélkül valódi nagy színművész még senkisem lett . . . Őt a magasabb értelmiség s a mélyebb kedély mint két szárny emelte. Ő nemcsak alakítani tudott, de a felöltött jellem szenvedélyeit is egyénítette. Ezenkívül nem volt utánzó, annál kevésbbé másoló s ő mindig saját eredeti tollaival ékeskedett; mit eléggé bizonyít az, hogy az eredeti tragikai szerepekben épen oly magasan állott, mint az idegenekben. Főszerepei voltak: Lear, III. Richard, Coriolan, Macbeth, Brutus Shakspereben, a magyarok közül: Brankovics, Bánk bán, Petur, Maróth bán, Dózsa György stb. Mily sokféleség, mily sokszerű alak és általa többnyire egyénített jellem! S bennök mennyi különböző lelkiállapot s ugyanazon szenvedélyeknek mily eltérő árnyalatai!»

Jegyzetek. 1. *Az irigy mérföldek.* Arany János 1849. tavaszán, miután neve irodalmi működése folytán (Elveszett alkotmány, Toldi, Murány ostroma) általánosan ismeretessé lett, a szalontai jegyzőséget a belügyminiszteri fogalmazósággal cserélte fel. De ama hírre, hogy az orosz már Debrecen alatt van, visszasietett családjához. Ott is maradt egész 1851 őszéig, mikor a nagykőrösi gimnáziumhoz hívták meg tanárnak. Pesti útjai és tartózkodása alatt ismerkedett meg — főként Petőfi által — az akkori irodalmi és művészeti élet jeleseivel s lelke mindig visszavágyott közéjük. De ezt csak 1860-ban érhette el, mikor a Kisfaludy-társaság igazgatójává választották.

4. *A hazai kunyhók szálldogáló füstjét,* amit az érkező leg-

először vesz ki (itt: vesz föl) a távolból. Megvan már így Homerosban is:

Ennek lánya (Kalypso) időzteti a szomorúan evődőt
Lágy és ámító ígéivel egyre büvölvén,
Hogyha feledhetné Ithakát szive: ámde Odysseus
Honnáról kiszökő csak egyetlen füstgomot óhajt
Láthatván meghalni . . . (Odysseia I. 55. Szabó I. ford.)

Czuczor is meghatóan fejezi ki a hazaszeretetet:

Mi füstölög ott a síkon, távolba'?
Talán biz' az édes anyám gunyhaja?
Messze jártam, másutt is volt jó dolgom,
Hej, de szivem csak azt mondja: jobb otthon!

6. *Már csak egy zöldellő gyöngye volt: a bánat.* V. ö. Életök egy szálon függ s ez a fájdalom. 236. l. 2. j.

7. *Sudár:* a fa legmagasabb része.

8. *A közös barát:* Petőfi, kinek útján Arany Egressyvel megismerkedett.

9. *Hát ő nem jön-é el?* A közvélemény sokáig nem tudott Petőfi elvesztébe beletörődni. Maga Bem, aki a fejéregyházi csatát vezérelte, sem hitte, hogy Petőfi valami úton-módon meg ne menekült volna. A nemzet meg jóformán csak akkor értesült eltünéséről, mikor a csapások után némileg magához térve, szétnézett jelesei körében s nem találta meg a legnagyobbat. Általános volt a hiedelem, hogy valahol lappang, alkalmasint a muszkák elfogták s tán most Szibéria valamelyik ólombányájában eszi a rabság kenyerét; az sem lehetetlen, hogy külföldre menekült, vagy a hazában rejtőzködik, tudva, hogy költeményeiért halál várna reá, ha előjőne. Legkevesebben hitték azt, hogy meghalt; ezek között volt hitvese, ki a gyászév leteltével már férjhez ment Horváth Árpádhoz. Sárosy Gyula 1850-iki Farsangi dalát, mely név nélkül jelent meg, mindenki Petőfinek tulajdonította, Sárosynak úgy kellett revindikálnia később a szerzőséget. Jókai *Politikai divatok* című regénye is (1862) a költő csodás megmenekülését és újabb szereplését festi. Arany János sem tudott végkép lemondani a reményről, hogy lelkének igaz társát többé soha se lássa s csak 1855-ben írja keserű megnyugvással:

Oh! mert hiába költ már
A hír nekem mesét,
Hogy még tán eljövendesz:
Tudom én, mit jelent ez
Ellenmondó beszéd.
Igen, a hír halálod
Kimondani haboz,
S hogy a nehéz követség
Nagyon zokon ne essék,
Szavában ingadoz. (Emlények.)

Még a hetvenes években is fölmerült a hír, hogy Petőfi él, de aki hozta, ámítónak bizonyúlt s hogy hivőkre talált, csak a

veszteség nagyságát mutatja. Ma már bizonyos, hogy Petőfi 1849. jul. 31-én a fejéregyházi csatában elesett, azonban halálának körülményei maig sincsenek teljesen kiderítve, bár a róla megjelent cikkek egész irodalmat képeznek.

11. *Élni fog nyelvében* . . . «Nyelvében él a nemzet» mondja a szálló ige, melyet ha nem is ily rövid és találó alakban Bessenyeitől Aranyig majd minden magyar író hangoztatott.

12. *Magasztos erény.* A tragikai hősök, amilyeneket Egressy ábrázolt, mindig valamely kiváló erénnyel jelesek, van ugyan ép oly nagy gyarlóságuk is, de kiválóságuk az, ami fölkelti részvétünket irántuk, gyarlóságuk csak megnyugtat, midőn elbuknak. Mi több, az általános, nagy világigazság, mely rajtuk győzedelmeskedik, épen fölemel s a hős sorsában megnyugodva, ez igazság érzetén lelkesedve végezzük pályájuk szemléletét.

Magyarázat. A kibújdosottak elsiratása után íme egy a megtértet üdvözlő költemény (1850). A vágy áthágja a mérföldek korlátait: a távol visszavonultságban élő költő eljő fogadni a fővárosba érkező művészt s a két rokon lélek egy meleg ölelkezésben forr össze. Mintha ott állna barátja előtt s tudakozódnék sorsa felől: oly drámai elevenséggel van megrajzolva e jelenet. Elmondja mint siratták, kikérdezi mint folyt dolga az elmult hosszú év alatt, szava csupa érdeklődés, csupa részvét és szeretet. Majd elbeszéli a saját sorsát ez év alatt, a jó barátot bizonyára érdekli az. Ők sem voltak sokkal jobban. A nagy csapás letarolta reményeiket, amit meghagyott is, csak sorvadt, most már élednek ugyan, a jóbarátok visszatérnek, de a legnagyobb, a költő lelkének rokon fele, a művésznek közös barátja: Petőfi — nincs sehol. A viszontlátás öröme hevesebb remények felé ragadja a költőt s miután kibeszélte magát a multról, a jövő teendőire tér: e bajoktól lesujtott szenvedő hazát fiainak kötelessége újra megtartani. A költő zengjen, húrjai a hazaszeretet versenyében égjenek, a színész — a lelkes barát — lépjen a művészet padjaira, hol koszorúit oly bőven aratta. A magasztos erény buktában sem csügged, nem vész el a haza, ha minden fia megteszi kötelességét. — Verse: magyar, nemzeti.

A dalnok búja.

1. Sötét éjben, rideg lakában
Virraszta meddő bánatában
A dalnok egyedűl;
Mint egy koporsó, néma lantja,
Nehéz gondban fejét lehajtja,
Bús hangszerére dűl.
2. Mellette és körűle vannak
Romai sok törött sohajnak,
Szárnyaszegett dalok,
Szelleme gyászos töredéki,
Fájdalma átkövült emléki....
Romok közt andalog! —
3. Miért nem zendül, mire hallgat,
Oh ének ifja, lantod, ajkad?
Miért így vesztegel?
Vagy szíved elfásult, kiégett —
S a szép világ bübája téged
Többé nem érdekel?
4. Nem lelkesülsz-e föl, ha nézed
Tavasszal az ifjú természet
Hogyan képez, teremt?
Nem hallod-é a lomb sohajját?
És a patak csörgő morajját
Nem érted, mit jelent?
5. A fölkelő, a nyúgovó nap
Kietlenebb-e s untatóabb
Mint egykoron vala?
Nem hat meg az éj szent magánya?
A holdvilág sejtelmes árnya,
S a fülmilék dala?
6. — «Hagyj, kérlek, itt némán epednem.
Oh volna bár kiégve keblem
S többé ne érzenék!....
De, mint a Mózes bokra hajdan,
A dalnokszív ég olthatatlan
És soha el nem ég.
7. «Jő a tavasz..... *virágot* ápol,
Mind ez, mit a hősek porából
Fel bír éleszteni!
A lombsohaj ezrek nyögése
És a patak gyász csörrenése .....?
Könnyű megérteni.

8. «A fölkelő, az elhunyó nap
Hozott-e ma, igér-e holnap
Örömet és reményt?
S az éjfélnek van-é magánya?
Megnépesíti holtak árnya,
Felzaklatván, az éjt —»
9. Dalnok, ha van szivednek búja,
S érinti azt fájdalmak újja,
Hangot hogy mégsem ad?
Hiszen a bú mesterkezének
Verésitől a legszebb ének,
A legszebb dal fakad.
10. — «Haj! zönghet-é a szívnek húrja
Midőn a bánat tépi, dúlja,
S nem óva nyúl felé?
Ha durva kézzel gyönge lantod
Kemény sziklához paskolandod:
Hármónia kel-é?
11. Szülötte vagy tán gyáva kornak,
Lelkedben eszmék gyúlva forrnak
S nincs tárgy, kiöntened?
Tettekre híni fel a vásott
Idők fiát szent hivatásod,
Munkára költened!
12. — «Nem gyávaság korában éltem,
Láttam sokat, mindent megértem,
Mind a szépet, nagyot,
Miről zengett magasztos ének,
Mit följegyezvén a történet
Csodául fennhagyott:
13. «Láttam Marathon győzedelmét,
Spárta leányi honszerelmét,
Xerxes özön hadát,
Leonidást Thermopylaeben,
És Tyrtaeust, lanttal kezében,
Buzdítni a csatát...»
14. Csodálatos! hát még se szólal
Húrjaidon magasztaló dal?
A hőslakoma vár:
Csaták után, hűs mirtusz enyhén,
Nyugvó daliák közt pihenvén,
Édes a dal s pohár.
15. «— Csaták után, haj! nincs vidám tor,
Mit ének fűszerezne s vándor-
Kehelynek örömi:
Ciprus ködében a daliák

A dalnok énekét nem hallják
— Nem értik — zöngeni!
16. «De ő nem is zeng. Tehetetlen
Lantját letészi csüggedetten
És szive felzokog:
Oh, ti nagyok, oh, ti dicsőek,
Félisteni régmúlt időnek,
Szerencsés dalnokok!
17. «Fényes, magasztos korban élni,
Büszkén emlékezni, s remélni,
Tinéktek adatott!
Osztozni a hősnek babérján,
Vagy bús panaszt emelni sírján:
De mindig — szabadot.
18. «Megállapítni az időnek,
A múlt ködébe sietőnek
Rohanó kerekét,
Bírván szelid ének hatalmát,
Örökéletűvé tenni a *mát*
S *tegnap* történetét.
19. «Tinéktek adatott, a gyenge
Lant húrjain játszani s zengve
Éltetni az erőst!
És, kit nehéz vas dönte sírba,
Az istenekkel tenni sorba,
— Feltámasztván a hőst.
20. «És adatott vala tinéktek
Teremteni új nemzedéket
Az elhunyt sírjain;
Építni várost, Amphionként,
Hol durva kő mozdúla önként
A lantos húrjain.
21. «Én a kifáradt küzdelemnek
Hanyatló korszakán merengek,
Szemem alátekint...
Késő, habár láttam virágát,
Biztatnom a kidőlt fa ágát:
Virágozzék megint.»

Jegyzetek. 2. *Fájdalma átkövült emléki.* A fájdalom állandósul, mintegy megkövül. E törött kődarabok hevernek a dalnok körül, rommá gyűlve.

6. *A Mózes bokra.* «És megjelene az Úr neki (Mózesnek) tűz lángjában egy csipkebokor közepén és látta, hogy a csipkebokor ég és meg nem emésztetik.» (Mózes II. k. 3. r.)

7. *A patak gyász csörrenése* ... A fájdalom elnémítja a költő szavát. A búbamerült lélek a természet képeiben is saját magára

ismer, a lomb susogásában az elnyomottak nyögését, a patak zúgásában a rabbilincs csörrenését véli hallani.

8. *S az éjfélnek van-é magánya?* Nyugalmat még az éj sem ad a zaklatott léleknek, föltűnnek előtte a holtak árnyai. Arany *Emlények* c. költeményében gyönyörűen rajzolja, mint jelenik meg előtte elhúnyt költőbarátjának, Petőfinek szelleme:

Gyakran, ha az ég behunyta már szemét,
Gyakran érzem lobogni szellemét.

Szobámba leng az a nyilt ablakon,
Meg-megsimítja forró homlokom.

Hallom suhogni könnyű lépteit
És önfeledve ajkam szól: te itt?

S döbbenve ismerek fel rajzomon
Egy-egy vonást, mit szellemújja von.

«Övé! kiáltom, itt, ez itt övé:
A szín erős, nem illik együvé.»

És áldom azt a láthatlan kezet...

10. *Midőn a bánat tépi...* A költő bánatát zengi ugyan meg dalaiban, mégis rendszerint nem a fájdalom tetőpontján, de mikor kissé megcsillapul s a költészet céljaira alkalmassá lesz. Innen van, hogy a költő egyéni nagy szenvedései, vagy a nemzetét ért nagy csapások idején kevés költemény születik: a fájdalom mintegy szétzúzza a lantot. Különösen Arany János költészetét jellemzi bizonyos művészi nyugalom. Érzelmeinek tetőpontján sohasem nyúlt lanthoz, nehogy a művészi eszmét, a költemény létalapját kockára vesse. A forradalom után maga írja egyik szerkesztő barátjának, ki verset kért tőle, hogy «e fájdalomban, kínban, dühösség s kétségbeesésben — mostani állapotában — nincs meg a művészi nyugalom», s úgy hiszi, hogy még az elégiáig sem higgadt meg. (L. levelét Szilágyi Sándorhoz.) Juliska leányának halálára írt költeményéből csak az első strófa készült el, azt jegyezte alá: «Nagyon fáj! nem megy!» (V. ö. Váczy János Arany lyrai költeményeiről. Erdélyi Múzeum 1891. VIII. k. 210. l.)

Nem az a fájdalom nehéz,
Mit a dalokból hallotok,
Az el nem mondott fájdalom —
Ez kínozza a dalnokot!

(Tóth Kálmán.)

12. *Miről zengett magasztos ének:* amit a költészet általában mint szépet, nagyot megénekelt.

13. *Láttam Marathon győzedelmét.* A hasonlat méltán van véve a perzsák és görögök harcaiból. A magyar is szabadságért

küzdött, mint a görög s az orosz hordák tengerözönével valóban az erkölcsi erő harca volt az a nyers anyag ellen. Marathon győzedelme a szabadságharc első felére vonatkozik, midőn a magyar seregnek sikerült teljesen megtisztítani az országot az ellentől (1849 ápr.). — *Spárta leányinak honszerelme* ismeretes; a városnak, hol a férfiak serdülő koruktól kemény katonai fegyelem alatt éltek, női is a haza szigorú szeretetében nőttek föl. A spártai anya nyugodtan nézte, mint viszik ki gyermekét a Taygetos hegyére, ha a haza nem veheti hasznát. «Vagy ezzel, vagy ezen» mondta harcbainduló fiának, midőn a pajzsot kezébe adta.

Nyolc hős magzatját vesztette Demaineta harcban.
S mindnyáját egy sír halma alá temeté.
Fájt szive bár, de könyűt nem sírt, e szókra fakadt csak:
«Én szültem néked, Spárta, e magzatokat.»
(A görög anthologiából.)

A magyar nők hősi szabadságszeretetére v. ö. 252. l. 2. j.

Leonidász Thermopylæben a szabadságharc amaz eseményeire vonatkozik, melyekben, mint a nagy spártai Xerxes óriási serege ellen, a magyarság vitézül küzdött meg a túlerővel (így az isaszegi, szenttamási ütközetek, Bem erdélyi diadalai, a piski csata, Buda visszavétele, a komáromi vár dicső ellenállása stb.), hogy végre árulásnak essék áldozatául. Akkor ugyanis — a mélyen fekvő nagy történeti okok rendszerint el lévén a jelen nemzedéke előtt zárva — az emberek hazánk bukását a magyar vezérek visszavonásának s Görgey árulásának tulajdonították. — *Tyrtæus* (Tyrtaios) görög lyrikus költő (Kr. e. 695—668.) a második messenei háború idejében. A monda szerint a delphoi jósszék azt tanácsolta a spártaiaknak, hogy Athenaitól kérjenek vezért. Azok a sánta Tyrtaiost adták nekik, aki a harchoz ugyan nem értett, de lelkes csatadalaival úgy feltüzelte a spártaiakat, hogy fényes győzelmet arattak. (Egy csatadala megvan magyarul Radó Antal Görög anthologiájában.) Arany itt Petőfire gondol, a szabadságharc dicső énekesére.

14. *A hőslakoma vár.* A régiek győzelmi torain a csata eseményeit s a hősök dicső tetteit lantosok zengték.

Mirtusz (myrtus) cserje, melynek leveleiből és virágaiból font koszorúval a régiek ünnepeiken felékesítették magukat. Itt mintegy fa, melynek hűsítő enyhében a hősök kipihenik fáradalmaikat.

15. *Vándorkehely*, melyet kézről-kézre adnak és tovább köszöntenek. V. ö. bújdosó pohár.

Ciprus ködében. A hűs mirtusz enyhének szomorúan veti ellene a dalnok a ciprus ködét. Mint a mirtusz a jókedvnek, úgy a ciprus ősidők óta a gyásznak a jelvénye. A költők is így használják; Berzsenyi ciprusággal illeti Wesselényi hamvvedrét; Petőfi Cipruslomboknak nevezte dalait, melyekben korán elhúnyt kedvesét, Etelkát gyászolta. *Ciprus köde:* a gyász köde, éjszakája, a halál. A daliák nem hallják, nem értik a dalnok énekét, mert maguk is örökre elnémultak, s a harcot, melynek a hősök maguk áldozatául estek, nem követi vídám tor.

20. *Amphion,* Zeus fia, Niobe férje. A sziklatömbök önként sorakoztak Kadmeia falaivá lantja hangjaira.

Magyarázat. Énekelni hazafiúi kötelesség, ó de zönghet-é a szívnek húrja, midőn a bánat tépi, dúlja s nem óva nyúl felé? E költemény is Aranynak s egyszersmind költőtársainak bánatát zengi a forradalom után, midőn a fájdalom megzsibbasztotta lelköket s képtelenné tette az alkotásra. (1850.) Ama három dicsőséges év után, (1846—1848.), melyben Arany Petőfivel versengve írta nagyobb költeményeit *(Toldi, Toldi estéje, Murány ostroma, Rózsa és Ibolya, Losonczi István, Szent László füve*) elnémulásának szomorú ideje következett. «Jött az általános izgalom, jött a csüggedés kora, — írja «Elegyes darabjai» elé tett előszavában. Mint a patak, melynek útjába sziklatömbök hengerültek, egyszerre irányát veszti: egyrésze tóvá tesped, más része több ágra szakadva keresi a kifolyót, de különböző szerencsével; némely ágacska vékony hegyi csurgó alakjában menekül, más vadvíz gyanánt bukkan elő, más, egy darabig futva, posvánnyá lapul, vagy iszap és fövénytalajban vész el: úgy voltam én. Hajtott a munkaösztön, de nem találtam irányomat. Az a derült nagyobb munka, melyben 1848 előtt hős idylli képeket kezdtem rajzolni (Toldi) elvesztette rám varázsát; más, kedélyemhez s az általános hangulathoz illőbb tárgyat kelle keresnem.» Ez évekből való *Csaba királyfi* töredékeinek nagy része, a *Mátyás diadalünnepe* című békeeposz kezdete, *Bolond Istók* első éneke, *Édua,* az *Öldöklő Angyal, Csanád. Az utolsó magyar* töredékei, *Vojtina levelei,* fordítások *Tassóból* és *Ariostóból*: de minden kisérlet őket egész kitartással révpartra vonszolni, csak fájdalmas elégedetlenségben végződött s Arany kénytelen volt egyes lyrai sóhajokba tördelni szét fájó lelkét. Más költők sem voltak különben. Vörösmarty hosszas bujdosás után Nyéken telepedett meg. «Dolgozni, írni akart — beszéli Gyulai Pál — de nem volt reá képes. Csak a nemzet siralmát, Magyarország jajkiáltását tudta volna zengeni, amit nem lehetett s egyebet semmit. Senki sem érezte mélyebben hazája szenvedését. Kedélye fel volt dúlva, mint a haza földje, mint az alkotmány, mint a nemzetiség: rom volt, mint Magyarország. Együtt nőtt föl

egy jobb kor reményeivel, bajnoka, költője volt ama nagy küzdelemnek, mely fejlődésbe indította az alkotmányt, nemzetiséget és újjá szülte a magyart s ime mindez összedőlve, letiporva. A Bach-kormány minden rendszabálya, mely a nemzeti lét gyökerét támadta meg, megannyi tőrszúrás volt szivének s bár hazafiui kétségbeesése első rohamaiból kiocsúdva nem tekintette örökre elveszettnek hazáját s bízott jövőjében, de a maga életét eljátszottnak hitte s e szomorú idők egész gyásza kedélyére nehezült.» (Vörösmarty életrajza 301. l.) Az irodalom helyett gazdálkodásnak adta magát, később fordításban *(Lear király)* keresett enyhülést, néhány töredék költeményt írt még: a régi Vörösmarty elnémult örökre. Lassan ocsúdtak a többiek is, akik életben maradtak is.

A Dalnok búja voltakép párbeszéd a költő s mintegy a külvalóságba helyezett, objektivált énje között. Mintha valaki látná lantja fölé borulva hallgatagon s részvevő kérdésekkel buzdítaná. Pedig az a valaki csak az ő meghasonlott lelke. Szeretne zengeni, mint egykor; hisz ifjú még s a világ oly szép, a természet dúsan osztja bájait, mint valaha. Azonban a fájdalom, mely a lélekben honol, reáborul a környező világra: a tavasz virágai csak a porladó hősöket juttatják emlékébe, kiknek hamvaiból táplálkoznak, a zöld lomb, a zúgó patak a fogságban sinlődők sóhajait és láncuk csörrenését. A változó nap állandó bánatot hoz s az éjt a szabadságért halt hősök szellemei népesítik be: zaklatott lelke nem talál nyugalmat. Ó de hisz a bánat gazdag forrása a daloknak! fűzi eszméi fonalát. Nem mindenkoron. A feldult léleknek nincs dala, a bánat vihara szétrombolja a költészet harmóniáját. Mégis, dalolni kötelesség! Ki lelkesíti a vásott nemzetet, ki zengi meg tetteit a dicsőnek? A költő élete egy a nemzetével! A hevesebb kérdések lelke fokozódó izgalmát mutatják, midőn e térre jut. Dicső nemzet fia ő is, mely végbevitte minden nemzetek nagy tetteit, de a dalnok boldogsága: munkára kelteni, magasztalni szabadsága harcaiban, teremteni új, jobb nemzedéket, immár nem jutott osztályául. A nagy időknek szerencsésebb dalnokai voltak; honának veszte után nincs a költőnek miért dalolnia. — Az éj és a bánat csendjével meginduló költemény a dialogus

ösztönzése alatt gyorsan emelkedik az erősebb érzelmek felé, mígnem a lelkesedés kitöréseiből egyszerre aláhull a reménytelenség sivatagába. Az érzelmek e változatossága a dialogus formájában drámai elevenséget ád a költemény fenségesen emelkedett, elegikus hangulatának.

Verse: a jambus, megfelelően a lüktető érzelemnek.

Ősszel.

1. Híves, borongó őszi nap;
Beült hozzám az únalom:
Mint a madár, ki bús, ki rab,
Hallgat, komor, fázik dalom.
Mit van tennem? olvasni tán...?
Maradj Homér fénydús egeddel,
Maradj te most!... Jer Ossián
Ködös, homályos énekeddel.
2. Mert fájna most felhőtlen ég,
Mosolygó, síma tengerarc,
Élénk verőfényes vidék —
Oh, fájna most nekem e rajz!
Kék fátyol messze bérc fokán —
Arany hajó, mely futva szegdel
Bíbor habot..... Jer Ossián,
Ködös, homályos énekeddel.
3. Ott kéken a Zeüsz-lakta domb;
Itt zölden a nyájas sziget;
Fölötte lomb, alatta lomb,
Árnyas berek, zengő liget,
Hullám-mosott gazdag virány —
Fehér juhak s tulkok sereggel —
Minő kép ez!.... Jer Ossián,
Ködös, homályos énekeddel.
4. Füst koronáz erdőt, bokort,
Vendégies hivójelül;
Hősek családja, vig csoport,
Áldoz, toroz máglyák körül;
Lantszóra lejt ifjú, leány;
Kettős pohár, méz ízü nedvvel,
Vígan forog.... Jer Ossián,
Ködös, homályos énekeddel.
5. S ha zúdulnak véres csaták,
Szabadságért nem küzdenek,

Mert elnyomás, népszolgaság
Előttük ismeretlenek.
Törvényök nincs — boldog hiány!
A vének élőszája rendel
Igazságot..... Jer Ossián,
Ködös, homályos énekeddel.

6. Oda van a szép nyár, oda!
A természet lassan kihal;
Nincs többé nagyszerű, csoda,
Többé se' napfény, sem vihar;
Pacsirta nem szánt, csalogány
Nem zöngi daláit este, reggel;
Nincs dalibáb..... Jer Ossián,
Ködös, homályos énekeddel.

7. Egyhanguság, egyformaság;
A nappal egy világos éj;
Nem kék az ég, nem zöld az ág,
Menny, föld határán semmi kéj;
Csak sír az égbolt ezután
Örök unalmu lanyha cseppel,
Mig szétolvad..... Jer Ossián
Ködös, homályos énekeddel.

8. Oh jer, *mulattass* engemet,
Hunyó dicsőség lantosa;
Érdekli mostan lelkemet
Borongó ég, kihalt tusa,
Emlékhalom a harc fián,
Ki az utolsók közt esett el,
Remény nélkül..... Jer Ossián,
Ködös, homályos énekeddel.

9. Felhőid és zúgó szeled,
A zizegő haraszt, mohar,
Magános tölgy a domb felett,
Bolyongó tűz, hullámmoraj —
Ez, amit lelkem most kiván!
Enyésző nép, ki méla kedvvel
Multján borong..... Jer Ossián,
Ködös, homályos énekeddel.

10. Kinek sötétes éjjelen
A hős apákhoz költözött
Daliák lelke megjelen,
Alánéz bús felhők között
És int feléd: «jer, Ossián,
A holtakat miért vered fel?
Nincs többé Caledonián
Nép, kit te felgyujts énekeddel.» —

Bevezetés. *Homéros*, a költők atyja, az *Ilias és Odysseia* szerzője, az eposz megteremtője, a Kr. e IX. században élt Görögországban. Valószinüleg Kis-Ázsiában született s mint vándorlantos kereste kenyerét. Műveinek tárgyát a trójai háború körül képződött mondakörök teszik: az *Ilias* Trója ostromából mutat be ötvenegy napot, az *Odysseia* a háboru után hazatérő hősöknek, Odysseus és társainak viszontagságait adja elő. A kor, melyben Homéros élt, a görög nép hőskora s Homéros költeményei nemcsak művészi cselekvényük, költői előadásuk és igaz jellemrajzukkal kiválók, hanem nagyérdekűek azért is, mert az emberiség fejlődésének egyik fokát mutatják, még pedig azt, mely az európai nemzetek műveltségének alapjául tekinthető. Homéros világnézete derült, boldog, olyan, amilyet e nyájas déli égalja fejleszthetett. Mindenütt ennek derűje ragyog, az istenek boldog örömben lakoznak az Olymposon s a halandó emberek sem küzdenek az élet bajaival, a jó természet bőségben nyujtja adományait, a tenger hullámos partjait elégedett emberek lakják s ha az élet viszályai meg is látogatják őket, sohasem marad el a kibékítő megoldás.

Ossián, Finghal, gael (ó-ír: a kelta nyelv egyik ága) király fia, a Kr. u. III. században élt. Nemcsak vitéz harcos volt, aki végig küzdte a féniek csatáit a szomszédos törzsek ellen, de *bárd* is, ki e harcokat, főként atyja Finghal és fia Oscar tetteit gyönyörű dalokban meg is énekelte. Ossián szintén egy kezdetleges nép költője, mint Homéros, e harcok: a gael nép hőskora. De minő más világ az, mely e költeményekben elénk tárul! Észak ködje borong, szele zúg a tenger sivár partjain, a lakosság küzködve csikarja ki életét a zord természettől s a hold kétes világánál a holtak bús szellemei jelennek meg a felhők közt. E harcok egy végromlásnak indult nép küzdelmei, egy népé, mely a germánok megjelenése előtt egész Európának ura volt, de a népek áradata e szigetekre vetette, hogy itt nap-nap után enyészve végezze be életét. A királyfi sorsa, ki élete végén, mint világtalan lantos zengi a mult tetteit, népének sorsát példázza. Homéros egy ifjú, életerőtől pezsgő nép költője, mintha jövendő nagy hivatását érezné, Ossián egy haldoklóé,

mely csak multjának fényes emlékein mereng. Homéros a tavasz, Ossián az ősz.

Ossián költeményeit csak a mult század végén fedezte fel *James Macpherson,* ki azokat a skótországi gaelek ajkáról összegyűjtötte.* Szövegüket a tudósok azóta sokképen megjavították, mert Macpherson maga kora ízléséhez alkalmazta őket, de első alakjukban is (hangulatuk annyira megegyezvén a XVIII. század sentimentalismusával) roppant hatást tettek Erurópaszerte. Az angol és német műbirák Ossiánt csakhamar a világ első költőinek rangjára emelték. A Homéros-szal való párhuzam a kor és tárgy hasonlóságánál fogva hamar kinálkozott s meg is vonta azt Ossián minden ismertetője. Hadd idézzük a legszebből, *Herdernek,* a nemzeti költészet legelső nagy fejtegetőjének *Homer und Ossian* című tanulmányából a két költő előadásmódjáról tett néhány megjegyzését. Igy szól: «Homéros a tiszta objektivitás, Ossián a tiszta szubjektivitás költője. Homéros pusztán elbeszél, hexameterei nyugodtan haladnak tova a maguk változatos egyoldalúságában, mindig a tartalom szerint igazodva. Ossiánnál minden az érzelem húrjain, a dalnok lelkében születik; hallgatóival, kiket maga köré gyűjt, legbensőbb valóját osztja meg. Ebbe a világba vonja őket, ez a bűvös világ terül körülötte. Homéros a tiszta epika költője, Ossián, hogy úgy mondjuk, a lyra epikusa... Az ének módjának e különbségén alapul a két költő egész különböző szelleme. Homéros alakjai mintegy derült, szabad ég alatt járnak szobrok vagy inkább cselekvő alakokként *a hús és vér teljes igazságában.* Hasonlatai, a természetből vett képei is mind e *világos láthatóság* osztályosai; lassan görgedeznek tova, mintha minden oldalról mutatni, bizonyítani akarnák, hogy biztos vonásaiknak alapja az örök természet. A trójai csatatérnél nincs világosabb hely; Ázsia örökkék ege alatt egyik hősalak a másik után tűnik föl s cselekvésének egyetlen pontját, mondhatnám testének egyetlen tevékeny tagját sem hagyja

* Az Ossián körül keletkezett rendkívül érdekes kérdéseket szépen fejtegeti Heinrich Gusztáv *Ossián* c. tanulmányában (Budapesti Szemle 1884.) és könyvalakban 1903.

bizonytalanságban. Még az egyes csoportok tiszta elkülönítésével is annyira gondolt Homéros, hogy a néző szemére a harc vad zajában sem borul zavaró köd. Ami pedig a cselekvény fonalát illeti, az oly megszakítatlanul és biztosan fejlik ki a történet csomójából, mintha a Párka kezei vezetnék.

Milyen más minden Ossiánnál! Alakjai ködalakok s mások nem is lehetnének; az érzés halk fuvalma hozta létre őket s ők szellőkként suhannak tova. Nemcsak a felhők közt lakozó szellemek tűnnek föl így, midőn a csillagok fénye keresztültör rajtuk, szeretteinek alakját is inkább csak sejteti Ossián, mintsem ábrázolja, festi. Halljuk lépteiket, hangjukat; látjuk fölvillanni karjaikat, arcukat tovareppenő sugárként. Hajuk gyöngéden meglebben a szélben, így tűnnek tova. Hasonlóképen rajzolja hőseit, nem úgy amilyenek, hanem amint közelednek, megjelennek, meg ismét eltűnnek, Ossiáné a szellemek világa, Homérosnál a test és vér világa él. Ő nála *látni* a cselekvényt, amit Ossiánnál léptekből, jelek és hatásokból úgyszólván csak *sejteni* lehet....» Goethe Werther-jében szentel nehány lapot Ossiánnak s Homérral ő is megvonja a párhuzamot (V. ö. Waldapfel J. Arany Ősszel c. költeményéről. Phil. K. 1898).

Ossián Magyarországon is korán elterjedt. *Bacsányi János* már 1785-ben lefordított négy éneket részint prózában, részint mértékes versben. (L. munkái közt. Toldy kiadása 1865.) *Gr. Ráday Gedeon* ugyanakkor *Evirallát; Kazinczy Ferenc* pedig 1815-ben az egész Ossiánt kiadta magyar prózai fordításban. (Szépliteratúra VI. és VII. k.) Teljes versesfordítást, egyszersmind az utolsót, *Fábián Gábor* nyujtott: *Osián énekei. Az eredeli gael mértékben fordította Fábián Gábor* (Budán 1833. Három kötet és O. K.). E fordítások költőinkre is hatással voltak s *Petőfi* 1847-ben az alább következő szép költeményben festette Homéros és Ossián költészetének hatását. A daktylikus szabálytalan forma az eredetinek lejtését és kötetlen szótagszámát utánozza. Az ossiáni vers alap-alakja ugyanis *Ahlwardt*, német fordítója és magyarázója szerint:

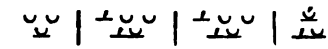

E szkéma ugyan tévedésen alapul, mert az ossiáni versek is, mint az indogermán népeké általában, valószinűleg négy ütemesek s nem lábasak, de Fábián is, ki Ahlwardt után dolgozott, elfogadta ez alakot s a magyar Ossián ebben látott napvilágot.

Homér és Oszián.

1. Hol vannak a hellenek, és hol a celták?
Eltüntenek ők, valamint
Két város, amelyet
A tengerek árja benyel,
Csak tornyaik orma maradt ki a vízből.
E két torony orma: Homér s Oszián.
2. Koldus vala az,
Királyfi emez. Mi külömbség!
De egybe hasonlatosak:
Mind ketteje vak volt.
Szemfényeiket tán
Lelkök lobogó tüze, önnön-
Dicsőségök ragyogása vevé el?
3. Nagy szellemek ők! Ha varázskezeik
Érintik a lant idegét,
Mint isten igéje, világot
Alkotnak az ember elé,
Mely bámulatos szép
És bámulatos nagy.
4. Halljátok Homért?
Dalában a mennyei bolt,
Egy csendes örömnek örök mosolya,
A honnan a hajnali bíbor
S a déli sugár aranya
Oly nyájasan ömlik alá
A tengeri szőke habokra,
És bennök a zöld szigetekre,
Hol istenek űzik az emberi nemmel
Boldog vegyülésben
Játékidat, oh gyönyörű szerelem!
5. S látjátok amott Osziánt?
Az éjszaki tenger örök ködü földén,
Vad szikla fölött viharokkal együtt
Harsogja dalát az alaktalan éjben,
És feljön a hold,
Mint a lemenő nap
Oly vérvörösen,

S zord fénybe borítja a rengeteget, hol
Bolygnak seregestül
A harc mezején elesett daliák
Bús szellemei.

6. Minden, mi világos,
Minden, mi virágzó,
Dalodban, oh koldusok őse, Homér!
Minden, mi sötét,
Minden, mi sivár,
Dalodba', királyi utód, Oszián!

7. Csak rajta, daloljatok egyre,
Verjétek a lantot, az isteni lantot,
Homér s Oszián!
Eljőnek az évek
Századjai s ezredei, letipornak
Mindent könyöretlenül; oh de
Ti szentek vagytok előttök:
Mindenre a sárga halált lehelik,
Csak ősz fejetek koszorúja marad zöld!

Jegyzetek. A homerosi vonatkozások általában Homeros két eposzának legjellemzőbb helyeire, főleg azonban Akhilles paizsára utalnak, ahol Homéros a görög életnek koncentrált képét adja.

2. *Felhőtlen ég:* αἴθρη ἀνέφελος.

Igy szólván eleredt istennő kékszem Athéne
Boldog Olympra, hol a halhatlanok isteni székét
Hisszük örökleni, nem rengetve szelek vagy elázva
Záporok által, vagy behavazva; de folytonosan víg
Felhőtlenséggnek nyugtatja derűje s verőfény.
Itt vigadoznak az égi karok halhatlan örömben.
(Od. VI. 41—46. ford. Szabó I.)

Mosolygó, síma tengerarc: λευκὴ γαλήνη (Od. X. 94.) a fehér, csendes tenger.

Élénk, verőfényes vidék: ilyen a legtöbb homerosi leirás. Igy pl. Kalypso, Kyrke, a kyklops szigete, a phaiakok földje, ilyen maga az Olympos is.

Kék fátyol messze bérc fokán: a tenger kékjét érti, melynek ködében a hegyek feltűnnek a messzi távolban.

Arany hajó, mely futva szegdel bíbor habot. Az *arany* a verőfényre vonatkozik, a homérosi hajó rendesen: μέλαινα; νηῦς θοή (gyors hajó; tündö hajó, Szabó I. Od. VII. 109), ὠκυπόρος (gyorsanjáró) ποντοπόρος (tengerjáró.). Már az evicke hajó sebesen nyargalta habútját (Od. III. 429.).

Bíbor hab: κῦμα πορφύρεον (Od. II. 427.)

Igy haladott a hajó lebegő tata, nyomban utána
Bíborosan hullámozván a tengeri nedvek.
(Od. XIII. 81—85.)

3. *A Zeüsz-lakta domb:* az Olympos.

A nyájas sziget: gyakori Homerosban, főleg az Odysseiában, mely a földközi tenger apró szigetein játszik. Ezek közül leghíresebb Kalypso nimfa szigete. (Od. V. 55—74.)

A részletekre nézve v. ö. *lombos sziget* νῆσος δενδρηέσσα (Od. I. 51.); *árnyas berek:* δάσκιος ὕλη (Od. V. 470.); *hullám-mosott gazdag virány:* τεθαλυῖα ἁλώη (gazdag virány, Od. VI. 293.); νῆσος ἀμφιρύτη (hullámmosta sziget, Od. I. 50.); ἀμφίαλος Ἰθάκη (tengermosta Ithaka, Od. II. 293.)

Fehér juhok s tulkok sereggel: μῆλα ἀργυφα (ezüstfényű, ezüstfehér juhok (Od. X. 85.); ὄϊες ἀργεννα (Il. VI. 424.).

V. ö. Akhilles pajzsán:

> Erre kitörtek azok s az ökörcsordák meg a birkák
> Hószinü falkáját hevenyében kézre kerítték.
> (Kemenes, Ilias XVIII. 526—527.)

4. *Füst koronáz erdőt, bokort.* Ez is több helytt fordul elő Homérosnál. A tengeren bolygó Odysseust rendesen a felszálló füst tájékoztatja az emberek lakóhelyéről. Az ének elején mindjárt:

> Honnáról kiszökő csak egyetlen füstgomot óhajt
> Láthatván meghalni. (Od. I. 55.)

> Távoli füst ötlött kíváncsi szemembe, hatalmas
> Kirke lakától az erdőn és sürü berkeken által.
> Rögtön azon jártattam eszem, tűnődve magamban,
> Menni személyesen és a füstnek látni hazáját.
> (Od. X. 149.)

Hősek családja, vig csoport, áldoz, toroz máglyák körül. Az Ilias IX. énekére vonatkozik, midőn a görög főhősök Odysseus vezetése alatt követségbe mennek Akhilleushoz, megkérlelni, hagyjon föl már haragjával s Akhilleus, barátjával, Patroklosszal, nagy lakomát csap tiszteletükre.

> Így szólott s ezeket (a követséget) bellebb vezeté nagy Achilles;
> Szép puha szőnyegeken s széken ültette le őket,
> S Patroklost, a közel lévőt imigyen buzogatta:
> «Rajta előbb a nagyobb kancsót, szívem szeretettje!
> Jó tűzesre keverd s a kupák készen legyenek mind,
> Mert a legeslegjobb hiveim jöttek vala hozzám.»
> Szólt vala és szavait fogadá Patroklos azonnal:
> A lobogó lánghoz vágó-tőkét hoza sebtén,
> Rája kövér gödölyét tett és húsos juhgerincet,
> És a kövérségtől duzzadt sertésnek az orját.
> Automedon tartá, Achiles meg szétdarabolta,
> Szétszabdalta ügyes kézzel s nyársakra szurá fel.
> Patroklos lobogó tüzet élesztett vala addig.
> És a tűz miután lelohadt s nagy lángja kihamvadt,
> Széttúrván a parázst, fölibé tartotta a nyársat,
> Sóval meghinté s a nyárslábakra emelte.
> És miután kisüté s szépen szétrakta a deszkán,
> Patroklos kenyeret hozván jól font kosarakban,

Szétosztá, a kisült húst meg szétrakta Achilles.
Ő vele szemközt ült a hires, leleményes Ulysses.
Most a király, Achiles, Patroklos hősre parancsolt,
Hogy füstáldozatot gyújtson fel a mennybelieknek.
Ők meg karjaikat nyújták ki a kész lakomára.
És miután éhét, szomját valamennyi elűzte,
Phœnixnek nagy Ajás intett, mit látva Ulysses,
Megtölté poharát s Achiles fejedelmre köszönté.
(Il. IX. 199—224. ford. Kemenes József.)

Lantszóra lejt ifjú, leány. Akhilles pajzsára képezett Hephaistos két ily jelenetet:

Szőlőt képze odább dúsan megrakottat,
Melyre arany fürtöt tömérdeket aggat,
Végig ezüstből vert lugas-oszlopokkal;
Melyet kék acélból vert árokba foglal;
Olombul a mesgye, mely szűk utat enged,
Gazda, szedők hogyha szüretelni mennek.
S rajta a méz szőlőt font kosaraikban
Gyönge fiúk, lányok, hordják vala vígan.
A vidám csoport közt, harsányszavú kobzán
Egy fiú víg nótát vere, melyhez osztán
Línosz-dalokat fújt, hogy a játszi kedvtül
Valamennyi népség, dalra, táncra perdül...
(Il. XVIII. 561—572. Szász K. ford.)

Azután két várost, teli hangos néppel.
Egyikben: lakomák, lakzi; vigan lépdel
A násznép, a Hímen fáklyája világol,
Szűz arát kisérnek dallal a nászágyhol.
Körben az ifjúság deli táncot jára,
Bokázva sípok és citerák hangjára,
Asszonyok a pitarajtóba kiállván.
Gyönyörködve nézték. (U. o. 490—496.)

Kettős pohár: δέπας ἀμφικύπελλον; alul, fölül öblös, mindkét felén használható pohár, mások szerint kétfülű serleg. A mézizű nedv, az isteni ital: νέκταρ; az emberek mézes bora: οἶνος μελίφρων (Od. XIII. 53.).

Így szólott; kecsesen nevetett a fehérkaru Héra
S elfogadá mosolyogva fiától a kétfülü kancsót.
Ő meg az isteneket jobbról mind sorra kinálja
S önti a bort az edényekből nektárt meregetvén.
(Il. I. 595—604. Kemenes J. f.)

5. *Véres csaták:* szintén homérosi jelzővel: πόλεμος αἱματόεις. *Szabadságért nem küzdenek.* A trójai háború megtorlás volt Helena elrablásáért. Különben Homerosból mindenütt bizonyos alkotmányos élet rajza tűnik ki a fejedelmek s a nemesség között. Az Akhilles pajzsán előforduló harc zsákmányért folyik. (Il. XVIII. 509—540).

A vének élő szája rendel igazságot. Akhilles pajzsán:

A piacon sokaság nyüzsgött: pör folyt le előttük:
Két ember pörölé egymást vérdíjnak ügyében;
Bizonyozott az egyik, hogy mind kifizette a díjat,
A másik tagadá, hogy amaz neki mitsem adott még,
Mindegyik azt kéré, hogy ügyükben döntsön a bíró.
A két pártra szakadt népség biztatva zajongott;
A tömeget hiradók csígatták, míglen a vének
Szép, símára csiszolt köveken szent körben ülének,
Jóhangú hiradók botját tartván kezeikben.
Majd fel-felkeltek s felváltva itéltek e bottal.
Két tálentum a kör közepén volt tiszta aranyból,
Annak díjául, ki a pört legjobban itéli.
(Kemenes, Ilias, XVIII. 496—507).

8. *Hunyó dicsőség lantosa.* A régi gaëlek azt tartották, hogy a hősnek addig nincs nyugalma, míg a bárdok meg nem éneklik. Ossián énekei is túlnyomólag az elesett hősök tetteit zengik.

A bárdokkal zengtem én is
Hős csatákat s dárdavitákat;
Csatákat, hol villogott acélom —
Ah de acélom nem villog immár!
Tetteim híre elrepült!
És búban ülök sírjoknál
Barátimnak, kik többé nincsenek!...
(Finjál VI. 456—462.)

Sokszor vívtam én és győztem
Csatákban s kergettem az ellent;
Most vakon, könnyezve, aléltan
A gyönge nem közt fetrengek.
Nem látlak többé, nagy Finjál,
Nem látom többé hőseid.
Őzek legelnek sírodon,
A zöld halmon, Morvén ura!
Vidítsa dicséreted lelkedet
Bajnokok s hősek királya . . .
(Finjál III. 579—581.)

Emlékhalom a harc ján. Halottaikat kőkoporsóban temették el a gaëlek, mellé helyezték a bajnok íját és kardját. Fejénél, vagy a sír mindenik oldalán emlékkövet állítottak, a sír fölé vagy mellé pedig hatalmas kőhalmokat emeltek, melyek 50—60 lábnyi magasak is voltak.

Ki emléke az a zöld sír ott?
Mond a vendéglő csigák Finjálja.
Négy kő benőve mohokkal
Áll a dombon a szűk hajlék körül.
Ott aludja álmát Rojné
A harc vitéz bajnokja mellett.

Egy fenséges hírü vezér az;
Nem lebeg a felhőn egyedül ő.
(Finjál V. 241—248.)

A harc fia is ossiáni kifejezés, ki szereti a birtokos jelzőt a melléknévi helyett. «Erő tért a harc fiába» (Finjál VI. 452.) A hős: a *kard fia*, a bárd: a *dal ajka*.

9. *Felhőid és zúgó szeled.* V. ö. pld.

Keljetek ti ősz szelei,
Keljetek, zajgjátok át a síkot!
Bércek árjai zúgjatok,
Zúgj te szélvész tölgyes erdeimben!
Járj, óh hold a tépett felhők között,
Láttasd vélünk halvány arcod olykor,
Hozd lelkembe vissza az éjt,
Melyen elvesztek minden gyermekim . . .
(Selmai dalok 275—282.)

Efféle helyet majd minden lapjáról idézhetnénk Ossiánnak; homályos, rejtelmes a háttere minden történetének.

A zizegő haraszt, mohar. V. ö.

Áthajlik a folyam felett
A vénhedő tölgy és sohajt
Őszülő gazdag mohával.
A hervadó páfrány suhít közel
És Ossián hajába fonódik . . .
Jertek mind szárnyaitokon
Ti szelek s vigyétek a bús hangot
Finjál légi hajlékába,
Hadd hallja szavát fiának,
Ki hirdeté a hősöket . . .
(Bárhonna 450—462.)

Magános tölgy a domb felett. V. ö.

Egy tajtékzó folyam mellett
Van tanyája a barlangos szirtben;
Egy magános tölgy görbed fölébe.
A szélvész lázzadva üvölt
A mereszkedő szirteken, sírokon.
Itt ült Érin hős vezére,
A vendéglő Selma fia. (Finjál V. 448—454.)

A tölgy általában sokszor szerepel, Irország erdei javarészt tölgyerdők.

Bolyongó tűz, hullámmoraj. A villám, a csillagtűz, a lidérc nagy szerepet játszik Ossiánnál. A hulló csillagtűz halálnak volt előjele. «Eltününk, mint a lángok, melyek kiskorig ragyogtak.» (Bárhonna, 496.) V. ö.

Pajzsod egy elvénhedett hold
És kardod egy gőztünemény,
Melynek tűzláng lobog felén.

Bús és erőtlen a bajnok,
Ki egykor oly ragyogva lépdele.
(Bárhonna 472—476.)

Lecsuszamlanak a halmon,
Mint tűz avar közt a hegyen,
Midőn a láng repked az éjben,
Mely csupán ettől világít
És üvölt megette a szél. (Finjál. V. 443—447.)

A szín pedig többnyire folyamok partján játszik, hol a hősök tanyát ütöttek, vagy a zúgó tenger mellett, mely az ír szigetet környezi. Selma partjait is — Ossián hazáját — «habok locsolják». Ritkán volt az, hogy:

A reg vidáman kele fel,
Hegyek szürkültek túl a habokon;
Gyönyör lengett a kékes tengeren.
Tajtékkal fedte a hullámdagály
A tar sziklát . . . (Kárhon. 203—207.)

Rendesen:

Fütyölve fújtak a szelek,
A nedves kősziklákat verték a habok.
Zajgott egész erőben a tenger vize.
(Az iniszthónai háború. Ford. Bacsányi.)

10. *Kinek sötétes éjjelen* . . . Ossián költeményeiben gyakran tér magára, rendesen hangulatos lyrai bevezetéssel kezdi meg történeteit s hasonlókép végzi. A halál komor sejtelme itt gyakran meg-meglepi. A Bárhonnában utolsó költeményében el is búcsúzik az élettől.

Hasonló az én szózatom
A szél véglehelletéhez,
Mely az erdőből kilebben.
Nem soká lészen maga Ossián,
Látja már a ködfelleget,
Mely majd befogadja lelkét;
Látja már a ködfelleget,
Mely szolgáland köntöséül,
Midőn halmain megjelen.
Látni fog majd engem a gyenge faj
S csudálja dicső alakját
Az elmúlt kor hőseinek.
El fog bújni rejtekébe
S félve tekint fel az égre,
Mert felhőkön lesz járásom
S rémítő éj veend körül.
Hozd hárfám, Alpin magzata,
Hadd zengjen az más éneket.
Lelkem dal között váljon el;
Hallják a hangot atyáim
A felhők légi lakában.

Hajoljanak le derülő arccal
Felleges rejtekjeikből.
És fogadja el karjok fiokat.
Verd a hárfát s kezdd el a dalt!
Jertek mind szárnyaitokon
Ti szelek s vigyétek a bús hangot
Finjál légi hajlékába,
Vigyétek Finjál hajlékába fel,
Hadd hallja szavát fiának,
Ki hirdeté a hősöket. (Bárhonna 414—462.)

... Hallom az esztendők szólítását,
Ezt mondják ők, amint elrepülnek:
«Miért zeng mégis Ossián?
Nem soká szűk sírban fog nyugodni
S nevét egy bárd sem hirdeti.»
Csak forogjatok le sötét évek,
Úgy sem jő öröm veletek,
Hadd nyíljék meg sírja Ossiánnak,
Mert eltűnt az ő ereje.
A bárdéneknek fiai
Mind nyugalomra mentenek,
Csak szavam maradott hátra.
Mint egy magános fúvalom,
Mely zúg a tengerverdeste szirten,
Ha a vész hatalma megszűnt;
Süvít tőle a barna moh
S fákat lát ingni a hajós.
(Selmai dalok, 392—408.)

Magyarázat. A búbamerült költő, alkotásra képtelenül, tanulmányaiban keres menekvést, de ott is csak lelke hangulatának megfelelő olvasmány érdekli s szórakozás helyett még jobban beleéli magát vigasztalan bánatába. Ez a költemény is a szabadságharc utáni idők viszhangja, ez is allegória (1850). A derült tavaszi ég, a gazdag föld, a lelkes ifjú nép, amint Homéros énekeiben elénk tárul: a forradalom előtti Magyarország reményeinek gazdagságában, tettének erejében. A költő, midőn a bekövetkezett véres csatákra gondol, melyek e gyönyörü világot megsemmisítették, sóhajtva emlékszik meg a boldog hajdankorról, mely nem szabadságért küzdött, mely előtt ismeretlen volt az elnyomatás s nem zsarnoki erőszak, saját bölcs vénei hozták törvényeit. Magyarország sorsa hasonlatos most az őszhöz. A kihalt természet, a lassu cseppjeit hullató égbolt, a fásult kedély egy leigázott, reménytelen nemzet haldoklásának jelképei. A hűnyó dicsőség lantosa, az egykor hatalmas kelta nép

költője, Ossián, festi műveiben azt a világot, mely most oly igazán a magyaré. A bús őszi táj, az elesett hősök emlékhalmai, a tar vidék, a holtak visszajáró lelkei a reménytelen élők közé: ime ez sorsunk, ez a magyar jelene. A költő, ki haldokló népének elhunyt jeleseiről énekeket szerez, mintha a magyar költőt példázná, de minek a dal, a mult nagyságának emléke az utókornak? A költő egy életet él népével s reménye, jövője egyiknek sincs.

A költemény alapeszméje rokon *A dalnok bújá*-val. Az elégikus hang, mely átlengi, a *Dalnok bújá*-ban drámaibb erővel nyilatkozik meg, míg az *Ősszel* párhuzama, mely az öröm és bánat, a fény és árny változatos képein át a lemondás szélső határáig ér, a tanulmány és érzelem művészi összhangját legmagasabb fokán mutatja. «A képzelődés, az ismeret és történet minden segítségére van szükségünk, hogy e költeményt élvezhessük», mond Erdélyi. «Avatottnak kell lennünk a müvészet multjába; különben minden képei, ragyogó és borongó jelenetei átmennek előttünk érthetetlenül. És még így is hiába fénydús ég, hiába ködös ének: a szépség, a költői érdek, a művészi élv mind nincs elérve. Valaminek kell fájni a lélekben, valami alkalomnak kell lenni az emlékezetben, melyekre ama költemény, mint temetésre a harangszó, visszaverjen.» (Pályák és pálmák. 411. l.) A széles tanulmány az érzelem melegével egy költőnknél sem párosult igazabban, mint Aranynál.

A költemény verse a jambus.

Széchenyi emlékezete.

1. Egy szó nyilallott a hazán keresztül,
   Egy röpke szóban annyi fájdalom;
   Éreztük, amint e föld szíve rezdül
   És átvonaglik róna, völgy, halom.
   Az első hír, midőn a szót kimondta,
   Önön hangjától visszadöbbene;
   Az első rémület kétségbe vonta:
   Van-é még a magyarnak istene.
2. Emlékezünk: remény ünnepe volt az,
   Mely minket a kétségbe buktatott:

Gyászról, halálról, szív-lesujtva szólt az,
Napján az Urnak, ki feltámadott.
Már a természet is, hullván bilincse,
A hosszu, téli fásult dermedés,
Készíté új virágit, hogy behintse
Nagy ünneped, dicső Fölébredés!

3. Immár az ég — ah oly hideg korábban! —
Iránt nk hő mosolyra engede;
A négy folyó és három bérc honában
Kilebbent a tavasz lehellete;
S melynek halálos — úgy tetszék — elaszta,
Életre pezsdült a kór sívatag;
Lassú folyót önérzelem dagaszta,
Büszkén rohant le a szilaj patak.

4. S fölzenge távol a menny boltos alja,
Gyümölcshozó év biztató jele,
Hallott korán megdördülő morajja —
Midőn egyszerre villám sújta le.
«Széchenyi meghalt.» — Oh, mind, mind csalékony
Te víg tavasznap! ujjongó mezők!....
«Széchenyi meghalt.» — S e nagy omladékon:
«Élünk-e hát *mi?* búsan kérdezők.

5. Mert élni hogyha nem fajúlva-tengés,
Olcsó időnek hasztalan soka;
De vérben, érben a vidám kerengés,
Mely szebb jövendő biztos záloga;
Ha célra küzdvén, nagy, nemes, dicsőre,
Igy összehat kezünk, szivünk, agyunk,
Vezérszó: ildom, a zászlón: előre! —
Ő az, ki által lettünk és vagyunk.

6. Megrontva bűnöd és a régi átok,
Beteg valál, s nem érzéd, oh magyar;
Nép, a hazában nem volt már hazátok:
Sírt még hogy adna, állt az ős ugar.
S mint lepke a fényt elkábulva issza,
Úgy lőn nekünk a romlás — élvezet;
Egy-két kebel fájt még a multba vissza:
Nem volt remény már, csak emlékezet.

7. De, mely a népek álmait virasztja,
Elhagyni a szelíd ég nem kivánt;
Széchenyit küldé végtelen malasztja
E holttetembe érző szív gyanánt,
Hogy lenne élet-ösztön a halónak,
Bénult idegre zsongitó hatás,
Reménye a remény nélkül valónak:
Önérzet, öntudat, feltámadás.

8. Midőn magát ez nem tudá szeretni,
Ő megszerette pusztuló faját.
Oh, nemzetem, *ha* fognád elfeledni
Hogyan viselte súlyos nyavalyád?
És mennyi harczot küzde önmagával?
Hány izgatott, álmatlan éjjelen?
Míg bátorító Macbeth-jóslatával
Kimondá: «a magyar lesz» — hogy *legyen!*

9. Bizton, ezer bajunk közt, megtalálta
Azt ami fő, s mindent befoglaló:
«Elvész az én népem, elvész — kiálta —
Mivelhogy tudomány nélkül való.»
S míg kétle a bölcs, hátrált a tevékeny,
Bújt az önérdek, fitymált a negéd:
Ő megjelenve, mint új fény az égen,
Felgyújtá az oltár szövétnekét.

10. És ég az oltár. Im, körébe gyűltünk,
Szétszórt bolyongók a vész idején.
Már is tüzénél szent lángra hevűltünk,
Fénye világol sorsunk ösvenyén.
Oh, rakjuk e tüzet, hogy estve nála
Enyhet találjon áldó magzatunk!
Ez lesz a méltó, a valódi hála,
Mit a nagy Jóltevőnek adhatunk.

11. De hogy' kövesse nyomdokát az ének?
Némuljon el, lant, gyönge szózatod.
Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!
Klió, te készítsd legdicsőbb lapod!
Évezredek során mit összejegyzél
Honfi erény magasztos érdemét,
S arany betűkkel érc táblába metszél:
Abból alkosd Széchenyi jellemét.

12. Ird azt, ki a pusztán népét vezérli;
Ki kürtöl, és lerogy a régi fal;
Tarquin előtt ki arcát megcseréli;
Fülepet ostoroz lángajkival;
Ki győzni Athént csellel is szorítja;
Kit bősz csoport elítél, mert igaz;
Ki Róma buktán keblét felhasítja —
Elég.... a példa fáj: Széchenyi az!

13. Ő szól: s mely szinte már kővé meredten
Csak hátra néze, mint Lóth asszonya,
A nemzet él, a nemzet összeretten,
Átfut szivén a nemlét iszonya;
Szól ujra: és ím lélek űl a szemben:
Rózsát az arcra élet színe fest;

Harmadszor is szól: s büszke gerjelemben
Munkálni, hatni, küzdni vágy a test.
14. Hitel, Világ és Stádium! ti, három —
Nem kézzel írt könyv, mely bölcsel, tanít,
De a lét és nemlét közti határon
Egekbe nyúló hármas pyramid!
Ám hadd üvöltsön a Számum viharja,
Dőljön nyugatról a sivár homok:
A bújdosók előtt el nem takarja,
Melyet ti megjelöltök, a nyomot
15. S lőn új idő — a régi visszacsökkent —
Reményben gazdag, tettben szapora;
A «kisded makk» merész sudárba szökkent:
Ifjú! ez a kor: «Széchenyi kora.»
Nézd ez erőt: hatása mily tömérdek —
De ne imádj: a munka emberé —
Szellem s anyag, honszeretet s önérdek
Mily biztosan lejt a közjó felé.
16. Majd elborúlni kezde láthatára:
Kik műve által lettünk magyarok,
Nem ügyelénk többé vezérnyomára,
Mi napba néző szárnyas Ikarok.
Oh, hogy riadt fel intő jós-ajakkal! —
S midőn a harc dúlt, mint vérbősz Kain,
Hogy álla tört szívvel, merev hajakkal —
Egy új Kasszándra Trója lángjain!
17. Hosszú, nehéz, sötét lön akkor éjünk,
Nyugalma egy álarcozott halál;
S midőn a szív feldobbant, hogy reméljünk:
Nagy szellem! íme köztünk nem valál.
Oh, mely irígy sors önző átka vett el,
Hogy ébredésünk hajnalát ne lásd? —
Vagy épen egy utolsó honfi-tettel
Tagadnod kelle — a feltámadást?...
18. Nem, Üdvezült, nem!... fájdalmunk hevében
Hamvad ne sértse káromló beszéd:
Oh, nézz egedből és örvendj e népen,
Mely soha *így* még nem volt a tiéd!
Leomlunk sírodon szent döbbenéssel,
A sujtó karra félve ismerünk:
De Antéuszként majd ez illetéssel
Küzdelmeinkhez új erőt nyerünk.
19. Emléket, oh hazám, mit adsz e sírra?
Hová tekintesz földeden, magyar,
Hol Széchenyi nevét ne lásd megírva
Örök dicsőség fénysugárival?

Ha büszke méned edzi habzó pálya,
Ha eszmeváltó díszes körbe gyűlsz,
Ha szárnyakon röpít a gőz dagálya,
Ha tenni, szépre, jóra egyesűlsz; —
Duna, Tisza.... ez mely prüsszögve hordja
Fékét, s szabályhoz törni kénytelen;
Amannak hódol a sziklák csoportja,
S Trajánusz híre újból megjelen;
Az ifju szép Pest, ki bizton ölelve
Nyujt Corvin agg várának hű kezet,
S az édes honi szót selypíti nyelve — —
Széchenyié mind ez emlékezet!
Széchenyi hírét, a lángész csodáit
Ragyogja minden, távol és közel:
Áldozni még jerünk — ah, oly sokáig
Nem értők — Széchenyi szivéhez el.
Nem láttuk, e szív néha mit palástol,
Hordván közöny havát és gúny jegét:
Hogy óvni gyönge csíráit fagyástól
Őrizze életosztó melegét.
Értünk hevűlt, miattunk megszakadt szív,
Te, az enyészet ágyán porladó!
Késő, de tartozott szent hódolat hív:
Egy nemzeté, im, e hálás adó.
El kelle buknunk — haj, minő tanulmány! —
Meg kelle törnöd — oh mily áldozat! —
Hogy romjaidra s romjainkra hullván,
Adjunk, Igaz! tenéked igazat.
Szentebb e föld, honunk áldott alapja,
Mióta, nagy szív, benne nyúgoszol;
Szentebb a múltak ezredévi lapja,
Mióta, nagy név, hozzá tartozol.
Koszorút elő!.... morzsoljuk el könyűnket:
Az istenűlés perci már ezek!
Borítsa ünneplő mirtusz fejünket:
Reménnyé váljon az emlékezet.
Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múl;
Hanem lerázván, ami benne földi,
Egy éltető *eszmévé* fínomúl,
Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye
Amint időben, térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye:
Ohajt, remél, hisz és imádkozik.
Te sem haltál meg, népem nagy halottja!
Nem mindenestűl rejt a cenki sír;

Oszlásodat még a család siratja —
Oh, mert ily sebre hol van balzsamír?...
Mi fölkelünk: a fájdalom vigasztal:
Egy nemzet gyásza nem csak leverő:
Nép, mely dicsőt, magasztost *így* magasztal,
Van élni abban hit, jog és erő!

Bevezetés. Széchenyi István gróf 1860. április 8-án önkezével vetett véget életének a döblingi tébolyházban. Az öngyilkosság gondolata, mint azt reánk maradt naplói bizonyítják, sötét árnykényt kisérte legfényesebb napjaiban is s e nagy ember élete, kinél nemzetért többet senki sem tett, tele van kétséggel, szenvedéssel, mit részint hosszú életkora mellett is gyenge idegzete s ennek következtében aggódó, tépelődő, önkínzó lelke okoztak. Mennyi kétely közt kezdte pályáját! Vajjon lehetséges-e a magyart egyáltalában még kiragadni sülyedéséből? Nem helyesebb-e beleolvadni engedni a műveltebb német elembe? Vajjon ő alkalmas ember-e erre? Merheti-e követelni magának egy nemzet vezetését? Végére nem érnénk a kétségeknek, melyek lelkében fölmerültek; bár másrészt a célt határozottan kitűzte, s biztos kézzel jelölte meg a reávezető eszközöket. Mikor a harmincas években eszméi mind szélesebb körökben diadalmaskodtak, önérzete is emelkedett, de az 1841-ik évvel, Kossuth föllépteкor, kétségei annál aggasztóbban fokozódtak: vajjon helyesen cselekedett-e, midőn a nemzetet dermesztő álmából fölkeltette? A tettekre izgatott, a jövő tündérképeitől elcsábított nemzet mindent elsodró erővel rohant, nem számítva a lehetőség korlátaival, magas eszményeinek megvalósítására. Kossuth, midőn Széchenyi eszméit elterjesztette a nemzettest minden részébe, egyszersmind a végletekig korbácsolta a szenvedélyeket s Széchenyi egyszerre iszonyú harcban látta magát úgyszólván saját eszméi és saját nemzete ellen, mert bár azokból nem tagadott meg semmit is, Kossuth és a nemzet főbbjeinek eljárását vészhozónak hirdette, fölgyúlt képzelme maga elé varázsolta a forradalom rettentő képeit, az elért eredmények rombadőltét és a magyarnak, imádásig szeretett nemzetének, gyászos bukását. Lelkiismerete rettentő váddal fordult ellene: ime ez az ő

izgatásainak következménye, ő rázta föl dermedtségéből a nemzetet, ő keltette fel szenvedélyeit, ő csábította nagy jövő lehetőségével, Kossuth csak nálánál hatalmasabb izgató, de az igazi bűnös, kitől az Ég e nemzet hálálát elő fogja kérni, saját maga. E vádak a Kelet Népe megjelenésétől mind jobban marcangolták lelkét s midőn 1848 őszén a jelek csakugyan mindenfelé forradalomra mutattak, a politikai események izgalma, a lázas tevékenység, a sikertelen küzdelem s a szörnyű lelkiharc végkép aláásták nagy szellemét s Széchenyi megőrült. Kemény Zsigmond írja Széchenyivel való találkozásáról szept. 4-én: «Míg Széchenyi a történteket elmondá, gerjedtsége percenkint növekedett. Kezének üterei kiemelkedtek s majdnem bogot formálának: «Én a csillagokból olvasok, kiáltott föl könnyezve. Vér és vér mindenütt! A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és őrülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dúlnak szét mindent, mit építénk. Ah! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetükkel vonul végig a Kossuth neve — flagellum dei!» Másnap, szept. 5-én orvosa, Balogh Pál, már mint őrültet szállította a döblingi tébolydába, Bécs közelébe. Az úton öngyilkosságot kisértett meg, Győrnél a hajóról a Dunába ugrott, de kifogták. A kétségbeesés leírhatlan gyötrelmei s dührohamok kitörései közt értek rendeltetésük helyére. «Vérző szívvel hagyám el lelki küzdelmei közt hazám nagy polgárát — írja a derék orvos — távol kedvelt családjától s idegen arcoktól környezve, kik nem értik lelke magas vágyait s nem osztoznak keble nemes érzelmeiben.» Két évig az őrültség sötét napjait élte Széchenyi. Ekkor azonban engedni kezdett az irtózatos kór s ő napról-napra jobban vissza kezdte nyerni lelke tehetségeit. Lonovics érseknek 1852-iki látogatása tetőzte be a gyógyulás művét. Széchenyi, ki egész életén át buzgó hivő vala, megzavart lelke egész hevével önté ki előtte mindama sötét vádakat, melyekkel magát folyton kinozta. Az istenben bizó kedély meggyőző erejével, a hű barát jóltevő melegségével, a saját tanától bensőleg áthatott pap magasztos nyugalmával vigasztalá Lonovics a fájdalomba

merűlt grófot; figyelmeztette az emberi gyarlóságra általában, nagy erényeire, melyekkel mint jó keresztény, férj és apa dicsekedhetett s emlékezteté őt az isteni irgalmasság végtelenségére. «Nem, nem — szakítá félbe Széchenyi csüggedten — ennyi bűnt az isten nem bocsáthat meg.» «Ez a kevélység szava, — viszonzá Lonovics komolyan, — kevélység volna egy halandónak azt hinni, hogy ő egymaga tetszése szerint s a gondviselés akarata ellen irányozhatta milliók sorsát; kevélység volna azt hinni, hogy az ő bűnei nagyobbak, mint az egész világéi, melyeket az üdvözítő magára vett s vérével megváltott.» Minél tovább beszélt az érsek, annál észrevehetőbben megnyugodott Széchenyi; a derék férfi és jeles hazafi megtanítá a szerencsétlen grófot — remélni. (Falk, Széchenyi és kora 309. l.) Széchenyi csakhamar ezután szellemi erejének ismét teljében volt. Az őrültség ugyan sötét nyomokat hagyott kedélyén, törékeny teste sem volt alkalmas többé az élet izgalmaira s így — tán vezeklő fogadalma miatt is — a tébolydát nem hagyta el azontul sem. Hazája ügyei iránt ekkor azonban már teljes mértékben érdeklődött, éles szeme csakhamar átlátta a terrorisztikus rendszer abszurdumát, a nemzet fel-felbuzgó életerét s egy sajátságos, keserűséggel, haraggal és maró szatirával teljes könyvben, a *Blick*-ben önti ki meghasonlott lelke érzelmeit és eszméit a Haynau és Bach uralom fölött. De nem maradt a kritika ugarán, egy, az ország jeleseiből összehivandó gyülekezetet is tervezett, mely nem e hitvány tanácsosok előtt, de egyenesen Ő Felségénél tolmácsolná a nemzet kivánalmait s létrehozná, ha lehet, a kiegyezést. Azonban e gyűlés nem jött létre, még akkor nem látták be a kiegyezés szükségét eléggé Magyarországon. Sőt rosszabb is történt; a kormány nyomára jött, hogy az anonym Blicket Széchenyi írta s házkutatást rendelt el nála, iratait elkobozták és tudtára adták, hogy a tébolyda megszünik számára menedékhely lenni. Széchenyi beteges izgatottsága újra visszatért. Az 1859-iki események, Ausztria veresége Olaszországban fölkeltették a nemzet reményeit, Kossuth egyremásra küldte a proklamációkat, külföldi haderőt igérve, idehaza demonstrációk indultak meg, sokakat, az előkelők

közül is, elfogtak, az abszolut rendszer erőszaka újra teljes erővel látszott működni — íme, úgy tetszett, a 48-iki események megújulnak, ismét vér, gyászos erőszak s a nemzet végképi bukása! Ez események hatása alatt Széchenyi 1848-iki betegsége újra kitört, nem oly erőszakosan, de mélyebben és rombolóbb hatással. A hatvankilenc éves aggastyánt husvétvasárnapjának reggelén karszékében ülve, szétzúzott fővel találták; kezében volt még a pisztoly, mellyel nemes életét kioltotta.

Jegyzetek: 3. *Immár az ég — ah, oly hideg korábban!..* Az emberi dolgok s a természet ellentéte és párhuzamának művészi összeolvasztása: tavasz és halál, télt követő kikelet s a politikai viszonyok jobbrafordulása. A solferinói ütközet: Ausztria veresége, Magyarország izgatottsága a háború folyamán, sőt részvétele abban (magyar légió), a nemzeti élet fellüktetése: arról győzték meg Ausztriát, hogy Magyarország — melyet saját erejével 1848-ban sem volt képes az összbirodalomba olvasztani, — állandó veszélyt képez s bár még megkisérlették a terrorizmus eszközeit, az intéző körök komolyan kezdtek a kiegyezés módjairól gondolkodni s ennek kifolyása volt azután az 1861-iki magyar országgyűlés.

4. *Fölzenge távol...* A néphit a tavaszi mennydörgést gyümölcshozó év előjelének tartja. Ez is a kép folytatása s a már említett politikai viszonyokra vonatkozik.

5. *Élünk-e hát mi?* Az igazi nemzeti életet Széchenyi mutatta meg a magyarnak. A fajulva-tengést haladás, munkára való egyesülés, szent célok és egy szép jövő lelkesítő reménye váltották fel. De a haladás (előre!) észszerűen (ildom) történjék! ez volt Széchenyi alapelve. *Ildom* Széchenyi kedvelt szava, a. m. *ész*, gyakran összevétik az *illedelem* szóval.

6. *A hazában nem volt már hazátok.* V. ö. Hymnus. 6. vsz. *Az ős ugar:* nemcsak *föld* értelmében. Széchenyi kimutatta, hogy Magyarországon a termőföld roppant mennyisége áll még ugaron, mert nem értjük az okszerű gazdálkodás módjait.

8. *Ha:* itt régiesen mikor jelentésben.

Hány izgatott, álmatlan éjjelen? Széchenyi idegessége főként álmatlanságban nyilvánult. Naplói szomorú képét mutatják szenvedéseinek.

Macbeth jóslatával. Macbeth skót hadvezér, Shakspere egyik tragédiájának hőse. Egy győzedelme után a boszorkányok megjósolják neki, hogy király lesz. E jóslat forog azontúl szüntelen fejében, roppantul felfokozza erélyét s mindent elkövet, csakhogy teljesüljön. Így hatott a magyarra is Széchenyi híres jóslata, melyet azért mondott, hogy a nemzetet felébressze, hogy valóban *legyen*.

9. *Bizton, ezer bajunk közt megtalálta...* Széchenyi roppant hatásának oka főként abban rejlett, — mint azt már Kossuth kiemelte volt, — hogy sem előbb, sem később nem érkezett,

mint kellett s hogy biztos kézzel megtalálta a bajok forrását. A politikai kérdéseket háttérbe szorítva, az ország művelését tűzte ki főcélul: a nyugoti kultura fokának elérését, de fajunk szellemében. *Elvész az én népem:* bibliai hely. Mily óriási nehézségekkel kellett küzdeni épen a kortársak ellen, azt ma alig tudjuk elképzelni. *A bölcs kétle:* Sokan épen jeleseink közül, azt tartották, hogy mindennek vége, Magyarországot megmenteni nem lehet. Maga Széchenyi apja sem hitt a magyar életében. «Oh, mily sokszor látám még mint gyönge fiú szegény atyámat búba merülve s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell hatni rá, mint családi vagy házéleti bajok keserűségeinek . . . Akkor nem birtam felfogni, bánatait . . . Később tudám, s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyarnak napról-napra mélyebbre sülyedése és azon reménynélküli nézet, mely szerint nemsokára és elkerülhetlenül fogna éltünk végórája ütni, okozá oly sokszori keserű epedésit . . .» *Hátrált a tevékeny.* Hogy még a tenni akarók is mily kevésre mehettek s hogy a tevékenységnek mily erőre és mily belátásra volt szüksége, hogy a sikernek legalább látszatával bírhasson, azt mutatja a Kelet Népének következő helye: «S így lőn, hogy vagy tizenhat évvel ezelőtt kimondhatatlan s több napi belső küzdések után és csak akkor, mikor látám, hogy senki azon tán egy kissé magasb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk állását, mint én, vagy ha igen, nem mer s újraöntés helyett mindig csak nyomorult foltozás van napirenden, bizonyos órában megesküdtem magamnak, hogy miután világosan mutatkozának lelkem előtt nemcsak a feltámadásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejthetőségének is legbiztosb jelei, mindent el fogok követni, habár magam maradok is, habár vesznem kell is, mit e kettős célnak elérésére lelkem sugal. És akkor léptem . . . a nyilvános élet tövismezejére s itt meg kell vallanom azon komoly elhatározottsággal, hogy én fognám, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját, vagy legalább ezen célnak szentelni véglihegésemig földi pályámat. A nemzeti testben egy parányi, alacsony helyen álló kapitány, nem csekélyebbet tűztem ki magamnak, valóban nem; jóllehet senki — s remélem ez majd ki fog tűnni — senki sem tekinte mélyebben a szándéklott kivitelnek lehetetlenséggel határos tömkelegébe, mint én.»

Bújt az önérdek. Természetes, hogy a nagy ember, aki az egész üdvét tartja folyton szem előtt, számos kicsinyes, egyéni érdeket sért. Ezt Széchenyi sem kerülhette ki. A nemesség jórésze létérdekeit féltette tőle s országrablónak, parasztlázítónak nevezte, aki tönkreteszi a hazát. Voltak, akik hazaszeretetét önzéssel, hiúsággal igyekeztek megmagyarázni, mert a kicsinyes korlátolt ember mindent a maga alacsonyságával mér s nagy célok szentségét felfogni nem képes. Mikor az akadémia ügye elhúzódott (1831-ben nyílt meg) azt mondták: Széchenyi örül, ha az akadémiából nem lesz semmi, legalább megmarad a 60,000 frtja. S midőn megőrült, sokan azt híresztelték, hogy csak a bekövetkezendő zavarok elül keresett menekvést.

Fitymált a negéd: főként Sz. mágnástársaira vonatkozik.

Midőn az akadémiát 1825-ben megalapítja, a nov. 3-iki ülésről ezt írja naplójába: «In der Circular-Sitzung gesprochen und mich mit allen meinen Landsleuten verfeindet.» Valóban rangbeliei legtöbbjének fogalma sem volt nagyságáról. Egy különcöt láttak benne, akinek kedvtelése a nemzetiség, mint nekik a kártya vagy a ló. «Minden Széchenyi hóbortos volt» mondogatták. Mások ismét megütköztek excentricitásain s nem tudták felfogni, hogy foglalkozhatik egy gazdag mágnás komoly munkával, nemzeti célokkal, könyvírással, hogy érintkezhetik kis nemesekkel, polgárokkal, írókkal, tudósokkal, hacsak némileg respektálja magát. Nemzeti érzület nem lévén bennük, működésének semmi józan okát nem látták s Széchenyi nemsokára keserűen tapasztalta, hogy sok oly társaságból ki van zárva, hol annakelőtte szivesen látták. (V. ö. Grünwald. Az új Magyarország 106. l.)

Felgyújtá az oltár szövétnekét, mint áldozó pap a tudomány oltárán: megalapította az akadémiát, melynek körében a tudósok most összegyűltek emlékét megülni. Az irodalom volt ez években ismét a kapocs, mely a nemzetet egyesítette.

11. *Klió:* a történetírás múzsája; rendszerint táblával és stilussal kezében ábrázolják.

12. *Ird azt, ki a pusztán népét vezérli: Mózes.* A többi itt felsorolt férfiak, kikhez a költő Széchenyit hasonlítja, a következők: *Józsué,* Mózes után a zsidók vezére. Jerikó bevételekor «Az egész nép kiáltván és harsonaszó zengvén, miután a sokaság füleibe hatott a szózat és harsogás, a falak azonnal leomlának ... és bevevék a várost.» — *A régi fal:* a régi világnézet. — *L. Junius Brutus,* Róma első consula, kit Tarquinius Superbus, mikor atyját megölette, életben hagyott, mert balgának (brutus) tartotta. De Brutus csak színlett, hogy kikerülje a halálveszélyt s mikor évek múlva pártot gyűjthetett, nyiltan föllépett s megbuktatta a királyságot. Tarquinius itt az osztrák kormányt képviseli. Széchenyi is megcserélte arcát, valahányszor a kormánnyal érintkezett; ismerte ugyan céljait, de jó lábon igyekezett vele állni, hogy kikerülje az összeütközést, melyre Magyarországot gyengének tartotta. Működése nem is keltett gyanút, pedig ő is csak erőt gyűjtött, hogy kivívja Magyarország önálló haladását. — *Demosthenes:* Görögország legnagyobb szónoka. Leghíresebb beszédei a Philippicák, melyekben Macedonia királyát, Fülöpöt ostorozza, óva tőle a görög városokat, kiknek Fülöp jóakarójukul tolta fel magát s igéretekkel igyekezett magához csábítani, hogy aztán egyenetlenséget támasztva, birodalmába keblezze őket. Fülöp itt Kossuth, ki nagyszerű szónoki tehetségével megnyerte magának a magyar szivét, pedig annak a tündér jövőnek, melyet fest, nincs reális alapja s a magyar szabadság el fog veszni, mint elveszett Khaironeiánál a görög. Kossuth ellen azonnal egész könyvvel, a Kelet Népével lépett fel Széchenyi, mert bár hazafiságáról és szándéka tisztaságáról meg volt győződve, úgy hitte, hogy a magyart romlás elé viszi. — *Themistokles,* midőn látta, hogy az összegyűlt görög vezérek nem akarnak Xerxes-szel csatát állni, titokban követet küldött a perzsa királyhoz, hogy támadja meg a görögöket, mert most igen kedvez az alkalom. Ily módon kényszerítette honfi-

társait a salamisi csatára, mely a perzsa hajóhad megsemmisítésével végződött. Széchenyi is mintegy akarata ellenére vitte bele a nemzetet a reformmozgalmakba. A célt — a rendi alkotmány átalakítását modern állammá — nem mondta meg, legalább mindjárt nem, hanem szép jövőt, gazdagságot, műveltséget igért. — *Aristeides* az igazságos, Athen első arkhona. Tekintélye fölkeltette ellenségeinek irigységét s a nép azon hitben, hogy uralomra tör, ostrakismos útján számkiűzte. A salamisi csata után azonban, belátva nemes lelkébe, visszahivták s Athenainak díszére vált azontúl is. A Kossuthtal folytatott küzdelem Széchenyi népszerűségét nagyon megapasztotta. Hisz Kossuth is ugyanazt akarja, amit Széchenyi, mondogatták, Sz. azt hiszi, hogy a hazafiságra egyedül csak ő van feljogosítva, bizonyára a nagyúr irigysége szól belőle a köznemes iránt, nem is szereti igazán a hazát, csak a hiúság vezérelte s most, mikor kiragadták kezéből a zászlót, hátráltatni akarja az üdvös reformokat. Később persze belátták tévedésöket épúgy, mint egykor Athen. — *M. Porcius Cato Uticensis*, ki midőn Cæsar a polgárháborúban győzelmet aratott, a szabadság ügyét veszve látván, hazájának bukása miatti fájdalmában tőrt mártott szivébe.

13. *Lóth asszonya*, ki Szodomát a romlás előtt isteni parancsra elhagyta, de a tilalom ellenére hátranézett s büntetésül rögtön sóbálvánnyá változott. Ép ily veszélyes volt a magyar nemzet folytonos merengése a múlton.

Harmadszor is szól: A háromszoros fölszólalás Széchenyi főműveire a Hitel, Világ és Stádiumra vonatkozik. A *Hitelben* a magyar birtokos pénztelenségét mutatja föl a műveletlenség és elszegényedés kútforrásául, a *Világban* még jobban világot gyújt eszméinek, mert sokan nem, vagy félreértették, sőt Dessewffy József, pedig szintén nagy magyar, könyvvel lépett föl ellene. A *Stádium* az 1832. országgyűlés számára mondja el, hogy mi lenne teendő a dolgok jelen stádiumában, állapotában.

14. *Számum*, forró szél, mely az ázsiai puszták homokját magával ragadva, a fojtó hőség által, melyet terjeszt, életveszélyessé is válhat. Hogy itt *nyugatról* dől a sivár homok, abban ama finom, rejtett politikai célzások egyikét láthatjuk, melyekben Arany János olyan nagy mester, s melyek iránt az elnyomatás korában rendkívül fogékony volt a magyar közönség. V. ö. A rodostói temető-ben:

Úgy rontsa meg őket az átok!
Úgy jőjjön az *éjszaki* orkán
Kicsavarni tövestül a tölgyet,
Mely ezredig állt a hegy ormán!

Vagy a Dalnok bújának 7. és 15. versszakait. (L. ezekről Váczy János Arany lyrai költeményeiről. Erd. Muzeum kiadv. VIII. 388. l.) A magyar nemzet az osztrák törekvésekkel szemben mindig tudni fogja mitévő legyen.

15. *A kisded makk.* Arany János maga idézi a Kelet Népe következő helyét (22. l.): «Minden jelenetek jövendő fényt mutatnak nemzetünknek, minek megjövendölésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kisded

makkból, ha meg nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.»

Szellem s anyag: «csak gazdag ország lehet művelt» mondta ki Széchenyi alapelvül, midőn a szegénységében műveletlen ország reformálását megindította. *Honszeretet s önérdek:* arra is rámutatott, hogy a hazaszeretet s az önérdek nem zárják ki egymást, a haza nemcsak áldozatokat kiván — a magyar legfeljebb erre volt kész — hanem munkát, mely hasznára van az egyesnek is, a köznek is, a társadalom ép arra való, hogy az egyes is jobban boldoguljon.

16. *Ikarok.* Ikaros, Daidalos építőművész fia, ki apjával együtt tollakból és viaszból készített szárnyakon menekült a krétai király udvarából a tengeren át Görögországba. De Ikaros a röpülés szokatlan kéjétől elragadtatva, egyre magasabb régiókba emelkedett, mígnem a naphoz közel jutva szárnyai megolvadtak s ő a tengerbe zuhant. Tompa Icarus költeménye is ugyanezzel a hasonlattal szól a forradalomról. Az intő jós ajak: a Kelet Népe s a Programmtöredék; különben Széchenyi alig mulasztott el alkalmat Kossuth felléptétől fogva, hogy ne óvja a magyart a rohamos haladás bonyodalmaitól és vészeitől. — *Kain:* a harcra vonatkozik. — *Kasszándra:* Priamos trójai király leánya, ki Apollontól a jóslás tudományát nyerte, de aztán hűtlen lett az istenhez s ez azzal állt bosszút, hogy jóslásainak senki sem hitt többé. Megjövendölte Trója bukását is, de csak gúny lett érte a jutalma.

Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora dei iussu non unquam credita Teucri . . .
Ecce trahebatur passis Priameia virgo
Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervæ,
Ad cælum tendens ardentia lumina frustra,
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
(Verg. Aeneis II. 245—406.)

Széchenyi leghíresebb jóslata a *Politikai programmtöredékben* van. (L. idézve Kemény Zs. Széchenyiről írt tanulmányában is 400. l.)

18. *Leomlunk sírodon szent döbbenéssel.* Kemény Zsigmond írja Széchenyi jellemrajzában (387. l.): «Előbb nem hitték szavait, aztán elfeledék, végre bámultak a bekövetkezett eseményeken. De most, ha Széchenyinek 1841 óta kiadott munkáit forgatjuk, megdöbbenünk a jóslatokon, melyek betűig teljesedtek. Keblünkbe gyakran oly félelem száll, mintha a szent könyv lapjaira tekintenénk; vagy ha inkább babonásak, mint áhitatosak vagyunk: akkor kezdjük hinni, hogy az óvilág magusai, a középidő mystikusai és azon delejes álmodók, kik napjainkban a dodonai papnők szerepeit akarták ismételni, egy még ismeretlen tudomány kapuján kopogtattak s hogy jőni fog idő, midőn az organumok bilincseiből *ideiglenesen* menekült lélek jelenségei és erői szintúgy tanba szedethetnek, mint az érzékekhez kötött lélekéi. Iszonyú tévedés! Széchenyi jóslatai az ő bölcs és számító eszének s nem valami idegingerültségnek voltak terményei.»

Antéuszként. Ugyanezt a hasonlatot használja Deák Ferenc

1866-iki Felirati beszédében: «A régi görögök hitregéje azt beszéli, hogy Hercules Antæusszal, a föld fiával, sok ideig küzdött s őt többször földhöz sújtotta. De Antæus a föld fia lévén, mindig új erővel kelt fel, mert újabb erőt kapott anyjától, a földtől. Végre Hercules felkapta ellenét a földről s a levegőben magához szorítván, ölelésével fojtotta meg. — Három század óta küzdöttek a magyar nemzettel Ausztriának államférfiai; gyakran földhöz sújtották őt, de anyjától, a hazától, mindig új erőt kapott a nemzet s meg nem tört elszántsága s kész volt az újabb küzdelemre» ...

19. *Hová tekintesz földeden magyar?* A lóversenyek s a kaszinók Széchenyi legelső alkotásai voltak. A lóversenyeknek angol minta utáni behozatalával nemcsak a lótenyésztést akarta előmozdítani, hanem mindenekelőtt a megyék szerint megoszlott, vagy külföldön időző arisztokraciát egymáshoz közelebb hozni, a fővárosba gyűjteni: hadd ismerjék meg egymást s érezzék, hogy mindannyian egy nemzet tagjai. A pesti *Nemzeti Kaszinó* is ezt a célt szolgálta s azáltal, hogy tagjai köznemesek s polgáremberek is lehettek, a különböző társadalmi válaszfalakat igyekezett lerontani már eleve is magában a társadalomban, mielőtt a törvényhozásban megtörténhetett volna. Ezeket egyéb egyesületek követték. *A gőz dagálya* (találó, mert feszítés által fejtik ki a gőz erejét) a gőzhajózásra vonatkozik, az első ily részvénytársaságot Széchenyi hozta létre, hogy a Duna a civilizált nyugottal összeköss̈ön bennünket, kelet felé meg mi vihessük rajta a civilizációt. Azonkívül négy fontos vasúti hálózatot is tervezett, mindenike Pest központtátételét mozdította volna elő. A lánchíd, a nemzeti színház s az első hazai takarékpénztár szintén részvények útján létesültek s mindebben Széchenyit illette az oroszlánrész. «*Magyarosítani s egyesíteni!* ím ez vala mindig szemünk előtt, mert ez vagy semmi más fogja emelni s képes csak emelni urunk hatalmát s honunk állapotát egy magyar fejedelemhez s egy magyar nemzethez illő s méltó magasságra.»

20. *Duna, Tisza.* A Tisza, ez a rakoncátlan folyó, óriási termékeny területet öntött el évenkint s épen a legmagyarabb földön; szabályozása 1845-ben kezdődött s még ma sem ért véget teljesen. A Vaskapu szabályozása által meg épen a tengerrel szándékozott összekötni Széchenyi Magyarországot. Az első munkálatok itt felügyelete alatt 1834-ben kezdődtek, de a feladat roppant nehézségei miatt csak kis hajókra lőn járhatóvá téve a szoros, nagyobb mértékben napjainkban folytatják a munkát. E vidékért *Trajanus* is sokat tett, nevezetesen egy nagy aldunai utat építtetett, mikor a dákok ellen harcolt; viselt dolgait a roppant Columna Trajani hirdeti ma is Rómában. De talán még mindennél fontosabbak voltak *Pestnek* az ország központjává tételére irányzott törekvései Széchenyinek. Pest egészen német város volt aminthogy német polgárok is alapították, s igazi magyar város egyáltalában nem volt, Debrecen, Szeged, Hódmezővásárhely nagy faluk voltak inkább. Az országgyűléseket Pozsonyban tartották s kereskedés dolgában is akárhány túlszárnyalta Pestet. Széchenyi azt akarta, hogy Pest igazán vezérvárossá legyen az egész nemzetre nézve. — Az «*ölelés*» a lánc-

hídra vonatkozik. A budai várat épen *Corvin várának* azért nevezi a költő, mert Mátyás király volt az, aki a főváros művelésén leginkább munkált. Azóta, hogy a Corvin-könyvtárt a törökök elrabolták s a tudósokat kiűzték, Széchenyiig nem is történt e téren ily nagyszerű kezdet.

21. *Hordván közöny havát és gúny jegét.* Az emelkedett lelkű, lángoló szivű Széchenyit kortársainak túlnyomó része önzőnek, hidegnek, szívtelennek, minden lelkesedés ellenségének tartotta. S valóban a látszat erre mutatott. Széchenyi, bármint rajongott is hazájáért, folyton azt hirdette, hogy a hazán lelkesedéssel nem lehet segíteni; ide tudás, hideg számítás, a dolgok alapos ismerete kell. Kossuthnak és pártjának is a lelkesedés túlságát vetette szemére, mely egykönnyen meggondolatlan tettekre ragad. Sokan fordultak hozzá segélyért is; Széchenyi ezt gyakran megtagadta. Igaz, nem is tehetett volna minden kérőnek eleget, mert akkor maga szegényedett volna el, másrészt meg tudta, hogy nem az egyesnek nyújtott alamizsnával enyhítjük a nyomort, hanem azon állapotok megszüntetésével, melyek e nyomort okozzák. «Előttem a közjó minden *s az egyes személy semmi* s azért erőmet, legyen az vagyon, idő vagy észbeli, eldarabolni soha nem fogom, hanem mindig egy főcél felé összesítni, mely semmi egyéb mint hazánk boldogsága s fejedelmünk dísze» írja egy folyamodónak. De nehéz volt Széchenyi dolga azért is, mert mély belátásával, lelke emelkedettségével óriási magasságban állt kortársai fölött. «Nem szenvedelemből léptem a nyilvános élet mezejére, de kötelesség utáni elszántságból — írja a Kelet Népében; — minthogy — és ki kell végkép ezt is kereken mondanom — *véremnek felette kevesét tudtam becsülni több évvel ezelőtt* s nehány lelkes barátimon s hazánknak fiatal reményein kívül, *általán véve a magyar nemzetet inkább a jövendőben szeretem, mint a jelenben*, azaz: általán véve inkább a kifejlett magyart szeretem és becsülöm, amilyen ő Isten segítségével lenni fog, mint szeretem és becsülöm a magyart, amilyen nagyrésze még ma.» Természetesen ezt a megvetést, kicsinylést nem tudta mindig titkolni. Vitatkozás közben sürűn használta a gúny fegyverét, ellenfelét nemcsak megcáfolta, rendesen nevetségessé is tette. Volt magaviseletében valami az arisztokrata fölényéből is; nem lett volna ember, ha hiba nélkül való lett volna, de látjuk, minden kedvezőtlen látszat csak emelkedett gondolkodásából folyt s nemes eszméit takarta.

22. *Adjunk Igaz! tenéked igazat.* Ily roppant árt kellett fizetnünk ama tanulságért, hogy belássuk, hogy neked van igazad. Zichy Antal írja: «A forradalom után, élő tanúkép bizonyíthatom, nem volt köztünk ember, aki ne Széchenyinek adott volna igazat. Bűnbánólag verte mellét, aki csak egy szót szólt valaha, amaz utóbbi hét év alatt, ellene.» (Psychiatria és politika, Akadémiai értekezések 11 l.) Valóban az 1867-iki kiegyezés s azóta követett politikánk nagyban és egészben megfelel a Széchenyiének.

23. *Az istenülés:* apotheosis, antik szertartás, mely a halandót istenek rangjára emelte. — *Mirtusz* 261. l. 14. j.

25. *Nem mindenestül rejt a cenki sír:* a horatiusi «Non om-

nis moriar»-ra emlékeztet. (Od. III. 30.) Széchenyi holttestét Kis-Cenkre (Sopronmegyébe) vitték a családi sírboltba.

Magyarázat. A nemzet, mely az előző évben Kazinczy emlékünnepét ülte, 1860 tavaszán másik jelesének, gr. Széchenyi Istvánnak gyászünnepére készült. Az Akadémia Arany Jánost, levelező tagját, akkor nagykőrösi tanárt bízta meg emlékóda készítésével. A költő aggodalommal fogadta a megtiszteltetést, mely költői elnémulásának idejét megszakítandó volt. Vajjon sikerül-e majd ódát írni Széchenyiről «amilyet *róla,* amilyet *tőle* várnak?» ennek a gondjának ad kifejezést Toldy Ferenc előtt, midőn a megbizást elfogadja. (L. levelét Toldyhoz.) Pedig Arany Jánosnál nem lehetett volna alkalmasabb embert találni. Nemcsak mert ő volt a nemzet legnagyobb költője: politikai meggyőződése is reá vallott. Arany igaz híve volt a Széchenyi békében munkás, szélsőségeket kerülő politikájának. Épúgy nem táplált forradalmi hajlamokat a negyvenes években, mint nem zúgolódott a szabadságharc lezajlása után. Líráján nem riadtak meg a harcnak hangjai s ha a közhangulat hatása alatt itt-ott el is ragadtatta magát, azonnal eléje tolultak a jövő sötét sejtelmei, melyeket tépelődő természete még tán inkább sugallt, mint politikai belátása. (V. ö. A rab gólya, A rodostói temető, Álom-való, Válság idején.) A forradalom után is keblébe zárta fájdalmait s csak a költészetben adott nekik inkább csak sejtett kifejezést, s bár a politikában sohasem vett részt, méltán állították Deák Ferenccel párhuzamba, mint Vörösmartyt Széchenyivel, Kossuthot Petőfivel. (V. ö. pl. Asbóth *Három nemzedék* c. tanulmányát.) Deák Ferenc pedig szerencsés folytatója és befejezője volt a Széchenyi okos politikájának.

Azonban a költemény elkészült s *Széchenyi emlékezete* egyike Arany legmélyebb tartalmú, legművészibben megalkotott költeményeinek. A gyászhír vételéből és hatásából indul ki, mely a tavasz ünnepét ülő, politikai helyzetének jobbrafordultán örvendő nemzetet sujtotta s költőileg kiaknázza a halál és feltámadás, a nemzeti gyász és derű ellentéteit. Aztán végigtekint a nagy pálya kiemelkedő mozzanatain. Mint tűnt fel Széchenyi a magyar borult egén a legszomo-

rúbb viszonyok közt, megszeretve pusztuló faját, midőn magát az már nem tudta szeretni s mondta ki a nagy jelszót, hogy a magyar nem *volt*, ezután *lesz*. A tudomány ápolása volt első nagy tette, midőn házat emelt számára, otthont, melyben erősödjék, honnan hathasson s hol megvonja magát vész idején, mint most, midőn épen alapítója emlékét ünnepli. A honfierények magasztos példája volt ő, ki hazaszeretetet hirdetett, míg élt s halálával csak nagy elveit pecsételte meg. Fölrázta közönyéből a nemzetet, megtanította remélni munkájának diadalát, hinni egy szebb utókort. Tetteivel, példájával és műveivel oly tevékeny időt teremtett, mint addig senki a magyar életében. Midőn pedig a cselekvésvágytól elragadott nemzet ellenállhatatlanul rohant műve befejezése felé, útjába állt, óva intett a forradalom végveszélyétől s igyekezete hiábavalóságán vértanuhalált halt. A költő elmellőzi itt a forradalom rajzát s Széchenyi őrültségét is csak sejteti. A nemzet nagy átalakulása, mely Széchenyi életével oly szorosan összefügg, itt ért véget, de másként a forradalom említését az akkori politikai viszonyok, Széchenyi őrültségének rajzát az ünnepi harmónia sem javalta. Eddig tart Széchenyi pályájának rajza, melyen mint a tudomány megalapítója, a honfierény hirdetője, a jövőbe vetett hit apostola járt s műve rombadőltekor elbukott. — A nemzet kötelessége most temetni nagy halottját. A gyász első hatását, a mély, kétségbeejtő megdöbbenést felváltja az elhúnyt dicső tetteinek emléke. A bút megenyhíti a hála és hódolat érzése s az eszme diadala, mely a nagyok pályájában, ha tragikus is, fölragyog, lelkesüléssel tölti el a szíveket s a nemzet, míg imádattal tekint fel az elhúnyt jeleshez, egyszersmind életerejéről tesz bizonyságot, midőn egy szívvel-lélekkel gyülekezik a dicső köré érdemét ünnepelni.

A haza nagy fiainak elvesztése nemcsak leverő; midőn haláluk sujt, emlékük ugyanakkor föl is emel. Bánat és lelkesedés tölti el keblünket egyszerre. Arany költeménye is, mint *Greguss Ágost* mondja (Költészettana 100. l.), csodálatosan egyesíti magában az óda és elégia sajátságait. Terjedelme, szemlélkező előadása, bánatos nyugalma az elégiára vall, de a fenség érzelme, mely az egészet áthatja, fel-fel

ragadva az indulatok emelkedettebb egébe, az óda sajátsága. Verse is az óda rendes verse, a jambus.

Az akadémia 1860 október 13-án, félévre a gyászos esemény után ülte meg Széchenyi emlékünnepét. Már előzőleg is közülésileg elhatározta volt egyhónapi gyász viselését s azt a vidék kaszinói, egyesületei — Széchenyi alkotásai — is elfogadták. Az ünnep fénypontjai br. *Eötvös József* alelnök emlékbeszéde és Arany János ódája voltak, melyet nyomtatásban is kiosztottak. Gr. *Dessewffy Emil*, az akadémia elnöke, pedig bejelentette, hogy Széchenyi alakját nemzeti közadakozásból érczszobor fogja örökíteni a Duna partján, Budával szemközt, legjelentékenyebb alkotásainak, az akadémia, a lánchid, a mindinkább élénkülő dunai gőzhajózás mozgalmának közepette. Az ivadék, ha körülállja szobrát, fölkiálthasson: «Uram a nagy ébresztőt mint kegyelmet adtad, de mi azt megérdemlettük.» A közönség a Szózatot énekelve vonult haza az ünnepélyről, melyen a nemzet egy nagy emlékkel, a magyar irodalom két remekkel lett gazdagabb. A harmadikat, Széchenyi érczszobrát *Engel József* szobrász készítette el 1880-ban. Ugyanakkor Széchenyi-emlékpénzt is vertek; újabban (1893) pedig díszes emléktáblát állíttatott az akadémia alapítója emlékének (Holló Barnabás műve) s évenkinti közgyűlésben méltatja Széchenyi egyetemes hatását. Összegyűjtött munkáinak kiadása azonban maig nincsen.

Összefoglalás.

I. *Minő gondolatok és érzelmek foglalkoztatták lantos költőinket irodalmunk megalakulása óta a jelenkorig?*

Végigtekintve Magyarország történetén ama három századon át, mióta irodalmi életet él, a nemzeti törekvéseknek két főiránya tűnik föl szemünk előtt: a mohácsi vésztől a szatmári békéig (1526—1711) *az ország védelme a keleti barbár támadás, a török ellen* s egyszersmind, minthogy a segítségül hívott hatalom szolgálata fejében az ország önállását kívánta cserébe: *az alkotmányos szabadság védelme Ausztria ellenében*; azután, a szatmári békétől napjainkig: *az országnak a nyugoti kultura színvonalára emelése.* Helyzetünknél fogva az európai műveltség ismét csak azon nép közvetítésével juthatott hozzánk, mely nemzeti önállásunk ellen eleve állást foglalt s így ezt az egész kort is — a szatmári békétől II. József koráig (1711—1780) tartó szünetet, midőn e viszonyok épen kifejlődtek és megállapodtak, kivéve — betölti *a nemzeti szabadságunkért folyt küzdelem Ausztria ellenében.*

Oly küzdelmek ezek, melyekhez hasonló kevés nemzetnek jutott osztályrészül. A nemzeti lét örökös kockánforgása, melyet majd a műveletlenség, majd a műveltség támadása fenyegetett megsemmisítéssel, folyton az egész országra kiható kérdésekre irányozták a nemzet figyelmét. Így történt, hogy költőinket, a nemzetek keblének szószólóit, folyton oly mértékben foglalkoztatták az országos események, mint egy népéit sem s hogy a magyar lírából, mely első sorban van hivatva *érzelmeket* kifejezni, *összeállítható Magyarország közhangulatának képe történetének egész folyamán.*

A mohácsi vésztől a szentgotthárdi győzelemig tartó kort (1526—1664): a vallási kérdések, a török elleni harc s már alkotmányunk veszedelme is foglalkoztatják. A reformáció szintén nem egyéb, mint a nyugoti kultúra fölvételére irány-

zott törekvés, mely e rettentő harcok folytán sem szünetelt teljesen, úgy hogy e kor összevéve mutatja hazánk háromirányú küzdelmét. Vallási énekeink a tanui, hogy e külső harcokat miként növeli a lélek igazságért való harca is; az ellenséges csapások alatt görnyedőt még az önvád is marcangolja. Egyszersmind mély hittel fordul az égi jóltevőkhöz s a török ellen, mint hazánk és vallásunk ellensége ellen egyaránt, a nemzeti szentek irgalmát esdi. *Balassi* a templomból a csatatérre vezet, erőteljes hangot ad az alkotmányos szabadságért aggódó nemzeti érzésnek, de egyszersmind harcos öntudatában sejteti azt az erőt is, mely diadalmasan meg fog küzdeni a rontó vészekkel.

A szentgotthárdi győzedelemtől a szatmári békéig (1664—1711) a török harcok mellett mindjobban előtérbe nyomulnak az alkotmányos kérdések. A szenvedések kohójában megtisztult nemzeti erkölcs nagyobb gátra talál a császári birodalomban, mint a hanyatlás tüneteit nyilván magán viselő törökségben. A csalódásra ébredt magyar hitszegő harcfelére támad; majd ügyének elbuktakor a bújdosók szenvedésének hangjai rezegtetik meg szívünket. Trencsénnel az elkeseredés kétségbeeséssé árad, de ugyancsak e dalokban a föld- és fajszeretetnek ama hatalmas ösztöne, a szabadságvágynak erőszaka, a nyelv, költészet és zenének őseredetisége egy életre jogosult, saját formái közt fejlődni hivatott nemzet erejét éreztetik.

Beáll a béke korszaka (1711—1780). A magyar hozzálát kétszázados mulasztásainak pótlásához, a kardot fölváltja az eke. De a harcoktól durva erőt nem nemesíti meg a művelt állami élet gyakorlata; a nagy, nemzetnevelő feladatokat Ausztria magának foglalja le. A magyar birtokára, megyéje határai közé szorítva patriarkális módon szánt-vet, örül a béke egyszerű örömeinek, élvezi nemesi kiváltságait, s a világtól való elmaradottságában szinte a mindennapi élet csendes élvezetét tekinti életcélnak. Még multjára is csak a feltépett seb sajgásának gondolatával emlékezik. Ugyanakkor ébred azonban a haladásra, művelődésre való törekvés is. A birodalmi főváros európai társasélete megnyílik a törekvő magyar előtt, a művelt népek eszmeáramlata megérinti a

honi tehetséget is *(Orczy s a testőrirók)*. De ez a műveltség egyszersmind ellenséges, az út, melyen megközelíthető: a császári birodalom. Két osztály keletkezik: a művelt, de honától mindjobban elidegenedő, másrészt a nyers, de igaz magyaré. *(Egy ifjuhoz.)* Lesz-e az idegen műveltség neveltjében hazafiság, hogy külföldön szerzett kincseivel honosait gyarapítsa? Lesz-e a durva nemzetben erő, hogy megőrzött nemzetiségét európai közszellemben képes legyen átalakítani?

II. József államreformjainak világánál ébred a magyar helyzetének tudatára (1780—1825). Az alkotmány biztosítása első dolga s a nagy politikai küzdelem elkeseredett föllajdulásai *(Kalapos király)*, a kivívott diadal lázas örömkitörései *(Abaújmegye örömünnepére)* bizonyságot tesznek a nemzet meglevő erejéről. De a császári ház birodalmi törekvései, a terjedő idegen kultúra, a korlátoltságában megkülönödött nemzet közönye mindinkább a kétség jajait szaggatják a magyar költők kebléből. *(Egy ledőlt diófához. Egy hajóhoz. Változás. A magyarokhoz. Hymnus. Zrinyi két dala).* Az irodalom nemcsak a nemzet érzelmeinek kifejezője lesz, mint a multban, de egyszersmind mestere és bírája is. A nemzeti öntudat épségének jelei *(A felkelt nemességhez)*, a béke csendes öröme Európa háborgása között *(A tizennyolcadik század)* a fejlődő közérdeklődés *(Felsőbüki Nagy Pálhoz. Wesselényi hamvaihoz)*, a mult nagyságának lelkes kultusza *(Tisztulás ünnepe. Vajda-Hunyadon)*, az alakuló irodalmi élet *(Br. Ráday Gedeonhoz)*, mely mindinkább hivatásának magaslatára emelkedik *(A mi nyelvünk)*, mint fény az árny mellett, viszont a remény derengését hirdeti.

Széchenyi fellépte valóságra váltja e reményt. A nemzet megismeri feladatait, rátér a mutatott útra s biztosan halad a szerzett idegen műveltség megmagyarosítása, a nemzeti műveltségnek európai szellemben való átalakítása felé (1825—1849). Az irodalom ezentúl Széchenyi körül összpontosul, ő lesz minden nemzeti élet teremtő napja. A hazájáért reszkető aggodalom ugyan hajnalfellegként borul még első ragyogására *(Rákosi szántó. Sóhajtás.)*, de az igért nagy jövő, a jelen bizonyítékaival folyton erősbítve egyre mélyebb hitet ébreszt s előidézi a reménynek egy-egy hirtelen örömsikol-

tását *(Mohács)*, majd félénk kibontakozását *(Szózat)*, végre biztos megszilárdulását. A magyar líra, mely Széchenyitől vesz hatást, egyszersmind az ő szolgálatában gyakorolja nemzetnevelő hivatását. Politikai eszméi egymásután meglelik költői kifejezésüket legnagyobb lírikusainknál. A magyar elmaradottsága *(A magyar nemzet)*, a művelt államélet követelményei *(Kelet Népe. Jóslat. Fóti dal)* a társadalmi rendek egymáshoz való viszonya *(A nép nevében)*, s e nagy feladatokkal szemben a nemzet tehetős fiainak idegensége *(Liszt Ferenchez. Az úri hölgyhöz)*, a nemzet magárahagyottsága és pártviszályai *(Az élő szobor)* az ő hatását erősbítik a költészet bűvös hatalmával.

Kossuth áll a köz élére. A nagypolitika gyakorlatából másfélszázad alatt kitanult nemzet, a fölkeltett tettvágytól korbácsolva, ellenállhatatlanul rohan eszményi céljai felé s az európai műveltség felvételével egyszersmind a világszabadság bajnokának tekinti magát. Megjelennek a forradalom képei, először mint sejtelem *(Egy gondolat)*, majd mint a nemzeti lét elutasíthatatlan követelménye *(Nemzeti dal)*, végre a harcok zaja véres valóságra vált álmot és rettegést *(Csatadal. Csatában)*. A magyar nem fejezhette be művét; Ausztria nem tűrhette, hogy az európai műveltség megszerzésével nemzetisége is megerősödjék.

Ismét elkövetkeztek a szenvedés évei (1849—1867). Az elnyomottak sóhajtásai *(A gólya. Levél. Szüreten)*, a bujdosók nemes haragja *(A menekültek. Mikes)* ismét gyászolják a haza ügyének bukását. De gyászban és gyászon kívül minden a nemzet erejét hirdeti. Az irodalom ismét elfoglalja vezérhelyét *(A madár fiaihoz. A virrasztók. Egressy Gáborhoz)*, a fájdalom csak rövid időre zsibbasztotta meg tevékenységét *(A dalnok búja. Ősszel)*. Az igazság eszméjébe vetett hit szilárdan él a lelkekben *(Új Simeon. A vén cigány)*. Kazinczy és Széchenyi emlékünnepei a nemzeti erő diadalnapjaivá válnak *(Kazinczy és Széchenyi emlékezete)*, a vészekkel nem alkuvó magyar erejének tudatában várja szabadulását *(Horatius olvasásakor)* s kivívni már-már letett kardját keresi *(Előre)*. De az annyiszor magyar véren szerzett szabadságot ez egyszer idegen vér váltotta meg. 1867-tel új korszakot

kezd Magyarország. A politikai harcok a *közművelődés* feladatainak adják át a teret, s a nemzet mindjobban belevegyül, kell hogy belevegyüljön az európai műveltség közös eszmeáramlatába. Ez a költészet jövendő csendesebb birodalma is.

II. *Hogyan gazdagodott formában a magyar líra?*

1. *A belső forma.* A magyar költészet úgy a lírában, mint a többi műfajokban mindig a nagy európai irodalmakat követte. Legsúlyosabb megpróbáltatásai közt is lépést tartott a nemzet a nyugoti kultúrával s önállóságát szellemi téren abban fejezte ki, hogy amit átvett, mindig saját egyéniségéhez idomította.

A keresztény, katholikus és protestáns egyházi költészet nálunk is megteremti úgy mint nyugoton az *egyházi ének* formáját. De a hazafiságnak az az összeolvadása a vallással, melyet ez énekekben találunk, csakis magyar sajátság. A hazafiság nálunk épen a nemzet nagy veszedelmei közt mindent betöltő érzéssé vált. Magyarok szent István és szent László is mint nemzeti szentek; épúgy szűz Mária mint Magyarország védasszonya. E költészet külalakjában pedig a magyar népköltés hatása fedezhető fel. Balassi egyes darabjai mellé oda is teszi, melyik népdallamra kell énekelni. A kuruc költészetben meg épen a magyar népköltészet válik egyidőre nemzeti költészetté, midőn az egész nemzet minden rétege különbség nélkül egyesül a mindnyájukat fenyegető végromlás elhárítására.

Még nagyobb mértékben éri a magyar költészetet európai hatás a XVIII. század folyamán, mikor íróink jórészt Bécsben laknak is. Ekkor Európaszerte a *klasszicizmus* uralkodik, a latin és görög költészet utánzása. Orczynak, Baróti Szabónak, Virágnak, Berzsenyinek Horatius a mintája, Kazinczyé Goethe, Berzsenyié Schiller is, Kisfaludy Károlynak, Kölcseynek részben a német, részben a görög költők. Ez idegen remekekben természetszerüleg oly tárgyak ragadják meg figyelmüket, melyek korukkal vonatkozásban állanak, s az idegen forma aztán saját érzelmeik művészibb kifejezésére is megtanítja őket. Itt is abban különbözik a magyar klasszicizmus a többitől, hogy a hazafiúi érzés sokkal erősebb benne. A római erkölcsök ápolója, Horatius, a magyar

erkölcs tisztulásának is vezérköltőjévé lesz s vezeti be egyszersmind a lírai költészet műformáit. Az idegen élet szokatlan pompája ellentétben a magyar erkölcsök egyszerűségével, megtermi magyar földön a római szellem gyümölcsét: *a szatirát.* Orczy ebben ontja szellemes gúnyjának erét az úri társaság ellen, komoly erkölcsi alapeszmére is törekedve. Az irodalom felvirágoztatására szövetkezett baráti kör *költői levélben, episztolában,* érintkezik egymással (Br. Ráday Gedeonhoz) mint Horatius Mæcenas-szal, Augustus-szal és költőbarátaival. A levelezők kiváló egyénisége, a jelentős tárgy s az érzelem melege mindenkoron megadják e műfaj költői érdekét. A kilencvenes évek küzdelmei, a fenséges tárgyak és nagyszerű indulatok már az *óda* magasztos röptét keresik, melyben Horatius zengte a nagy erények és honfiak dicséretét. Virág hazaszerető lelkének hánykódásai, aggodalmai és buzdítása ebben törnek utat a nemzet szívéhez. Berzsenyi hazafias érzelmei alig is nyilatkoznak másban. Mély háborgásuk vagy örömlelkesedésük, a nagy férfiak csodálata és gyásza szinte szétrepesztik Alkaios és Asklepiades szabatosan lüktető versalakjait, mígnem csendesedve Sappho formájában enyhülnek meg. A cenzúra szigora elől olykor az *allegória* homályába menekül a honfiérzelem s a Hajó és A ledőlt diófa egész költeményen keresztülvitt képben tükrözik a tévedt nemzet állapotát. A mult nagyságán merengőt a magyar előidőkre emlékezteti Goethe Walpurgisnachtja s Kazinczy a *karének* művészi formáját ajándékozza a magyar költészet kincsesházának. A Tövisek és virágok az új irodalom elveit hirdetve-védve, Goethe és Schiller Xeniáinak formáját öltik magukra: *az epigrammát.* (A mi nyelvünk). Midőn pedig a politikai küzdelmek elhallgatnak, csendes lemondás, hallgatag kétségbeesés, derengő remény elkábítják, vagy megcsillapítják: megjelenik a higgadt fájdalom költészete: *az elégia.* Kölcsey ez alakban nyujtja keblének fájdalomgyöngyeit: a Hymnust és Zrinyi két dalát, azt az egyházi ének formájában, ezeket bizonyos drámaisággal elevenítve. Kisfaludy hajlandóbb kedélyét elragadja a nemzeti fellobbanás zaja s Mohács szemlélkező fájdalmát ódai lendületre váltja.

A huszas évektől fogva mindinkább egy másik irodalmi áramlat váltja fel a klasszicizmust: a *romanticizmus*. Míg a klasszicizmus a szigorú, szabályos, átlátszó szerkezetet kedvelte, tiszta, nagy, egységes, meghiggadt érzelmeket zengett, a romanticizmus összevegyíti az addig dívott műfajokat s a homályosabb, hevesebb, korlátlanabb érzelmeknek is tért juttat. Kisfaludy Mohácsa elégia, de végűl ódai lendületet vesz. (Berzsenyi A magyarokhoz ódája, fordítva, elégiává higgad, de ez nála, a klasszikus költőnél még egészen kivétel). Vörösmarty lírájában az érzelmek egész hangskálája megzendül. Mily változatos a Liszt Ferenchez írott óda hangulathullámzása, Az úri hölgyhöz drámai ereje, a Szózat mily meghatóan küzködik kétség és remény közt! Petőfi a hatalmas, kitörő, korlátot nem ismerő érzelmek költője. A magyar nemzet szatirikus óda, az A nép nevében is. Erdélyben a jövő sejtelmeivel döbbent meg. Az Egy gondolat a vizió tisztaságával festi a forradalom szabadságküzdelmét s szétfeszítve az óda formáját *rhapsodiává* emelkedik. A Nemzeti Dal ódában alkalmazza a refraint, melyet a francia költészettől tanult. A tüzes csatadalok a harc zavarát, háborgását festik.

A szabadságharc után inkább a csendes bánat, a homályos vágy, az elfátyolozó érzékenység, a titkos fájdalom nyilatkozik Tompa és Arany, Gyulai és Lévay elégiáiban. A poroszlók leskelődése az allegória álruháját is újra felvéteti vele. A Dalnok búja a maga drámai erejében, az Ősszel az érzelmek mélységében, sejtelmes sokféleségében a legmagasabb művészetig emelkednek, hová a magyar líra egyáltalán eljutott. De a fel-felbuzgó honfifájdalom is utat talál. A nemzeti erő lelkes jelenetei kipattantják az óda hangos szavát. Kazinczy emlékezete már a remény tájai felé ragad, Széchenyi emlékezete mesterien vált borúra derűt, gyászt és reményt.

2. *A külső forma.* Ugyanazon forrásokból gazdagodott a magyar külső forma is, mely mindig hű kisérője a belsőnek s összhangzó egészet alkot vele. Első egyházi énekeinknek, Balassi dalainak külső reformája: a magyar dalforma, a nemzeti vers. Ennek módja szerint oszlanak szakokba, tago-

zódnak ütemekbe, az érzelem komolysága szerint hosszabb vagy rövidebb sorokat kedvelve. Egyszerűek, mint az érzelmek, melyeket énekelnek és zengzetesek, mert a dallammal egyszerre születnek. Balassi *Magyar nemzetében* a régi magyar versnek egyik legelterjedtebb formájával ismerkedünk meg: a négyrímű tizenkettessel, mely a régi epikának is majdnem kizárólagos versalakja. De ugyanő már változatosságra is törekszik s megalkotja a róla nevezett *Balassi-strófát.*

A klasszicizmus hatásaként terjednek az idegen versformák nálunk. Orczy versalakja ugyan még a régi népies, de már a tizenkettes négyrímét a francia alexandrinus hatása alatt kettőre szállítja le. Az óklasszikus versek első meghonosítója: Baróti Szabó Dávid, ki kötetét *Új mértékre vett különb Verseknek nevezte.* (1777.) Az óda gazdag formáinak majd mindenike talált nálunk is ápoló kezet. A fenséges eszmékhez, a nagy indulatokhoz illett a lüktető, fel-felbuzgó, mégis szabályosan kimért versalak, mint az ünnepi díszruha, mely emelkedő keblünket fedi. A hatalmas, nagyszerű indulat versformája rendszerint: *az alkaiosi strófa,* az izgatott erőé: az *asklepiadesi* (I), a kitörő érzelemé: az *asklepiadesi sor,* a fel-felbuzgó, meg-megcsendesülőé: az *asklepiadesi strófa* (II). A *sapphói szak* a nyugodtabb, inkább személyes érzelmek tolmácsa. A költői levél a *hexameter* formájába öltözködik, melynek változatos sorai jól illenek hosszabb lélegzetű költeményekhez s szabad, nyugodt ereje mérsékeltebb hangulatokhoz. Testvérével, a pentameterrel párosulva, mint *distichon,* már izgatottabb, lágyabb s ezzel líraibb lesz. Ez az antik elégia rendes verse, — Kisfaludy is ebben írja *Mohácsát,* — míg csattanó befejezése a szellem és gúny formájára: az epigrammára teszi alkalmassá.

A klasszikus versekkel egyidejűleg fáradozott gr. Ráday Gedeon a nyugoti versek: *a rimes trochœus, jambus, dactylus, anapœstus* meghonosításán. De ezek csak Kazinczy munkásságával lesznek otthonossá s szorítják ki lassan-lassan az antik versalakokat. Általánossá a romanticizmus teszi őket. A harmincas-negyvenes évek küzdelmei jambusban lüktetnek. Petőfi anapæstusokban harsantatja meg a világ-

harc zaját *(Egy gondolat)*; mérsékeltebb érzelmek a nyugodtabb trochæust választják. Főként a jambus uralkodik költészetünkön, a modern ódának majdnem kizárólagos versalakja. De ugyanekkor terjed a *magyar nemzeti vers* is, mint a magasabb lírai műfajok alakja.

Kisfaludy, Vörösmarty kezdi, Petőfi, Arany és kisebb társaik tetőpontjára emelik művészetét, strófaszerkezet, ütemalkotás és rímelés dolgában meggazdagítva. A magyar líra nemesebb műfajai megszólalnak magyar versalakban is, bár mérték dolgában legnemzetibb költőinknél is általában bizonyos európai jellem uralkodik.

FÜGGELÉK.

Verstani összefoglalás

a könyvben előforduló idegen versekhez.

I. 1. *Két mórás* (két nyolcados) *láb:* ⏑ ⏑ pyrrhichius, pici.

2. *Három mórás lábak:* – ⏑ trochæus, lejti.

⏑ – jambus, menő.

3. *Négy mórás lábak:* – ⏑ ⏑ dactylus, lengedi.

⏑ ⏑ – anapæstus, lebegő.

– – spondeus, lépő.

Ha spondeus, dactylus, anapæstus három mórás verssorban fordul elő, cyclicusan három mórásnak kell mérni. Ezt az értéket a prosodiai jelzés nem fejezi ki, csakis a zenei.

4. Cyclicus vagyis három mórás spondeus: – – vagy

» dactylus: – ⏑ ⏑

» anapæstus: ⏑ ⏑ –

II. A) *Három mórás* (háromnyolczados) *sorok:*

1. *A sapphói sor:*

– ⏑ | – – | – ‖ ⏑ ⏑ | – ⏑ | – ⏑

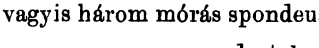

2. *Az alkaiosi sor:*

⏑ – | ⏑ – | – ‖ – | ⏑ ⏑ – | ⏑ –

3. *Az asklepiadesi sor:*

– – | – ⏑ ⏑ | – ⏑ ‖ – ⏑ ⏑ | – ⏑ | –

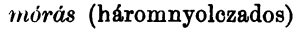

Önállólag nem fordulnak elő:

4. *Az adonisi sor:*

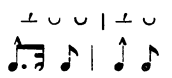

5. *A pindarosi dactylus:*

6. *A glyconi sor:*

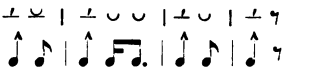

B) *Négy mórás* (négynyolcados) *sorok:*

1. *A hexameter:*

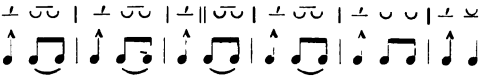

2. *A pentameter:*

III. *Klasszikus versszakok:*

1. *A sapphói szak* (3 sapphóit berekeszt egy adonisi):

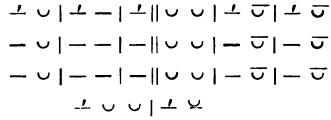

2. *Az alkaiosi szak* (két alkaiosi, egy ötödfeles jambus és egy pindarosi dactylus):

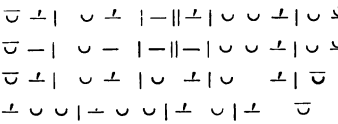

3. *A nagyobb asklepiadesi szak* (három asklepiadesi sort berekeszt egy glykoni):

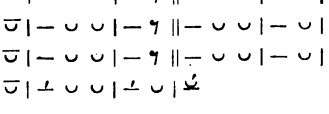

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 05856 4553

DO NOT REMOVE
OR
MUTILATE CARD